DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

I. KİTAP

UYGARLIK

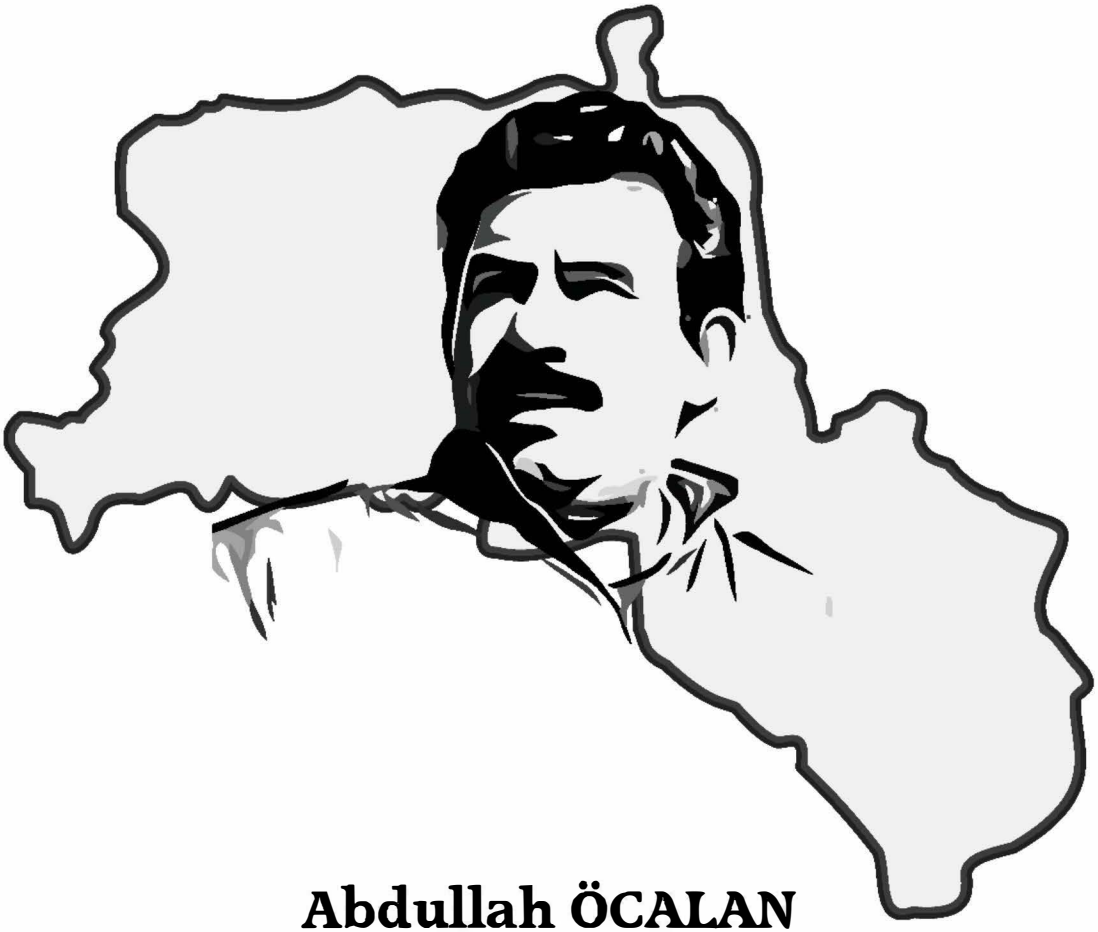

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

Basım Tarihi: Mayıs 2013

Basım Yeri: Azadi Matbaası

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ **7**

BİRİNCİ BÖLÜM:
YÖNTEM VE HAKİKAT REJİMİ **21**

İKİNCİ BÖLÜM:
UYGARLIĞIN TEMEL KAYNAKLARI **65**
1-İnsanlık Toros-Zagros Kavisine Neler Borçlu? 66
2-Aryen Dil ve Kültürünün Yayılma Sorunları 72
3-Verimli Hilal Kaynaklı Toplumsal Gelişme ve Yaşamı Doğru Yorumlamak 81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
KENTİN UYGAR TOPLUMU
-Maskeli Tanrılar ve Örtük Krallar Çağı- **99**
1-Sümer Toplumunu Nasıl Yorumlamalıyız? 102
2-Uygar Toplumu Doğru Yorumlamak 116
3-Uygar Toplumun Yayılma Sorunu 137
a-Sümer ve Mısır Kökenli Uygarlıkların Yayılma Sorunları 138
b-Çin, Hint ve Kızılderili Kültüründeki Gelişmeler 154
c-Greko-Romen Uygarlık ve Yayılma Sorunları 159
4-Uygar Toplum Aşamaları ve Direniş Sorunları 177

Değerli Okuyucular,

Önderliğimizin, bir önder somutunda bir halkı yok etmeye odaklanmış olan İmralı sisteminin ağır işkence ve tecrit koşullarında, yok denecek kadar kıt olanaklarla kaleme aldığı **Demokratik Uygarlık Manifestosu'nun** halkımız ve insanlık için taşıdığı önem her geçen gün hak ettiği yere daha fazla yakınlaşmaktadır. Bu manifesto, aydınlattığı tarihimiz, belirlediği günümüz ve ışıklı kıldığı geleceğimizle temel güç kaynağımızdır. Salt bir ulusa ya da bir sınıfa ait olmayıp tüm insanlığındır. Bu kaynağı tüm insanlığın beslendiği bir kaynağa dönüştürmek yaşam ve mücadele gerekçemizdir.

Şimdiden büyük bir okuyucu kitlesine ulaşan beş ciltlik **Demokratik Uygarlık Manifestosu'na** dönük önemli görüş ve öneriler gelişmiş, bunlar hareketimiz tarafından özenle değerlendirilmiştir. Gelen görüş ve öneriler ışığında, Önderlik savunmalarının gözden geçirilmesi uygun görülmüştür.

Bu amaç ekseninde kurulan komisyonumuz tüm savunmaları gözden geçirerek belli noktalarda düzeltmeler yapmıştır. Düzeltmelerimiz içeriğe ilişkin değildir. Gramer, net olmayan tarihler ile farklı dillere çeviride sorun teşkil edecek kavram-deyim-atasözlerinin yazımı üzerinden bu düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltilen cümle ve kelimelerin taşıdığı anlam özenle korunmuştur. Düzeltmeler yanlış algı ve değerlendirmelere mahal vermeyecek tarzda yapılmaya çalışılmıştır. Bu yolla, İmralı sisteminin tecrit ve imkânsızlıklar içindeki koşullarında bulunan Önderliğimize, yoldaşlığın gereği doğrultusunda bir cevap verme amaçlanmıştır.

Demokratik Uygarlık Manifestosu'nun bu haliyle hem okuyucu açısından daha sade ve anlaşılır olacağına, hem de çevirilerde kolaylık sağlayacağına inanıyor, selam ve saygılarımızı sunuyoruz.

1 Mayıs 2013
Redaksiyon Komisyonu

KAPİTALİST MODERNİTENİN AŞILMA SORUNLARI ve DEMOKRATİKLEŞME

GİRİŞ

İmralı Cezaevine götürüldüğümde beni ilk karşılayan kişi, Avrupa Konseyi'ne bağlı İşkenceyi Önleme Komitesi'nin başkanlık düzeyindeki temsilcisiydi. Söylediği ilk söz, "Bu cezaevinde kalacaksın, biz de Avrupa Konseyi üzerinden denetleyip bazı çözümler geliştirmeye çalışacağız" oldu. Tarihte eşi görülmemiş bir ikiyüzlülükle dostluğa ihanet edip beni ABD-CIA denetimine sokan Yunan ulus-devletinin Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri çıkar denklemine eklenince, 'çıplak krallar ve maskesiz tanrılar çağında' İmralı kayalıklarına zincirlenip, efsanedeki Prometheus'a yaşatılana taş çıkartan bir kaderi yaşamaya mahkûm edildim.

Suriye'den çıkışıma yol açan süreçteki denklem daha da çarpıcıdır. Beni Suriye'den çıkartan anlayış, özünde yine dostluk ilişkilerine yüksek değer biçmemin İsrail'in Kürt politikasıyla çelişmesine dayanır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kürt sorununun patronajlığına soyunan İsrail, şahsımda giderek etkili olmaya başlayan Kürt sorununda ikinci bir çözüm tarzına tahammül edemeyecek denli hassastı. Benim çözüm tarzım hesaplarına kesinlikle uygun düşmüyordu. Hakkını inkâr etmemeliyim; MOSSAD dolaylı yoldan beni kendi çözüm yoluna davet etti. Ama buna da ben hem ahlâken hem de siyaseten açık ve hazır değildim. Suriye Arap yönetimi PKK Önderliği ile taktik yanı ağır basan bir ilişki biçimini asla aşmak istemedi. Kaldı ki, Hafız Esad önderliği ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki hegemonya çatışmasına dayalı olarak vücut bulmuştu. Sovyetler Birliği'nin çözülüşüyle birlikte ortaya çıkan kritik bir aşamada hiçbir taktik ilişkiyi koruyacak durumda değildi. Benimle -PKK oluşumuyla- Türkiye'yi dengelerken, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1958'den bu yana devam eden Suriye üzerindeki tehdidine ve aşırı İsrail yanlısı eğilimine yanıt arıyordu. Bu konuda uygun araç olması PKK ile uzun süreli bir taktik ilişkiye imkân verdi. Bu ilişkinin ikinci bir Kürt politikasına yol açabileceği pek görülmek istenmiyor, bu anlamda Türk yönetimlerinin çabaları etkili olamıyordu.

Bu kısa hatırlatma bile beni Suriye'den çıkartan esas gücün İsrail olduğunu gösterir. Şüphesiz ABD'nin siyasi ve Türkiye'nin askeri baskıları da bunda rol oynamıştır. Unutmamak gerekir ki, İsrail daha 1950'lerde Türkiye ile kapalı antlaşmalar içindeydi. İkinci kez 1996'da 'anti-terör' adı altında imzalanan ilave bir antlaşmayla ABD, İsrail ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki anti-PKK ittifakı tamamlanmış oluyordu.

Bu sürece eklenmesi gereken diğer önemli bir faktör, ABD ve İsrail ile ilişki içindeki KDP ve YNK yönetiminin, diğer bir deyişle 1992'de oluşturulan Kürt Federe Meclisi ve yönetiminin Türkiye Cumhuriyeti ile geliştirdiği anti-PKK temelindeki işbirliğiydi. Şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve silahlı kuvvetleri o günün koşullarında taktik bir anlayışla hareket ediyorlardı. Ancak tarihin kendine has bir yürüyüşü vardı. Çok çeşitli algılamalar önemli gelişmeleri ortaya çıkarır. Türkiye'nin günümüzde çokça öfkelendiği bu tarihsel yanılgısı dar, bencil ve tek taraflı bir algıdan kaynaklanmaktadır.

Aleyhteki bu faktörlerin birleşmesiyle 1998'de Suriye'den çıkışım gerçekleşti. Açıkça belirtmeliyim ki, ben de Suriye'den çıkmam gerektiğinin farkındaydım. Aşırı bir bekleme dönemi geçirdim. Ama Kürdistan için gelişen politik çizginin çekiciliği ve stratejik düzeye çıkartmak istediğim dostluk yaklaşımım beni âdeta tutsak etmişti. Suriye yönetimi en üst düzeyde bunun sakıncasını önemle belirtmişti. Bu gerçeği itiraf etmem gerekir. Ama ben halen stratejik bir halklar dostluğunun önemini ve vazgeçilmezliğini savunmak durumundayım. Beni Yunanistan'a çeken anlayış da aynıydı. Yunan devletiyle olmasa da halkıyla değerli dostluk ilişkileri geliştirmek ilgimi çeken ikinci bir hususta. Klasik kültürleri ve trajik tarihleriyle alışveriş oldukça önemliydi; dostluğun gereğini dayatıcı nitelikteydi.

Diğer bir çıkış yolu Kürdistan dağlarına ulaşmaktı. Daha çocukluk yıllarında bir ismim de 'Dînê Çolê' idi. 'Dağ Delisi' anlamına gelir. Fakat iki etmeni hesaplamam bu yolu ikinci plana düşürüyordu. Dağda, ülkede bulunacağım yörenin en ağır şekilde bombalanmasının kaçınılmazlığı, bunun halk ve yoldaşlar üzerinde yaratabileceği tahribatların yanı sıra ilişki darlığı dikkate alındığında, böyle bir durumda sadece askeri yolda yoğunlaşma ve tümüyle askeri yola sapış kaçınılmazdı. Öte yandan gençliğin inanılmaz eğitimsizliği ve kendilerini mutlaka eğitme gereği beni dağa çıkıştan alıkoyuyordu.

Özcesi, Türkiye'de resmi ve gayri resmi birçok çevrenin "Sıkıştırdık, bak nasıl sonuç aldık" biçimindeki iddiası gerçeği fazla yansıtmıyor. Nitekim aynı sıkıştırma politikası İran ve Irak üzerinde halen yoğunca denenmesine rağmen sonuç vermek yerine kör bir saplantıya yol açmıştır. Türkiye'nin Suriye ve İran ile içine girdiği taktik ilişkilerin ne tür sonuçlara gebe olduğu ise şimdiden kestirilemez. Bu ilişkiyle çok şeye gebe bir politikaya tevessül edildiği söylenebilir. 'Ya ABD-AB-İsrail ya İran-Rusya-Çin' ikilemi keskinleştiğinde, Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri acaba bunun ortaya çıkaracağı her sonuca katlanmaya hazırlar mı?

Atina-Moskova-Roma hattında yaşadığım üç aylık maceradan çıkardığım dersler şüphesiz tarihsel değerdedir. Bu savunmamın temel kavramı olan kapitalist moderniteyi gömüldüğü bin bir zırh ve maske içinde tanıyabilmem bu macerayla direkt bağlantılıdır. Bu macera olmasaydı, bu çözümlemeleri yapmam şurada kalsın, ya klasik bir ilkel-milliyetçi ulus-devletçilikte çakılı kalacaktım, ya da daha önce yaşanan yüzlerce örneği gibi, hatta devlet kuranları da dahil, klasik bir sol hareket olarak kaderimi sonlandıracaktım. Kesin konuşmamayı bir sosyal bilim ilkesi olarak hep göz önünde bulunduruyorum. Ama şu anki çözüm gücüne kavuşamayacağıma dair güçlü bir sezgim var.

Benim için açıktır: Kapitalist modernitenin asıl gücü ne parasından ne de silahından kaynaklanmakta; sonuncusu ve en güçlüsü olan sosyalist ütopya da dahil, tüm ütopyaları her renge bürünen ve en değme sihirbaza taş çıkartan kendi liberalizminde boğması onun asıl gücünü oluşturmaktadır. Tüm insanlık ütopyalarını kendi liberalizminde nasıl boğduğu çözümlenmedikçe, en benim diyen düşünce ekolü bile kapitalizmle mücadele şurada kalsın, onun en iyisinden bir hizmetkârı olmaktan kurtulamaz. Marks kadar kapitali kapsamlı çözümleyen olmamış, çok az kişi Lenin kadar devlet ve devrim üzerinde yoğunlaşmıştır. Ama bugün açığa çıkmıştır ki, çok zıddı geçinse de, Marksist-Leninist gelenek kapitalizme azımsanmayacak düzeyde materyal ve anlam hediye etmiştir. Çünkü yine tarihin farklı algılar toplamı olan iradelerimizin beklentilerinin ötesinde sonuçlar doğurması çokça rastlanan bir durumdur. Bunu bir kader ve kaçınılmaz bir diyalektik ilişki olarak belirtmiyorum. Tersine, özgürlük ütopyaları üzerinde daha yoğunca durulması gerekir diye bir sonuç çıkarıyorum.

Liberalizmin tahrik ettiği birey ve toplumunu çözümleyip insanı kendi doğal mecrasına akıtmadıkça, sonuç toplumsal kanserle gelen ölüm olmaktan öteye gidemez. Bunu uzun uzun anlatacağım.

Şunu demeye getiriyorum: Beni İmralı Cezaevine buyur eden yetmiş yaşındaki Avrupa Konseyi temsilcisi hanımcığın arkasındaki büyücü sistemi, yani kapitalist moderniteyi çözmedikçe kaderimi doğru çözemeyeceğim açıktır. Komplo süreci baştan sona kadar İsrail-ABD-AB ve çözülmüş bir Sovyet Rusya tarafından yaratılmıştır. Suriye, Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerinin komplodaki rolü ise ikinci el bürokratik hizmetlerden öteye gidemez.

Sorgulama sürecinde Türk yetkililerine (dört temel kurumun, yani Genelkurmay İstihbaratı, Milli İstihbarat Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma İstihbaratının temsilcilerine), yakalanmama sevinmelerinin anlamsız olduğunu açıkça söyledim. Alçakça ve kalleşçe bir yönteme başvurup dost ilişkisini kullanarak, eşi görülmemiş bir komployla beni uçağın içine atıp üzerime çullanmaları yiğitçe bir savaş tarzı değildir. Bu gerçek bile ABD'nin hegemonu olduğu kapitalist modernitenin ve liberalizminin ne menem bir şey olduğunu çok çarpıcı bir örnek olarak ortaya koymaktadır: Baskı ve istismarda sınır tanımayan sistem.

Kendi mücadele sistemimde Türk ulus-devletçiliğini tanımıyor değildim. Tek başıma da olsa, en zayıf halimle bile kendisine karşı çıkma cesaretini gösterdim. İyi mücadele ettiğimi de tanık olan herkes bilir. Bunda yadırganacak bir yan yoktur. Orta yerde duran Kürtlük için bir ölüm fermanıydı. Bu durum karşısında ya insanlığımdan ve onurumdan vazgeçmeyip direnecektim, ya da rengi ve cinsiyeti bile belli olmayan bir kölelik içinde yitip gidecektim. Bu gerçekliği tartışmıyorum, buna öfke de duymuyorum. Öfke duyduğum temel nokta, bir türlü düşünce (ideoloji) ahmaklığının önüne geçememekti. Öyle bir sistem ki, sözde insan haklarını neredeyse yere göğe sığdırmaz. Ama gerçekte olan ise, bir grup insanın hiçbir canlı sisteminde görülmeyen bir biçimde kendi öz türüne, tüm insanlığa sömürü ve savaşı dayatması; bununla da yetinmeyip, doğanın altı ve üstü de dahil tüm çevreyi zehirleyip insanlığa sunmasıdır.

Doğduğum toplum neolitik köyün kültürel etkileriyle yüklüydü. Bu kültürde saf bir dostluk ve kalleşçe olmayan mücadele esastır. Bu duygularla büyümüştüm. Fakat tüm uygarlık süreçlerinin dışında tu-

tulmak ve uygarlığın en olumsuz etkilerini katı bir yabancılaşma biçiminde yaşamak yetmiyormuş gibi, kapitalist moderniteyi en sert bir muhafazakâr gelenekle birleştiren şovenizmin uç sınırındaki bir etnik milliyetçilikle ulus-devlet kuşatmasına alınmak çözülmesi en zor ideolojik tahakkümdür. Buna bir de her an eli tetikte çıplak bir zor eklenince, daha doğmadan mıh gibi yere çakılma kaderin diğer adı olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkışım öyle ahım şahım bir direnişin sonucu değildi. Bu çıkışın nedeni birkaç dogmatik sol çözümlemeyle bağlandığımız ulusal sorunun çözümü için yeni bir yaşam alanı aramaktı. Ortadoğu'daki PKK sistemin boşluklarından bazı sonuçlar almaktan öteye bir şansa sahip değildi. Ama yine de sistem karşıtı bir güç olarak varlığını sürdürme ve geliştirme istemi ve çabası Ortadoğu için küçümsenmemesi gereken bir özelliktir.

PKK'nin dağlara çıkması ve kendini kalıcı bir biçimde silahlı direnişe taşıması doğuracağı sonuçlar bakımından önemliydi. Kürtler için ise bu durum giderek politikleşme anlamına gelmekteydi. Klasik işbirlikçi unsurlardan kopuş, ilk defa bir özgürlük alternatifini algılanır kılmaktaydı. Ne ortaçağdan klasik kalma despotik rejimler, ne de onların uzantısı sözde çağdaş ulus-devletler açısından beklenebilecek ya da kabul edilecek bir çıkış söz konusuydu. Hem Kürt işbirlikçilerin hem de bölge ulus-devletleri ve emperyalist hegemonların "PKK terörist örgüttür" dayatmasında anlaşmaları bu nedenleydi. Birey ve toplumuyla özgür Kürt tüm ezberlerini bozmaktaydı. İslâm'ın fetihçi ideolojisiyle liberalizmin milliyetçi ideolojileri özgür Kürtlüğü çoktan defterden silmiş olup tarih dışı saymaktaydı.

Şahsımda dışlanan ve tek kişilik bir ada cezaevine mahkûm edilmek istenen esasta bu özgür Kürtlüktür. Dokuz yıldır tek başıma tutulduğum İmralı Cezaevinde günlük olarak uygulanan politikalar sistemlidir. Bunlara sadece Türk cezaevi politikaları olarak yaklaşmak önemli yanılgılara yol açar. Bu da hem Kürtler hem de Türkler için politik çözümsüzlükler ve çatışmaları beraberinde getirir.

Fakat şunu da çok iyi algıladım ki, Türklük ne kendi adına savaşabilir ne de barışabilir. Kapitalist modernitenin ona biçtiği rol, Türk halkı da dahil tüm Ortadoğu halklarının kapitalist sistemin baskı ve sömürüsüne açık hale getirilmesinde kaba bir jandarmalık, bekçilik ve gardiyanlık yapmasıdır.

Türkiye ve Anadolu kültürlerinin hem Avrupa içinde hem de dışında sağlam kazığa bağlanması onlar için çok önemlidir. Uygulanan herhangi bir politika değildir. En inceltilmiş politikalarla stratejiler büyük oranda el altından kapsamlı ve birleşik olarak yürütülmektedir. Türkiye'nin gerek NATO gerekse AB ile ilişkileri bu bağlamda daha iyi algılanabilir.

Buraya kadar anlatmak istediğim hususlar bile kapitalist moderniteyi derinliğine kavramadıkça anlamlı bir savunma yapamayacağımı göstermektedir. Kuru bir hukuka dayandırılarak yapılan bir savunmanın anlam kazanamayacağı açıktır. Yüzeysel bir politik ve stratejik yaklaşım 'yeniden yargılanma' sürecinin örtbas edilmesinin nedenini açıklığa kavuşturamayacaktır. Yeniden yargılanma algılaması özgür Kürtlük çözümünü açıklığa kavuşturması açısından da büyük önem taşımaktadır. İmralı'da gösteri niteliğindeki yargılamaya karşı 'Demokratik Cumhuriyet' çıkışım, AİHM'deki davaya 'Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa' ve 'Bir Halkı Savunmak' adı altında yaptığım kapsamlı sunumlar, özde gerçek demokrasi ve adaleti anlaşılır kılmaya çalışmaktaydı. Bu savunmalarım ise, 'kapitalist moderniteyi sorunsallaştırma ve bu modernitenin aşılması' gereği kadar, hem demokratikleşmenin siyasi sistemini hem de onun özgürlükle bağlantısını çözüm alternatifi olarak anlam zenginliğine kavuşturmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bir kez daha savunmalarımın bütünlüklü ve tamamlayıcı niteliğini ortaya koymaktadır.

İmralı'daki ilk yargılamanın bir gösteri olduğunu söylemiştim. Gerçekten de bu süreçte hukuki savunma yapmanın koşulları yoktu. Her şey en ince detayına kadar önceden planlanmıştı. Kararın verileceği gün, seçilen başyargıcın niteliği ve memleketinden tutun da yargılama sürecine kimlerin katılacağı, yargılama süresi ve basının (medyanın) kullanılışına kadar her şey hazırlanan planın gereklerine göre düzenlenmişti. Bu konuda ABD ve AB ile anlaşmaya varılmıştı. Bana düşen, bu durum karşısında sahte bir hukuk savunucusu olmak değildi. Zaten ortada hukuk diye bir şey yoktu. Aynı durum AB açısından da geçerliydi. Tüm sorun Kürt sorunu kapsamında nasıl kullanılacağıma ilişkindi. Her şey bu amaca hizmet etmeliydi! Zaten Kenya süreci baştan sona AB hukukunun çiğnenmesini ifade ediyordu. Kenya hukuku, hatta Türk hukuk sistemi bile çiğnenmişti. İdamı sürekli gündemde

tutmaları davanın politik sonucuna ilişkindi. Güya korkmuştum, dolayısıyla idam tehdidinin sürekli canlı tutulması işe yarayacaktı.
Bu durum karşısında yapmam gereken, politik sürece katkı sunmaktı. Bunun için savunmaların politik mesaj niteliği önemliydi. Ayrıca yapılması gereken, olumsuz sonuçlara yol açan yanılgılara köklü yanıtlar aramaktı. Böyle yapılmaya çalışıldı. Bu süreçte tüm savunmalarıma hâkim olan anlayış bu temeldeydi. Oyuna en az alet olmak ve özgürlük mücadelesine katkı sunmak ancak bu temelde mümkün olabilirdi.
Açıkça söylemeliyim ki, AİHM'nin tutuklanmamın hukuka aykırı olduğuna dair hüküm vereceği beklentisi içindeydim. Böylelikle adil bir yargılanma imkânı doğabilirdi. Çok açık bir haksızlıkla böyle bir karar verilmedi. Geriye kalan, mahkemenin yargılamanın adil gerçekleşmediğini söylemek zorunda olmasıydı. Zaten her şey açıkta ve seyirlik konumundaydı. Uzun süre bekledikten sonra adil yargılanmayı umut ederken, AB Konseyi'nin Türk Hükümeti ile yaptığı tek taraflı uzun görüşmeler ardından, bu kirli pazarlığın ürünü olan bir hukuk skandalıyla karşılaştık. Bu görüşmelerde AB'nin Türkiye'den kopardığı politik tavizler karşılığında, üzerinde onlarca noktada hukuka ters düşen işlemler yapılan dosyalar, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kalıntısı olan Ankara 11. ve İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemeleri eliyle eskiden olduğu gibi hükme bağlandı. AB Bakanlar Komitesi'yle bu temelde uzlaşılıp dosya tekrar AİHM'ye iade edildi. AİHM'nin tavrı halen beklenmektedir; kendi adil yargılama kararına karşı tavrı gerçekten merak konusudur. Asıl hukuki savunmayı bu yeniden yargılama sürecinde yapmaya hazırlanırken böylece boşa çıkarıldık. Dolayısıyla hukuki yargılanma bir gösteri olmaktan öteye gidemedi.
Bu süreçte daha iyi anlaşılan husus PKK, şahsım ve Kürt sorununun geneli konusunda ABD, AB ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yoğun bir iletişim ve uzlaşma arayışında olduklarıdır. Türkiye geniş ekonomik tavizler karşılığında Türkiye'deki Kürt sorununu tasfiye etmeyi kararlaştırırken, Irak'taki Kürt Federe Devleti oluşumunda da şartlı bir destekleme tutumunda ısrarlıdır. Bu konularda çok yoğun görüşmelerin yapıldığı her geçen gün daha iyi açığa çıkmaktadır. ABD ile bu taviz ve uzlaşmalar zaten açıktan yürütülmüştü. Bu uzlaşmalardan en önemlisi tutuklanmam, yargısız infaz altında tutulmam, Türkiye'de Kürt sorununun tasfiyesi ve PKK'nin 'terörist örgüt' ilan edilmesiydi. IMF ve AB Kopenhag Kriterleri ise kirli uzlaşmanın iyi birer kılıfıydı.

Açıkça belirtmeliyim ki, AB kurumlarından bu denli kirli ve kuşkulu tavırlar beklemiyordum. Bu gerçekler beni AB'nin esas aldığı insan hakları ve demokratik normlar konusunda derin bir sorgulamaya itti. Bu konularda yoğunlaşmam, sorunların daha köklü olduğunu ve aşılmalarının da o denli köklü yaklaşımlar gerektirdiğini gösterdi. Şüphesiz insan hakları ve demokrasi konusunda AB ileri bir hamleye sahiptir. Bu yönüyle dünyamızın umut kapısıdır. Ama temelindeki kapitalist modernite onu âdeta zincirle bağlamış olup, daha ileri hamleler yapabileceği konusunda karamsar kılmaktadır.

Rus devrimcileri kendi devrimlerinin zaferinin Avrupa'nın en azından bir bölümünde yaşanacak devrimlerle garanti altına alınacağını düşünüyorlardı. Ama bu beklentilerinin gerçekleşmediği bilinmektedir. Tersine, Avrupa liberal karşıdevrimi Sovyet Rusya'yı ve öncülük ettiği tüm sistemi kendi içinde eritti. Aynı şey günümüzdeki demokratik devrimler için de söz konusudur. Avrupa'dan beklentinin aynı sonuca yol açmaması için, küresel sermayenin en gelişkin çağında küresel demokratikleşme arayışında olmak daha gerçekçi bir yoldur. Avrupa'daki demokrasi, insan hakları ve özgürlükler katkılarını ancak bu paradigma altında anlamlı kılabilir.

Ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız bu gerekçeler 'adil yargılanmanın' neden gerçekleştirilmek istenmediğini temel kategoriler üzerinde derinliğine çözmeyi gerektirmekte, savunma gerçekliğimde daha önce işlediğim ana hususları esas kaynaklarına indirgemeyi gerekli kılmaktadır. Aşırı indirgemecilik her ne kadar algılamada ciddi yanılsamalara yol açsa da, sorun modernite kaynaklı olduğundan, bu sakıncaları göze almak gerekir. Zaten çözmeye çalıştığımız ana bölümler iç bütünlüğe sahip olup, indirgemeciliğin sakıncalarını asgariye indirecektir.

Girişten sonra ele almak istediğim öncelikli bölüm, **Yöntem ve Hakikat Rejimi**'dir. Bilindiği gibi yöntem alışılagelen inceleme-araştırma yoludur. Tarihte ve günümüzde denenen bu yöntemleri tanımlamak aydınlatıcı olacaktır. Olumlu ve sakıncalı yönleriyle yöntemcilik anlayışlarının temel nedenlerini açıklamak çözümlememize kolaylık sağlayacaktır. Yöntem hastası olmasak da, takip edilecek bir yol her zaman gereklidir.

Hakikat rejimiyle kastettiğimiz husus, 'yaşamın' anlamına en iyi nasıl ulaşabileceğimizdir. İnsan düşüncesini çok meşgul etmiş olan 'haki-

kat, gerçeklik' nedir, nasıl ulaşılabilir veya ulaşılabilir mi sorunsalına cevap aramak, her ciddi araştırma için çözülmesi gereken hususların başında gelir. Bu bölümde bütün insanlık muhayyilesini, zihniyetini âdeta tutsak eden 'nesnellik' ve 'öznellik' kavramlarıyla birlikte bazı ana düşünce kuramları deşifre edilmeye çalışılacaktır.

Toplumsal Gelişmede Anlamlı Bir Mekân ve Zaman Ayrımı bölümünde, esas olarak inşa edilen temel toplumsal kategorilere ilişkin sorunların zaman ve mekândan kopuk ele alınamayacakları aydınlatılmaya çalışılacaktır. Gerek toplum biçimlenmelerini gerekse özelliklerini ya kuru 'tarihsel olaylar' biçiminde ele alış, ya da bu konularda sanki hiç mekânsal kayıtlar yokmuş gibi yapılan soyut anlatımlar toplumsal algılamalarımızı tam bir keşmekeşliğe sürüklemekte, en rezil çıkarlara alet etmeye götürmekte ve sonuçta 'gerçek' adı altında toplumun tam bir yalana dayalı retoriğine, demagojisine yol açmaktadır. Toplumsal gerçeklikler inşa edilirken, özelliklerin zaman ve mekân boyutları olanca açıklığıyla esas alındığında, 'insan yaşamı'nı anlamlı kılmanın olanakları da artacaktır. Bu durumda birçok kavram ve kuramın büyük safsatalar, aldatmacalar ve yanılgılar içerdiği ve 'klişe sözlerden' ibaret olduğu anlaşılabilecektir. Somut olarak günümüz uygarlığının -başat olanı kastediliyor- tarihsel ve mekânsal gelişimi ana unsurlar halinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Çıplak Krallar ve Maskesiz Tanrılar Çağı bölümünde, kapitalizmin bir üretim biçimi olarak doğuşu ve toplumda yol açtığı kanserleşme açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Görünüşte çok açık olan, özde ise kapitalizmin kendisine bağladığı siyasi iktidar ve bilimle inşa ettiği herkesin herkesle savaşının anlamı ortaya konulmaya, bilimcilik yöntemiyle yürütülen bu savaşta kapitalizmin zihnî alanda egemenliğine yol açan bilimin kavram ve kuramlarının içyüzü deşifre edilmeye çalışılmaktadır. Yine kapitalist sistemin Marksizm, anarşizm, ulusal kurtuluş ve hatta sosyal-demokrasi akımları başta olmak üzere, kendisine karşı savaşan tüm akımları kendi hizmetinde kullanılacak elverişli bir alete dönüştürme yeteneği açıklanmaya çalışılmaktadır. Başlangıçta tüm toplumların hor gördüğü metalaşma ve değişim değeri nasıl oldu da topluma hükmeden yeni tanrılar haline geldiler? Eskinin rengârenk kıyafetlere bürünen, kendilerini kale ve saraylarda apayrı yaşamlar halinde konumlandıran çok az sayıdaki kralları, nasıl oldu da aşırı çoğaldılar ve çıplak halleriyle tebaalarından ayırt edilemez hale geldiler?

Çok bilimcil, çok iktidarlı ve maddiyatlı olan bu sistemin çevresinde ve içyapısında neden en cahil kimselerin bile yol açamayacağı hastalıklar ve ölümler sonucunda tükenen topluluklara dönüşülüyor? Sırları çözülerek bu sorulara cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Gerek ekonomi, sosyal yapı ve siyasal kurumlar temelindeki ulus-devlet bölünmelerinin, gerekse bu anlayışlar ve teoremlerden kaynaklanan bilimsel bölünmelerin gerçek rolleri, yaşamı nasıl anlamlaştırdıkları veya anlamsızlaştırdıkları irdelenecektir. Milliyetçilik ve bireycilik gibi bir resmi din olan liberalizmin asıl rolü anlaşılır kılınacaktır. Kapitalizmin toplumların iç ve dış yapısında sürekli bir savaş olduğu, bu anlamda yaşamın gergin, stresli bir kriz ve kaos hali olduğu gösterilecektir.

Tekrar Özgürlük Ütopyalarıyla Yaşama Çağı adlı bölümde, kapitalist modernitenin kaos ve krizli yaşamından tekrar özgürlük ütopyalarına kavuşmuş yaşam tarzlarına nasıl ulaşılacağı irdelenmektedir. Maddi yapıların egemenliği altındaki kapitalist modern yaşamdan kovulan ütopyalı ve büyüleyici yaşam biçimlerine tekrar kavuşmak için yeni ruhsal ve zihinsel anlam bütünlüklerine nasıl erişileceğinden, bu anlam bütünlüğü temelinde 'özgür yaşam' dediğimiz evrene nasıl kanat açılacağından bahsedilecektir. Anlamı kovan kapitalist modern yaşam kalıpları ölümden bir kaçış hali iken, bunların aslında ölüm-yaşam ikilemini nasıl anlamsız kılıp kutsalı bozdukları, yaşamı tüm sihirli, büyüleyici ve şiirsel yanlarından kopartarak nasıl ebedi bir ölüm ve mahşer çağını inşa ettikleri gösterilecektir. Sembolik olarak postmodernizm gibi kavramlarla pek anlaşılır kılınmasa da, eklektik olarak birçok ifadesine rastlanan ütopyalı özgür yaşam seçeneği bir evrensel bayram hali olarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımın öyle çokça işlendiği gibi bir üretim ve toplum biçimi olmadığı ortaya konulacak, bu tip ayrımlarla gerçeği içinden çıkılmaz hale getiren bozulmuş kavram ve kuramlar yerine, toplulukların günlük ve anlık olarak oluşturacağı özgür yaşam seçeneği resmedilecek, sergilenecektir.

Kapitalizm Çağında Ortadoğu kendi özgünlüğü içinde ayrıca irdelenecektir. Kapitalizmin iki Dünya Savaşıyla düşüremediği Ortadoğu'yu ayakta tutan temel etkenler nelerdir? Ortadoğu neden dünyanın en sorunlu ve sorunların içinden çıkılmaz hal aldığı bölgesi haline gelmiştir? Bir anlamda günümüzde yaşanan 'Üçüncü Dünya Savaşı'nın temel alanı ve zamanı olarak, içinde hangi olasılıkları barındırmaktadır? Or-

tadoğu'nun kapitalist moderniteye karşı direnişini nasıl anlamlandırmalıyız? Uygarlığın beşiği olan bu alan, tersinden onun mezarına dönüşüp, özgür yaşam ütopyaları çağına geçişin alanı haline gelebilir mi? Kutsalların en çok çamura bulandığı, dolayısıyla yaşamın ayağa düşürüldüğü bu alan yeniden kendi kutsallarını inşa ederek, anlam yüklü, büyüleyici, şiirsel ve müzikli 'özgür yaşam tarzları'nı doğurabilecek mi? Bunun için kapitalist modernitenin maddi ve bilimcil kalıplarını, putlarını kırıp, daha özgür bir yaşamı olanaklı kılan demokratik yönetim biçimlerini, çevreyle bütünleşmiş üretme gruplarını ve anlam yüklü bilgelik meclislerini oluşturabilecek mi? Bu tip temel sorulara yanıt aranacaktır.

Ortadoğu'da kapitalizmin, diğer bir görünüşüyle Hıristiyanlığın ve Museviliğin anlam yüklediği, bunların etkisi altında İslâm'ın da 'mahşer' olarak bahsettiği savaş olan 'Armageddon'da Kürtlerin rolü ayrı bir bölüm olarak işlenecektir. Kürtlere bir anlamda 'halk olmayan halk' da denilebilir. Çünkü kendi özsel değerlerinden bu kadar kaçan ve kaçırtılan başka bir halka, farklılaşmış bir insan topluluğuna rastlamak mümkün değildir. Kürtlerin çok güçsüz ve savaş yeteneği olmayan bir halk oldukları söylenemez. Stratejik coğrafyaları ve antropolojik karakterleriyle savaşı en çok verebilecek ve kazanabilecek insan topluluğunu oluşturmaktadırlar. Kadınları ve gençlerindeki cesaret potansiyeli çok yüksektir. Fakat gölgelerinden bile korkacak kadar ödlek de kılınmışlardır. ABD Ortadoğu'da bu topluluğu yeni temel müttefik olarak seçmek durumundadır. İsrail'in apayrı bir Kürt projesi vardır.

İslâm'ın unutulur, inkâr edilir kıldığı bu halk, tüm tarikatçı yapılanmalara karşı Armageddon'da ağırlıklı olarak Hıristiyanlar ve Musevilerin yanında yer alacaktır. Zaten Alevilik ve Êzidilik ile kendi yoksullarında anlamını çoktan yitirmiş diğer mezheplerin laikleri bu topluluğun ezici çoğunluğunu oluşturmaktadır. Az sayıdaki üst tabaka, geleneksel ve modern İslâmî tarikat ve grup elebaşları hızla Arap, Fars ve Türk işbirlikçiliği rollerini terk edip, emperyalist metropollerde kendilerine yeni efendiler aramaktadırlar. Bunlar en kolay tasfiye edilecek kişi ve grupçuklar durumundadırlar.

Fakat Kürtlerin Ortadoğu'daki bu yeni çatışma ve kaos dönemindeki rollerini sadece işbirlikçilikten ibaret görmek büyük bir eksikliktir. 'Özgür yaşam' felsefesine en çok susamış bir halk olan Kürtlerin ezici

çoğunluğu, hep bu susuzluğu giderecek anlamlı öncülerini bekleyecektir. Bu çoğunluk çoktan kendini tüketen ortaçağ yaşam kalıplarını hızla terk edebilecek iken, kendisine sunulan ve hiçbir halka özgür yaşam şansı vermeyen kapitalist modernitenin güçlü sacayağı olan ulus-devletçik kalıbına da fazla takılmayacaktır. Eşitlik ve özgürlük ideallerine en çok kavuşma şansı verebilecek olan demokratik konfederal yönetim biçimi hem tarihsel ve coğrafi, hem de karakteristik özellikleri açısından Kürtler için en uygun politik biçimlenmedir. Bu anlamda KCK (Koma Civakên Kurdistan) hem çepeçevre kuşatıldığı katı ulus-devlet yapılarıyla sorunlarını çözmek, hem de yeni bir ulus-devletçik maddi yapılanmasıyla yeni bir dert ortamına girmemek açısından en elverişli çözüm olanağı gibi bir rol oynamakta ve anlam ifade etmektedir. KCK, Ortadoğu halklar mozaiğine dayatılan kapitalist moderniteden kaynaklanan ulus-devlet savaşlarında imha edilen, soykırıma uğratılan, maruz kaldıkları baskı ve istismardan ötürü bütün özgür yaşam ütopyaları yok edilen tüm Arap, Türk, Kürt, Ermeni, Rum ve Yahudi toplumları, İranî ve Kafkas kökenli toplumlar, etnisiteler, tüm mezhepler ve dinlerle birlikte Avrupa kaynaklı demokrasi ve insan haklarını yaşamayan toplulukları yeniden kendi kutsallıklarına, özgür yaşam ifadelerine ve maddi kazanımlarına kavuşturacak temel form olan Ortadoğu Demokratik Konfederalizmi için de bir öncü model durumundadır. Eğer Irak kaos'undan demokratik bir Federal Cumhuriyet doğarsa, bu yönlü bir gelişme de öncü bir rol oynayabilir. Kapitalist modernitenin 'Üçüncü Dünya Savaşı' açık uçlu olup, Ortadoğu'nun özsel mekân ve zaman boyutu içinde en olumlusundan en olumsuzuna birçok gelişmeye gebedir. Bu savaşta sonucu anlam yüklü grupların inisiyatif ve çabaları belirleyecektir. PKK kendini sürekli geliştiren bu özgür yaşam idealli, anlam yüklü ve öncülük iddiası taşıyan gruplardan sadece biridir.

Kapitalist modernite koşullarında ne kendim ne de öncüsü kılındığım halkımız için, diğer birçok kişilik ve halk grubu için adil bir yargılanmanın gerçekleşmeyeceği anlaşılır bir hususdur. Sonuç bölümünde bu hususa değinilecek; daha doğrusu bu savunmayla bu husus anlaşılır, kanıtlanır kılınacaktır. Toplum içinde ve dışında sürekli savaşla beslenen bir sistemi ancak özgürlük ütopyalarımıza sarılarak, her yerde bulunan istismar ve iktidara karşı yine her yerde anlamlı direniş ve adalet odakları oluşturmakla aşabiliriz. Diğer tüm yolların yaşam için

bir kısırdöngüde ömür tüketmekten öte bir sonucu, hedefi yok gibidir.

Bu savunmayı İmralı Adasında mutlak tecrit koşullarında yazıyorum. Alışılagelen inceleme ve araştırma olanaklarım olmadığı gibi, bu tercih edeceğim bir yol da değildir. Adlarını ve eserlerini sıralamayı anlamsız bulduğum, hep birbirine katkı sunan insanlık öncüleri benim için de ana kaynaklardır. Büyük düşünce ve eylem savaşçıları -özgür yaşam için- nicelikleştirilemez. Bu yönüyle de modernitenin bilim yapılanmasına karşıyım. Hiçbir sesin ve özgür yaşam iradesinin yaşadığım tecrit koşullarındaki kadar özgürlük yanlısı ve adil olamayacağına inanarak, bu savunmamı dostça ve yoldaşça yürümesini bilmiş ve bilecek olanlara adıyorum.

Birinci Bölüm: YÖNTEM VE HAKİKAT REJİMİ

Kavram olarak yöntem, amaçlara ilişkin sonuca en kestirmeden götüren yol, alışkanlık ve sağduyulu yaklaşım biçimlerini anlatır. Hangi yolun en doğrusu olduğu ve kestirmeden hedefe götüreceği netleştiğinde yöntem tutturulmuş demektir. Yöntemin olumlu yanı denenmiş olması ve sonuç vermesindeki başarısıdır. Uzun denemelerden sonra belirlenmesi ilgili yol alıcıları için vazgeçilmezdir. Müritmürşit ilişkisini çağrıştırır.

Anlam vermeye çalıştığımızda tarihin derinliklerinde karşımıza çıkan ilk yöntem, tüm olaylar ve anlayışlara ilişkin mitolojik yaklaşımdır. Mitoloji de dar anlamda bir yöntemdir, hakikati açıklama metodudur. Mitolojinin arkasında bir evren anlayışı vardır. Doğayı canlı ve ruhlarla dolu olarak değerlendirmesi günümüz için her ne kadar çocuksu sayılsa da, bilimin vardığı seviye göz önüne alındığında, mitolojinin aslında hiç de abartıldığı kadar yanlış bir yöntem olmadığı görülecektir. Doğayı ölü, cansız ve dinamizmden yoksun olarak ele alan yöntemler mitolojiden daha fazla anlamdan yoksundur.

Mitolojik yaklaşım yaşamla bağlantısı açısından kesinlikle çevreci, kaderden uzak, determinist olmayıp özgürlüğe açıktır. Doğayla uyumlu bu yaşam anlayışı insan topluluklarını büyük dinler çağına kadar çok renkli ve coşkulu kılmıştır. Efsane, destan ve kutsallıklarla yüklü mitolojiler özellikle neolitik dönemin temel yaşam zihniyetidir. Söylencenin nesnelle çelişmesi, içeriği konusunda anlamlı yorumların geliştirilemeyeceği anlamına gelmez. Söylenceler (mitolojiler) üzerine anlam değeri hayli yüksek yorumlar yapılabilir. Tarih bu yönlü yorumlar olmaksızın çok az kavranabilir. Temel bir yöntem olarak mitoloji, en uzun yaşam dönemini söylence biçiminde geçiren insan topluluklarını kavramada vazgeçilmez önemdedir. Mitolojik yöntemin tam zıddı gibi gösterilen günümüzün bilim yöntemlerinin de çoğunlukla birer mitolojiden ibaret oldukları yeterince kanıtlanmıştır.

Dogmalara boğulan tek tanrılı dinlerle onların devamı olarak kesin yasalarla çalıştığı iddiasında olan bilimsel yöntemin alabildiğine gözden düşürdüğü mitolojik yönteme, mitolojik anlamlara itibarı yeniden iade edilmek durumundadır. Ütopyalarla akraba olan mitolojiler insan türünün vazgeçemeyeceği anlam, zihin biçimidir. İnsan zihnini ütopyasız ve mitolojisiz (efsanesiz, destansız) bırakmak, bedeni susuz

bırakmaya benzer. Daha iyi anlaşılmaktadır ki, bütün canlıların zihinlerinin toplamı olan insan zihni, bu kapsamdaki bir zenginlik sadece matematiğin dilini kullanan analitik zihniyete indirgenemez. Bu yaklaşım yaşama aykırıdır. Zihin sahibi milyonlarca canlı nasıl matematik bilmezse, onların toplamı olan insan zihni de matematiğe mahkûm edilemez. Kaldı ki, bir Sümer uygarlık buluşu olan matematik, icat edildiği dönemde asıl işlevi olan artık-ürünü hesaplamakta kullanılmıştır. Günümüzde insan mantığı neredeyse bir hesap makinesine indirgenmiştir. Peki, milyonlarca canlının zihnini, hatta atom-altı parçacıkların hareketini, ölçüye gelmeyen astronomik büyüklükleri nasıl ve neyle kavrayacağız? Matematiğin gücünün bu mikro ve makro evrenleri kavramaya yetmediği açıktır. En azından kendimizi peşinen dogmalara boğmamak için kapıyı yeni anlam yöntemlerine açık tutmamız gerekir.

Canlı sezileri küçümsenemez. Yaşam adına ne varsa bu SEZİLER'de gizlidir. Makro ve mikro evrenlerin de söz konusu sezilerden yoksun olduğu söylenemez. Bu sezilerin evrenin temel bir özelliği olduğu doğruya daha yakın bir görüştür. Bu nedenle mitolojik yöntem evreni kavramada pek de değersiz sayılmaz. Belki de en az bilimsel yöntem kadar evreni kavramamıza katkıda bulunabilir.

Mitolojik anlayıştan dogmatik dinsel anlayışa geçiş büyük bir aşamadır. Bu geçiş toplumda hiyerarşi ve sınıflaşma temelinde yaşanan dönüşümün zihinsel alana da yansımasıyla yakından bağlantılıdır. Hükmetme ve sömürme ilişkisi sorgulanamaz dogmalara ihtiyaç gösterir. Kutsallık, tanrı sözü ve dokunulmazlık gibi tabusal değerler bahşedilen dogmalar sömürünün gizlenmesi ve sınıfsal çıkarların korunmasıyla, hiyerarşi ve iktidarın meşrulaştırılmasıyla ilişkilidir. Bir anlayışta ne kadar katı bir hüküm varsa, o kadar zorbalık ve sömürüyü gizliyor demektir.

Dinsel yaklaşım insanlık tarihinde mitolojiden sonra dönemsel olarak en çok etkili olmuş bir yaklaşımdır. Yazılı tarihle de başlatılabilir. Veya az öncesinden, sonrasından. Anlaşılması gereken husus, dinsel dogmaya neden bu denli ihtiyaç duyulduğudur. Bu yaklaşımın bir yöntem olduğu açıktır. Dinsel yaklaşımda yaşamın hedefi ve gerçeğe ulaşmanın yolu olarak, doğadan ve toplumdan aşkın oldukları varsayılan ilahlara atfedilen SÖZ'e göre hareket etmek esastır. Bu sözlerden sapış, yaşarken angaryaya mahkûmiyet ve her tür kölelik iken,

öldükten sonra cehennemlik olmaktır. Maskeli tanrıların inşa edildiği eşikteyiz. Bu tanrının aynı zamanda toplum üzerinde buyruk veren ve sömürüyü gerçekleştiren şef veya despotu anlattığı kolaylıkla sezilmektedir. Aşırı maskeleme insan anlayışını saptırmakla yakından bağlantılıdır. Zaten despotların ilk çıkışlarında kendilerini tanrı-kral olarak adlandırmaları bu hususu yeterince açıklamaktadır. Akabinde kendi sözlerini kanunlaştırmaları ve kesin hakikat olarak sunmaları yaygınca görülen tarihsel bir durumdur. Baskı ve sömürü derinleştikçe, dinsel dogmatik yöntem insan zihniyetinin başat yolu haline getirildi; daha doğrusu bir toplumsal gerçeklik olarak inşa edildi. Yaşamı kurutan ve boğan tanrı maskeli despotların hükmü altında insanlığın uzun süreli köleliğe boyun eğmesi bu yöntemle sağlandı.

Dinsel yöntemin bir zihniyet alışkanlığı yolu olarak en önemli yanı, binlerce yıllık katı gelenekler sonucunda insan yığınlarında ortaya çıkan kölece boyun eğmeyi meşrulaştırması ve kadercilik anlayışını kökleştirmiş olmasıdır. Büyük sömürü ve vahşet savaşları bu yöntem sayesinde mümkün olmuştur: Kutsal söze, tanrı emrine göre yaşamak! Şüphesiz yönetici konumunda olanlar için bu yöntem büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Sürü-çoban diyalektiği kurulmuştur. Kölelik toplumların gelişmesinde vazgeçilmez bir aşama olarak sunulmuş, hatta ondan da öteye doğal gerçeklik değişmez toplum anlayışıyla âdeta dondurulmuştur. Oldukça edilgen kılınmış bir doğa ve toplum anlayışıyla çok aktif, her şeyi yaratan ve olduran, yöneten ve hükmeden aşkın bir tanrı anlayışı zorunlu bir diyalektik bağlam haline getirilmiştir. İlk ve ortaçağlarda insanlık bu anlayış, bu yöntemle yönetilmiştir dersek fazla abartıya kaçmış olmayız.

Dogmatik yöntemin en sakıncalı tarafı canlı, kendi kendine evrimleşen bir doğa yerine edilgen, ancak dıştan yüce buyurganın emirleriyle hareket eden bir doğa anlayışını insanlığa dayatmış olmasıdır. Bunun toplumsal alan üzerindeki en önemli sonucu, aynı edilgen yapıların ve dıştan çoban yönetiminin çok doğalmış gibi algılanmasıdır. En eski olduğu kadar en aşkın öznellik arz eden bu yöntemin etkisi ortaçağda doruk noktasına varmıştır. Nesnel dünya artık neredeyse anlaşılmaz kabul edilmiş, hatta yok sayılmıştır. Dünya geçici bir yaşam durağı, kalıcı ve ebedi idealler ise esas yaşam biçimi bellenmiştir. Dogma ve klişe sözleri kim en çok biliyorsa o âlim sayılmış ve en üstün mertebeye oturtulmuştur. Anti-mitolojik karakterdeki bu düşü-

nüş yolu tarihe yön vermiş, dolayısıyla yaşamı alabildiğine dizginlemede ve tutsaklığa mahkûm etmede başat rol oynamıştır.

Dinsel yöntemin olumlu yanı ise, toplumda ahlâk olgusuna büyük mesafe aldırmasıdır. Bu aşamada ve bu yöntem altında iyilik-kötülük ikileminde büyük bir ayrışma yaşanmış ve kesin ahlaki hükümlere bağlanmıştır. Bu yöntemde farkına varılan temel husus insan zihninin esnek olduğu, dolayısıyla biçimlendirilebilir bir özellik taşıdığıdır. İnsanı hayvanlar âleminden farklı kılan bu zihniyet ahlaksal gelişmenin temelidir.

Ahlâka başvurulmadan ne toplumsallaşılabilir ne de yönetilebilir. Yöntemde ahlâk toplum için vazgeçilmez bir oluşum ve yönetim gerçeği, algısıdır. Ahlâkın pozitif ve negatif içeriğini tartışmaksızın, bu yönlü bir gelişme toplumsal algılamanın vazgeçilmezi sayılmak durumundadır. Şüphesiz ahlâk metafizik bir algıdır, ama bu husus onun varlığını geçersiz ve önemsiz kılmaz. Dinsel ahlâkın mitolojik dönemdeki ilkel ahlâka göre bir üstünlüğünden bahsetmek abartı sayılmaz. Ahlâksız bir insan toplumu belki de yenilecek ot bırakmadıkları için nesli tükenen dinozorlar gibi insanın kendi türünün ya da yaşam çevresinin sonunu getirmesi demektir. İkisi de aynı kapıya çıkıp, sonuçta insanın sürdürülemez bir tür durumuna düşmesi anlamına gelir. Nitekim ahlâkın büyük yıkılışı nedeniyledir ki, günümüzde çevre sorunları insanlığı felaketin eşiğine kadar getirmiştir.

Sadece temel dinlerde değil, klasik Yunan düşüncesinde de dogmatik yöntem ağır basar. Bu düşüncede diyalektik yöntemin, nesnel yaklaşımların yeri çok sınırlıdır. Hâkim yöntem olan Aristo ve Eflatun'un idealizmi, ortaçağdaki dogmatik dinsel yöntemin en güçlü dayanağı olmuştur. İdealizmin en büyük filozofu, hatta yaratıcısının Eflatun olması veya öyle kabul edilmesi, onu peygambersel yaklaşımın gözdesi yapmıştır. Peygamberliğe en yakın filozoftur.

Üç büyük dindeki peygamberlik geleneği de iyi stabilize edilmiş dogmatik yöntemin kurucu gücüdür. Her üç dinin ağır basan yanı metafizik ahlâkın kurucusu olmalarıdır. Buda, Zerdüşt, Konfüçyüs ve Sokrates'te ahlâk zirveye erişir. Özellikle Zerdüştlükte iyilik-kötülük ikilemi temel felsefe olarak aydınlık-karanlık ikilemiyle eş tutulmuştur. İnsanlık tarihte değeri yüksek olan bu bilgelerin şahsında büyük bir ahlaki merhale kat etmiştir.

Kapitalizmin dünya sistemi haline gelmesinde 'bilimsel metot' önemli rol oynar. Roger ve Francis Bacon'la Descartes'ın öncülük ettiği yeni yöntem anlayışında özne ve nesne ayrımı özenle yapılır. Ortaçağın dogmatik yönteminde özne ve nesneye pek yer yoktur. Gölgemsi bir işlevleri vardır.

Rönesans'la ayağa kalkan Batı Avrupa, Hıristiyanlıkta reform ve felsefi aydınlanma devrimiyle özne ve nesnenin görünümünde yeni bir çağ açmıştır. İnsanın öznelliğiyle dünyanın nesnelliği iki temel faktör olarak yaşamda başköşeyi tutarlar. Ahlâkla birlikte tanrı sözünü esas alan dogmatik yöntem de önemini yitirir. Daha doğrusu, eskinin örtük kralları ve maskeli tanrıları yerine çıplak krallar ve maskesiz tanrılar dönemine geçilir. Kapitalistik sömürü tarzı bu geçişe yol açan temel dürtü olmuştur. Kâr adı altında gerçekleştirilen istismar toplumun algısını her bakımdan değiştirmeyi zorunlu kılar. 'Bilimsel yöntem'in doğuşuna yol açan temel etken bu zorunluluk veya ihtiyaçtır. İnsanlık ve doğa çok büyük bir istismara uğratılmakla karşı karşıyadır. Bu istismarı kolay kolay kabul edemeyecek olan toplum vicdanı (ahlâkı) büyük bir zihniyet değişimi temelinde yeniden inşa edilecektir. İşte bunun için temel doğruluk yolu olarak 'bilimsel yönteme' büyük rol düşecektir. Bu noktada köklü bir dönüşüme ihtiyaç duyan Descartes'ın büyük bir şüphecilik hastalığını yaşadığı, her şeyden şüphe ettiği, bunun sonucunda "Düşünüyorum, o halde varım" yargısına sığındığı bilinmektedir. Bacon'ların 'nesnellik' için büyük özen gösterdikleri iyi bilinir. Birincisi bireyin bağımsız düşünebilmesine, ikinciler ise 'nesne' hakkında bireyin dilediği gibi tasarrufta bulunabilmesine kapıyı aralar.

Bilimsel yöntemin dayandığı 'nesnellik' kavramını yeniden ve çok derinlikli olarak yorumlamak gerekir. Analitik düşünce dışında, insan bedeni de dahil canlı ve cansız tüm doğanın nesne olarak tanımlanması, esasta kapitalizmin doğayı ve toplumu sömürmesinde ve tahakküm altına almasında kilit bir işleve sahiptir. Özne-nesne ayrımını derinleştirmeden ve bu ayrımı büyük bir meşruiyete kavuşturmadan, yeniçağa yol açacak zihniyet dönüşümü sağlanamaz.

Özne analitik düşüncenin en meşru geçerli faktörü iken, nesne de üzerinde her tür spekülasyonun yapılabileceği 'maddi' öğedir. Diğer bir deyişle 'objektivite'yi temsil etmektedir. Bu ayrım uğruna büyük kavgalar verilmiştir. Kiliseyle bilim arasındaki kavgayı salt 'doğruluk'

hakkındaki bir çekişme olarak görmemek gerekir. Bu kavganın altında büyük toplumsal mücadeleler yatmaktadır. Yaşanan bir anlamda ahlâk yüklü eski toplumla ahlaki örtüden soyunmak isteyen çıplak kapitalist toplumun çekişmesidir. Mesele salt kilise ile bilim çekişmesi de değildir. Daha genelinde tarih boyunca toplum vicdanının muhafaza ettiği değerler temelinde istismarı yasaklayan, lanetleyen ve günah sayan sistemle hiçbir yasak, günah ve lanet tanımadan toplumu ardına kadar sömürüye ve tahakküme açmak isteyen kapitalist yeni toplumsal projenin çatışması söz konusudur. 'Nesnel yaklaşım' bu projenin kilit kavramıdır.

'Analitik düşünce'nin bu 'nesnellik' kavrayışı altında operasyona yatıramayacağı hiçbir 'değer' yoktur. Sadece insan emeği değil, tüm canlı ve cansız doğa tasarruf altına alınıp mülkleştirilebilir. İnceleme ve araştırmalara tabi kılınıp üzerinde her türlü sömürüde bulunma hakkı kazandırılabilir. Seçkin özneler dışında her şey mekanik olarak değerlendirilip acımasızca tahakküm altına alınabilir ve istismara tabi tutulabilir. Doğaya ve topluma karşı temel özne olarak örgütlenen birey-vatandaş ve ulus-devlet toplumu, yeni maskesiz tanrılar olarak, soykırımlar düzenlemekten çevreyi yaşanmaz hale getirmeye kadar her türlü çılgınlığı yapma kudretine sahip 'yeni icat'lardır. Eskinin 'Leviathan'ı artık kudurmuştur; hükmetmeyeceği, parçalamayacağı bir nesne yok gibidir. Nesnel yaklaşımı bilimsel yöntemin son derece masum bir kavramı gibi algılamanın büyük felaketlere, sapmalara ve ortaçağ engizisyonlarının yaptığından daha acımasız katliamlara yol açtığı iyi anlaşılmalıdır. Nesnelliğin hiç de masum bir bilim kavramı olmadığı önemle belirtilmelidir.

'Bilimsel yöntem'in kendisi en büyük sınıfsal bölünme aracı olarak kavranmadıkça, sosyolojinin günümüzdeki işlevsizliği ve iflas etmesinin nedenleri açıklanamaz. Açıkça belirtmeliyim ki, en iddialı toplumsal bilim olduğu iddia edilen ve bir dönem benim de öyle saydığım 'bilimsel sosyalizm'in iflas etmesinde de 'nesnel bilimsel yöntem'in belirleyici bir rolü vardır.

Bilimsel sosyalizme ve türevlerine dayalı sistemlerin uzun süreli uygulama ve toplumsal sistem inşalarından sonra içten çözülerek yıkılmaları veya direkt devlet kapitalizminden özel kapitalizme dönüşüm geçirmeleri temellerindeki 'bilimsel yöntemden', onun 'nesnelleştirme' anlayışından ileri gelmiştir. Yeri geldikçe bu konuları kap-

samlı olarak açacağımı belirtmekle yetiniyorum. Yoksa sosyalizm mücadelesine büyük inanç ve çabayla katılanların dürüstlükleri ve iyi niyetlerinden asla kuşku duyulamaz.

Özne-nesne ayrımına temel rol atfeden tüm bilimsel yapılar bağımsızlıklarına çok düşkündürler. Öyle ki, bunlar her tür toplumsal değer yargısının üstünde hareket ettiklerini iddia ederler. Bilim adına geliştirilen en büyük sapma belki bu iddialarda gizlidir. Belki de hiçbir çağda kapitalist çağda olduğu kadar bilimin hâkim sistemle bütünleşmesine tanık olunmamıştır. Yönteminden içeriğine kadar bilim dünyası hem sistemin en büyük inşa gücüdür, hem de meşruiyetini sağlayan ve koruyan güçtür. Kapitalist çağın bilim yöntemi ve bu temelde oluşan bilimler, gerek sistemin kârsal işleyişinin, gerekse toplumun tüm iç ve dış halkalarını kaplayan savaşlar, krizler, acılar, açlık ve işsizlik, çevrenin yıkılması ve nüfus patlamasının esas sağlayıcı ve yol açıcı gücüdür. "BİLİM GÜÇTÜR" özdeyişi bu gerçeğin iftiharla dile getirilişidir.

Belki de bunda kötü olan ne var denilecektir. Masumiyet ve meşruiyet zırhına bürünen sistem rahatlıkla dile getirdiği bu yargıyla en doğal tutumu göstermiş sayılır.

Kapitalist modernitenin günümüzde tüm parametrelerinde sürdürülemezlik işaretlerini vermesinde en büyük pay dayandığı 'bilimsel yöntem'e aittir. Dolayısıyla sistem eleştirisini dayandığı yöntemde ve ortaya çıkarılan 'bilimsel disiplin'lerde geliştirmek yaşamsal öneme sahiptir. Sosyalist eleştiri de dahil sisteme yöneltilen tüm eleştirilerin temel zaafı, sistemin dayandığı ve onu var kılan yöntemin aynısını kullanmalarıdır. Hâlbuki o yönteme dayanarak inşa edilen toplumsal gerçeklik, aynı yöntemle ne kadar eleştirilse de, benzer sonuçla karşılaşmaktan kurtulamaz. Çokça bilinir; önceden çizilen yollarda yürüyenler, o yolların vardığı köyler ve kentlere ulaşmaktan başka bir şey yapamazlar. Bilimsel sosyalizm de dahil, sistem karşıtlarının başına gelen de budur.

Değerlendirmelerimde özne ve nesne ayrımının sınıfsal ve toplumsal karakterini temel almaya büyük özen gösteriyorum. Çünkü masum gibi gözüken bu iki kavram, sürdürülemez hale gelen modernitenin ontolojik nedenleridir. Sanıldığı gibi bu kavramların bilimsel kazanımlarla ilişkisi yoktur veya izafi karakterli olmaktan masun değildirler. En azından ortaçağın dogmatik yönteminde görüldüğü ka-

dar saplantılı bir doğa ve özne anlayışına sahiptirler. Açıkça özne ve nesne ayrımını yapmak suretiyle yaşamın kavranmak istenmesi, insan yaşamını ortaçağdakinden daha geri ve silik kılmakta ve maddi boğuntuya getirmektedir. Dogmatik yöntemin nefessiz bıraktığı ve özgürlükten yoksun kıldığı insan yaşamı, kapitalist modernitede özne-nesne ayrımına dayalı olarak paramparça edilmektedir. Yaşamın tüm alanlarında derinden bir yarılma gerçekleştirilmektedir. 'Bilimsel disiplin'ler tarafından bütünlüğün hücrelerine kadar parçalanmasıyla yitirilen en büyük değer, toplumsal yaşamın mekân ve zamanla kayıtlı bütünlüğü ve bölünmezliğidir. Günümüzdeki 'sıkışmış yaşam' kadar özünden, mekânsal ve zamansal dayanaklarından kopartılmış yaşam trajedisinden daha vahimi düşünülemez. Kaderlerin en kötüsüyle karşı karşıyayız. Toplumsal kanserleşme bir alegorik yaklaşım değil, yaşam konusundaki en anlamlı bir sistem yorumudur.

Üzerinde yoğunca durulması gereken bu konu bir savunma çerçevesinde ancak sınırlı bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Eleştirilerim yeni bir yöntem önerdiğim anlamına gelmiyor. Bundan tümüyle yöntemsizliği önerdiğim sonucu da çıkarılamaz. Sadece insan yaşamında değil, tüm canlı ve cansız doğa yaşamında da bağlı kalınan yol, yöntem ve yasaların ifade ettiği hususların farkındayım. Yol ve yönteme değer biçmekteyim. Ama yöntem ve yasa anlayışı her zaman deterministik bir öz taşırken, bundaki ısrar ve kalıcılığın gelişme ve özgürlüğün inkârına varma tehlikesi taşıdığını da önemle belirtmek durumundayım. Yöntemsiz ve yasasız evrenlerin varlığını düşünmüyorum. Ama evreni sadece matematik bir düzene sahipmiş gibi ele alan Descartes mekanizminin temel alınması gerektiğine de inanmıyorum. Matematiğe ve yasaya dayalı mantığın hastalıklı olduğuna dair derin kuşkularım var. Matematik ve yasa icatçısı Sümer rahipleriyle bilimsel zihniyetin kurucuları arasında büyük benzerlik görüyorum. İkisinin de aynı uygarlığı temsil ettikleri kanısındayım.

Yöntem karşıtı olmak ne tamamen yöntem inkârı ne de alternatif yöntem arama anlamına gelir. Özgür yaşam seçeneğine daha yakın yorum imkânlarına açık olmanın daha yüksek değer taşıdığını belirtmek gerekir. Eğer hedef yaşamın anlamına varmaksa, o zaman yöntem buna aracılık etmelidir. Büyük endüstriyel üretim ve büyük devlet kendi başına insanlığa mutluluktan çok savaş ve yıkım getirmiştir. Üretim ve güç birleşince anlamdan daha çok uzaklaştırmaktadır. Biri-

kim sahipleri yaşam karşısında her zaman en büyük anlayışsızlıkları sergileyen kesimlerin başında gelmişlerdir. Toplumda birikime hep şüpheyle bakılır. Yöntem sorunundan kurtulmak veya bu sorunu aşmak köklü anlamlar içerir; içinde yaşanılan çağ ve uygarlıkla hesaplaşmayı gerektirir. Tarihsel zamanlarda bunun çarpıcı örneklerine rastlamaktayız. Kapitalizme, onun tüm modern kurum ve kalıplarına damgasını vuran yöntem ve bilim disiplinlerine radikal eleştiri getirmeden, bu temelde özgür yaşamı daha yakın kılacak bilimin yeniden inşasına yönelmeden çıkış aramak beyhude bir çabadır. Modernite-postmodernite ikilemine katkı sunmak niyetinde değilim. Bu konuda sergilenen birçok yaklaşıma saygı göstermekle birlikte, sorunun özünden uzak kalındığı kanısının halen yaygın olduğunu belirtmem gerekir. Postmodernite modernitenin yeni kılıflar altında kendini sürdürmesi olarak da değerlendirilmektedir.

Kendi yorumumu HAKİKAT REJİMİ kavramı olarak sunmak durumundayım. Bir alternatif yöntem arayışından ziyade, yanılgılarla yüklenmiş ve özgürlük değerinden uzaklaştırılmış yaşamın yol açtığı ağır sorunlardan çıkış yolu aranmaktadır. Şüphesiz insan toplumunda hakikat arayışçılığı hep olagelmiştir. Mitolojilerden dinlere, felsefeden günümüz bilimlerine kadar birçok seçenek bu arayışlara yanıt olarak belirmiştir. Yaşamı bu seçenekler dışında yaşamak düşünülmediği gibi, sorunlar yumağının yine bu seçeneklerden kaynaklandığı gibi bir ironi de inkâr edilemez. Yani ne onsuz olunur, ne onunla dilemması söz konusudur. Fakat yaşadığımız modernitenin benzersiz bir farkı vardır. Bu modernite birçok alanda sürdürülemezlik sınırlarına dayanmıştır. Bir çırpıda sayarsak aşırı artan nüfus, kaynakların tükenişi, çevrenin yıkımı, sınır tanımaksızın büyüyen toplumsal çatlaklar, çözülen ahlaki bağlar, yaşamın mekân ve zamandan kopuşu, büyük stres altındaki yaşamın büyüleyiciliğini ve şiirselliğini yitirmesi, dünyayı çöle çevirecek nükleer silah yığınakları, sonu gelmeyen ve tüm toplumsal bünyeyi saran yeni savaş türleri gerçek bir mahşeri çağrıştırmaktadır. Bu aşamaya gelişin kendisi bile Hakikat Rejimlerimizin iflas ettiğini göstermektedir. Umutsuz bir tablo sergilemek durumunda değilim. Ama yaşamın karşımızda, içimizde yitimi karşısında sessiz kalacak ve çığlık atmayacak halde olamayız. Umutsuz olmayalım, gözyaşlarına boğulmayalım. Fakat bunun için çare gerekir.

Hakikat arayışımız boş bir çaba mıydı, yoksa karanlık güçler çağından mı geçiyorduk? Büyük yanlışlıklar nerede ve ne zaman yapıldı? Saplantılara nerede ve ne zaman girildi?

Kapitalist modernitenin gücünü ezici biçimde yanılgılı toplum inşalarından aldığından eminim. Buna karşı büyük mücadelelerin verildiği inkâra gelmez. Başarılı oldukları iddia edilen sistemlerin başına gelenler de ortadadır. O halde sistemin hep iddia ettiği gibi, yaşanılan son ve ebedi dünya mıdır? Başka bir dünya mümkün değil midir? Güncel olarak sorulan soruları tekrarladığımın farkındayım. Fakat birçok noktada düşülen yöntem hatalarından bilim disiplinlerindeki yanlışlıklara, iktidar ve ekonomi yorumlarından hukuk ve estetiğe hükmeden tahakkümcü anlayışlar ve kurumlaşmalara kadar birçok olgunun içyüzünü sergileyecek durumda olmayı küçümsememek gerekir. Bu anlamda bir denemeye girişme gücünü kendimde görüyorum. Bunu özgürlük değerlerine karşı ödenmesi gereken bir borç, yerine getirilmesi gereken bir görev olarak da değerlendiriyorum.

Konuya giriş cümlesi olarak belirtmeliyim ki, insan düşüncesine hükmeden iki temel kalıp olan öznel-nesnel, idealist-materyalist, diyalektik-metafizik, felsefi-bilimsel, mitolojik-dinsel gibi bölünmeler anlamı zayıf kılmış ve çarpıtmıştır. Bu ikilemlerdeki derinleşmeler, kapitalist moderniteye yol açan temel yöntemdeki hataların sonucudur. Uygarlık tarihi boyunca düşünce ve inançların bu yönlü gelişimi veya geliştirilmesi iktidar ve istismar sahiplerince hep desteklenmiş, kurdukları sistemlerin sürdürülmesinde temel meşruiyet aracı rolünü oynayan bu ikilemlerdeki derinleşme kapitalizmde zirveye taşınmıştır. Bu ikilemlerin soyut bir tarih gibi yorumlanması da esas olarak yürürlükteki iktidar ve sömürü sistemlerinin yararınadır. Eğer insanlık zihniyeti bu ikilemlerle boğuşturulmasaydı, hiçbir iktidar ve istismar düzeni tarihte bu denli etkili olmazdı. Zihniyet savaşlarını bu ikilemler etrafında sürdürmek, âdeta şehvet gibi daha çok iktidar ve sömürü arzusuna yol açar. Hakikat arayıcıları bu ikilemlerdeki başarıları oranında iktidar sahiplerinin yanında ve sömürü odaklarında kendilerine hep seçkin yer bulmuşlardır. "Hakikat iktidardır, iktidar hakikattir" deyimi büyük geçerlilik kazanmıştır. Buradaki hakikat rejimi, siyasi istismar rejiminin en sağlam müttefiki konumundadır. Bu ittifakın sonucu daha çok baskı ve istismar olmuştur. Bunun sonucu ise, özgür ve anlamlı yaşamın yitimidir.

O halde yöntem itibariyle yapmamız gereken ilk ciddi iş bu hakikat rejimini bırakmak olmalıdır. Aslında negatif bir duruş gerekiyor: Sistemin hakikat rejimine her cepheden olumsuz davranmak! Burada kuru bir cephe alıştan bahsetmiyorum. Sistemin hakikat rejimini çözerek bir karşı duruşun sergilenmesi gerektiğini belirtiyorum. Sadece iktidar ağlarına değil, sömürü odaklarına karşı da ancak bu odakların olduğu her yerde anlamlı direnişler sergilenir ve topluluk inşa çabaları geliştirilirse sistem püf noktasından yakalanmış ve çözülmeye başlamış olacaktır. Tüm toplumsal inşalar zihniyet ürünüdür. Söylenenin aksine, eller ve ayaklar toplumu inşa etmez. Öyle olsaydı karşımızdaki dünya bambaşka olurdu. Tarihin tüm önemli olayları, gelişme süreçleri ve yapılanmaları etkili zihniyetler ve iradelerin eseridir. Marksist yöntemin en büyük hatalarından biri, devrimi zihniyet alanlarında yoğunlaştırmadan, yeni toplumsal inşayı günlük baskı ve istismar altındaki proleterden beklemesidir. Marksistler proleterin yeniden fethedilmiş köle olduğunu görememişler, 'özgür işçi' safsatasına bizzat düşmüşlerdir. Diğerleriyle birlikte bu hatanın sonuçları bilinmektedir.

O halde insanlığın bilimsel kazanımlarına da anlam vererek kazanmamız gereken zihniyet nasıl olmalıdır?

Bu soruya daha açık yanıt vermek için öznellik ve nesnellikten kaynaklanan, ama sonuçta aynı kapıya varan iki zihniyet duruşunu daha derinliğine deşifre etmeliyiz.

Birincisi, çokça iddia edildiği gibi, nesnellik doğa ve toplum yasalarının olduğu gibi ifadesi değildir. Derinliğine araştırılırsa, nesnel yasallığın eski 'tanrı sözü' deyiminin modern biçimi olduğu fark edilecektir. Bu nesnellikte hep doğa ve toplumu aşan güçlerin sesi yankılanır. Altı daha da deşilirse, bu sesin zorbanın ve istismarcının hâkimiyetinden kaynaklandığı anlaşılır. Nesnel zihin ve duyduğu sesler düzeni uygarlık sistemleriyle yakın bağlara sahiptir. Bu sistemlerce terbiye edilmişler ve kulaklara aşina kılınmışlardır. Nesnelerden yeni bilgiler koparılsa dahi, bunlar anında sistemdeki yerlerine eklemlenirler. Her yeni teknik buluş sahibinin sistem tarafından ya önceden ya da sonradan bin bir bağla bağlandığını iyi görmek gerekir. Aksinde ısrar edilirse, Âdem'den İbrahim'e, Mani'den Hallac-ı Mansur'a, Saint Paul'dan Giordano Bruno'ya kadar gelen tarihsel örneklerde de gördüğümüz gibi sistem tanrılarının gazabına uğratılırlar. Nesnel yaklaşım sahipleri

gerçeğe ve adalete yakın durduklarında bin bir düşmanla karşılaşırlar. Nesnel olma eğer gerçekten algının, gönül gözünün gördüğü şeyse çok değerlidir; özgür yaşam değerine bağlandığında gerçek bilgeliğe de götürür. Ama bunun için Hallac-ı Mansur ve Giordano Bruno gibi düşünce savaşçısı olmayı göze almak gerekir.

Bilimin yasaları açısından nesnellikten iki yönlü sonuç çıkarılabileceğini özenle belirtmek gerekir. Bunlardan hangisinin kurulu hâkim sistemin, hangisinin gerçeğin yansıması olduğunu bilmek büyük uğraş ve direniş gerektirir. Daha çok analitik düşünceye ait olan nesnel düşünce tarzı duygusal zekâ kaynaklı anlık sezgisel düşüncelerle bağıntılı kılınmazsa, tarihte ikinci bir dinozor rolünü oynayacaktır. Atom bombasını doğuran canavar, kapitalist modernitenin analitik düşünce yapısıyla teçhiz edilmiş olan eski Leviathan'ın yeni versiyonudur. Bahsettiğimiz olumsuz tablonun sorumlusu da yine bu yeni versiyondur. Ulus-devlet biçimindeki bu maskesiz yeni tanrıyı incelediğimizde, nesnel analitik düşüncenin neye kadir olduğunu daha yakından göreceğiz.

Nesnelliğin karşı kutbunda yer tutan öznellik gerçeğe içgörüyle, nesnesiz spekülasyonlarla varılacağı iddiasındadır. Bu öznellik Eflatunculuğun bir biçimidir. Kendi başına bırakıldığında, nesnellik gibi yanılma ve saplantılara düşme yönü hemen açığa çıkar: Gerçek duyumsandığı, hissedildiği kadardır. Bu bir yönüyle varoluşçuluğa kadar varır. İnsanı kendi yarattığından ibaret sayar. Adına birçok düşünce ekolü kurulmasına rağmen, nesnellik gibi sistemde yer almaktan geri kalmaz. Doğa ve toplum anlayışında 'sübjektivizme' (obje inkârcılığına) düşmesi, bireyciliğin güçlü dayanağı olmasına götürür. Modernitenin bireyini egoist yapan anlayış öznelcilikle yakından bağlantılıdır. Bunun sağlıklı 'ben' yerine bencilliğe yol açması, tüketim toplumuna götüren temel güdülenime bağlanır.

Öznellik 'ne kadar benlik, o kadar hakikat' saplantısından da sorumludur. Kapitalist sistem bu düşünce yapısına çok şey borçludur. Başta edebiyat olmak üzere, sanat alanına yansıtılan bu düşünce tarzı sanal bir dünyanın yaratılmasıyla sonuçlanmıştır. Sanat endüstrisi aracılığıyla tüm toplumu etkisi altında tutarak, sisteme muhtaç olduğu katmanlı bir meşruiyet sağlar. Toplum anlık olarak sanal bir dünyanın bombardımanı altında tutulup, öz düşünüm olanağını sürekli yitirmeyle karşı karşıya bırakılır.

Hakikat bir simülasyon (kopyalama) dünyasına indirgenir. Asıl ve kopya arasındaki ayrımın anlamı kalmaz.

Bir içgörü olarak öznelliğin olumlu yanı, duygusal düşünce ile yakından bağlantılı olmasıdır. İçgörüde his ve sezgilerle keşfetme güçlü bir yandır.

Tasavvuf ve Ortadoğu bilgeliğinde içgörü yöntemiyle doğa ve toplum bütünlüğü yakalanmaya çalışılmış, bunda epeyce mesafe de alınmıştır. Güçlü bir kaynak olarak bugün de işlevsel kılınabilir. Batı nesnelciliğine karşı Doğu öznelciliği doğaya ve topluma ahlaki yaklaşımda daha üstün bir konuma sahiptir. Öznelcilik de nesnelcilikte olduğu gibi kendini sıkça tanrının sesi olarak yansıtma hastalığına yakalanmıştır. Bu yönüyle ikisi birleşir. İçsel ve aşkın tanrı, doğa ve toplum yaklaşımları, bu yönleriyle sistemlerin maskeli ve maskesiz tanrıları durumundaki örtük ve çıplak krallıklara hizmet eden araçlara dönüşmekten, onlara eklemlenmekten kurtulamazlar.

Günümüzde, daha doğrusu kapitalist modernitede nesnelcilik pozitivist okul ve üniversitelerle, öznelcilik ise her türlü ruhçu ve dinci kurumlarla sağlam yer tutup sistem için iki yönden meşruiyet üretirler. Birer hakikat yöntemi, rejimi olmaktan çok sistemin yağdanlığı rolünü oynarlar. İktidar ve istismarın meşrulaştırıcı kadroları ve kurumları olarak, çıplak zor ve sömürü kurumları kadar işlevselliğe sahiptirler. Bir kez daha karşımıza 'iktidar hakikattir', 'bilim güçtür' deyişiyle bütünleşen sistem güçleri çıkmaktadır. Hakikat arayışı, 'şirket' olarak da değerlendirebileceğimiz sermaye-bilim-siyaset üçgeninde somutlaşan oyunun adıdır. Bu oyunun dışında her hakikat arayışı ya sistemin düşmanıdır ve yok edilir, ya da içlerine çekilerek eritilmeye çalışılır. Anlamın büyük yitimi karşısında en gelişkin aşamasına ulaşmış maddi uygarlıkla kuşatılmış bulunmaktayız. Sermaye-bilim-politik güç çemberinden kurtuluş nasıl sağlanacaktır? Nietzsche'den Michel Foucault'ya kadar özgürlük filozoflarının cevabını aradıkları bu soru kolayca cevaplandırılacak cinsten değildir. Modernite karşısında 'iğdiş edilmiş toplum' ve 'insanın ölümü' yargılarına ulaşan bu filozofları anlamak gerekir. Ölüm kampları, atom bombası, etnik temizlik savaşları, çevrenin yıkılması, kitlesel işsizlik, yaşamın aşırı sıkışması, kanserdeki artış, AIDS türü hastalıklar bu yargıları doğruladığı gibi, karşı hakikat arayışlarını da o denli ivedi ve gerekli kılmaktadır.

Bir kez daha belirtmeliyim ki, büyük muhalif kuramlar olarak değerlendirilen bilimsel sosyalizm, sosyal-demokrasi ve ulusal kurtuluş akımları modernitenin mezhepleri olarak çoktandır yerlerini belli etmişler ve rollerini oynamışlardır. Birçok postmodern arayışın kılık değiştirmiş modernist düşünce akımı oldukları da kavranmaktadır.

Sistemler zirvedeyken çözülmeye başlar ve düşüşe geçerler. 1970'ler kapitalist modernitenin düşüşe geçtiği dönemi ifade eder. Bu dönem yöntemde de gözden düşme ve parçalanmanın gündemleştiği dönemdir. Ekolojist düşüncenin, feminist akımların, etnik-kültürel hareketlerin devreye girmesi bu dönemle bağlantılıdır. Bilimsel yöntemin parçalanışı başka dünyaların mevcudiyetini ve özgür yorumun değerini ortaya çıkarmıştır. Kaotik olarak da yorumlayabileceğimiz bu dönemi algı zenginliğiyle karşılamak ve farklı zihniyet gruplarını kendi somutlukları dahilinde iktidarın her odağında birer direniş odağı olarak görmek büyük önem taşır.

Tarihsel dönemin yeni yöntemler ve hakikat kurgulamaları açısından verimli olduğunun tespiti, toplumu topluluklar düzeyinde yeniden inşa etme şansını arttırmaktadır. Özgürlük ve eşitlik ütopyalarının inşa edilmiş toplumsal yapılanmalar halinde somutluk kazanmaları günün pratik görevleri arasındadır. Gerekli olan, girilen yolun bilimsel değeri ve özgürlük iradesinin gücüdür. Hakikat aşkının özgür yaşama yaklaştığı dönemden bahsediyoruz. Özdeyişimiz şudur: HAKİKAT AŞKTIR, AŞK ÖZGÜR YAŞAMDIR!

O halde hem yöntem hem de hakikat rejimi olarak aşkla özgür yaşamın peşine düşmeden ne gerekli olan bilgiye erişebiliriz, ne de yeni öncülleri ve toplumsal dünyamızı inşa edebiliriz. Varsayımlarımız ışığında bilgilenmeyi ve öncü yapılanmaları daha yakından araştıralım.

Araştırmamıza Bacon ve Descartes'ın öncüllerini reddederek başlayalım. Özne-nesne ve ruh-beden ikilemini reddettikten sonra insanı temel almak, her bakımdan daha uygun bir başlangıç olabilir. Burada insan merkezli bir dünyadan bahsetmediğimiz gibi, hümanist bir yaklaşımı da konu edinmiyoruz. İnsanda yoğunlaşan gerçeklikler toplamını konu edinmekteyiz.

1- Maddenin yapı taşları olan atomlar hem sayı hem de diziliş olarak insanda en zengin bir varlığa ve bileşime sahiptir.

2- İnsan biyolojik dünyanın tüm bitkisel ve hayvansal yapılarını temsil etme avantajına sahiptir.

3- Toplumsal yaşamın en gelişkin biçimlerini gerçekleştirmiştir.
4- Çok esnek ve özgür bir zihniyet dünyasını temsil etmektedir.
5- Metafizik yaşayabilmektedir.

Tüm bu özellikleri iç içe, aynı anda bütünlük dahilinde yaşayan insanın örneği olmayan bir bilgi kaynağını oluşturduğu açıktır. Bu kaynağı bütünlüğü içinde anlamak bilinen gerçekleşmiş evreni anlamakla özdeştir; anlamak için en azından doğru bir başlangıç değerindedir.

Her şeyden önce maddenin yapı taşları olarak atom içindeki ve atomlar arasındaki oluşumlarla canlılık arasındaki bağ en iyi insanda teşhis edilebilir. İnsanı bir anlamda düşünen canlı madde dizilişi olarak tasarlamak mümkündür. Şüphesiz bu tespitte insan salt madde toplamından ibaret sayılmadığı gibi, madde de tümüyle canlılık hissi olmayan bir yapı olarak görülmemektedir. Kendine göre canlı hissi olan maddeyle madde toplamını aşan insan gerçeğini ilişkilendirmek çetin bir anlam sorunudur. Metafiziğin kaynağını da bu algılamada aramak gerekir. Bu tarz bir algılamadaki yoğunlaşmamız sınırsız esneklikte olup, madde-anlam ikilemini aşabilir. Canlı ve cansız her şeyin amacı belki de bu ikilemi aşmaktır. Maddenin amacı anlamlaşmak, anlamın amacı da maddeyi aşmaktır. Aşkın ilk soluğunu bu ikilemde bulmak mümkün olabilir. Belki de 'itme-çekme' ilkesinin kendisi madde-anlam olarak dönüşüm geçirmiştir. "Evrenin temelinde aşk vardır" denilirken bu ikilemler kastedilmiş olabilir. İnsanda bu aşk en güçlü temeline oturmuş gibidir.

Şunu demek istiyorum: İnsandaki maddeyi araştırmak bana doğruya en yakın yöntem gibi gelmektedir. Modernitenin müthiş izole edilmiş laboratuvarlarında maddenin doğruya daha yakın yorumuna ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, kuantum fiziğinde gözlemlenenle gözlemleyen ilişkisi kesin ölçüme asla mahal vermemektedir. Gözlemleyen maddeyi değiştirdiği gibi, gözlemlenen de laboratuvar koşullarında kendini gözlemleyenden kurtarabilmektedir. O halde doğru algılama insanda ancak iç gözlemle mümkün olabilir. Kaldı ki, insandan daha yetkin bir laboratuvar düşünülemez. Demokritos bu yöntemle atomu keşfedebildiği gibi, doğru yöntemi de çok önceden belirlemiş oluyordu. Laboratuvarlar işe yaramaz demiyoruz, insana ilişkin temel ilkelerin yeri içgörüdedir demek istiyoruz.

İlkemizi daha da geliştirebiliriz. Fizik ve kimyanın tüm yasalarını insanda mükemmele yakın düzeyde gözlemek mümkündür. Hiçbir fizik

ve kimya laboratuvarı insan yapısındaki zengin düzenek seviyesine yaklaşamaz. İnsan yapısında doğruya daha yakın fizik ve kimya bilgisine erişilebilir. Gerek madde-enerji dönüşümü, gerekse en zengin kimyasal bileşikler insan yapısında algılanabilir. Enerji-madde ilişkisinden anlam üretmek yine en zengin biçimleriyle insanda gerçekleşir. İnsan beyninde madde-enerji-düşünce birliğini yakalamak imkân dahilindedir. Bu bizi "İnsanda gerçekleşen bu birlik acaba evrenin de bir özelliği olabilir mi?" gibi dev bir soruya da götürebilir.

Hakikate ulaşmada esas aldığımız insanın son derece zengin bir algılama potansiyeline sahip olması birinci ilkemizi doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu ilke bilgilenmenin esaslı bir yolu ve hakikatin ne'liğine (ne olduğuna) ilişkin sağlam bir rejim ilkesi olarak düşünülebilir.

İkinci olarak, canlılık-cansızlık ikilemini insanda en zengin örnekler dahilinde gözlemleyebiliriz. Gözlemleyebildiğimiz canlılar içinde insandaki canlılık en gelişkin özellikleri ihtiva etmektedir. Canlılık gelişimi insanda zirve yapmıştır. Bununla birlikte madde kısmı da bu canlılığın gelişmesiyle iç içe, ona paralel en gelişkin bir düzeye ulaşmıştır. İnsanın beyin maddesindeki düzenlenişle canlılığındaki gelişkinlik halen sırlarla doludur. Bilimle insan beyni konusunda çok sınırlı bir bilgiye ulaşılabilmiştir. Maddenin beyindeki düzenlenme yeteneğiyle en soyut şekilde düşünmeye kadar yetenek kazanmış canlılık arasındaki bağlantılar, büyük keşif gerektiren bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Örnek zenginliği derken bu muhteşem organı kastetmekteyiz. Ayrıca başta kalp olmak üzere insan vücudunun diğer organları başlı başına birer mucizedir. Hemen belirtelim ki, inceleme konusu yapılan insan organları tıbba bırakılamayacak kadar komplekstir. Tüm bilimin birleşmiş haliyle daha anlamlı araştırmalara konu edilmek durumundadır. İnsanı beden-ruh ikilemi halinde tıp ve psikoloji sahasına bırakmak en büyük cehalettir ve cinayet kadar suç teşkil eder.

İnsan örneğinde gözlememiz gereken canlılık-cansızlık ilişkisi konusunda bazı varsayımları ortaya koyabiliriz. Her şeyden önce maddede potansiyel olarak canlılık yeteneğini kabul etmek gerekir. Eğer bu yetenek olmasaydı, insan yapısındaki maddi düzenleniş insandaki son derece gelişkin duygulara ve düşünceli canlılığa eşlik edemezdi. O halde maddedeki canlılık potansiyelini nasıl daha güçlü bir biçimde algılayabiliriz? Birinci cevap, 'itme-çekme' ikilemini potan-

siyel canlılığın temeline oturtmaktır. Tüm evrende gözlemlenen bu asli ilkenin kendisini potansiyel canlılık olarak yorumlamak anlamlı olabilir. İkincisi, bu ilkeyle bağlantılı olarak dalganın parçacık karakterli olmasını gösterebiliriz. Evrendeki varlık-boşluk ilke ve ikilemini de bu yaklaşıma dahil edebiliriz. Varlık boşluksuz, boşluk varlıksız düşünülemez. Düşüncemizin sınırlarını zorlarsak, aslında varlık-boşluk ikilemi aşıldığında ikisinin de ortadan kalkacağını anlarız. Bu durumda oluşan yeni şeye ne ad verilebilir? İşte ikinci dev soru budur. Bazıları alışageldikleri gibi buna hemen 'Tanrı' cevabını verebilirler. Oysa bu konuda acele etmemek bizi daha anlamlı düşüncelere götürebilir. Belki de yaşamın anlamına erişebilir, yaşamımızın sırlarının cevabını bulabiliriz.

Bilindiği gibi itim ve çekim için dalganın parçacık karakteri gereklidir. Her ışıma dalgasında mevcut olan parçacığın karakteri, en yüksek hız olan 300.000 km/saniye rakamının da nedenidir. Işığı yutan 'karadelik' algılaması muammayı daha da ağırlaştırmaktadır. Işığın yutulmasından sonra ulaşılan gerçeklik nedir? Yanıtlanması en zor sorulardan biri de budur. Karadeliklere saf enerji adaları dersek, ışıma halindeki enerjiye ne diyeceğiz? Acaba evren koca bir karadelik-madde ikileminden mi ibarettir? Bu durumda madde, madde olmayanın kendini görünür kılması değil midir? O halde kendini görünür kılan evrene büyük bir canlı gözüyle bakamaz mıyız? Yaşamdaki tüm ikilemler acaba bu evrensel ikilemi mi çağrışmaktadır? Örneğin sevgi-nefret, iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, doğru-yanlış ikilemleri bu evrenselin yansımaları olabilir mi? Sorular sonsuz çoğaltılabilir. Daha yakından tanıdığımız ve bilimini yaptığımız sorularla uğraşmak daha öğretici olabilir.

Maddenin yoğunlaşmış enerji birikimi olduğu kanıtlanmıştır. Einstein'ın meşhur denklemi bilinmektedir. Ölü insanla canlı insanın ağırlığı arasında on sekiz gramlık bir enerji farkından bahsedilmektedir. Canlılık bu durumda özel bir enerji akış sistemi mi olmaktadır? Bu enerji varlığını koruyarak mı boşalmaktadır? O zaman animizm (ruhçuluk) doğrulanmış veya en azından dikkate alınması gereken bir inanış olmuyor mu? Evrenin ruhlarla dolu olduğu inancı veya Hegel'in evrensel zekâ'yı (Geist), enerjiyi maddenin canlılık ruhu olarak değerlendirmesi ciddiye alınması gereken bir anlayış, algı, yorumlama olmuyor mu?

Bu tip soruları daha da çoğaltabiliriz. Mühim olan şudur: Canlılık-cansızlık ilişkisi ne ortaçağ dogmatizmindeki metafizik yorumlarla anlaşılır kılınabilir, ne de kapitalist modernitenin ruh-beden ve özne-nesne ayrımıyla hakikate yakın olarak değerlendirilebilir. Ne dıştan can veren yaratıcı güç ilkesi, ne de ruh-madde ikilemine dayanan yaklaşımlar yaşam zenginliğimizi izah edebilir. Sorduğumuz sorular ve sunduğumuz örnekler, insandaki yaşam zenginliği üzerinde yoğunlaştığımız ve gözlem gücümüzü yetkinleştirdiğimiz ölçüde canlılıkla birlikte tüm gelişmeleri -mucizevi olanları da dahil- kavrama şansımızı arttırabileceğimizi göstermektedir.

Evrenin bir adalet ilkesinin olduğuna inanmak gerekir. Hiçbir oluşum koşulları ve anlamı olmadan doğmaz. Doğa oluşum konusunda görebildiğimizden daha adildir. Gözlem yeteneklerimizin şaşırtılması, çarpıtılması ve kaybından uygarlık toplumunu sorumlu tutmak daha yerinde bir değerlendirmedir. İnsan oluşumu da adil gerçekleşen bir gelişmedir. Denilebilir ki, tüm evrensel düzen, biyolojik âlem ve toplumsal kuruluşlar insan oluşumunun hizmetindedir. Bundan daha büyük adalet olabilir mi? Eğer toplumdaki hiyerarşik ve devletçi güçler bu gerçeği çarpıtarak örtbas etmişlerse, bunun sorumluluğu bizzat bu çarpıtmaya başvuran güçlerde aranmalıdır. O zaman da adaleti gerçekleştirme görevi bizzat adaletin peşine düşen insana ait olacaktır. Adaletin yerini bulması için gerekli her türlü anlam ve eylemi geliştirebilecek olan insandır. Tabii "Adalet arıyorum" diyen insanlar bu göreve talip olabilecekleri gibi, bunun gereklerine uygun olarak kendilerini anlamlı, örgütlü ve eylemli kılmalıdırlar.

Biyolojik âlemdeki büyük çeşitliliği ve evrim aşamalarını değerlendirmek ana perspektifimiz dahilinde mümkün görünmekte ve kolaylaşmaktadır. Bitkilerle hayvanlar âlemi arasındaki geçişi canlı ve cansız moleküller arasındaki geçişler sayesinde daha kolay algılayabiliriz. Bilim bu konularda epeyce mesafe kaydetmiştir. Tüm yetersizliklerine ve cevapsız kalan sorulara rağmen ciddi anlam zenginliklerine kavuşmuş durumdayız. Bitkiler evreni başlı başına bir mucizedir. İlkel bir yosundan harikulâde bir meyve ağacına, çimenlerden dikenli güllere kadar uzanan bitkiler âlemi canlılık yeteneğinin gücünü göstermektedir. Hele gülün muhteşem güzelliği ile kendini dikenleriyle koruması gerçeği arasındaki ilişki en anlayışsız birine bile bir şeyler anlatabilir. Evrimin en çarpıcı yanı, oluşumun bir sonraki aşamasının bir

öncekini kendinde taşıması, zenginleştirici bir parçası, üyesi olarak korumasıdır. Öyle ki, en sonul bitki tüm bitkilerin bir özeti olarak 'ana' rolünde varlığını sürdürmektedir. Yani sanıldığı gibi evrimsel gelişme farklı türlerin birbirini yok etmesi (Dogmatik Darwincilik) biçiminde değil, zenginleştirip çoğaltması temelinde sürmektedir. Bitkiler âleminde tek türden çok sayıda türe, ilkel yosundan sonsuz çeşitliliğe kadar bir gelişme söz konusudur. Çeşitlilik ve çokluğu bitkilerin dili, yaşamı olarak görmek gerekir. Onların da aileleri, yakınları, hatta bazen düşmanları vardır. Ama her türün kendine göre bir savunma duruşuna sahip olması da ilke düzeyindedir. Savunmadan yoksun bir varlık neredeyse yok gibidir.

Gözlemlenmesi gereken diğer bir özellik eşeyli ve eşeysiz üremedir. Eşeysiz üreme çok ilkel bir üreme halini ifade ederken, farklılaşmış tür cinslerinin birleşmesiyle gerçekleşen eşeyli üreme hâkim ilke durumundadır. Erillik ve dişilliği birlikte taşıyan birimler geçiş aşamalarından kalmadır. Çoğalmak ve türlere ayrışmak için cinsiyetlerin farklı birimlerde temsili gerekir. Dişil ve eril olarak farklı birimlere ayrışmadan çeşitliliğe ulaşılamaz. Burada da bir doğa harikasıyla karşılaşıyoruz. Dişil ve eril unsurların aynı birimde bulunmasının bir devamı niteliğinde olan akrabalar arası evliliklerde sıkça rastladığımız çelişmeli, felçli türlerin ortaya çıkması evrimin gereği olmaktadır. Erillik-dişillik farklılaşmasını tüm evrende gördüğümüz olumlu temelde çelişerek ve farklılaşarak gelişme ilkesine bağlayabiliriz. Buna pozitif diyalektik de diyebiliriz. Çok açık ki, 'aynı' kalmakta ısrar etme gelişmenin inkârıdır. Mutlak hakikat arayışındaki (metafizik düşünce) her tür aynılık ilkesinin evreni yorumlayacak yetenekte olmadığı iyi anlaşılmaktadır.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir soru, evrenin neden gelişmek istediğidir. Daha doğrusu, evrenin gelişmeci özelliği bizzat canlılığının bir kanıtı değil midir? Canlılık yeteneği olmayan bir şey gelişebilir mi? Biyolojik âlem bu sorunun cevabını daha da kolaylaştırmaktadır. Biyolojik gelişme konusundaki diğer önemli bir sorun, 'Dünya' gezegeninin istisnai olduğuna ilişkindir. Gözlemlenen evrende şimdiye kadar başka bir canlı gezegene rastlanmadığı söylenmektedir. Bu yaklaşım epeyce sorunludur. Bir defa insanın tüm gezegenleri tespit etme kapasitesi çok sınırlıdır. Sivrisinek Dünya'yı ne kadar yorumlayabilirse, insan da evreni o kadar yorumlayabilir. İnsanın her şeyi bilebileceği

iddiası metafizik düşünce sahiplerinin bir kuruntusudur. Bu, tanrı yaratımına benzeyen bir yaklaşımdır.

Evrenselde gerçekleşmiş bir oluşumu sayısala boğmak pek açıklayıcı olmamaktadır. Kaldı ki, dünyanın hikmetlerini kavramanın henüz başlangıcındayız. Bu kavrayışın bizi nelerle buluşturacağı henüz meçhuldür. Sıkça dillendirilen "Her canlının bir evreni vardır" deyişini göz ardı etmemek gerekir. Yine paralel evrenler anlayışının da izah edici yanları olabilir. Şöyle bir örnek verirsek meramımızı daha iyi anlatmış oluruz: İnsanın her dokusundaki canlı hücre de kendine göre bir varlıktır. Hatta beyin hücrelerinde düşünce oluşmaktadır. Bu nitelikteki hücreler "Evren düşündüğümüz kadardır" diyebilirler mi? Diğer yandan bu hücreler insandan ve insan dışındaki muazzam evrenden habersizdir. Ama bu durum insan ile diğer makro ve mikro evrenlerin varlığını ortadan kaldıramaz. Acaba insanı da makro evren içinde böyle bir hücre gibi ele alamaz mıyız? Eğer buna cesaret edebilirsek, rahatlıkla farklı evrenlerin varlığına hükmedebiliriz. 'Paralel evren'den kastımız şudur: Her evren bir faza, bir dalga boyutuna bağlıysa, böyle yorumlanıyorsa, o zaman sayılamayacak kadar çok evren gerçekleşmeleri mümkün olabilir. İnsanı doğuran dalga sistemi de bu evrenlerden sadece biridir.

Bu anlatımlardan kastımız spekülasyon geliştirmek değildir. Dar görüşlülüğü aşmaya çalışıyoruz. Hastalıklı yöntemlerin ve çoğu hiyerarşik ve devletçi düzenlerin ürünü olan çarpıtılmış bilinç ve inançların tuzağından kurtulmak istiyoruz. Düşünce yapımız sanıldığından daha fazla yalan ve çarpıtma makinesi olan hiyerarşik ve devletçi mekanizmaların ürünüdür. Ayrıca bunlar birçok doğru düşünceyi de yok etmişlerdir.

Hayvanlar âlemi başlı başına bir sistemdir. Başlangıçta bitki ve hayvan hücresini ortaklaşa temsil eden türe rastlanmıştır. Zaten dikkatli bir gözlemci bitkisel âlem olmadan hayvanlar âlemine geçiş olamayacağını fark edebilir. Bitkisel yaşam hayvansal yaşamın önkoşuludur. Daha da önemlisi, gelişkin bitkiler dünyası gelişkin hayvanlar dünyasının koşuludur. Potansiyel canlılık hayvanlar âleminde görme, duyma, acı, arzu, kızma, sevme gibi daha gelişkin duygulara yol açabilmektedir. Sürekli yiyecek peşinde koşma açlık ihtiyacını daha yakından incelemeyi gerektirmektedir. Açlığın yoksun kalınan enerji ile bağlantılı olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Burada bir kez daha enerjiyle

canlılık arasındaki ilişki karşımıza çıkmaktadır. Açlık giderildiğinde gerçekleşmiş olan şey, ihtiyaç duyulan enerjinin depolanmasıdır.

Cinsellik ihtiyacı da yakından gözlemlenmeyi gerektirir. Kendini son derece arzulu ve şiddetli hissettiren bu ihtiyaç, yaşamı sürdürme gibi bir fonksiyonu ifade etmektedir. Cinsellikteki enerji yoğunluğu yine yaşamsallıkla bağını düşündürtmektedir. Fakat cinselliği yaşamın tek sürdürücü etkeni olarak düşünmemek gerekir. Belki de yaşamı sürdürmenin en ilkel tarzı cinsel tarzdır. Bu tarz niceliksel temelde yaşamın sürdürülmesidir.

Çeşitlenme ve evrim yaşamın daha zenginleşmiş biçimlerine yol açar. Ayrıca cinsel birleşme sadece yaşam tutkusunu, yaşama güdüsünü değil, ölüm korkusunu, daha doğrusu ölümün kendisini birlikte taşır. Her cinsel birleşme kısmen ölümdür. Bazı hayvanlar birleştikten hemen sonra ölürler. O halde cinselliğe yoğun bağlılık yaşamın en ilkel halini ve ölümün gerçekleşmesini de çağrıştırır. Sadece cinselliğe mahkûmiyet ölüm seçeneğini güçlendirir. Cinsellik ne kadar sevgi ve güzellik duygularına dönüşür ve yaşanırsa, o kadar ölümsüzlüğe yaklaşır. Sanat eserlerindeki ölümsüzlük bu algının sonucudur. Cinsel üremeyi bir savunma tarzı olarak da yorumlayabiliriz. Ne kadar ürersen o kadar kendini varmış, sürecekmiş ve savunacakmış gibi hissedebilirsin.

İnsan toplumunda cinsellik ve üremeyi daha yakından tartışacağız. Tekrarlama niteliğinde yaşamı sürdürme garantisi veren cinsel eylemdeki hazzı 'aşk' olarak değerlendirmek büyük hatadır. Tersine, cinsel eyleme dayalı haz aşkın inkârıdır. Cinsiyetçiliği kanser gibi çoğaltan kapitalist modernite aşk adı altında toplumu öldürmektedir. Gerçek aşk evrenin oluşum dilinden duyulan büyük heyecandır. "Âlemde her ne var ise aşk imiş, gerisi kıyl u kâl imiş" sözü hakiki bir aşk yorumu olabilir. Aşk cinsel hazzın aşılmasına, daha doğrusu ahlaki bir varlık olan insanda özgürlük düzeyinin karşılıklı gelişimine bağlıdır. Cinsel şehvet özgürlük yitimi ve maddi hareketsizlikle de bağlantılıdır. Sadece kadın ile erkek arasındaki aşkı değil, evrenin tüm unsurları arasındaki aşkı da oluşum ahengine bağlamak en doğrusudur.

Duygunun gelişimi başlı başına bir mucizedir. Örneğin görmeyi nasıl yorumlamalıyız? Görmenin canlılığın en gelişkin öğelerinden biri olduğu kesindir. Işıksız görmenin düşünülemeyeceği de açıktır. Görmüş olmak bir düşüncedir. Cinsellik başta olmak üzere, canlılığın tüm

özelliklerini bir düşünce biçimi olarak görmek önemlidir. Canlılığın kendisi bir anlamda öğrenme yetisidir. Bu anlamda Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım" deyişi yerindedir. Daha da genelleştirirsek, evrenin kurallar dahilindeki döngüsünü de öğrenme olarak yorumlayabiliriz. Kurallar öğrenmeyi hatırlatır. Yine göze dayalı öğrenme de muhteşem bir gelişmedir. Şu söz anlaşılırdır: "Tanrı kendini gözlemek için evreni yarattı." Hegel'de gördüğümüz 'Geist'ın kendi farkına varmak için maddeleştiği yargısı da görmeyle bağlantılıdır. Görmek, görülmek belki de oluşumun esas gayelerinden biridir.

Zevk ve acı duyguları hayvan canlılığında da kendini hissettirir. Her iki his de yaşamın farkını hatırlatır. Ne kadar zevklenilirse yaşam o kadar fark edilir ve benimsenir; ne kadar acı duyulursa, yine yaşam o kadar fark edilir ve bu sefer benimsenmez ve sürdürülmek istenmez. Her ikisi de öğrenmenin en etkili okullarıdır. Zevkin ve acının öğretici değeri yüksektir. Zevk büyük öğretir, fakat uğruna her tür çılgınlığa da yol açılabilir. Acı yine büyük öğreticidir, dolayısıyla yaşamın değerinin güçlü takdirine yol açar. Zevkin sonu acıya oldukça yakınken, acının sonunda da zevkli yaşamı yakalama şansı yüksektir. Yaşamlar kendi aralarındaki farkı daha iyi görmek, daha çok zevklenmek, acı çekmek biçimindeki öğrenmelerle ortaya koyarlar.

Oldukça metafizik karakter taşıyan ölümle yaşam arasındaki ilişkiyi insan toplumunda ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hayvanlar bahsinde ilgilenmeyi gerektiren önemli bir husus etle beslenme meselesidir. Hayvanların hepsi bitkilerle beslendiğinde yaşamlarını gerçekleştirebilirler. Et yeme karşılanması gereken zorunlu bir ihtiyaç değildir. Fakat yaygın bir etoburlar kümesi vardır. Bunları nasıl izah etmeliyiz? Burada karşımıza çıkan aşırı üremenin yaşam üzerinde oluşturduğu tehdit, sorunu çözümleyici bir unsur olabilir. Cinsel üreme yaşamı garanti altına almak için bir yol iken, aşırısı çeşitli yaşam olanaklarını yok edebilir. Örneğin aşırı miktarda çoğalan fareler bitkileri yok edebilir. Koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar da bitkileri yok edebilir. Ayrıca kuşlar âleminde de dengesiz çoğalmalar vardır. Bu durumda devreye yılan, aslan ve şahinin girmesi sadece yok etme amaçlı olmayıp, hayvanlar âleminin sürdürülebilirliği açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Doğadaki böylesi bir işbölümünü büyük adaletsizlik olarak görmek sakıncalı olabilir. Fakat burada ince bir denge vardır. Bu denge aşılıp ortalığı yılanlar, aslanlar ve şahinler

doldururursa, geriye çok az canlı hayvan kalır. Doğal sistemlerin kendi kendilerini düzenlemeleri müthiş bir zekânın ürünüdür.

İnsan toplumunda cinsel üremeyi düzenlemenin büyük önemini, yaşamın sürdürülmesindeki yerini ve ahlâkla bağlantısını kapsamlı biçimde değerlendireceğiz. Temel araştırma konusu olarak ele aldığımız insanın biyolojik âlemle ilişkisine yeniden dönersek, bu âlemdeki tüm gerçekleşmelerin âdeta insanda özetlendiğini görürüz. Bitkiler ve hayvanlar âleminde tanıklık ettiğimiz tüm yaşam özelliklerini insanda gözlemek mümkündür. İnsan bir anlamda gelişim halindeki bitkiler ve hayvanlar âleminin hem amacı hem de mirasçısı durumundadır. İnsanüstü bir canlı ancak varsayım olarak düşünülebilir. Zaten insan beynindeki düşünme yeteneğinin muazzam gücü insanüstü yeni bir oluşumu belki de gereksiz kılmaktadır. Canlıların temel özelliği olan öğrenme, düşünme yetisi olarak beyindeki gelişme insanda zirve yapmıştır. Evrenin kendini tanıması insanda gerçekleşmektedir. Kutsal Kitap'ta geçen "Tanınmak için insanı yarattım" ayeti belki de bu anlama gelmektedir.

Şüphesiz insan tüm bitki ve hayvan canlılığının birikimidir. Ancak bunun tersi doğru olamaz; yani tüm bitkiler ve hayvanları toplasanız da bir insan etmez. Burada insanı ayrı bir âlem olarak ele alma gereği doğmaktadır. Bunun 'insan merkezli' bir evren anlayışı ile ilgisi yoktur. Panteizmden (doğa-tanrı birliği) de bahsetmiyorum. Kendine özgü tür olarak insanın farkını açıklama gereğini duyuyorum. İnsan ayrı bir âlem olarak ele alınmayı gerektirecek kadar önemlidir.

Üçüncü olarak, o halde insanı kendine özgü bir toplumda kendini gerçekleştirmiş tür olarak araştırma konusu yapmak anlamlı bir yöntem olup hakikat arayışı ve rejimi açısından önemlidir.

İnsanın 'primatlardan' kopuşu, türsel gelişme evreleri konumuz açısından önemli değildir. Antropolojik değerlendirme yapmıyoruz. Şüphesiz sadece hayvanlar âleminde değil, bitkiler âleminde de toplum veya topluluğa benzeyen bir arada yaşama örneklerine bolca rastlamaktayız. Doğası gereği her tür birbirine yakın olmak, hatta topluluk olarak yaşamak durumundadır. Ağaçlar ormansız, balıklar sürüsüz olmaz. Fakat insan gibi toplumu da niteliksel bir farka sahiptir. Toplumun kendisi belki de üst insandır veya üst insanı yaratmış, yaratacak olan organizasyondur. Bir çocuğu doğduktan hemen sonra yaşamını da güvence altına alarak toplumdan koparıp ormanın içine

atarsak, bir primata dönüşmekten kurtulamayacaktır. Yanına benzer birkaç insan verdiğimizde başlayacak olan süreç, primatlarda başlayan sürece çok benzer olacaktır. Ama aynı şey hayvan toplulukları için geçerli değildir. Bu durum bile insan toplumunun apayrı değerde olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumun insanı, insanın toplumu inşa etmedeki rolü de benzersiz olmaktadır.

Şüphesiz insan olmadan toplum olmaz. Ama toplumu sadece insanların toplamından ibaret görmek ciddi bir yanılgıdır. Toplumsuz insan primat olmaktan öteye gidemez. Toplumlu insan ise müthiş bir güç olabilmekte, büyük bir düşünce gücüne erişmektedir. Bir insanın kararı (nükleer bombaları patlatmada olduğu gibi) tüm dünyayı çöle çevirebilir. Bu insan uzaya çıkabilmekte, sınırsız keşifler yapabilmekte ve icatlarda bulunabilmektedir. Toplumsallığın gücünü belirtmek için bu örnekleri veriyoruz. Toplumsal kuruluş her ne kadar 'sosyoloji'nin konusu ise de, çözmeye çalıştığımız sorun bambaşkadır. Toplum olmaksızın bilgiye ulaşma ve hakikat rejimini kurma mümkün görünmemektedir. İnsan bireyinde gerçekleşen her şey toplumsal olmak durumundadır. Burada sadece bitkiler ve hayvanların, hatta fiziksel ve kimyasal evrenin kalıtçısı olarak insandan değil, toplumda gerçekleşen insandan bahsediyoruz.

Kapitalist modernite de dahil, tüm uygarlık sistemleri insanı tarihten ve toplumdan kopuk olarak incelediler. Daha doğrusu, insana dair tartışılan, oluşmuş tüm düşünce ve yapılar tarihten ve toplumdan kopuk ele alındı; hatta toplum üstü bireylerin eseri olarak ortaya konuldu. Buradan da örtük ve çıplak krallarla maskeli ve maskesiz tanrılar icat edildi. Hâlbuki topluma ilişkin anlayışımızı derinleştirdiğimizde tüm bu krallar ve tanrıları çözümleyebileceğimiz gibi, bunların hangi düşüncelerden, hangi toplumsal yapılardan, özellikle zorbalık ve sömürü üreten hangi toplumsal sistemlerden kaynaklandıklarını da açıklayabileceğiz.

İnsan-toplum ilişkisini anlamlı bir biçimde ortaya koyabilmek en temel yöntem sorunudur. Çok bilimsel geçinen Bacon ve Descartes yöntem sorunlarını tartışırken, içinde hareket ettikleri toplumdan habersiz, bağıntısız gibi görünmektedir. Çok iyi bilmekteyiz ki, onların etkilendikleri toplum, kapitalizmi bir dünya sistemi olarak inşa eden bugün İngiltere ve Hollanda dediğimiz ülkelerin toplumuydu. İnşa

ettikleri yöntemler de kapıyı ardına kadar kapitalizme aralayan toplumla bağlantılı düşüncelerdi.

O halde insan toplumunu temel bir kategori olarak araştırmaya başlarsak neler gözlemleyebiliriz?

a- Toplum insanı hayvandan niteliksel olarak ayıran bir oluşumdur. Bu hususu yeterince açıkladık.

b- Toplum insanlarca oluşturulduğu gibi, kendisi de insan bireylerini inşa eder, oluşturur. Burada anlaşılması gereken temel husus, toplumlar veya toplulukların insan eli ve yeteneğiyle inşa edildikleridir. Toplumlar insanüstü kuruluşlar değildir. İnsan hafızasını derinden etkiledikleri için kendilerini totemden tanrıya kadar varan bir kimlikle yansıtsalar da, insan kurgulamaları oldukları açıktır. İnsan olmadığında, totem veya tanrıların sürdürecekleri bir toplum yoktur.

c- Toplumlar tarihsel ve mekânsal kısıtlamalar altındadır. Diğer bir anlatımla toplumların içinde inşa edildikleri bir zamanları ve coğrafî koşulları vardır. Tarihten ve coğrafyadan kopuk toplum inşaları yoktur. Her koşulda ve süresiz toplum ütopyaları boş düşlerdir.

Konusu genelde canlılar özelde insan olan tarih, yine genelde canlıların özelde insanın gelişimi açısından bağımlı olduğu zamanı ifade eder. Başta mevsimler olmak üzere birçok zaman döngüsü ve süresi türlerdeki oluşumlar için zaruridir. Kaldı ki, süresi olmayan hiçbir oluşum yoktur. 'Ezel-ebed' kavramının sadece 'değişime' has olduğu anlaşılmıştır. Yani değişmeyen, zamansız olan tek şey değişimin kendisidir. Tarihle toplum bağlantısı daha sıkı ve kısa sürelidir. Evren için milyarlarca yıldan bahsederken, toplumlar için binlerce yılı aşmak ancak uzun süre kavramında geçerli olabilir. Yaygın zaman süreleri günlük, aylık, yıllık, yüzyıllık gibi sürelerdir. Toplumların mekânı esas olarak bitkisel ve hayvansal varlıklarla bağlantılıdır. Kutuplarda ve ekvatoral bölgelerde toplumlar çok istisnaidir. En zengin bitki örtüsü ve hayvan varlığı en verimli toplumlar için de zemin oluşturabilir.

Hiyerarşik ve devletçi gelenekler içinde oluşan, inşa edilen birçok düşünce ekolü ve dinsel yapı ile toplumsal tarihten ve mekândan kopuk bir sistem kadermiş gibi insan zihnine egemen kılınmaya çalışılır. Nasıl ki bazı kahramanların tarihi yaptıkları iddia ediliyorsa, bazı düşünce insanları ve din vaazcılarının da tarihsel toplumdan kopuk düşünce ve din sistemleri kurdukları habire işlenir. Kapitalist sistemde bilime çok yer verildiği halde, özellikle topluma ilişkin birey bazın-

da düşünmeye büyük özen gösterilir. Hangi toplum biçimlenişinin hangi dinsel ve felsefi düşünce sistemine yol açtığı sürekli karanlıkta bırakılır. Toplumun zamanı ve mekânı bireyi inşa ettiği gibi, bireylerin de özellikle aldıkları formasyonla geleceği şekillendirmede inşa edici rol oynadıkları yeterince kanıtlanmıştır. Dolayısıyla yöntem sorunlarında ve hakikat algılamalarında tarihsel ve mekânsal boyutlar gerekli koşulların başında gelmektedir.

d- Önemli bir husus da toplumsal gerçekliklerin inşa edilmiş karakterde olmalarıdır. İnsanların sıkça içine düştükleri bir yanılgı toplumsal kurumlara, yapılara doğal gerçekliklermiş gibi bir özellik atfetmeleridir. Toplumsal sistemlerin meşruiyet rejimleri kendilerini hiç değişmezmiş ve kutsalmış gibi sunarlar. Tanrısal kuruluşlara sahip olduklarını, öylece tayin edildiklerini sistemli tarzda vaaz ederler. Kapitalist modernitede toplumda nihai sözün söylendiği, liberal kurumların alternatiflerinin olmadığı, hatta 'tarihin sonuna' varıldığı enjekte edilmeye çalışılır. Sıkça değişmez, değiştirilemez anayasalar ve siyasi rejimlerden bahsedilir. Hâlbuki kısa bir tarihçeyle bu 'değişmezler' ve 'sarsılmaz yapılar'ın ömrünün yüzyılı bile bulmadığını görürüz. Burada önemli olan, insanın düşünce ve iradesini günlük olarak bağlayacak ideolojik ve siyasi söylemlere başvurulmasıdır. İktidar ve istismar odaklarının bu ideolojik ve siyasi retoriklere şiddetle ihtiyaçları vardır. Güçlü bir ideolojik ve siyasi retoriğe başvurmadan günümüz toplumlarını yönetmek çok zordur. Medya organları bu nedenle çok geliştirilmiştir. Yine bilimsel ve düşünsel kuruluşlar ezici biçimde iktidar ve istismar odaklarına bağlanmışlardır.

Toplumsal gerçeklerin sıkça inşa edilmiş gerçekler olduğunun ne kadar bilincinde olursak, yıkılmaları ve yeniden inşa edilmelerinin gereğine de o ölçüde daha iyi hükmedebiliriz. Yıkılmaz ve değişmez toplumsal gerçeklikler yoktur. Hele hele baskıcı ve sömürgen kurumların aşındırılmaları ve yıkılmaları özgür yaşamın vazgeçilmez gereğidir. Toplumsal gerçek derken, toplumun tüm ideolojik ve maddi kurumlarını kastetmekteyiz. Dilden dine, mitolojiden bilime, ekonomiden siyasete, hukuktan sanata, ahlâktan felsefeye kadar tüm toplumsal alanlarda uygun zaman ve mekân koşullarında toplumsal gerçeklikler sürekli kurulur, yıkılır, restore edilir veya yenileri oluşturulur.

e- Toplum-birey ilişkisine soyut bakmamak önemlidir. Bireyler tarih içinde şekillenmiş, belli bir dili ve oturmuş gelenekleri olan saydı-

ğımız tüm toplumsal alanlardaki kurulu yapılara katılırlar. Diledikleri gibi değil, toplumun çok önceden ve özenle hazırlanmış kurumlarına ve geleneklerine göre katılım gösterirler. Bireyin toplumsallaşması muazzam bir eğitici çabayı gerektirir. Bir anlamda toplumun tüm geçmişi olan kültürünü özümsedikten sonra birey toplumun üyesi, mensubu haline gelir. Toplumsallaşma sürekli çabayla gerçekleştirilir. Her toplumsal eylem aynı zamanda bir toplumsallaşma eylemidir. Dolayısıyla bireyler diledikleri gibi değil, toplumlarının istediği gibi inşa edilmekten kurtulamazlar. Şüphesiz özellikle sınıflı ve hiyerarşik toplumlar baskı ve sömürüye açık toplumlar oldukları için bireyin direnme ve özgürlük talebi hep var olacak, köleliği inşa eden toplumsallaşmaları gönül rızasıyla kabul etmeyecektir. Yine yabancı, farklı, sömürgen toplumlarla bütünleşmeye ve asimile edilmeye karşı daha fazla direnecektir. Ama yine de toplumların baskısı altında ve eğitim kurumlarının çarklarında dönüştürülmeye, hatta yok edilmeye çalışılacaktır. Bireyi değirmeni andıran çarklarında öğüten toplumlar, mevcut un ve hamurdan kendilerine göre malzeme oluştururlar. Gerek kurumlar arası çelişkiler gerekse direnen insan her zaman var olacak, birey toplum içinde uzlaşmaya dayalı dengeler kapsamında bir yer edinecektir. Ne toplumun bireyi mutlak eritme gücü, ne de bireyin toplumdan tamamen kopma şansı vardır.

Özcesi, toplumu doğruya yakın bir yaklaşımla temel alan ve insan üzerinde yoğunlaşan yöntemli çalışma ve hakikat rejimleri daha anlamlı sonuçlar verebilir.

Dördüncüsü, insan zihniyetindeki esneklik en gelişkin düzeyde olup, araştırmalarımızın anlamlı olma şansını çok fazla etkileme durumundadır. İnsan zihniyetinin doğasını tanımadan, yöntem ve hakikat ideaları havada kalır.

Tanımaya çalıştığımız insan zihniyetinin ikili bir yapısının bulunduğunu sıkça belirttik. Duygusal düşüncenin gelişkin olduğu ve evrim açısından daha eski olan kısımla (Beynin sağ lobu oluyor) analitik düşünceye daha yatkın ve sürekli gelişmeye açık olan yeni kısımdan (beynin sol lobu) oluşan düşünce yapısı, bu özelliği nedeniyle büyük bir esnekliğe sahiptir. Hayvanlar âleminde duygu ve düşünce birbirine yakın düzeydedir. Duygular öğrendiklerini şartlı ve şartsız reflekslerle yanıtlar, yani gereklerini yerine getirirler. Bunlar anlık tepkilerdir. Bu yapıların aynısı insanda da vardır. Örneğin vücut ateşe anında

cevap verir. Burada analitik düşünmeye gerek yoktur. Ama bir Everest Tepesine çıkış için yüzlerce koşulun analize tabi tutulması gerekir. Ancak ilgili tüm koşulların analizinden sonra yola çıkmaya karar verilir. Duygusal düşüncede yanılgı payı aranmaz. İçgüdü nasıl tepki veriyorsa öyle davranılır. Analitik düşünce ise yılları alabilir. Yöntem, çalışma ve hakikat arayışı böylesi bir düşünce yapımıza dayanmak durumundadır. Zihnimizin çalışma düzenini tanımadan, doğru yöntem ve hakikat bilgisi rastgele olmaktan kurtulamaz. O halde zihnin kendisini iyi tanımak öncelik taşımalıdır.

Zihnimizin birinci özelliği çok esnek bir yapı sergilemesidir. Denilebilir ki, zihnimiz dışında bilebildiğimiz tüm evren yapılanmalarında özgürce seçim şansı çok sınırlıdır. Özgürlük alanı çok dar aralıklarla düşünülebilir. Atom-altı parçacıklarla makro evrendeki yapılarda özgür seçimin nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz. Ama evrendeki mevcut çeşitliliğe bakarak, bunun ancak parçacıklar dünyasında ve makro evrendeki esnek davranabilme ve özgür seçim yapma yeteneğiyle mümkün olabileceğini yol açtığı sonuçlardan çıkarabiliyoruz. İnsan beyninde ise bu esneklik aralığı çok genişlemiş bulunmaktadır. En azından potansiyel düzeyde sınırsız hareket özgürlüğüne sahibiz. Tabii bu potansiyelin ancak toplumsallıkla aktif hale geçebileceğini unutmuyoruz.

Zihnimizin ikinci özelliği, zihniyet esnekliğimizin geniş bir doğru algılamalar kümesi kadar yanlış algılamalara da açık bir yapı sergilemesidir. Bu özellik temelinde esneklik baskı ve duygu ağında her an saptırılabilir. Bu nedenle baskı ve işkence mekanizmalarıyla duyguları avlayıp aldatma ve yanlışa yöneltmeyi esas alan havuç politikaları birlikte kullanılır. Hele binlerce yıldır insan zihni üzerinde baskı kuran hiyerarşik ve devletçi düzenlemeler muazzam etkiler yaratmışlar, âdeta kendilerine göre bir zihniyet yapısı inşa etmişlerdir. Ödüllerle de zihnin çokça avlandığı iyi bilinen özelliklerindendir. Buna rağmen direnme özelliğine de sahip zihniyet yapımız, doğru yolu tutturmada ve büyük hakikatlere ulaşmada eşsiz özellikler sergilemektedir. Büyük insanların bu vasıflarında bağımsız zihinlerinin rolü belirleyicidir. Özgür seçimler en çok zihinler bağımsız kaldığında gerçekleşir. Zengin algılamalarla bağımsız olma arasında yakın ilişki vardır. Zihnin bağımsızlığıyla kastedilen, daha çok adalet ölçülerinde davranabilmesidir.

Gerçekle adalet arasındaki ilişkinin altında evrensel düzenin yattığını söyledik. O halde adil olabilen zihin evrensel düzene göre özgür seçim şansını en çok kullanma duruşunu yakalamıştır denilebilir. Bunun için en büyük eğitici güç olan özgürlük tarihi (toplumsal tarih) zihnimizi eğiterek onu doğru seçimlere hazırlar. Psikoanalitik yaklaşımlar zihnimizin derinliğini artan bir hızla ölçmeye çalışmaktadır. Psikoanalizm yeni bir bilgi alanı olarak giderek önem kazanmaktadır. Fakat psikoanalizm kendi başına doğru ve yararlı bilgiye ulaşmada yetersizdir. Bunda bireyi bağımsız ele almasının büyük rolü vardır. İnsanı toplumdan kopuk ele almak çok yetersiz ve sağlıksız bilgiye yol açabilir. Bu eksiği kapatmak isteyen sosyopsikoloji şimdilik pek verimli olamamaktadır. Sosyoloji doğru kurulmamıştır ki, sosyopsikoloji doğru sonuçlar versin. Psikoloji ile hayvanların zihinlerini iyi tanıyabiliriz. Süper hayvan olarak tanımlanan insanı da psikoloji ile tanıyabiliriz. Ancak sosyal bir hayvan olarak insanı tanımanın henüz başlangıcındayız.

Yöntem ve bilgilenme sistemini kurgularken, zihnimizin yapısını iyi tanımadan başarılı sonuç almamızın tesadüflere kaldığını daha iyi anlamaktayız. Ancak zihnin doğru ve derinlikli tanımı ve özgür seçme pozisyonu sağlandığında (toplumsal özgürlük), yöntem ve bilgi rejimimiz doğru algılamalara yetkin cevaplar verebilir. Bu koşullar altında yöntemli çalışmalarımız daha doğru bilgi birikimiyle daha özgür bir toplum ve birey olma şansımızı arttırır.

Beşinci olarak, insanın metafizik karaktere sahip olma özelliği, yöntem ve bilgi sistematiği açısından eşsiz bir örnek sunmak durumundadır. Yöntem ve bilgiye ulaşma bilimi (epistemoloji), insanın metafizik özellikleri çözümlenerek daha yetkin kılınabilir. Bizzat metafizik yaratma ve inşa etmede insanı kavramak önemli bir araştırma konusudur. En az çözümlenen toplumsal sorunlardan birisi de metafizik insanı tanımlama düzeyinden bile yoksun oluşumuzdur. İnsan nasıl metafizik olabiliyor? Bu hangi ihtiyaçtan kaynaklanıyor? Olumlu ve olumsuz yanları nelerdir? Metafiziksiz yaşamak mümkün müdür? Belli başlı metafizik özellikler nelerdir? Metafizik sadece düşünsel ve dinsel alanda mı geçerlidir? Toplumla metafizik arasındaki ilişki nedir? Metafizik sanıldığı gibi diyalektik karşıtlığı mıdır, onunla sınırlandırılabilir mi? Bu konuda soruları daha da çoğaltabiliriz.

Madem insan bilgimizin temel öznesidir, o halde bu öznenin en temel vasıflarından olan metafizik düşünce ve kurumlarını tanımadan, bu kaynaktan yeterli bilgiye erişme iddiamız eksik kalacaktır. Gerek sosyolojinin gerekse psikolojinin kendisine hiç sorun yapmadığı bir alandan bahsediyoruz. Başta dinsel düşünce olmak üzere birçok düşünce ekolünün metafizik olarak değerlendirilmesi, metafizik sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor. Metafizik sorununa yaklaşımımızın temelinde, onun toplumsal insanın temel bir özelliği olması yatmaktadır. Metafizik toplumsal insanın onsuz edemeyeceği bir toplumsal inşa gerçeğidir. İnsanı metafizikten soyutlarsak, onu ya süper bir hayvana (Nietzsche'nin Almanlar için kullandığı bu kavram Nazi Almanya'sında kanıtlanmıştır), ya da süper bir bilgisayara dönüştürmüş oluruz. Bu duruma gelmiş bir insanlığın insan olarak ne kadar yaşam şansı olabilir?

Gelelim metafizik insanın ne olduğuna.

a- Ahlâk metafizik insanın özelliğidir.

b- Din önemli bir metafizik özelliktir.

c- Tüm kollarıyla sanat ancak metafizik olarak tanımlanabilir.

d- Kurumsal toplum, hatta toplum bir bütün olarak metafizik tanıma daha uygun düşmektedir. Daha da sıralayabileceğimiz bu özellikleriyle acaba insan neden ve nasıl metafizik olabilmektedir?

Birincisi, insandaki düşünebilme kapasitesidir. Bir nevi kendi farkına varan evren olarak insan, hem acısı hem de sevinci yönüyle duyduğu dehşeti gidermek için kendisini fizik üstü inşa etmek zorundadır. Başka türlü fiziki acılar ve sevinçlerin üstesinden gelemez. Savaşlar, ölüm, şehvet, tutku, güzellik vb. algılar karşısında dayanabilmek için metafizik düşünce ve kurumlar vazgeçilmesi zor bir ihtiyaç durumundadır. Tanrı yoksa icat edilmek, sanat oluşturulmak, bilgi geliştirilmek suretiyle bu ihtiyaçlar tatmin edilebilir.

Daha değişik bir açıdan metafiziği fiziğin ötesi olarak düşünmek, ne çok mahkûm etmeyi ne de övgü dizmek gerektirir. İnsan gerçekten fiziğin sınırlarını en çok zorlayan varlıktır. İnsanın fiziğin ötesi olarak metafizik yaşaması ontolojik karakteri gereğidir. Sadece fiziki olarak kalabilmeyi savunmanın bir anlamı yoktur. Daha doğrusu, fiziki kalmak ancak mekanik insan tanımına yol açabilir. Bu, Descartes'ın çoktan tanımladığı, ancak bilimsel izahı olmayan bir 'ruh' kavramıyla kurtulmaya çalıştığı bir yaklaşımdır.

İkincisi, ahlâk olmadan toplumun sürdürülmeyecek olması metafizik olmayı gerektirmektedir.

Toplum ancak özgür bir yargılama olarak ahlâkla düzenlenebilir. Sovyet Rusya'sının, Firavun Mısır'ının tüm rasyonelliklerine rağmen çözülmelerini ahlâktan yoksunluklarına bağlayabiliriz. Rasyonalite tek başına toplumu sürdüremez. Belki robotlaştırabilir, gelişkin hayvanlar haline getirebilir ama insan olarak tutamaz. Ahlâkın bazı niteliklerini sayalım: Acıya dayanma gücü ve gereğini karşılayabilme, zevk, arzu ve şehvete sınır koyma, üremeyi fiziki değil toplumsal kurallara bağlama, geleneklere, dine ve yasalara uyma ve uymama tercihine ilişkin karar verme. Örneğin ahlâkın üremeye yol açan cinsel ilişkiyi kurallara bağlaması insan türünde zorunlu bir ihtiyaçtır. Nüfusu kontrol altına almadan toplumu sürdüremeyiz. Tek başına bu konu bile ahlaki metafiziğin büyük gereğini ortaya koymaktadır.

Üçüncüsü, sanatla insan kendine has bir evren yaratmaktadır. Toplum ancak ses, resim, mimari gibi temel alanlardaki yaratımlarla sürdürülmektedir. Müziksiz, edebiyatsız, mimarisiz toplum düşünülebilir mi? Tüm bu alanlardaki yaratımlar metafizik anlamındadır. Bu yaratımlar toplumun sürdürülmesinin vazgeçilmezleridir. Sanat tam bir metafizik kurgulama olarak insanın estetik olabilme ihtiyacını gidermektedir. İnsan nasıl iyi-kötü seçimiyle ahlâkî davranışına anlam biçiyorsa, güzel-çirkin yargısıyla da sanatsal davranışına anlam biçmektedir.

Dördüncüsü, politik yönetim alanı da metafizik yargılarla doludur. Alanın kendisi en güçlü metafizik inşalardan ibarettir. Politikayı fizik yasalarıyla izah edemeyiz. Fizik yasalarıyla yönetmenin azamisi robotlaştırmadır; diğer yüzüyle faşizmin 'sürü güdümü'dür. Politik alanın seçme, özgür davranma anlamını da taşıdığını belirtirsek, bir kez daha politik insanın metafizik karakterine varmış oluruz. Aristo'nun "İnsan politik hayvandır" belirlemesi daha çok bu anlamı çağrıştırmaktadır.

Beşincisi, hukuk, felsefe, din ve hatta 'bilimciliğin' metafizikle yüklü alanlar olduğunu özenle belirtmeliyiz. Tarihsel toplumda tüm bu alanların niceliksel ve niteliksel yönleriyle metafizik eserlerle dolu, yüklü olduğunu bilmekteyiz.

Metafiziğin birey ve toplum yaşamındaki ağırlıklı konumunu tespit ettikten sonra, hakkında daha anlamlı yaklaşımlar geliştirebiliriz.

1- Tarihsel gelişimde metafizikçi yaklaşımlar ya tümden yüceltilip temel hakikat gibi ele alınmışlar, ya da karşıtları tarafından tam bir düzmece alan biçiminde görülüp eleştirilmişler, gerçekliği olmayan, insanı aldatma söz ve aygıtlarından ibaret sayılmışlardır. Her iki yaklaşımda da tarihsel toplum algılamasından ya habersiz olunduğu ya da bu konuda abartıya kaçıldığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Her iki anlayışı savunanların da farkında olmadıkları husus, metafiziğin hangi toplumsal ve bireysel özellik ve ihtiyaçtan kaynaklandığıdır. Yüceltici kesim metafiziğin fiziksel âlemle bağını bir tarafa bırakmış olup, metafizik sonsuz özgürlükmüşçesine bir yanılgıyı taşımaktadır. Bu kesimdekiler düşünce ve ruhun maddi âlemle bağını ya inkâr etmişler ya da saptırıp aşkın tanrı düzenlerinden bizzat insanı tanrılaştırmaya kadar varan saplantılar ve abartılara düşmüşlerdir. Şüphesiz bu gelişmelerde hiyerarşik ve devletçi düzenin etkisi büyüktür.

Metafiziğin önemini inkâr eden kesim ise, materyalist âlemi, maddi uygarlığı, son dönemde rasyonalite ve pozitivizmi bayrak edinerek saldırıya geçmiştir: 'Metafizik kokan her şey hastalıklıdır, aldatma aracıdır, toptan reddedilmelidir!' Fakat özellikle rasyonalite ve pozitivizme dayanan kapitalist modernitenin 'faşist sürü', 'robot-mekanik insan' ve 'simülasyondan' ibaret yaşam tarzlarına yol açarak, çevreyi de yok ederek tarihsel toplumu yıkıma götürdüğü sonradan daha iyi fark edildi. Fizik yasalarına aşırı bağlılığın toplumu yıkıma ve çözülüşe götürmesi kaçınılmazdı. 'Bilimcilik'in en kötü metafizik olduğu da böylece kanıtlanmış oluyordu. Eğer toplumsal yaşamın bir anlamı varsa tabii! En sığ materyalizm olan 'bilimcilik'in' iktidar ve istismarın en iyi eğitilmiş uzmanı olduğunu, dolayısıyla bilerek ya da bilmeyerek en çok aldatan bir konumda durduğunu ve metafiziğin en tortu biçimini temsil ettiğini önemle belirtmeliyim.

2- Hiçbir tarafta yer almayan, 'nihilist' olarak da değerlendirebileceğimiz kümede yer alanlar ise, her iki tarafta da yer almak zorunda olmadıklarını, metafizik yanlısı veya karşıtı olmak gerekmediğini, tam bağımsız yaşanabileceğini iddia etmektedirler. Görünüşte zararsız gibi duran bu kümenin özünde en tehlikeli küme olduğunu belirtmek gerekir. Diğer iki tarafın hiç olmazsa büyük idealleri vardır. Temsil ettikleri değerlerin farkındadırlar. Toplumu şekillendirmede ve bireyi yeniden inşa etmede iddialıdırlar. Tam bağımsız küme ise, aslında toplum içinde ve toplumun değerleriyle yaşadığı halde, nihilist

(inkârcı) bir tutumla oralı olmayan bir yaşamın mümkün olduğuna inanmaktadır. 'Bilimci' metafizikçilere en yakın kesimdir. Kapitalist modernitenin sayılarını çığ gibi arttırdığı bu kesim, yıkılmış ve çözülmüş toplumun deklase (sınıf dışı, boşluğa, lağıma atılmış) unsurlarından oluşmaktadır. Buna hayvanlaşmaya en yakın kesim de diyebiliriz. Futbol holiganları bu kesime en yakın duran görünür bir örneği sergilemektedir. Benzeri gruplar hızla çoğalmaktadır. Kapitalist modernitenin kanseri arttırdığı bu örneklerle de kanıtlanabilir. Metafiziğe ilişkin her iki tarihsel yaklaşım da sonuçta modernitenin pozitivist bilimcilik anlayışında birleşirler. Dinleri kılık değiştirmiş metafizik olan pozitivizm iken, tanrıları da ulus-devlettir. Maskesini atan tanrı bizzat ulus-devlet biçiminde tüm modern toplumların içinde kapsamlı ritüel ve simgeleriyle kutsanmaktadır.

3- Daha dengeli bir yaklaşım geliştirmenin hem gerekli hem de mümkün olduğunu düşünüyorum. Daha doğrusu, metafiziğin bir toplumsal inşa gerçeği olduğunu bilerek ahlâk, sanat, politika ve düşüncede 'iyi, güzel, özgür ve doğru'ya yakın bir metafizik geliştirmeyi temel görev saymaktayım. Metafiziği ne toptan kabul eden ne de reddeden tutumlara girmeden ve ukalaca tam bağımsızlık safsatalarına düşmeden, tarihsel toplumda hep izlendiği gibi 'iyi, güzel, özgür ve doğru' arayışımızı sürdürmek 'erdemli yaşam'ın özüdür. Toplumda anlamlı yaşamı mümkün kılanın da bu erdemli yaşam sanatı olduğuna inanmaktayım.

Şüphesiz metafiziklere mahkûm değiliz. Ama en 'iyisini, güzelini, özgürünü ve doğrusunu' bulmaktan ve geliştirmekten de vazgeçemeyiz. Kötüye, çirkine, köleliğe ve yanlışa mahkûm olmak ne kadar kader değilse, iyi, güzel, özgür ve doğru bir yaşam tarzı da imkânsız değildir. En kötü seçenek olarak çaresizliğin ve sorumsuzluğun (kapitalist modernite başta olmak üzere, tüm hiyerarşik ve devletli düzenlerin) yol açtığı nihilist yaşama da mecbur değiliz. Bu konudaki kavga toplumun ilk inşa çağından beri sürmektedir. Günümüzdeki özgün yan, kapitalist modernite gibi bir sistemin çözülüş döneminde yaşamamız, bunun da iyi, güzel, özgür ve doğru olanın mücadelesi için özgün düşünce ve eylem duruşlarına ve yeni toplumsal inşalara ihtiyaç göstermesidir. Bu yönlü yoğun çabalara aşk düzeyinde bir tutkuyla girişmenin gereği kadar, en bilimsel arayışlara (yöntem ve hakikat rejimine) ihtiyaç vardır.

Kapitalist moderniteyi aşma, demokratik moderniteyi geliştirme ve yayma sorunlarına cevap bulabilmek için şimdiye kadar serimlemeye çalıştığım argümanlar işlenmesi gereken malzeme olarak değerlendirilmelidir. Bunun için resmi moderniteye yol açan yöntem ve bilgi rejimlerini (hakikat yolu) eleştirmek kadar, postmodernitenin çığır açıcı yöntem ve bilgi sistemlerini de aydınlatmak gerekir. Malzememiz buna yöneliktir. İnsan üzerinde nasıl ve neden yoğunlaşmamız gerektiğini kilit bir sorun olarak açımladık. Birey ve toplum tanımının doğru yapılması ve bireyin ve toplumun doğru algılanması önemini korumaktadır. Modernitenin ciddi çarpıtmalarına maruz kaldıkları ve bilgi-iktidar ağlarına takılı oldukları için sosyoloji, sosyopsikoloji ve antropolojinin bu yönlü çabaları verimli değildir. Bu alanlarda büyük değer ifade eden bireysel çabalar ise sistemsiz ve örgütsüzdür. Bu konularda Frankfurt Okulu, Fernand Braudel, daha öncesinde Nietzsche, sonrasında Michel Foucault ve Wallerstein başta olmak üzere ekol düzeyinde katkı sahipleri çok değerli yaklaşımlar sergilemelerine rağmen, dönemin (Modernitenin çözülüşü ve yeni postmodernite dönemi, biz bunu demokratik modernite olarak adlandırmak istiyoruz) yeni yöntem ve bilgi rejimleri sistemleşmiş olmaktan uzaktır. Çabalar çok fazla ve değerli ama bölük pörçüktür. Bunun temel nedenlerinden biri Wallerstein'ın bizzat itiraf ettiği üzere kapitalist sistemin zehirlemesidir. Söz konusu çaba sahipleri modernitenin kıskacında âdeta kıvranmaktadırlar.

Örneğin Nietzsche'nin modernitenin toplumu karılaştırdığı, iğdiş ettiği, karıncalaştırdığı gibi özdeyişleri önemlidir. Sanki elli yıl sonrasını görüyormuş gibi Almanlar için kullandığı 'süper sarışın hayvan' tabiri faşist sürüleşmeyi ifade etmektedir. Modernleşmenin, ulus-devletleşmenin er geç faşist sürüleşmeyi doğuracağını ve Japonlar için söylediği 'karınca ulus' örneğindeki karınca toplumların devreye gireceğini belirtirken, güçlü bir görüşü seslendirdiği (**Böyle Buyurdu Zerdüşt** adlı eserinde) açıktır. Âdeta kapitalist çağın peygamberi rolündedir.

Max Weber moderniteyi 'toplumu demir kafese alma' algısıyla değerlendirirken önemli bir tespitte bulunmaktadır. Rasyonaliteyi dünyanın büyüsünü yitirmesinin sebebi sayarken, uygarlığın maddi karakterini vurgulamaktadır.

Fernand Braudel, tarih ve mekân boyutundan kopuk sosyal bilimleri çok sert eleştirmektedir. Zaman ve mekân boyutundan kaçan anlatımları 'boş olay yığınları' olarak değerlendirirken, yöntem sorununun çözümüne önemli bir katkıda bulunmaktadır. Braudel'in tarihe getirdiği 'kısa süre-olaysal tarih', 'konjonktürel süre-devrevi kriz süresi' ve 'uzun süre-yapısal süre' kavramları ufuk açıcıdır.

Frankfurt Okulu'nun Aydınlanma ve modernite eleştirisi çığır açıcı nitelikler taşır. Adorno'nun 'temerküz' kamplarına yol açan modernite uygarlığını 'bir dönemin karanlıkta bitişi' olarak değerlendirmesi yetkindir. Özellikle "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" belirlemesi çok ünlüdür. Bununla modernitenin yöntem ve bilgi olarak yanlış kurulduğunu ortaya koyarken büyük bir algıya ulaşmış gibidir. Aydınlanma ve rasyonalite eleştirileri de ufuk açıcıdır.

Michel Foucault'nun modernitede yaşanan göksel tanrının ölümüne insanın ölümünü de eklemesi hayli öğreticidir. Özellikle modern iktidarın toplum içi ve dışı için sürekli savaş anlamına geldiği belirlemesi güçlü fakat işlenmemiş bir tespittir. İktidar, bilgi, hapishane, hastane, tımarhane, okul, kışla fabrika, kerhane gibi kavramlar zinciri konusundaki değerlendirmeleri yöntem konusunda olduğu kadar özgür bir bilgi sisteminin nasıl kurulması gerektiğine dair dolaylı da olsa katkı sunar. Michel Foucault, erken ölümü nedeniyle tamamlayamadığı iktidar-savaş-özgürlük çözümlemesinde, toplumun içinde ve dışında daimi savaş hali olması nedeniyle modernitenin insanı öldürdüğünü belirtmek ister gibidir. Buradan özgürlüğün savaş dışı olabilmeyi başarmış toplumsal yaşam biçimi olduğu sonucunu çıkarmak olasıdır. O halde tüm yıkım araçlarını üreten endüstriyalizmi, militarizmi ve hedefi olan kâr kanununu ve düzenli orduları lağvetmeden, bunun yerine toplumun öz savunmasını ve ekolojisini koymadan özgürlük gerçekleştirilemez.

Wallerstein kapitalist dünya-sistem algısında iddialıdır. 16. yüzyıldan günümüze kadar gelen modern sistemin mükemmel bir fotoğrafını çeker. Fakat gerek sistemi değerlendirmede (Marks gibi kapitalist aşamayı gerekli sayar, onu olumlama eğilimindedir), gerekse sistem karşıtlığı ve çıkışı konusunda tam net değildir. Bunu burjuva sisteminin şerbetlemesine bağlarken itiraf yapar gibidir. Büyük bir dirayetle Sovyet Rusya başta olmak üzere sosyalist sistemin kapitalist moderniteyi aşmak şurada kalsın ona güç verdiğini, çözülmesinin kapitalist

liberalizmi güçlendirmeyip zayıf düşüreceğini söylerken önemli bir tezi dile getirmektedir. Fakat sistemin çözülüşü ve yeni çıkışlar konusunda aynı yetkinliği gösteremez. Modernitenin (kapitalizmin) 1970'ler sonrasında içine girdiği yapısal bunalımın ne zaman ve nasıl sonlanacağı konusunda haklı olarak kesin öngörülerde bulunmaz. Buna rağmen her küçük anlamlı müdahalenin büyük sonuçlara yol açabileceğini söylemesi önemlidir. Katı determinizmden hayli uzaklaştığını görmekteyiz. Yöntem ve bilgi sistemi hakkında en yetkin değerlendirme gücüne sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Şüphesiz burada daha birçok aydının ismini zikredebiliriz. Murray Bookchin'in ekolojiye dair çözümlemeleri, Feyerabend'in yöntem ve mantığa yönelik eleştiri ve önerileri çığır açıcıdır. Tüm bu aydınlarda eksik olan yan, bilgi-eylem birlikteliğini yetkince tutturamamalarıdır. Şüphesiz kapitalist modernitenin muazzam kendine bağlayıcı gücü bunda etkili olmuştur.

Marksist ekol kapitalizmin bilimsel geçinen en sert eleştirisi olduğunu iddia etmesine rağmen, ironik olarak bilgi-iktidar konusunda sisteme en yararlı alet konumuna düşmesine engel olamamış, liberalizmin sol kanadı olmaktan kurtulamamıştır. Yüz elli yıllık deneyim bunu yeterince kanıtlayıcı niteliktedir. Bunun temel nedenini bu ekolün yöntemini ve tüm bilgi birikimini 'ekonomik indirgemeciliğe' endekslemesine bağlayabiliriz. Toplumun metafizik ve tarihsel karakterini çok basitçe ele alan, iktidar olgusunu basit bir hükümet komitesine indirgeyen, ekonomi-politik tahlile sihirli bir rol yükleyen 'bilimsel sosyalizm', pozitivizmin bir versiyonu olmaktan kurtulamamıştır. Sosyolojiye Emile Durkheim ve Max Weber'de olduğu kadar kurucu rol atfetmesine rağmen, yöntem ve epistemoloji konusunda liberalizmin sol ekolü olma konumunu aşamamıştır. Bir kez daha önemli ve belirleyici olanın niyetler değil, topluma hükmeden sistemin (yöntem, bilgi-iktidar, teknik güç) asimile edici ve kendisiyle bütünleştiren güç odakları olduğu açığa çıkmaktadır. Önemli bir güç olan ekonomi iktidar ve diğer temel metafizik güçlerle birlikte doğru bir tarihsel-toplumsal çözümlemeye tabi tutulmadan kapitalist moderniteyi aşmak, bunun için sorunları ortaya koyup çözüm yolları önermek ve eylemli kılmak pek mümkün olmadığı gibi kaba bir pozitivizme düşmekten öteye sonuç vermez. Mevcut teori ve pratik bu gerçeği yeterince kanıtlamaktadır.

Kapitalist modernitenin radikal bir eleştirisi olarak ortaya çıkan anarşist ekoller yöntem ve bilgi teorisi konusunda yetkindirler. Marksistler gibi kapitalizmin ilericiliğinden dem vurmazlar. Topluma ekonomik indirgemeciliği aşan birçok farklı noktadan bakabilmişlerdir. Sistemin 'asi çocukları' rolünü yetkince oynarlar. Tüm iyi niyetlerine rağmen, bu akımlar sonuçta sistemin günahkârlığına karşı kendilerini inatla koruyan tarikatlar olmaktan kurtulamamışlardır. Marksizm için söylediğim şeyler bu akımlar için de geçerlidir: Sistemi ve onu aşma sorunlarını doğru tanımlamak ve demokratik modernitenin yöntem ve bilgi-eylem gücünü yetkince kullanmak uzak kaldıkları temel hususlardır.

Ekolojist, feminist ve kültürel hareketlerin teori ve pratikleri için de benzer değerlendirmeleri yapabiliriz. Bu hareketler modernitenin demir kafesinden kurtulmuş yavru kekliklere benzemektedir. Nerede ve ne zaman avlanacakları konusunda sürekli endişeleniriz. Fakat yine de bunları umut hareketleri olarak görmek önemlidir. Alternatif ana akım geliştiğinde epey katkı sunabilirler. Sosyal-demokrat akım ve ulusal kurtuluş hareketleri modern sistemle oldukça erken bütünleşmişler ve onun sürükleyici güçleri olmuşlardır. Ana akım liberalizmin iki güçlü mezhebi olmayı başarmışlardır.

Sonuca gitmede anti-oryantalist yaklaşımımı da özce ortaya koymanın konuya katkı sağlayacağı kanısındayım. Kendimi modernite karşısında gözlemlerken büyük bir çelişki içinde kaldığımı fark ediyorum. Bunun iki nedenini hemen açıklayabilirim. Birincisi, klasik Ortadoğu kültürünün etkisidir. Bu kültürün kapitalist moderniteyle köklü çelişkileri, dolayısıyla sorunları vardır. Her şeyden önce Ortadoğu kültürü topluma öncelik verme konusunda çok radikaldir. Bireycilik toplumda kolay kolay yüz bulamaz; toplumsal bağlılık kişiliği değerlendirmede temel ölçüttür. Topluma bağlılık oldukça yüceltilmektedir. Dinin ve geleneğin bundaki etkisi güçlüdür. Toplumdan kopukluk hor görülür, alay konusu yapılır. Topluluk değiştirmeye de iyi gözle bakılmaz; fakat daha niteliksel bağlılıklara erişildiğinde yüceltmeyle karşılaşılır. Hiyerarşik sistemde ve devlet katlarında yer tutanlara gıptayla bakılır. Ortadoğu'nun geleneksel hiyerarşik ve devletçi kültürü bu algılamada da çok etkilidir. Bu özelliklerin toplam etkisi nedeniyle dış kültürlere, bu arada modern kültüre kolay teslim olmaz. Daha doğrusu bu kültürlerin içinde zor asimile edilir.

Dolayısıyla güçlü bir gelenek olan 'ümmet' kültürünün, günümüzün en güçlü akımlarından olan ulus-devletçiliğe göre halen tercih nedeni olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü ulus-devlet kapitalist modernizmin ürünüdür, yabancıdır. Özde ikisi de milliyetçilik olan siyasi İslâmcılıkla ulus-devlet milliyetçiliği karşılaştırıldığında, daha yerel olan İslâmcı milliyetçilik ezici biçimde tercih edilir. Yaşamın birçok alanında da moderniteyle uyumsuzluk sürüp gitmektedir. Ortadoğu dışında hiçbir kültür alanında kapitalist moderniteye karşı direniş gerçekleştirilmemiş, gerçekleşse bile kapitalist modernite tarafından yutulmuş, hâkim modernite içinde erimekten kurtulamamıştır. Bu kıyaslama bile kültürel yapının tarihsel ve toplumsal kalıcılığını kanıtlamaya yeterlidir.

İkinci neden, Batının düşünce yapısına büyük bir ilgi göstermeme rağmen, her bir akımına takılma hastalığına uzun süre düşmemiş olmamdır. Çok köklü olmasa ve sağlam bir yönteme dayanmasa da, hakikat konusundaki araştırmalarımda moderniteye yol açan yöntemin ve bilgi-bilim birikiminin farkındaydım; açık üstünlüğünü görüyordum. Ortadoğu kültürüne duyduğum tepkiyi bu modern kültüre de göstermekte gecikmedim. Her ikisinin aynı uygarlık tezgâhından çıktıklarını geç de olsa fark ettim. Her iki kültürün de esas kaynağının en az beş bin yıllık hiyerarşik ve devletçi yapılanmalar olduğunu dirayetle gördüm. Dolayısıyla her iki kültürün müşterek yanlarını aynı dirayetle eleştiri süzgecinden geçirme cesaretini gösterdim.

Bu eleştirilerde bireyciliğin toplumu âdeta fare gibi kemiren bir olgu olarak değerlendirildiğini görmek zor değildir. Bireyin özgürlüğünü esas aldığını iddia eden kapitalist liberalizmin gerçekte insan toplumunu kemirme sanatı olduğunu, kaynağını ise geleneksel tüccar kültüründen aldığını tespit etmek zor olmasa gerekir. Tüccar kültürünün ise, Ortadoğu'nun üç büyük tek tanrılı dini dahil, birçok kadim gelenekle bağlantılı olduğu açıklanabilecek bir hususdur. Ticaretin temelindeki metalaşma ve meta değişimi, bir insan kolektivitesi olan toplumlar ve toplulukların çürümesinde ve çözülmesinde başrolü oynamıştır. Ticari zihniyet çok güçlü bir Ortadoğu geleneğidir. Tanrıların icat edilmesi ve toplumda kutsanmasından devlet idare sanatının komplolaştırılmasına, yalan ve ikiyüzlülüğün yapısal olarak ahlâka yerleştirilmesine kadar birçok kuşkulu simge, kimlik, dil ve yapı öğesinin yer tutmasında belirleyici etkiye sahiptir. Batı Avrupa'nın katkısı,

bu sistemi Ortadoğu'dan alıp Rönesans, Reform ve Aydınlanmanın istismarı temelinde hâkim toplum sistemi haline getirmesinde yatar. Ortadoğu toplumlarında tüccara ve kurumlarına iyi gözle bakılıp birincil değerde yer verilmez. Bilakis bunlara hep kuşkuyla bakılır. Avrupa'da kapitalist modernitenin başardığı ise, meta sistemini toplumun baş tacı yapması, tüm bilim, din ve sanatı bu yeni toplumun hizmetine koşturmasıdır. Ortadoğu'da silik ve ikincil olanlar, Avrupa'da gözde ve birincil oldular.

Günümüz Ortadoğu'sunda Avrupa modernitesini eleştirmek, hatta radikal İslâm'la şiddete dayalı olarak bu moderniteye karşı çıkmak moda olmuştur. Ama bana göre Edward Said'den Hizbullah'a kadar anti-oryantalist geçinen ve modernite düşmanı kesilen bu yaklaşım sahipleri ve eylem örgütleri, tıpkı Marksist gelenek gibi modernite içi oluşumlar olup, sonuç itibariyle ona onursuzca hizmet etmekten kurtulamazlar. Çıkışları bizzat modernite sayesinde olduğu gibi, ister başarılı ister başarısız olsunlar, aç kalmış kimseler gibi moderniteden dilenmeleri ve aynı yaklaşımla moderniteyi savunmaları doğaları gereğidir. Geleneğin sadece elbise ve sakallarını kuşanırlar. Ruhları ve bedenleri en gerici modernite artıklarıyla yüklüdür.

Eleştiri yöntemimi ve bilgiyi değerlendirme tarzımı kalın çizgiler halinde sunduğum kanısındayım. En azından kapitalist moderniteye yol açan yöntem ve bilimi tanımlamada sınırlı da olsa bir aydınlanma sağlanmıştır. Doğruluğundan fazla emin olmasak da, modernitenin yaşadığı yapısal 'kaos' döneminde tercih etmemiz gereken 'özgürlükçü ve demokratik çıkışları yapabilmek için yöntemimizi ve bilim tarzımızı geliştirme' şansına sahibiz. Anlatımımızı kolaylık sağlasın diye başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Temellerini Roger ve Francis Bacon'la Descartes'ın attığı yöntem ve bilim anlayışının (paradigmasının) kapitalizmle bağı iyi görülmeli ve bu temelde eleştirilmelidir.

2- Öznellik-nesnellik ayrımının derinleştirilmesinde ve birçok ikileme yansıtılmasındaki amacın, bireyciliğin (özne) toplumu (nesneyi) her türlü istismara açık bir kaynak olarak değerlendirmesi olduğunu iyi görmek gerekir.

3- Bu yöntem ve bilim anlayışı toplumun burjuva-proleter biçimindeki ayrımını doğal karşılamış, proleterin bir nesne gibi kullanılmasının yolunu açmıştır.

4- Kapitalist modernite "Bilim güçtür" deyişiyle bilim-iktidar kurgusunun temelini atmış, bilgi-iktidar birlikteliğini erkenden sistemin temel silahı haline getirmiştir.

5- Din ve metafiziğin iyice açığa çıkan saçmalıklarını ve saplantılarını vesile yapan kapitalist modernite bilimi pozitivizm biçiminde bir yeni din haline dönüştürmüş, din ve metafizikle mücadele adı altında kendi dinini oluşturmuş ve egemen kılmıştır.

6- Liberalizmi resmi ideolojisi haline getirerek bir yandan en uzlaşmacı bir araç, diğer yandan tüm muhalif ideolojileri kendine eklemlemek ve asimile etmek için bir silah gibi kullanarak 'görünmez el, görünmez zihin' halinde en güçlü ideolojik hegemonyayı gerçekleştirmiştir.

7- Liberalizmi ve pozitivizmi resmileştirirken, diğer birçok düşünce okulunu ve ideolojik akımı gözden düşürmüş, özellikle muhaliflerini kendine eklemleyinceye kadar bu çabasında ısrarlı olmuştur.

8- Felsefe ve ahlâkı gözden düşürmüş, böylelikle sistem karşıtlarının perspektif geliştirme ve tavır alma (özgür tercih = ahlâk) şansını azaltmıştır.

9- Bilimi aşırı disiplinleştirerek iç bütünlüğünü ve anlam gücünü parçalamış; fili kıllarıyla, ormanı ağaçlarla izah etmiştir. Aşırı parçalanan bilim hem iktidara kolay bağlanır, hem de teknolojiye dönüşüp kârlı bir alan haline getirilir. Artık bilmenin amacı hayatın asıl anlamını keşfetmek değil para kazanmaktır. Bilim-bilgelik çizgisinden bilim-güç-para çizgisine geçilmiştir. Bilim-iktidar-sermaye, modernitenin yeni kutsal ittifakıdır.

10- Kapitalist modernizmde sınıflı kent uygarlığı tarafından karılaştırılması en gelişkin köle haline getirilerek tamamlanan kadına ek olarak, erkeğin de vatandaşlık sayesinde iğdiş edilip karılaştırılmasıyla toplumun genel karı gibi güdümü sağlanmıştır. Hitler'e göre, toplum karı gibidir. Toplum ulus-devletin binek atı ve avradı gibidir.

11- Modernitede iktidar hem toplumun içinde hem de toplumlar arasında sürekli savaş anlamına bürünmüştür. Devlet ile toplum ayrımı artık anlamsızlaşmıştır. Hobbes'un kapitalizm öncesi toplum için söylediği 'herkesin herkesle savaş hali', esas olarak kapitalist modernite altında en yetkin halini almıştır. Soykırımlar bu savaşımın zirvesidir.

12- Kapitalist modernite sisteminde merkez-çevre yayılım sürecinin tamamlanması, ekolojik yıkımın sürdürülemez boyutlara taşınması, işsizlik, yoksulluk ve ücret düşüklüğü, bürokrasinin dışını yutacak boyutlara varması, tanrısal toplumun çökertilmesi, sermayenin üretimden kopuk en asalak kesimi olan küresel finansın hegemonikleşmesi ve tüm bu gelişmelere karşı toplumun ezici çoğunluğunda ve her alanında direniş ağlarının gelişmesi yapısal bir kriz doğurmaktadır.

13- Yapısal kriz dönemleri hem devrimsel ve karşıdevrimsel, hem de demokratik-özgürlüksel atılımlarla totaliter-faşist darbelerin iç içe yaşanabileceği bir süreci beraberinde taşırlar. Yöntem ve bilim sistemlerini en yetkin şekilde geliştirip eylemlerine temel yapanlar yeni toplumsal sistemi inşa etmede en şanslısı olurlar.

14- Demokratik, ekolojist, özgürlüksel ve eşitlikçi (adil) hareketler yapısal kriz, kaos aralığında küçük ve yetkin başlangıç hamleleriyle kısa süreler dahilinde uzun geleceği belirleyecek oluşumları sağlayabilirler.

Bu gerçekler temelinde,

1- Sosyolojinin tarihsel ve mekânsal boyutlarla eylem kılavuzu olarak değerlendirilmesi,

2- Artık birçok alanında dışa vuran kanserli bir yapılanma olduğu gerçeğinden hareketle, tanımlamaya çalıştığımız on dört noktadan kapitalist moderniteye karşı çıkılıp sistemin dışında çözüm geliştirilmesi,

3- İdeolojik olarak öznellik-nesnellik ayrımına dayalı idealizm-materyalizm, diyalektik-metafizik, liberalizm-sosyalizm, deizm-ateizm başta olmak üzere benzer tüm kaba ikilemleri aşıp, tüm bilimsel kazanımlara sahip çıkan anlamcılığın (yorum sanatının) esas alınması,

4- İyi, güzel, özgür ve doğruya dayalı bir insan metafiziğinin hem eleştirel yöntemde hem de yeni inşa hamlelerinde hiç eksik bırakılmaması,

5- Demokratik siyaset söyleminin esas alınması,

6- Krizin ve iktidarın olduğu her alanda demokratik siyaset söylemiyle binlerce sivil toplum organizasyonunun (işlevi, yararı ve gerekliliğinden hareketle üç kişiden başlayıp binlerce kişiden olabileceklere kadar) oluşturulması,

7- İnşa edilecek yeni toplum ulusunun demokratik ulus olarak oluşturulması; demokratik ulusun ulus-devletten ayrı olabileceği gibi yan yana, hatta iç içe de olabilme gerçeğinin göz ardı edilmemesi,

8- Demokratik ulusun siyasi yönetim biçiminin -bilinen bir kategoriyle benzeştirirsek- yerel, ulusal, bölgesel ve dünyasal demokratik konfederalizm temelinde geliştirilmesi (Farklı uluslar tek bir demokratik ulus olarak örgütlenebilir. Aynı ulus içinde ulus-devlet ve demokratik ulus olarak örgütlenilebilir. Bölgesel demokratik konfederalizmlerle Dünya Demokratik Uluslar Konfederalizmi şimdiki Birleşmiş Milletler'e göre son derece gerekli ve dünyasal sorunlarla yerel-ulusal sorunları çözmede daha etkili olabilir),

9- Demokratik toplumun, moderniteden kalma ve onun güçlü ayaklarından (Modernite üçlü sacayağına dayanır: **a**- kapitalist üretimcilik, **b**- endüstricilik, **c**- ulus-devletçilik) olan endüstriyalizme karşıt olarak geliştirilmesi, ekonominin ve tekniğin ekolojikleştirilmesi,

10- Toplumsal savunmanın halk milislerince sağlanması,

11- Güçlü hiyerarşik ve devletsel temeli olan erkeksel düzen yerine, kadının derin köleliğinden derin özgürlüğüne ve eşitliğine dayalı yeni aile sistemlerinin inşası gerekir.

Sayısını daha da arttırıp ayrıntılandırabileceğimiz paradigmatik bakış açımızı ifade etmek için bu başlıklar yeterlidir. Kapitalist modernite zamanının özgürlük ve eşitlik ütopyalarının da kıyamet kopardığı zamanlar olduğunu iyi biliyoruz. Halklar bu ütopyaları yaşamsallaştırmak için çok büyük çabalar harcadılar. Derya kadar kan aktı. Sayısız işkenceler yaşandı, acılar çekildi. Bunları boşa gitmiş sayamayız. Tersine, tüm bu sorunları çözmeye çalışmamız, bu tarihi doğru bir yoruma kavuşturarak önümüzü aydınlatmak ve ütopyalarımızla yaşamımızı bütünleştirip yeniden büyüleyici, aşkla örülü yaşama geçiş yapabilmek içindir. Ütopyalı ve güçlü umutlu yaşamlara geçiş zorlu çabalar gerektirir.

Yöntem ve bilim sistematiğini kendimizle yeniden başlatmak gibi bir haddini bilmezlik içinde değiliz. Ama değinmeye çalıştığım tüm konularda bir şeylerin yanlış gittiğini ve bunun temelde paradigmasal olduğunu göstermeye çalıştım. Yorum ve gerçekleştirme çabalarımın ne yeni bir sistemin kökünden kuruluşu, ne de eleştirdiklerimin tümüyle reddi olarak görülmemesi gerektiğini önemle belirtiyorum. Nihayetinde durumuma benzer milyonlarca olaya, trajediye (sayısız

katliam, soykırım ve savaşlar) yol açan kapitalist moderniteyi eleştirmek önemlidir. Hele mensubu olduğum halk ve bölge tarihin en acımasız bir trajik sürecinden geçerken, bundan sorumlu tutulması gereken tüm etkenleri layıkıyla yorumlamak aydın olmanın asgari şartıdır. Bununla birlikte son derece kapsamlı ve etkili bir örgütlenmenin başı olarak yargılanıyorsam, temel görevimin bu belirttiklerim kapsamında sorular ve cevaplarından müteşekkil olması doğaldır. Bir yerde ve zamanda baskı, istismar, eritme ve çıkmaz derinse, yaşam tam da ölümden beter bir onursuzluk içinde geçiyorsa, orada köklü paradigmatik yaklaşımdan başka çaremiz yok gibidir. Bundan sonrasına bu yaklaşımla geçilecektir.

İkinci Bölüm: UYGARLIĞIN TEMEL KAYNAKLARI

Bu bölümde bugünkü uygarlığa yol açan temel etkenler tarihsel ve coğrafi boyutları içinde yorumlanmaya çalışılacaktır. Artık iyi bilmekteyiz ki, bir toplumu tanımanın yolu onun tarihsel ve coğrafi koşullarını tanımaktan geçmektedir.

İnsanın primattan kopuşundan tarımsal devrime kadar olan tarih şimdilik yedi milyon yıla kadar çıkmaktadır. Yer Doğu Afrika Rif hattıdır. Gerek arkeolojik kalıntılar, gerekse insana yakın türlerin alanda yoğunca bulunması bu tezi şimdilik doğrulamaktadır. Kopuşun mutasyonla (ani farklılaşma) mı, yoksa evrimle mi gerçekleştiği tam bilinmemekle birlikte, bu durum konumuz açısından önemli değildir. Gırtlak sisteminin çok değişik ses biçimine elverişli olması ve beyin çapının büyüklüğü yeni türümüzün avantajlarındandır. Doğu Afrika Rif'inin hem çöle ve ormana hem de göllere sahip olması türün güvenliği açısından stratejiktir. Özellikle uzun süre göle kaçışları sonucu hayvansal tüylerini yitirip bugünkü insana yakınlaştıkları düşünülebilir. İklim de son derece elverişlidir. Rif'in diğer bir avantajı, aynı vadi ve kıyıları takip edildiğinde Toroslara kadar doğal bir yol halini teşkil etmesidir. Bu yol iki anakaranın (Asya ve Afrika) birleşme ve ayrışma çizgisini, aynı zamanda fay hattını oluşturmaktadır. Rif'te klanlar halinde milyonlarca yıl kalındığı sanılmaktadır. Afrika içlerine doğru sürekli göç halinde olunduğu belirtilebilir. Dünyaya asıl dağılışın Rif'in kuzey hattında gerçekleştiği birçok veri tarafından doğrulanmaktadır. Homo Sapiens'e (Düşünen İnsan) kadar birçok türün aynı yoldan yayılım gösterdiği tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar dünyanın başka yörelerinde insana benzer tür oluşumuna rastlanmamıştır. Keşfedilen bütün türler Doğu Afrika kökenlidir.

Dünyanın farklı yörelerinde daha yoğun olarak en az bir milyon yıllık fosiller bulunmuştur. Dördüncü buzul dönemi öncesine kadar tüm türlerin dünyaya yayıldığı kabul görmektedir.

Varsayımlar bu uzun dönem boyunca insan türlerinin yirmi-otuz kişilik klanlar halinde yaşayıp toplayıcılık ve avcılıkla geçindiğini göstermektedir. Her iki eylemin de el ve ayakların gelişiminde etkili olduğu genel kabul gören bir görüştür. Mağaralarda, göl ortasındaki adalarda ve kazıklar üstündeki kulübelerde daha güvenlikli kaldıklarını

fosil kalıntıları göstermektedir. Mülkiyet ve ailenin henüz oluşmadığı, klanın kendisinin aile olduğu söylenebilir. İşaret diline (beden ve ses dili) sahip oldukları ve sesleri henüz simgeleştiremedikleri tahmin edilmektedir. Dilin simgesel özellik kazanmasının çok uzun bir pratik süreç gerektirdiğini daha iyi anlıyoruz.

Araştırmalar yaklaşık yüz elli-iki yüz bin yıl önce Sapiens türün simgesel dile yaklaştığını ortaya koymaktadır. Aynı araştırmalar işaret dili yerine modern dillerin atası olan ve simgesel değer kazanan seslerle anlaşmayı sağlayan simge dilinin de ilk defa tahminen elli bin yıl önce aynı Rif hattından kuzeye doğru açılıp dünyaya yayıldığını göstermektedir. Simgesel dille anlaşma büyük bir avantaj sağlamaktadır. Daha iyi anlaşan ve hareket eden grupların üstünlük sağladıkları düşünülebilir. Diğer türlerin tarih sahnesinden hızla silinmeleri bu gelişmeyle bağlantılı olabilir. Dönem aynı zamanda Dördüncü Buzul Çağıdır. Her iki gelişmenin çakışmasının o döneme kadar daha yaygın tür olan Neanderthal'in sonunu getirdiği diğer tahminler arasındadır. Dünyanın yeni efendisi tüm haşmetiyle sahnededir: Homo Sapiens Sapiens = Düşünen ve Konuşan İnsan. Başlangıçta dillerin ve ırkların ayrıştığına rastlamamaktayız. Fakat daha büyük topluluklar halinde planlı avcılık yaptıkları, mağaraları ev ve mabet gibi kullandıkları, kadının toplayıcılıkta erkeğin ise avcılıkta uzmanlaştığı tahmin edilebilir. Bazı arkeolojik bulgular konuşan türün bu temelde oldukça geliştiğini kanıtlamaktadır. Fransa ile İspanya arasındaki bölgede ve Hakkâri'deki bazı mağaralarda bulunan kaya çizimleri hayli güçlü olup bu dönemden kalmadır. İki bölgenin de Afrika çıkışlı göçler için Doğu ve Batı Akdeniz üzerinden karşılaşılan ilk elverişli alanları teşkil etmesi genel göç teorisiyle uygunluk arz etmektedir.

1- İNSANLIK TOROS-ZAGROS KAVİSİNE NELER BORÇLU?

Doğu Afrika Rif'inden çıkışta ana toplanma kapısı ve dünyaya yayılma merkezinin Toros-Zagros kavisi olduğunu düşündürten argümanlar çoktur. Birincisi, bu kavis Rif'in doğal yolunun sonudur. Buralara kadar dalgalar halinde gelinmektedir. Gerek Büyük Sahra'nın gerekse Arabistan Çölünün doğu ve batı kapısını âdeta kapatması, Süveyş ve Doğu Akdeniz kıyılarını doğal yayılma yolu haline getirmektedir. Güney Akdeniz kıyıları da Cebelitarık Boğazından İspanya

ve Avrupa'ya ikinci önemli yolu teşkil etmektedir. Coğrafi koşulları gereği yapısı Doğu Akdeniz coğrafyası kadar verimli değildir. Arada ciddi engeller ve besin sorunları vardır. En ideal yol Doğu Akdeniz kıyılarından itibaren Verimli Hilal olarak da adlandırılan Toros-Zagros dağ silsilelerinin teşkil ettiği kavisten geçmektedir. Bu alan o kadar elverişlidir ki, burada kalıp da gelişkin bir toplumsallığı dönüşmemek olası görünmemektedir.

Buradan ikinci hususu çıkartabiliriz: İnsan toplulukları için iklimin uygunluğu, doğal bir tarla düzeninde bol meyve ve bitkiye sahip olması, zengin çeşitlilikte av hayvanlarını barındırması, güvenlik için ideal mağaralara sahip bulunması, çok sayıda nehir ve akarsuya sahip olması nedeniyle Toros-Zagros kavisi daha sonraları insanlık hafızasında 'Cennet' kavramına yol açacak denli yaşam için elverişlilik arz etmektedir. Yakın yörelerdeki çöllere kıyasla bu alanın sözü edilen olumlu özellikleri karşısında, cehennem-cennet ikileminin temel kavramlardan biri olarak insanlık hafızasına yerleşmesi anlaşılırdır. Bu alanın Doğu Afrika Rif'inden sonra insan türünün ikinci önemli yoğunlaşma alanı olduğunu bu özellikleri nedeniyle rahatlıkla varsayabiliriz. İnsanlık tarihinde uygarlıksal gelişme için 'kuluçkaya yatılan yer' demek abartı sayılmaz. Ayrıca insanlığın destanlık öyküsünün yazılmaya, daha doğrusu oluşmaya başladığı yer olarak da kutsallaştırılabilir. Daha sonraki büyük devrimler bu kutsallık destanının ürünleri olacaktır.

Üçüncü olarak, yaklaşık elli bin yıl öncesinde alandaki yoğunlaşmalar simgesel dil temelinde gelişmektedir. İşaret dili gibi çok ilkel bir anlaşma aracından simge diliyle anlaşmaya geçiş büyük gelişme potansiyeli taşımaktadır. Geniş bir dil bölgesinin oluşumu insan türüne muazzam bir toplumsallaşma, korunma ve besin elde etme imkânı vermektedir. Belki de tarihin henüz keşfi yapılmamış ve adı konulmamış en büyük devrimi budur. İlk büyük devrime 'DİL DEVRİMİ' demek uygun olabilir. Çünkü hiçbir devrim bu coğrafyada bu devrim kadar toplumsallaşmaya hizmet etmemiştir. Her gün keşfedilen yeni bitkiler ve av hayvanları üzerinden kutsal bir kavram oluşturulmakta, ev düzenine yakın yerleşimlere (ilk defa güvenli yuvalarda yaşama) geçilmekte, dört mevsim en ideal haliyle yaşanmaktadır. Tüm bunlar kavramlaştıkça geniş toplulukların ortak dili, dolayısıyla ilk defa ayırt edilen 'KİMLİĞİ' oluşmaktadır.

Ne hazindir ki, ilk kimlikli etnisitenin oluştuğu bu alanlarda günümüzde vahşi bir kimlik soykırımı yaşanmaktadır.

Büyük toplumsal gelişme dediğimiz süreç bu zengin olgular ve kavramlarıyla gerçekleşmekte, daha doğrusu inşa edilmektedir. Kavramsal gelişme düşünsel gelişmeye yol açmaktadır. Kavramlarla anlaşan ve bütünleşen insanların dar klan toplumu halinde kalamayacakları, bir üst toplumsallaşma için büyük bir dinamizm kazandıkları kuvvetli bir varsayımdır. Gerek antropolojik olarak, gerekse tarih öncesi çağlar açısından bunun araştırılması gereken en temel konulardan birisi olduğuna inanmaktayım. Büyük arkeolog ve tarihçi Gordon Childe, haklı olarak böylesi bir sezgiye ulaşmış olmalı ki, en önemli eseri olan ve o dönemde bu coğrafyada olup bitenleri (Bir sonraki aşamanın gelişmeleri için olsa bile, ilk aşaması için de rahatlıkla söylenebilir) konu edindiği kitabına **'TARİHTE NELER OLDU'** adını vermiştir. Şu hususu da önemle belirtmeliyim ki, sadece arkeolojik yöntemlerle bölgenin geçmişi aydınlatılıp çözümlenemez: Biyolojiden filolojiye, coğrafyadan (özellikle iklim ve tarım coğrafyası) sosyolojiye, antropolojiden teolojiye kadar birçok bilim disiplininin verileri bütünleştirilerek, ilkçağ tarihinin aydınlatılmasında çok önemli gelişmeler sağlanabilir. Burada yaptığımız sadece dikkat çekmek ve göreve davettir.

Jeolojik araştırmalar yaklaşık yirmi bin yıl önce dördüncü buzul döneminin sona ermeye başladığının kayıtlarını vermektedir. Diğer bilim verileriyle desteklendiğinden, bunun doğruya yakın bir tespit olduğu söylenebilir. On bin yıl öncesinde Arabistan ve Büyük Sahra Çölünde yağışlar ve yeşilliğin daha bol olduğu kanıtlanmıştır. Bu elverişlilik çobanlık kültürünün yaklaşık aynı dönemde gelişmesiyle çakışmaktadır. Bununla birlikte diğer büyük bir gelişme, Afrika'nın ilkel dil yapılarından daha üstün Semitik dil grubunun kendini göstermesidir. Semitik kültür özünde bir 'çoban kültürü'dür. Örneğin çobanlık o denli önem kazanmıştır ki deve, koyun, keçi gibi hayvanlara ilişkin oluşan büyük bir kültürel birikim halen varlığını sürdürmektedir. Bu temelde etnisitenin oluşup farklı kimlik kazandığı da gözlemlenmektedir. Çok güçlü bir etnisite (aşiret) kültürünün halen geçerliliğini koruması bu gelişmeyi kanıtlayıcı niteliktedir. Sümer ve Mısır uygarlığının birçok söyleminde de bu kültürün etkilerine bolca rastlanmaktadır. Yaklaşık altı bin yıl öncesine kadar elverişliliğini sürdüren iklime

bağlı olarak, Semitik kültür Büyük Sahra Çölünden Doğu Arabistan'a, Kuzeyde ise tarıma elverişli sahalara kadar çok geniş bir sahaya tarihte ilk defa kalıcı bir iz bırakmak üzere damgasını vurmuş gibidir. Semitik kültür Doğu Afrika Rif'indeki kültürün devamı niteliğinde olup onun gelişmiş bir aşamasını teşkil etmektedir. Bu kültür kuşağı daha sonra tek tanrılı dinlerin kuruluşuyla özgünlüğünü pekiştirecektir.

Fakat önemle belirtilmeli ki, bu kültür Sümer ve Mısır uygarlığının oluşumunda belirleyici olmaktan ziyade, iki uygarlık alanı üzerinde hareket eden Aramitler ve Apirular ('Doğudan ve Batıdan gelen tozlu, kirli insanlar') adıyla tarihin ilk istilacı kabileleri olarak değerlendirilecektir. Semitiklerin tarihin şafak vaktinde çok önemli bir oluşum olduklarını, âdeta ayak seslerini hissettirdiklerini belirtmek mümkündür. Kuzeyde tarıma elverişli toprakları aşamamalarının nedeni ise, belki de kendilerinkinden daha güçlü bir kültürün gelişim kaydetmesidir. Tarım kültürüne adım adım geçiş kültürü de diyebileceğimiz bu oluşumlara genel olarak 'tarla kültürü' demek uygun bir adlandırma olabilir. Nitekim tarihte 'Aryenler' olarak adlandırılan bu toplumsal güçleri 'tarlacılar, topraklılar' (Ari, bu toprakların ilk kültürel kimliğine sahip Kürtçede 'toprak, yer ve tarla' anlamına gelmektedir) olarak deyimlendirmek mümkündür. Semitiklerin kuzeyindeki alanları, çekirdek alan olarak ilk başta Toros-Zagros kavisini tarımsal gelişmeye açan Aryenleri tarımın yaratıcıları olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu gelişmede de iklim ve toprak yapısı, bitki örtüsü ve hayvan türleri belirleyici rol oynamaktadır. Semitik alanlarda tarım ancak çok sınırlı vahalarda hurma gibi çok az tür üzerinden gerçekleşirken, kavisin (diğer adıyla Verimli Hilal'in) her tarafı tarla olmaya elverişli olup zeytin, fıstıkgiller, palamut (meşegiller), ardıç (meyvegiller), bağ (üzümgiller), tahıl (buğdaygiller) yetiştirmeye son derece elverişlidir. Yine yabani koyun, keçi, sığır, domuz, köpek, kedi başta olmak üzere evcilleşmeye uygun birçok hayvan türünün sürüler halinde dolaştığı alandır. Dağların yükselen kısımlarında geniş ormanlar vardır. Dört mevsim en uygun halleriyle yaşanmaktadır. Yağmurlar âdeta düzenli sulamayı andırmaktadır. Birçok akarsu ve nehrin kıyısı yerleşmeye oldukça uygundur. Tüm bu elverişli koşullar altında 'tarihin şafak vaktinin sökün etmesi' beklenmesi gereken bir gelişmedir.

Jeoloji ve ilkçağ kayıtları, alanda buzulların on beş bin yıl öncesine kadar yüksek dağlık alanlara doğru çekildiğini göstermektedir. Yüz binlerce yıl boyunca insan türünün en önemli yoğunlaşma alanı olması, dil devriminin yoğunca yaşanması ve Semitik kültürün dayatması sonucunda, bölgenin kısa süren bir mezolitik (orta taş devri, yaklaşık M.Ö. 15 bin-10 bin dönemi) dönemden, devirden sonra neolitik devire geçtiği varsayılmaktadır. Hakkâri mağaraları mezolitik dönem ve daha öncesinin yoğunca yaşandığının ipuçlarını vermektedir. Yontma taşlar da bu konuda bolca kanıt sağlamaktadır. Bölgede kültürel gelişmede asıl patlamanın neolitikle başladığına, yaklaşık on iki bin yıl öncesinde bu kültüre geçildiğine dair bolca kanıta rastlamaktayız. Tarım, tarla ve Köy Devrimi olarak da adlandırabileceğimiz bu çağ, gerek insanlık gerekse daha dar anlamda uygarlık tarihinin (yazılı tarih) bir önkoşulu niteliğindedir. Kendi başına dev bir Kültür Çağı'dır. Önemi henüz layıkıyla anlaşılmayan ve tarihte hak ettiği yeri bulmayan bu kültür üzerinde ne kadar durulsa yeridir. Gordon Childe bu alandaki neolitik çağ kültürünün Batı Avrupa'daki son dört yüz yıllık kültürden daha az önemli olmadığını söylerken gerçeğe daha yakın durmaktadır. Bu çağda o kadar icat yapılmıştır ki saymakla bitmez. Tüm tarımsal ve zanaatsal alanlarda, ulaşım, barınma, sanat, yönetim ve din alanlarında devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Her alanda binlerce yeni olgu keşfedilip adlandırmalara konu olmuştur.

Böylelikle Semitiklikten sonra en geniş, hatta Semitiklerin çoban dilinin dar kelime dağarcığının çok üstünde bir dil hazinesine kavuşan 'Aryen dil grubu' şekillenmiştir. İnsanlığın kaybolmayan hafızasının temeli atılmış gibidir. Bu dil grubunun Hindistan'dan Avrupa kıyılarına kadar geniş bir sahaya taşınan kültürle birlikte yayılması, bu çözümlememizi bir kez daha doğrulayan önemli bir göstergedir. Aryen dil grubunun kökeni öyle sanıldığı gibi Avrupa, Hindistan ve ikisi arası geçiş bölgelerinde (Kuzey Karadeniz, Rusya stepleri, İran yaylaları) olmayıp, Verimli Hilal'in çekirdek bölgesindedir. Gerek Aryen kelimesinin etimolojik çözümü, gerekse bütün Hint-Avrupa dil gruplarında kullanılan temel kelimelerin etnik yapılarla bağlantılandırılması bu gerçeği doğrulamaktadır. Daha da önemlisi, kültürün çekirdek bölgesinin bu alan olması, kelime ve dil yapısının da doğal olarak burada kurulmasını gerektirir. Halen varlığını sürdüren etnik kültürel yapılar ve diğer tarihsel kanıtlar bu gerçeği fazlasıyla doğrulamaktadır.

O halde ikinci büyük dil ve kültür kuşağının varlığı, tarihi ve yayılması gerek toplumsal gelişmenin gerekse onun uygarlık (kent yapılı) aşamasının anlaşılmasında tarihsel öneme sahiptir. Daha önceki tüm katmanların bu iki temel dil ve kültür grubu içinde eridiklerini söylemek mümkündür. Sadece aynı buzul döneminin sona ermesinden sonra Sibirya'nın güney eteklerinde (Yakutistan vb.) görülen üçüncü bir dil-kültür grubundan söz edilebilir. Muhtemelen bundan dokuz bin yıl önce güneye doğru yayılım gösteren bu kültürün anavatanı Çin'dir. Batıdaki ucu Finlilere, doğudaki ucu Türkler, Moğollar, Tatarlar, Koreliler, Vietnamlılar ve Japonlara kadar uzanan bu kültürden en geniş üçüncü Kuzey kuşağının oluştuğunu söylemek mümkündür. Amerika kıtasındaki Kızılderili kökenli kültürün de Bering Boğazı üzerinden aynı dönemde yaşanan yayılımın sonucu olduğuna dair güçlü arkeolojik, etimolojik ve etnolojik kanıtlara sahibiz. Eskimoları da bu gruba dahil edebiliriz. Afrika'nın halen yaşayan birçok kültürü yüz binlerce yıllık özelliklerini korumasına rağmen, Semitik grubun güçlü etkisini yaşamaktadır. Özellikle Swahili dil grubundakiler böyledir. Ormanların içlerinde, dağların doruklarında ve çöllerin derinliklerinde milyonlarca yıl öncesini yaşayan klanlara rastlamak da mümkündür.

Bu tabloya göre bundan altı bin yıl öncesine doğru geldiğimizde, insanlık başta güneyi, ortası ve kuzeyinde olmak üzere yerküremizin birçok alanında uygarlığa geçiş yapacak üç temel dil ve kültür grubuna kavuşmuş bulunmaktadır. Bu kültürler arasında yoğun geçişlerin olması doğaldır. Bu kültürlerin tarih ve coğrafyanın etkisi altında farklılık taşıdıkları da günümüzde bile gözlemlenmektedir.

Konumuz açısından önem taşıyan husus, Hint-Avrupa uygarlığının kaynaklarını araştırırken ana kaynağı doğru teşhis etmektir. Tarih bilimi zaman ve mekânın etkisindeki çekirdek kültürün tanımlanmasına öncelik vermektedir. Kapitalist kültürün bile çok keskin bir çekirdeksel yayılımının olduğunu günümüzde netçe bilmekteyiz. Kaynağı olmayan, hayali ve havai tarih anlayışları bilincimize ağır darbe vurmaktadır. Tarih bilincini yaşamsal yorumlara kavuşturamayanlar, günümüzü de anlamlı yorumlayamazlar. Tarihsiz bir toplumu yetkince anlamak ve yaşamak mümkün değildir.

Daha önce hazırladığım **'Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa'** adlı savunmamda uygarlığın kaynağını değerlendirirken, aşırı biçimde Fırat-Dicle havzasına ve kaynağını buradan alan Sümer

uygarlığına indirgemeci yaklaştığıma ilişkin bazı eleştiriler almıştım. Bu eleştirileri de göz önünde bulundurarak, indirgemecilik konumunda bulunmadığımı, ama ana kaynağı önemsediğimi ısrarla belirtmek durumundayım. Tarihin akışını bir ana nehre benzetirsek (Toplumsal gelişmenin ontolojik yapısı açısından bu kaçınılmazdır), ana kültür ve yan kollar meselesine dikkat çekmek maksadıyla taslak niteliğindeki bu düşünceleri belirtiyorum; daha doğrusu dikkat çekiyorum. Nasıl ki günümüzün hâkim uygarlığı, yani kapitalist modernite Hint-Avrupa uygarlığı kökenine dayanmaktaysa, Hint-Avrupa kültürü de Aryen kültürü kaynağına, onun Sümer ve Mısır kollarına dayanmaktadır.

İnsanlık uygarlığındaki ana nehir ve kolları sorununu doğru çözümleyemezsek, günümüzü doğru anlamlandırmayı da başaramayız. Ana nehre kimi yan kollar güçlü akar, kimi kollar yarı yolda kurur. Ayrıca ana nehrin doğduğu kaynak da belirleyici anlama sahiptir. Eğer toplumsal gelişmenin tarihsel ve coğrafi boyutlarıyla yetkin bir anlamına erişmek istiyorsak, yöntemin gereklerini sorunların çözümünde denemek gerekir.

2- ARYEN DİL ve KÜLTÜRÜNÜN YAYILMA SORUNLARI

Tarihte kültür ve uygarlığı temel alan yaklaşımlar sınırlıdır. Var olanlar da değişik bakış açılarına sahiptir. Burada çözmeye çalıştığımız sorunları kültür ve uygarlık temelli olarak koymuyoruz. Toplumsal gelişmede kültür ve uygarlığın yerini ve zamanını, belirleyiciliğiyle birlikte katkısı oranında değerlendirmek durumundayız. Aksi halde eldeki tarih 'olaylar yığınından' (Ki, çoğunlukla böyledir) öteye bir anlam taşımaz. Tarih biliminin öğreten değil, öğrenmeden alıkoyan niteliği bu özellikle yakından bağlantılıdır. Din, hanedan, kral, savaş, kavim ve benzeri olguların sayısal dökümünden ibaret olan bir tarih anlatımı, toplumsal gelişmeyi öğretmek yerine öğrenilmesini engellemek için bilinçlice üretilmiş bir perdelemenin, zihni ve toplumsal hafızayı iktidar ve istismar sahipleri için hazırlamanın ideolojik çabalarını ifade eder. Bu tarz anlatımlar yüksek bir belirleyicilik oranında ideolojik temelde meşruiyet sağlamakta kullanılan çok eskiden kalma propaganda araçlarıdır.

Yöntem ve bilgi sistemine dair açıklamamıza bağlı kalarak çözümlememizi biraz daha boyutlandıralım. Aryen dil-kültür grubu adlan-

dırmasına yönelik bir eleştiri de, Hitler de bu kavramı kullandığı için sözüm ona ırkçılık kokusu taşıyabileceğine ilişkindir. Bunlara şunu söylemek gerekir: Hitler'in partisinin isminde 'sosyalizm' sözcüğü de vardır. O zaman "Irkçılık kokar" deyip sosyalizmi terk etmek mi gerekir? Kaldı ki, faşizm çok farklı bilimsel ve ideolojik kavramları başarıyla kullanmada, yani 'demagojik' çabasında son derece başarılıdır. Böyle olduğu için herhalde bilim ve ideolojiyi bırakacak değiliz. Aryen dil-kültür kökenli milliyetçilik yapmak aklımın köşesinden bile geçmediği gibi, milliyetçiliğe karşı en anlamlı yorum sahiplerinden biri olduğumu da gurur ve onurla belirtmek durumundayım. Eğer bugün Irak'ta yaşanan vahşeti anlamak istiyorsak, öncelikle şimdiye kadarki tarih ve sosyoloji bilimimizin iflas ettiğini kabul etmeliyiz. Ancak ondan sonra eleştiri yapma ve yeni tarihsel-sosyolojik öneri geliştirme hakkımız doğar. Yapmaya çalıştığımız şey de bu insanlık trajedisinin anlaşılmasına ve aşılmasına küçük bir katkıda bulunmaktır.

Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa adlı savunmamda uzunca anlatmaya çalıştığım konuya ana hatlarıyla yer vermek durumundayım.

a- Aryen dil-kültür grubunun hem simgesel dilin oluşumundaki rolünün, hem de köklü bir kültürel altyapıya temel teşkil etmesinin tarihsel ve coğrafi koşullara bağlı olduğunu söylüyoruz. Yaklaşık M.Ö. 10000-4000 yılları arası dönem, bu dil ve kültürün iyice kurumlaştığı 'uzun dönemi' ifade eder. Bu dönemde her tür çömlekçilik, tarım için saban ve hayvan koşumu, tekerlek, dokuma ve el değirmeni bulunmuş, sanat ve din kurumlaşmıştır. Çok verimli bitkisel ve hayvansal ürünlerin varlığı nüfusun büyük artış göstermesinde kendini kanıtlamıştır. Sadece yeni ve gelişkin yontma taşlardan balta, bıçak, değirmen, tekerlek, mimari ve diğer sanatsal ve dinsel eserler yapılmıyor; kalkolitik dönem dediğimiz dönemde madenlerden de daha kullanışlı aletler yapılıyor. Günümüzde bunların örneklerine bolca rastlıyoruz. Zagros eteklerindeki Bradostiyan kazı merkezlerinde, Çayönü ve en son Urfa yakınındaki Göbeklitepe'de yapılan kazılarda on bir bin yıl öncesine dayandığı kanıtlanan yontulmuş taştan muazzam ev ve dinî mimari örneklerine, maden taşından yapılmış birçok araç gerece rastlanmıştır.

Bugün bile yerel halkın kullandığı bu kültürel araçlar ve onları ifade eden kelime grupları çekirdek alan kimliğine ışık tutmaktadır. Ceo

(geo-yer), erd (yer, toprak, tarla), jin (kadın, yaşam), roj (güneş), bra (kardeş), mur (ölüm), sol (ayakkabı), neo (yeni), ga (öküz), gran (büyük, ağır), meş (yürüme), guda (tanrı) ve daha onlarcasını sayabileceğimiz kelimelerin bugün bile birçok Avrupa dilinde kullanılması kaynak meselesine ışık tutmaktadır. Otantik halk grupları (en eski yerleşik halklar) olan Kürt, Fars, Afgan, Beluci gibi tanınmış toplulukların dillerinde de halen kök olarak yaşayan bu kelimeler Aryen dil-kültür grubunun Avrupa ve Hint kaynaklı olmadığını, bunun tersinin doğru olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihsel köklerini yazılı olarak Sümer metinlerinde bulabileceğimiz ve birçok bölge merkezinde yapılan arkeolojik kazıların da kanıtladığı üzere en azından on iki bin yıl öncesine götürebileceğimiz bu kültür zamanında Avrupa 'eski taş devri'ni yaşarken Hindistan benzer bir dönemden geçiyordu. Aryen dil ve kültürün bu 'uzun süre' tarihinde insanlığın bugün kullandığı temel yaşam araçlarının yaklaşık yarısından az olmayanlarını üretip kurumlaştırdığını rahatlıkla gösterebilecek durumdayız. Bazı merkezlerde bulunan sunduğumuz örnekler dışında, daha binlercesi yer altında beklemektedir. Ayrıca bugün bile mevcudiyetini koruyan otantik dönemden kalma halk grupları birer canlı arkeolojik merkez durumundadır. En azından altı bin yıl öncesinde bu halkların kimlik olarak varlıklarına (etnik farklılaşma) rastlamaktayız. Bir kez daha belirtmeliyim ki, bu çekirdek kültür merkezinde (Verimli Hilal) olup bitenler anlam olarak bütün yönleriyle ifade edilmedikçe tarih bilimi büyük eksiklikler taşıyacaktır.

b- Önemli bir yan kol olarak Semitik dil ve kültürün yerini kesinlikle göz ardı edemeyiz. Tarihsel bakımdan aynı dönemde farkını oluşturan bu dil-kültür yapısının zenginliğinden kuşku duyulamaz. Çobanlık ve aşiret kültürü açısından belki daha da zengindir. Bu yönüyle Aryen dil-kültür grubundan daha gelişkin olabilir. Sümer metinlerinde buna dair izlere rastlamaktayız. Bu metinlerde çoban ve tarla kökenlilerin iki ana kol biçiminde rekabet ve çatışmalarından destansı olarak söz edilmektedir. Bugünkü Irak'a ne kadar da benziyor! Dil ve kültüründe destansı yapı gelişkindir. Yeknesak çöl özellikleri benzerlik arz ettiğinden, göksel tanrı 'El, Allah' oluşumu bu dönemlere denk gelebilir. Aşiret toplumunun ilk farklılaşan harikulâde kimliği gökler misali yüceltilerek, 'El, Allah' olarak kutsal bir kavrama kavuşmuş olabilir. Durkheim'in tanrı kavramını 'toplumsal kimlik' olarak yorumlamasının

'El, Allah' örneğinde güçlü bir kanıtla desteklenmesi mümkündür. Semitik kültürde en erkenden 'şeyh, seyyid' kavram ve kurumları şekillenmiş olsa gerekir. Uygarlık döneminde bunlar 'peygamber ve emir' kurumlarına dönüşeceklerdir.

Semitik kültür sahasında yer almasına rağmen, Mısır Firavun uygarlığında Semitik kültürün katkısı gözlemlenmemektedir. Çoban kültürünün M.Ö. 4000'lerde böylesi bir kent uygarlık kültürüne yol açmasının maddeten, kavram ve kurum olarak herhangi bir belirtisine rastlamamaktayız. Zaten tarihsel belgeler de Mısır'ın bu kültürü kendine çok yabancı hissettiğini göstermektedir. Dil yapısında da benzerlik yoktur. Semitik kültür ilk katmanda Akad, Babil, Asur, Kenan, İsrail kimlikleriyle yaklaşık M.Ö. 2500'lerde yazılı tarihte yer bulmaktadır. Arap kimliği çok sonraları, yaklaşık M.Ö. 500'lerde ad olarak belirmektedir. Aramiler, Aramitler, Apirular daha çok Sümer ve Mısır kavramlaştırmalarıdır.

Fenike, Filistin ve hatta İsrail'de yaşayan toplulukların sonradan Semitik dil ve kültür içinde eridikleri (Mısır firavun kültürü gibi) kuvvetli bir ihtimal olarak yorumlanabilir. Başlangıçta bu deniz kavimleri kültürüyle Aryen kültür iç içedir. Bu kavimlerin Semitik göç dalgaları içinde ilk doğal hallerini yitirdiklerine ilişkin kanıtlar vardır.

Semitiklerin Aryen dil ve kültür sahasına dalga dalga saldırdıklarına veya göç ettiklerine ilişkin Sümer kaynaklarıyla arkeolojik kayıtlar ve varlığını halen sürdüren bazı otantik kalıntılar bol malzeme sunmaktadır. Bu saldırılar ve kolonileştirmeleri M.Ö. 5000'lere kadar götürmek mümkündür. Özellikle sırasıyla Akad, Babil, Asur, Arami ve Arap kolonileri izlerini katmanlar halinde Yukarı Mezopotamya'da bırakmışlardır. Asur ve Arap etkileri daha güçlüdür. Araplar İslâmiyet'le birlikte yoğun bir asimilasyonu beraberinde taşıyacaktır. İslâmlaşma Araplaşmayla iç içe geçecektir. Bu istila, kolonileştirme ve asimilasyona karşı Aryen kültürü ve dili büyük direniş göstermiş ve zaman zaman karşı saldırı, istila, kolonileştirme ve asimilasyona güç getirebilmiştir. Sümer uygarlığının kurucularını, Mısır uygarlığının öncülerini, Hiksoslar ve İbranileri tarihte buna ilişkin bilinen örnekler olarak sunabiliriz. Sümerlerin ilk öncülerinin Yukarı Mezopotamya'daki Aryen çekirdek kültürünün en gelişkin çağı olan Tel Halaf (M.Ö. 6000-4000) döneminde Aşağı Mezopotamya'ya göçle bu kültürü taşıyıp orada üst bir aşamaya uğrattıkları kabule en yakın yo-

rumdur. Sümerlerin dil ve kültür yapılanmasına Akad, Babil ve Asur etkilerinin daha sonra dahil edildiği gayet iyi bilinmektedir.

Sümerleri göç eden gruplardan ziyade, Tel Halaf çağının kültür yayılması olarak adlandırmak tarihin doğru yorumlanmasına daha çok katkıda bulunacaktır. Aryen kültür sahasından bazı gruplar göç etmiş olabilirler. Fakat asıl etkileyici unsur, o dönemde en güçlü çağını (evrensel olarak) yaşayan kültürün yayılmasıdır. Bazen iddia edildiği gibi, burada Orta Asya veya Kafkas etkileri aramak saçmadır. Çünkü Sümer kuruluş çağında (M.Ö. 5000'ler) bu alanlar daha eski taş dönemini yaşamakta, Aryen kültürle yeni tanışmaktadır. Sümer kültürü gibi çok gelişmiş bir kültürü ne içerik ne de biçim bakımından besleyecek unsurları taşımamaktadır. Saldırı güçleri de Aryen dil-kültür kuşağını aşacak kadar gelişmiş olmaktan uzaktır. Kültürleri saf düşünmek doğru olmadığından ve iç içeliğin daima mümkün olmasından dolayı, Kafkasya ve Orta Asya'ya ait bazı unsurların dönemin Avrupa'sı ve ABD'si olan Verimli Hilal'e ve Sümer kuşağına göç ettikleri düşünülebilir. Nitekim dünyanın birçok alanından çok farklı ve çoğu yoksul olan kültür grupları bugünkü Avrupa'ya akın edip yerleşmektedirler. Nasıl ki günümüz Avrupa kültürü dünyanın her tarafına taşınıyorsa, Aryen dil ve kültürü de özellikle kurumlaşma ve nüfus patlaması aşamasından sonra (özellikle Tel Halaf dönemi: M.Ö. 6000-4000) benzer bir yayılmaya olanak sunmaktadır. Kendi içlerine göçlerini ise yoksul emekçilerin Avrupa'ya göçlerine benzetebiliriz.

c- Önemli bir kültür sahası olan Nil vadisindeki gelişmeleri doğru yorumlamak önem taşır. Bu vadideki tarım kültürünü geliştirmek ve Mısır firavun uygarlığına taşımak Semitik kültürünün dili ve yapısına uygun düşmemektedir. Semitik kültür içerik olarak bu yetenekten yoksun gözükmektedir. Sadece Mısır dil yapısı bile hiç Semitik öğeler taşımamakla farkını ortaya koymaktadır. Daha güneydeki Sudan, Etiyopya ve Afrika'nın diğer sahalarındaki kültür de eski taş devrini aşmaktan çok uzaktır. Dolayısıyla Mısır kültürüne yol açmaları teorik olarak mümkün görülmemekte, daha doğrusu düşünülmemektedir. Afrika kabilelerinin devamı niteliğinde olup göç eden grupların uzun süre Nil vadisinde gelişim sağlamaları yine teorik olarak düşünülmemektedir. Zira gerekli tarımsal devrim ürünleri ve araçlarına ihtiyaçları vardır. Verimli Hilal'deki hiçbir tarım bitkisinin Nil vadisinde kendili-

ğinden yetiştiğine dair bir ize rastlamamaktayız. Hayvansal varlıklar içinde Mısır eşeği dışında örneklere de pek rastlamamaktayız.

Teorik varsayımlar dünya geneline yayılım gösteren Aryen kültürün bir kolunun da aynı dönemde bu bölgeye ulaştığını düşündürmektedir. Unutmamak gerekir ki, Doğu Afrika Rif Vadisi Nil'e yakındır ve güneyden kuzeye olduğu kadar kuzeyden de güneye insan akışları pekâlâ mümkündür ve beklenebilir. Üstün kültürler hep bu eski yollarla karşı etkilerini taşımışlardır. Mısır uygarlığının M.Ö. 4000'lere denk gelmesi, Verimli Hilal'deki patlamanın Sümer kültürüne yol açması gibi, Aryen kültürün M.Ö. 5000'lere doğru yaşadığı bir yayılmaya dayandığının işareti olabilir. İçeriği, biçimi ve ulaşım olanakları buna elvermektedir. Nitekim aynı yol üzerinden M.Ö. 2000 başlarında Hiksosların, ardından M.Ö. 1700'lerde İbranilerin (tarihin yazılı olarak kaydettiği kadarıyla) Mısır'da koloni oluşturmaları ve hatta yönetici konumuna yükselmeleri bu düşüncemizi kanıtlayan örneklerdir. Aryen sahasındaki kültürün yayılma gücü giderek zayıflasa da, Semitik alanlara benzer akışı daha sonra da sürecektir.

d- Aryen kültürün Verimli Hilal'de kendini kanıtlayıp güçlü bir kurumlaşma sağlamasının ardından daha doğuya, bugünkü İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a doğru yayılımı da oldukça etkili olmuştur. Tekrar vurgulamalıyım ki, burada taşınan insan gruplarından ziyade kültürdür, fiziksel değil kültürel etkilerdir. İlk belirtilerine İran yaylalarında M.Ö. 7000'lerde rastladığımız kültürel taşınma, Hindistan'da takriben M.Ö. 4000'lerde etkili olmaya başlamıştır. Türkmenistan yaylalarında bu etki 5000'lere kadar gitmektedir. Daha önceki kültürel katmanların eski Afrikalı kökenlerden gelen ve halen eski taş devrinde çakılı kalan öğeler oldukları düşünülmektedir. Kültürel kalıntılar ve bazı grupların fiziki yapıları (özellikle Hindistan'da) bu tezi güçlendirmektedir. Tıpkı Mısır ve Sümer'de olduğu gibi yerel gelişmelerin ürünü bir kültürel gelişmenin teorik ve pratik kanıtları yoktur.

Bazı eleştirmenler bu tarz düşünceyi aşırı indirgemeci saysa da, tarihte kültürel devrimlerin sınırlı ve çok zor gerçekleştiklerini önemle hatırlatmak gerekir. Bir Avrupa kültürünü düşünelim. Başka yerde örneği yoktur. Verimli Hilal'deki kültür için de dönemine göre benzer bir düşünceyi ileri sürmek son derece yerindedir. Yüz binlerce yıllık alışkanlıklara çakılı kalmış, imhanın eşiğinde bulunan gruplardan büyük kültür devrimi beklemek ve kendilerine bunu yakıştırmak, teorik

olarak ve kültürel kalıntılarla desteklenmemektedir. Doğuya doğru kültürel yayılma, M.Ö. 3000'lerde İran'ın batısında Elam bölgesinde, daha çok bir Sümer kolonisini düşündüren Sus merkezli şehir uygarlığına sıçrama yapmış gibidir. Bu uygarlık kesinlikle Sümer etkisinin ürünüdür. Daha doğuda bugünkü Pakistan'da bulunan Pencab nehri kıyılarındaki Harappa ve Mohenjodaro kent kuruluşları da M.Ö. 2500'lere denk gelmektedir. Bunların Sümerlerin izindeki kuruluşlar olduğu açıktır. Zorlama teorilerle bunları başka kültürel yapıların orijinal kuruluşları saymak benzer nedenlerle düşünülmemelidir. Orijinal denilen kültür katmanı neredeyse 'eski taş çağındakine benzeyen bir düzeydeyken, onlardan orijinal kent uygarlığı türetmek eşeği at halinde düşünmek gibi bir şeydir. Milyonlarca yıl süren ve benzer yaşam seviyelerinde olan binlerce grubun daha gelişkin coğrafi bölgelerde neden uygarlık yaratamadıklarını ve büyük kültürel devrimler gerçekleştiremediklerini hatırlamak, düşüncemizin doğru anlaşılması bakımından öğreticidir.

Şüphesiz bu alanların kültürel gelişmeye katkıları olmuş, birçok sentez gerçekleştirilmiştir. Yayılma ve yerelleşme iç içe ve daha çok gönüllücedir. Kaldı ki, yayılan sömürgeci gruplar değil, geliştirici maddi ve manevi üretim değerleridir. Kendini bu yönlü kanıtlamış yayılmacı kültürler hep 'tanrı vergisi kutsal mucizeler' gibi görülmüştür. Yaşamın değerini maddi ve manevi olarak yücelten kültürel yayılmaları sömürgecilik, istila ve zora dayalı asimilasyonlarla karıştırmamak önemlidir. Kültürel yayılmaların çok azı vahşi saldırılar, sömürgecilik ve zora dayalı asimilasyon biçiminde yürütülmüştür. Büyük kısmı yaşam kalitesinin üstünlüğünü kanıtlamasından ötürü öteki topluluklar tarafından coşkuyla benimsenerek kendilerine mal edilmiştir. Kültürel yayılma meselesi tarihe dar milliyetçi yaklaşımlarla içinden çıkılmaz hale getirilmiştir. Milliyetçiliğin gerçek tarihsel akışları çarpıtan, perdeleyen, inkâr eden ve abartan tuzaklarına düşmemek, yöntem ve bilgi sistemi açısından büyük önem arz etmektedir.

e- Aryen kültürle ana Çin kültürlerinin karşılaştırılması, araştırılması gereken hayli ilginç bir konu olsa gerekir. Çin'in kendi kültüründe neolitik üst evreye M.Ö. 4000'lerde ulaştığı düşünülmekte ve kanıtlanabilmektedir. Aynı tarihlerde Aryen kültürün Avrupa'dan Hindistan'a kadar taşındığını düşünürsek, güçlü bir tez olarak rahatlıkla Çin'e de taşındığını söyleyebiliriz. Çin kültürü büyük bir ihtimalle Ar-

yen kültürden beslenmiş, fakat özellikle coğrafyası (Sarı Irmak kıyıları) ve tarihsel koşullarının oldukça kapalı ve kendine özgü yapısı yerel gelişmeye başat bir rol vermiştir. Etkileme kesinlikle vardır. Fakat yerel kültürel özellikler kendine göre bir 'neolitik' devrime yol açmıştır. Tıpkı bugünkü Çin gibidir. Büyük bir tarihsel gelişmenin ve coğrafi, demografik koşulların bir arada kendine göre bir 'komünizme' yol açması gibi, 'kendine göre bir kapitalizme' de yol açmıştır. Komünizm ve kapitalizm Çin'in karakteriyle bütünleşmedikçe Çin komünizmi ve kapitalizmi olamamaktadır. Dışa karşı güçlü direniş, bunun başarısızlığı ortaya çıktıktan sonra ise güçlü ve hızlı biçimde rakip kültürü benimsemek, Çin ana kültür grubundaki kavimlerin (Japonlar, Koreliler, Türkler, Moğollar, Vietnamlılar ve diğerleri) temel özellikleridir. Çok güçlü direnişçi yanları olağanüstü taklit ve özümseme yetenekleriyle at başı gitmektedir. Bu durum kültürlerindeki derin ve ortak bir özellik olsa gerekir.

Neolitik kültür ve daha sonraki uygarlık aşaması Çin üzerinden diğer grup üyelerine taşınmıştır. Çinlileri gruplarında Semitiklerin Arapları gibi düşünmek daha aydınlatıcı olabilir. Tıpkı Semitik kültür gibi Çin kültür grubu da Aryen kültürünün yaşadığı evrenselleşmeyi gösterememiştir. Bu durumda birinci sırada Aryenleri, ikinci sırada Semitikleri ve ondan sonra Çin'i düşünmek daha açıklayıcı olabilir.

f- Aryen dil-kültür grubuyla Hint-Avrupa dil-kültür grupları arasındaki ilişkiyi aydınlatmak çok daha önemli olup, belki de tarih biliminin temel sorunlarındandır. Bu ilişki üzerinde çok spekülasyon yapılan ama ortak bir yoruma vanlamayan bulanık halkadır. 19. yüzyılda Aryen dil grubuyla Hint-Avrupa dil gruplarının ortaklığı anlaşıldığında büyük araştırmalara girişildi. Grupların ana kaynağı, 'ata dili ve kültürü' hakkında çelişkili yorumlar geliştirildi. Yunan kültürüne, Hint ve hatta Kuzey Avrupa kültürüne, Almanlara kadar dayandırılan köken tartışmaları yapıldı. Fakat Doğu Afrika Rif'indeki primattan kopuş ve Verimli Hilal'deki neolitik-tarımsal devrim kanıtlanınca, adı geçen tüm varsayımlar boşa çıktı. İnsanlık tarihindeki iki temel odak büyük önem kazandı. Kısa özetini sunmaya çalışmıştık.

Verimli Hilal'deki hangi dil ve kültür grubunun otantik olduğuna ilişkin tartışmalar daha çok önem kazandı. Yorumladığımız biçimiyle 'Aryen' gruplar denen Proto-Kürt, Fars, Afgan ve Beluci grupları öncelik kazanmaya başladı. Özellikle Proto-Kürtler olan Hurrilerin dil

yapısı anlaşılınca, otantik halklara dayalı Aryen dil-kültür aidiyeti netlik kazandı. Benim de şahsen doğru bulduğum tez, ancak neolitik devrimin çekirdek bölgesinin bu dil ve kültürü yaratabileceğidir. Çekirdek bölgenin de Toros-Zagros sisteminin çizdiği kavis olduğu, Verimli Hilal olarak da adlandırılan bu bölgenin Aryen dil ve kültürünün merkezini oluşturduğu kesinlik kazandı. Son arkeolojik kazılar ve etimolojik çalışmalarla etnolojik kıyaslamalar bu tezi her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Böylece Hint-Avrupa dil ve kültür gruplarına öncülük eden kaynak sorunu büyük ölçüde çözümlendi.

'Süre' çok uzun ve coğrafya çok geniş olduğu için, Aryen dil-kültürünün yayılım haritasını olduğu gibi vermek gerçekçi olmaz. Fakat güneye ve doğuya doğru yayılmanın bir benzerinin de kuzey ve batı yönünde Avrupa'ya doğru geliştiği rahatlıkla yorumlanabilir. Tahminen M.Ö. 5000 yıllarında başlayan bu yayılım dalgalarının M.Ö. 4000'lerde Doğu Avrupa'ya, M.Ö. 2000'lerde de Batı Avrupa'ya tamamen yerleştiği kabul gören temel görüştür. Başta Gordon Childe olmak üzere önemli tarihçiler de Avrupa tarihini bu yıllara dayandırmaktadır. Daha öncesi 'eski taş devri' dönemini teşkil etmektedir. Homo Sapiens'in otuz bin yıl önce egemen tür haline geldiği bugünkü Güney Fransa ve İspanya arasındaki bölgede Kuzey Afrika kaynaklı bir yayılma sonucunda en çok mezolitik (orta taş devri) dönemin yaşandığı tahmin edilmektedir.

Avrupa neolitiğini ve tarım devrimini inceleyecek durumda değiliz. Ama öneminden ötürü kaynak sorununun aydınlatıldığı kanısındayım. Yine buraya yönelik yayılmanın fiziki, kolonici değil, kültürel temelde gelişen bir yayılma olduğunu tahmin ediyorum. Avrupa'nın özgünlüğü şuradadır: Neolitik dönemi en yaratıcı yönleriyle hazır almıştır. On bin yıllık birikimi birden veya kısa sayılacak bir dönemde hazmetme şansına kavuşmuştur. Denilebilir ki, Avrupa bugünkü dünyayı dört yüz yıldır nasıl kendi kültürel yayılma alanı haline getirmişse, kendisi de önce Neolitik Devrimin, daha sonra Roma'nın uygarlık devrimi ile Hıristiyanlığın ruh-anlam devriminin yayılma alanı olmuştur. Her üç büyük devrim de Avrupa'ya daha çok kültürel temelde yayılmıştır. Yayılma, Roma İmparatorluğu'nun çok sayıda olmayan savaşları dışında sömürgecilik, kolonicilik ve zora dayalı asimilasyon tarzında değil, üstün kültürlerin 'tanrı vergisi' sayılıp benimsenmesiyle gerçekleştirilmiştir. İnsanlığın yaklaşık on bin yıllık büyük kültürel birikimine

bu tür erişim sağlanınca, daha sonraki büyük Avrupa devrimlerinin (Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma devrimleri; politik, endüstriyel ve bilimsel devrimler) temeli atılmış olmaktadır. Avrupa özel yetenekleriyle bu büyük devrimleri gerçekleştirmemiştir. Tarihin ana nehri ve kollarının debisinin artarak hep birden akmasıyla bu temel kazılmıştır. Şüphesiz aynı döneme denk gelen 'buzul döneminin' sona ermesiyle oluşan çok elverişli iklim sayesinde taze ormanlar, yemyeşil ve humuslu verimli topraklarla donanmış Avrupa, tüm bu koşulların senteziyle günümüze damgasını vuran büyük uygarlık sıçramasını gerçekleştirmiştir. Yeri geldiğinde bu öykünün ayrıntılarını daha yakından inceleyeceğiz.

3- VERİMLİ HİLAL KAYNAKLI TOPLUMSAL GELİŞME VE YAŞAMI DOĞRU YORUMLAMAK

Bu başlık altında büyük bir önemle açıklamaya çalıştığım husus, belli bir toplumsal zaman ve mekân boyutunun belli bir yaşam tarzı üzerindeki etkisidir. Yöntem sorununda da uzunca üzerinde durmaya çalıştığım konu, toplumsal gerçekliklerin insan eliyle 'inşa edilmiş gerçeklikler' olduğudur. Bu konu o kadar önemlidir ki, anlamını tam bulmadan girişilecek her tür bilinçlenme faaliyeti 'öğrenmeyi' ve 'anlamı' cehaletin ve anlamsızlığın konusuna dönüştürebilir. İddiam odur ki, kapitalist modernitedeki cehalet, büyük dinlerin çıkış koşullarında eleştirip lanetledikleri 'Ebucehil' cehaletinden daha derindir. Bunun da en temel nedeni, belki de en sığ materyalizm çıkışlı din olan pozitivizmdir. 'Olguculuk' olarak tercüme edebileceğimiz bu din, bizzat insan zihniyetinin ürünü olma karakterinden ötürü zaten metafiziktir.

İnsanın zihniyet itibariyle metafizik karakterli bir varlık olduğunu bu amaçla yöntem bölümünde uzunca işlemiştim. Pozitivizm, belki de farkında olmadan, bu olguculuğun eski dönemin en sığ 'putçuluğu' olduğunu göremiyor. Olguculuk = putçuluk ideamı önemle ileri sürüyorum. Olguculuk bir gerçeği yorumlayış biçimi değildir. Her ne kadar öyle olduğunu iddia etse de, olgulara dayalı bilimin felsefesi de değildir. Çünkü böyle bir felsefe olamaz. Göze çarpan, kulağı titreten her görüntü ve ses olgudur. Her hissediş de olgudur. Evren gerçekliğinin bunlardan ibaret olduğunu hangi çılgın veya cahil idea edebilir?

Eflatun'un görüşüyle olgular görüntü bile sayılmaz. Olsa olsa Nietzsche bakışıyla basit birer algı olabilirler. Algı-olgu ilişkisi üzerinde durulabilir. Tıpkı nesne-özne üzerinde durduğumuz gibi.

Ne yazık ki modernite olguculuk üzerine inşa edilmiş bir yaşamın resmidir. Bilinçli olarak 'resim' kelimesini kullanıyorum. Çünkü modernite yaşamın özüyle değil, en yüzeysel biçimiyle ilgilidir. Adorno'nun dile getirip de çözemediği "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" deyimi, Yahudi soykırımı karşısında duyduğu büyük hayal kırıklığının sonucudur. Bu aslında kilit bir deyimdir ama açıklamasızdır. Hayatın temel yanlışlığı neresidir? Yanlış hayattan kimler sorumludur? Nasıl inşa edilmiştir? Yanlış yaşamın hâkim toplum sistemiyle ilişkisi nedir? Bunlar ve benzer soruların cevabı yoktur. Sadece kökenlerini Aydınlanma ve rasyonalite sürecine dayandırmakla yetinmiştir. Konu, yani yanlış olan hayat biçimi muğlâk bırakılmıştır.

Benzer çaba Michel Foucault'da da vardır. Foucault, "Modernite insanın ölümüdür" der ve öylece bırakır. Bu kadar ünlü bir filozof nasıl olur da insanın ölümü gibi çok hayati bir konuyu bir cümleye sığdırıp bırakabilir? Açıklayacakken erken ölümünden bahsetmek fazla anlam taşımaz. Önemli bir hakikat, yorum son nefeste de olsa açıklanmayı gerektirir. Kopernik ölüm döşeğindeyken, 'Dünyanın güneş etrafında döndüğünü' açıklayan eserini yayınlatmayı ihmal etmez. Benzer birçok hakikat yorumcusu hem Batıda hem de Doğuda vardır. Postmodernite eleştiricileri modernitenin yaşama karşı işlediği suça çok bulaştıkları için, biraz da utangaç bir biçimde gerçekleri dile getirirler. Yani köleliğe ve iktidara bulaşmış, iktidarın bilgi sistematiğinden şerbetlenmiş olanların ortak üslubunu kullanırlar. Biraz da Ezop üslubu!

Tekrar edelim ki, açıklamaya çalıştığımız husus doğru ve yanlış hayat kurgulamalarıdır. Sadece kapitalist modernite değil, diğer eski uygarlıkların dayattığı hayat da doğru kurgulanmış olabilir mi? Sümer rahiplerinden tanrı-krallarına, Mısır tanrı-krallarından İran Kisralarına, İskender'den Roma imparatorlarına, İslâm sultanlarından Avrupa monarklarına kadar gelen güçlerin hayatı resmen temellendiren sistemleri de hayatı yanlış temellendirmede en az kapitalist modernite kadar sorumlu tutulamazlar mı? Bir zincirin halkaları misali toplumsal gelişmenin boynuna taktıkları bu halkalarla yanlış yaşam gittikçe temellendirilmiş olmuyor mu? Yanlış hayat tarzından yalnızca moderni-

teyi ve onun savaş ve soykırım düzenini sorumlu tutmak yetmez. Sorunun kökleri kadar cevabı da derindedir. Verimli Hilal'deki büyük kültürel devrim ve yol açtığı yaşam tarzı üzerinde dururken, tüm bu sorunların kaynağına inmek istedik.

Şüphesiz kültürle toplumu tamamen izah edemeyiz. Bunun için birçok öğeyi buna eklemek gerekecektir. Ama temelin kültür olduğu da çok zor yadsınabilir. Geçerken 'kültür' kavramına yüklediğimiz anlamı da açıklamalıyız. Bununla anlamlı bir 'uzun süre' kapsamındaki tarih ile toplumun yaşamasında vazgeçilmez özelliklere sahip bir mekânı, coğrafyayı kastediyoruz. Toplumu sıfırdan bu süreli tarih ve coğrafyayla anlamlandırmıyoruz. Fakat inşa edilmiş çok sayıdaki toplumsal yaşam biçimlenmesinde temel rol oynadıklarını belirtmek istiyoruz. Toplumların zaman ve mekânla kayıtlı yaşam halkalarından oluştuğunu ve her halkanın diğerine bağlılığı kadar kendine özgü bir farkı olduğunu da bu açıklamanın gereği saymaktayız.

Semitik toplumların ve Çin toplumunun on bin yıl önceki temellere dayalı yaşam farklılıkları günümüzdeki yaşamlarını belirleyecek ölçüde anlamlandırmaktadır. Aynı hususun Aryenik yaşam kültürü için de geçerli olduğu belirtilebilir. Öte yandan temeldeki bu yaşam kültürünün hiyerarşide ve devlette, maskeli veya maskesiz, örtük veya çıplak krallar yönetiminde resmileştirilerek büyük anlam çarpıtmalarına ve saptırmalara uğratılıp her türlü çirkinliğe, savaşlara ve soykırımlara açık hale getirildiğini 'anlambilimden' çıkarabilmekteyiz. Dikey olarak resmi ve gayri resmi yaşamlar kadar, yatay olarak da farklı halkalar halinde yaşamlar söz konusu olabilmektedir. Yine de ana kaynaktaki toplumsal yaşam tüm bu halkalardaki biçimleri belirleyen öz niteliğindedir.

Kültür kavramının içeriğini biraz daha açalım. Şüphesiz klan toplumu da bir kültüre, dolayısıyla yaşama sahiptir. İnsan toplumunda evrensel bir özellik gösteren klan topluluklarındaki yaşam anlam bakımından benzerdir. Dil ve düşünce yapısı işaretlerle yürütülmektedir. Primatlarla, dolayısıyla hayvanlarla arasındaki mesafe fazla açılmamıştır. Bir klan yaşamını hikâye etmek, hepsini anlatmak gibidir. Zorunlu ihtiyaçları giderme, güvenlik ve çoğalma canlıların neredeyse tümünü bağlayan üçgendir. Bunun zihniyetin sınırlılığıyla bağını yorumlamıştık. Yaşamda farkın gelişmesi demek, zihniyet esnekliğinin

gelişmesi, dilde simgesel anlatıma geçiş ve bunun mümkün kıldığı maddi yapılanmalara daha çok erişim demektir.

O halde kültürel gelişme zihnin esnekliği ve simgesel dilin gelişmesiyle birlikte artan maddi nesnelerin toplam ifadesidir. Dar anlamda kültür bir toplumun zihniyetini, düşünme kalıplarını ve dilini ifadelendirirken, geniş anlamda kültür toplumun maddi birikimlerinin de (ihtiyaçları gideren tüm araç gereçler, besinle besin üretme, saklama, dönüştürme biçimleri, ulaşım, savunma, tapınma, güzellik araçlarının toplamı) buna eklenmesini ifade eder. Toplumların kültür zihniyeti ve araçlarındaki benzerlik ve farklılıklarla yoksullukları ve zenginlikleri arasındaki eşitsizlikler, farklı ve benzer yaşam düzeylerini belirler.

Zihinsel ve maddi birikimlerin bizzat insan yeteneğiyle inşa edildiklerini, bu anlamda toplumsal gerçeklik halinde ifadeye kavuştuklarını tekrar belirtmeliyiz. Bu durumda tüm eski taş devrinde milyonlarca yıl sürmüş klan-toplum yaşamının benzerliğini ve klanların özgün farklılıklara pek sahip olmadıklarını belirtmek ciddi bir anlam kaybına yol açmayacaktır. Büyük kültürel kuşakların ortaya çıkışına bu nedenle yüksek anlam biçtik. Zira her büyük kültür kuşağı büyük ve farklı bir yaşamın gelişmesi demektir. Toplumsal gelişmeyi bu anlamda kültürel gelişmeyle özdeşleştirmek mümkündür. Formülleştirirsek, ne kadar zihin esnekliği ve özgürlüğü o kadar simgesel dil anlamcılığı ve düşünce zenginliği, buradan da daha çok maddi kültür araçlarına sahip olmak toplumsal yaşamın o kadar gelişmesi demektir.

Bu bölümün temel varsayımı olan inşa edilmiş gerçeklik olarak toplumsallık esas olarak insan yaratımı demektir. Şüphesiz ondaki madde miktarı, biyolojik gelişim göz ardı edilmiyor. Bunların fizik, kimya ve biyoloji gerçekleri olarak araştırıldıklarını biliyoruz. Ayrıca insanı tür ve zihin olarak inceleyen antropoloji ve psikoloji kendi alanlarında anlam üretmektedir. Eleştirilerimiz olsa bile, bilimin parçalanmış halinden de öğrenebildiklerimiz vardır. Toplumsal gerçekliğin farklı bir algılama düzeyi olduğunu sıkça belirtmemiz, diğer bilimlerle aradaki farkı iyi kavramak içindir. Bu farkı yakalamadan, pozitivistlerin düştüğü büyük hataya düşüp 'bilimcilik' hastalığına yakalanmaktan kurtulamayız. Bu hastalıklı halin sonucu ise, kapitalist modernite döneminde yaşanan soykırımdır. Tekrar vurgulamalıyım ki, kendisini dehşete düşüren, hiçbir tanrısal ve insani yaklaşımın neden gerçekleştiğini asla izah edemeyeceğini söylediği soykırım, Adorno'nun ha-

yatın yanlış kurulmasına dayandırdığı büyük suçtur. Adorno, mevcut bakış açıları ve zihniyet kalıplarının soykırım suçu karşısındaki sorumluluklarından hareketle tüm kitapların ateşe atılması gerektiğini belirtir. Soykırım kurbanlarının bunun dışında bir anlamla anılamayacağını belirtmek önemli bir tespittir. Modern yaşam, pozitivizm bu gerçeği kabul etmemekte direniyor. Sanki soykırımlara rağmen toplumsal yaşamın yine de yaşanabileceğini sanıyor. Veya Adorno, bu suçu temel dayanaklarıyla yok etmeden hiçbir kitapta, dolayısıyla zihinde yer bulmaması gereken bu suça cüret edilmesinden dolayı irkiliyor, kabuğuna çekiliyor ve ölüyor.

Benim yapmaya çalıştığım şey bu 'CÜRET'in kaynaklarını ve olası aşılma biçimlerini sorunsallaştırıp cevap verme yeteneklerimizi açığa çıkararak anlam ve eyleme kavuşturmaktır. Sürüp giden modernitenin gittikçe kurumlaşmış soykırımcı odaklara yol açtığını göz ardı edemeyiz. Gözümüzün önündeki Irak gerçeği, Ortadoğu'nun tüm rejimlerinin açık veya örtük soykırımcı niteliğini ve suç ortaklığını gayet açık biçimde ve dehşet içinde, sadece içerisinde yanarak eriyenlere göstermekle kalmamakta, gözlemleyenlere de hissettirmektedir. Ama diğer yanda muazzam bir özgür yaşam arayışı da vardır. 'Özgür yaşam ve soykırım' asla birlikte yaşanacak bir ikilem olamaz. Böyle yaşayarak bu suça asla ortak olamayız. Nasıl oldu da yaşamın en zengin anlamına yol açan bu topraklar, bu tarih bu hale geldi? Bir yandan yaşamın ilk anlamına yol açmış etnisitelerin savaşı, diğer yandan modernitenin son büyük tanrısının önderliğindeki savaşlar? Demek ki, konuya döne dolaşa yüklenmekten, cevabını vermek ve eylemini gerçekleştirmekten kaçınılamaz.

Verimli Hilal'deki yaşamın tadını biraz da edebi dille anlatmalıyım. Sözüme Diyarbakır-Çayönü kazılarını başlatan P. Braidwood'un bir gözlemiyle başlayayım. Braidwood, "Dünyanın hiçbir yerinde yaşam Toros-Zagros dağ silsilelerinin kavisli eteklerindeki yaşam kadar anlamlı olamaz" der. Çok uzak bir kültürde yetişmiş olan bu insana acaba ne tür hisler bu sözü söylettirdi? Uygarlığı iyi tanıyan bir arkeolog ve tarihçi olarak, neden en anlamlı yaşamı bu kültürel sahada görüyor? Hâlbuki buraların bugünkü yaşayanları Avrupa'daki en düşük bir ücret için bile kırk takla atıp vebadan kaçar gibi bu topraklardan kaçmak istiyorlar. Hiçbir kutsalları ve estetik değerleri kalmamış, bu

değerler bir daha elde edilemeyecekmiş gibi göçü kader olarak karşılıyorlar.

İtiraf etmeliyim ki, bir dönem ben de modernite hastalığına tutularak, anne baba dahil, bu toprakların her şeyinden kaçmak istedim. Hayatta en büyük yanılgımın bu olduğunu kendime sıkça itiraf ederim. Ama Braidwood'un gözlemde bulunduğu gerçeklikten tümüyle kopmadığımı da biliyorum. O dağ eteklerinin çocuğu olarak, dağların başını tanrı ve tanrıçaların kutsal tahtı, eteklerini ise bolca yarattıkları cennetin parçaları olarak görüp hep dolaşmak istedim. Adım daha çocukken 'dağ delisi'ne çıkmıştı. Bu yaşamın daha çok tanrı Dionysos'a ait olduğunu sonradan öğrendim. Dionysos, peşinde ve paş'ında (Kürtçe, önünde ve arkasında) Bakha'lar adlı özgür ve sanatkâr kızlar grubuyla dolaşırmış. Birlikte yiyip içip eğlenirlermiş. Bu tanrısal yaşamı sevmiştim. Filozof Nietzsche de bu tanrıyı Zeus'a tercih eder, hatta birçok özdeyişinin altına 'Dionysos'un Çömezi' imzasını atarmış. Köydeyken, dinin gereklerine pek uymasa da, kızlarla nişanlılık, baş göz olma oyunlarından çok birlikte oynamaya çok istekliydim. Doğal olanı da bana göre böyle olmalıydı. Hâkim kültürün kadını kapatmasına asla hoşgörü göstermedim. Namus dedikleri kanunu tanımadım. Halen kadınla sınırsız özgür tartışmaya, oynamaya, yaşamın diğer tüm kutsallarını paylaşmaya yanıtım evet, ama adına ne dersek diyelim, gerekçesi ne olursa olsun, birbiriyle güç temelinde ve mülkiyet kokan kölece bağlılıklara yanıtım ise sonuna kadar hayırdır.

Bu dağlarda özgür kadın gruplarını hep tanrıça esiniyle selamlayıp öyle 'anlamlaşmaya' çalıştım. Sıkça haberlerde geçen "Kamyon ve traktör kasalarına doldurulmuş bir grup Güneydoğulu kadın filan bölgede ırgatçılığa giderken yol kazasında öldü" cümlesini duyduğumda, bu kadınların sözde sahibi erkek, aile, hiyerarşi ve devlete duyduğum öfkeyi hiçbir olaya daha göstermediğimi de sıkça hatırlarım. Tanrıça soyundan geriye bu kadar düşüş nasıl mümkün olabilir? Aklımın ve ruhumun kesinlikle kabullenmediği bu düşüşü zihnime asla yedirmedim. Benim için kadın ya tanrıça kutsallığı içinde olacak ya da hiç olmayacaktı. Şu sözün doğruluğunu hep düşünürüm: "Bir toplumun kadınlarının yaşam düzeyi o toplumun tanımında esas ölçüttür." Anam için neolitiğin 'ana tanrıça kültüründen kalma' sözünü kullanmıştım. O da onlar gibi şişmandı. Modernitenin inşa ettiği ya-

pay ana olgusu ondaki kutsallığı görmemi engellemişti. Hayatımda büyük acılar yaşamama rağmen, hiçbir olaya ciddi olarak ağlamadım. Fakat modernite kalıplarını yıktıktan sonra, anamı ve onun şahsında tüm Ortadoğu analarını hep içim burkularak ve gözlerim yaşararak hatırlarım, bakarım. Anamın zorbela taşıdığı sitildeki kuyu suyunu daha yarı yoldayken indirip yudumlayışıma en seçkin ve yürek burkucu hatıralarımdan biri olarak bakarım. Herkesin yaşadığı ana-baba ilişkilerine, moderniteyi tüm zihin kalıplarında yıktıktan sonra bakmalarını tavsiye ederim. Aynı bakış açılarını neolitikten kalma 'köyün tüm ilişkilerine' de yansıtmalarını isterim. Modernitenin en büyük zaferi, şüphesiz inşa edilmiş on beş bin yıllık kültüre bakışımızı yıkması ve bu kültürü hiçe indirgemeyi başarmasıdır. Bu kadar yıkılmış ve hiçe indirgenmiş birey ve topluluklarından soylu, özgür bir bakış, direniş ve yaşam tutkusunun beklenemeyeceği anlaşılırdır.

Kavisin dağ eteklerindeki her bitki ve hayvan benim için bir tutku nesnesiydi. Onlarda sanki kutsal bir mana varmış gibi bakardım. Onlar benim için, ben onlar için yaratılmış birer arkadaştık. Peşlerinden aşkla çok koştum. Benim aşkım biraz böyleydi. Halen bu konuda en affetmediğim hareketim, avladığım kuşların başını hiç acıma hissi duymadan koparmamdı. Özne-nesne anlayışının altındaki derin tehlikeyi görmemde hiçbir anlatım beni bu olaylar kadar etkilemedi. Ekolojik tercihim çocukluğumun bu tutku ve suçunun itirafıyla yakından bağlantılıdır. Avcılık kültüründen kalma bu büyük ruh tehlikesini ancak birer avcılıktan ibaret olan 'güçlü sömürgen, buyurgan adamın' (maskeli ve maskesiz tanrılarla örtük ve çıplak kralların) sanatı olan iktidar ve savaşlarının maskesini düşürmekle giderebilecektim. Bitki ve hayvanların dilini anlamadıkça ne kendimizi anlayabilecek, ne de ekolojik toplumcu olabilecektik. Beni bırakmayan bitkilerim ve hayvanlarımın anılarına böyle anlam verecektim.

Dağların hemen eteklerinden başlayan ovalarda baharın başından güzün sonuna kadar toprağın üretime hazırlanmasını, ürünlerin derlenmesini, harmanlanmasını, tanelerin toplanmasını babamın çiftçiliğinden hatırladıkça, hiçbir romanın vermediği duygu yüklenimlerimi zor tutarım. Büyük hayıflanmam var: Neden o tanrı yolcularını tam anlayıp arkadaş olamadık? Gerçi tüm ilişkilerim arkadaşlık içindeydi. Ama o korkunç modernite ilişkileri yüzünden, babamın ölümünün büyük yasını bile tutamamayı halen affedemiyorum. Babam belki de

babaların en güçsüzüydü, ama saf ve temiz tanrı kullarından biriydi. Bana göre çiftçi babalar en değerlisidir yine.

Tüm köy ilişkileri bana vaktini doldurmuş, bilinmeyen bir dönemin ölgün çabaları gibi gelmiştir. Köyden kaçarcasına kente sığınmayı da bir suç gibi görüyorum. İnsan için ideal yaşamın modernitenin (tüm uygarlığın) kanserli kent yapısında değil, ekolojik köylerinde sağlanacağından kuşku duymuyorum. Kent ancak ekolojik köylerle tam uyumlu olduğunda izin verilecek bir mekân olabilir.

Amanoslardan Zagroslara kadar bu silsilelerin eteklerinde yaşamış ve halen yaşayan halkları, dağların zirvesindeki tahtlarında oturan tanrı ve tanrıçaların kutsal yolcuları olarak değerlendiririm. Moderniteye göre gerilik suçlamasının artık kesinlikle tersinin doğru olduğuna inanıyorum. İlerilik-gerilik ayrımı bir ideolojik yargıdır. Sadece geri değil aynı zamanda insanlık düşmanı olan kapitalist modernite zihniyetini iyi çözmek gerçek insani temellere inmek olduğundan, bununla özgürlüğe büyük dönüş sağladığıma inanıyorum. KÂRCILIK, ENDÜSTRİYALİZM ve ULUS-DEVLETÇİLİK'ten ibaret modernite cehenneminden kurtulmakla her şey daha iyi anlaşılıyor ve bu durum yaşamın anlam zenginliğine yol açıyor. Büyük bir ilgi ve tutkuyla seyrettiğim neolitikten kalma bir höyüğü Newyork'la değişmem. İçinde hiçbir anlam barındırmayan, bütün kapılarını daha 'kârlı yaşam'a, insanın 'demir kafes' altına alınmasına ve yaşam katili 'endüstriyalizm canavar'larına açmış kentler, hiç kimsenin birbirinden bir şey anlamadığı 'yetmiş iki dilli Babil'in daha da anlamsız kopyalarından başka anlama sahip değildir. İnsanlığın kurtuluşunun bu kentçiliğin kanserli yapısının yıkılmasından geçtiğine kuşkum yoktur.

Bu kısa öyküyü hangi yaşam kültüründen geldiğimize ilişkin bir çağrıştırma yapmak için anlattım. İnşa edilen toplumsal gerçekliğin bir üretimi olan bu yaşam tarzını yetkince anlayamazsak, 'modernitenin aptallarını' oynamaktan kurtulamayız. Dağdaki çobana kadar herkesi esir alan, özünde yaşamın bitmesi anlamına geldiğini en yetkin filozofların ağzından çıkan sözlerle vermeye çalıştığımız ve hepsinden çok kendimin de öyle olduğundan kuşku duymadığım kanserli modernite yaşamından kurtulmadıkça, zihniyet ve irademizle (düşünce-örgüt-eylem) mümkün kıldığımız özgür yaşamı kaynağıyla birlikte edindiği tüm zenginlikleri içinde yaşayamayız. Er veya geç 'yanlış kurgulanmış hayatlarımızın doğru yaşanmayacağını' anlayacağız.

Bilimsel dille öykümüzü biraz daha açalım. Verimli Hilal'de inşa edilen toplumsal gerçeklikler ana hatlarıyla bugünkü yaşamın sürdürülmesinde de varlıklarını devam ettirmektedir. Hem zihniyet hem de maddi kültür unsurları bazı nicel ve nitel değişikliklere rağmen özde benzerdirler. Dil temel yapısında ortaktır. Düşünce biçimleri bilimsel, dinsel ve sanatsal alanlarda ayrımlanmış olarak sürmektedir. Savunma ve saldırı savaşları dün de vardı, bugün de vardır. Temel kurum olarak aile kendi gerçekliğini sürdürmektedir.

Aradaki farklar devlet kurumunun büyümesine dayalı olarak gelişmiştir. Toplum aleyhinde alanını sürekli genişleten devlet, mülkiyetine geçirdiği toplumsal zihniyet ve maddi kültür birikimlerini ihtiyaçları temelinde sürekli nicel ve nitel değişime uğratmıştır. Sanıldığının aksine, toplumsal gelişmeler gerçekte devlete rağmen sürdürülmüştür. Sümer rahip devletinden kapitalist modernitenin ulus-devletine kadar devlet oluşumlarının toplumsal sonuçlarını ve yol açtıkları uygarlık denilen kent kültürünün esas işlevini anlamlaştırmaya çalışacağız. Özellikle sınıfsallaşmanın devleti ortaya çıkarmadığını, daha çok devletin sınıflaşmayı dal budak halinde yaydığını göreceğiz.

Fernand Braudel'in değerlendirmelerinde öne çıkan 'süre' kavramının toplumsal gelişmedeki rolünün yeterince kavranmadığı kanısındayım. Özellikle süre-kültür, süre-uygarlık ve süre-toplum biçimleri açımlanmaya muhtaç kavramlardır. Süre kavramına ilişkin bu belirleme tarihe güçlü bir katkıdır, fakat tarih bilimine yetkince uygulanamamaktadır. Buradaki çözümlemede bu kavramı cesaretle açarak kullanmaya çalışacağım.

a- 'En uzun süre' toplumu, yani dördüncü buzul döneminin sona ermesinden sonra gelişen neolitik devrimde ana nehri oluşturan Verimli Hilal toplumu ya benzer yeni bir buzul dönemi ya da nükleer bir felaket, önlenemeyen bir hastalık veya benzer nedenlerle varlığını fiziksel olarak sürdüremez bir duruma gelinceye kadar geçerliliğini sürdürmek durumundadır. Çin ve Semitik kökenli kültürler birer kol olarak bu 'uzun süre' toplumunda yer alırlar. Diğer küçük kültürel kollar ana nehir için birer ırmak gibidir. Tezin içyapısını iyi anlamak gerekir. İnşa edilen toplum zihniyet ve maddi kültürel öğeleriyle o denli güçlüdür ki, hiçbir iç toplumsal neden bu süre dahilinde bu toplumu yıkamaz. 'Temel kültürel toplum' kavramını bu süre karşılığında kullanabiliriz. Kalıplarını, içerik ve birikimlerini tekraren de olsa sıkça

vermemin nedeni, 'en uzun süre' kavramına denk düşen 'temel kültürel toplum' tanımına ulaşmaktır. Çünkü süre ve toplum kavramları bu yeni anlamlarıyla toplumbilimine katkı sağlayıcı niteliktedir. Liberal toplumcular daha şimdiden 'tarihin sonu' kavramıyla kendi toplumsal algılarını sahte bir metafizikle sonsuza dek geçerli saymak isterler. Marksistler ve diğer 'mahşerci' yaklaşımlar, zaman-mekân boyutundan kopuk bir 'ebedi saadet çağı'nı vaat ederler. Kötümserler daha çok geçmiş 'altınçağ' anlayışını anımsayarak, şimdiki 'teneke çağı'nın anlamsızlığından dem vururlar.

'En uzun süre' kavramı tüm bu toplumsal teorilere göre daha bilimseldir. Somut koşullar kadar, toplumsal sistemin başı ve sonu için anlaşılır argümanlar sunmaktadır. Tarihi ne olaylar yığınına boğmakta, ne de dar toplum biçimlerinin dönemsellik basitliğine düşmektedir. Ne anlık olaylar ne de toplum biçimleri hayatın anlamını kapsamlı yorumlama yeteneğinde olabilir. Bunlar ancak kısmi anlatımları başarabilirler.

En uzun süre kapsamında temel kültürel toplumda her tür din, devlet, sanat ve hukuk kurumlarına, ekonomik, politik ve diğer temel kurumlara yer vardır. Kurumlar nicel ve nitel yönleriyle sürekli değişirler. Bazıları çok küçülür, karşıtları büyür. Azı yok olurken, işlevleri ya başka kurumlarda ya da yenilerinde anlamını sürdürür. Toptancı bir anlayışla diyebiliriz ki, tüm kavram ve kurumları arasında oluşturucu bir diyalektik ilişki vardır. Ana kültürel toplumun tekliği, onu güçlü ortaklarından ve yeni iç oluşumlarından yoksun kılmamaktadır.

Bu noktada 'evrimcilerle' 'yaratımcılar' arasındaki kavgayı anlayabiliriz. Yaratımcılar 'en uzun süre' kavramının farkındadırlar. Esas güçlerini buradan almaktadırlar. Tanrının evreni yaratım süresi ve sonu hakkındaki ayetler kültürel anlayışla açıklanabilir. Sosyolojik olarak yorumlarsak, yaratıcı görüş inşa edilen toplumun kutsal, yüce, görkemli özelliğinin farkındadır. Zaten Kutsal Kitapların üçü de (Tevrat, İncil ve Kur'an) Verimli Hilal'deki büyüleyici, kutsal yaşamı izah etmeye çalışan yorumlardır. İnsanlığın büyük çoğunluğunun bu üç dine mensubiyeti geliştirdikleri yorumların niteliğinden ileri gelmektedir. Mucizevî olarak gerçekleşen (Dönem insanlığı için bu kavram anlaşılırdır) yeni kültürel yaşamın ebediyete kadar süreceğini iddia etmek, bunu temel inanış haline getirmek bu kültürün etkileyici gücünü göstermektedir. Düşünelim: Milyonlarca yıl klan halinde yaşa-

mış ve bir nevi primat olmaktan kurtulamamış insan kümeleri, Verimli Hilal'deki devrimle ancak mucize terimiyle izah edilebilecek olağanüstü bir toplumsal inşayla karşılaşıyorlar. Bunu kutsal, yüce, ilahi, bayramsal olarak karşılamaktan geri kalabilirler mi?

Hemen hatırlatalım ki, Durkheim gibi sosyologlar ve diğer bilimciler, toplumu olaylar ve kurumlar toplamından oluşmuş insan grupları biçiminde görmekten öteye gitmiş sayılmazlar. Sınıfsallık, devlet, ekonomi, hukuk, politika, felsefe ve din gibi anlatımlar olay ve kurum mantığını aşmaz. Fakat bu yaklaşımlar neden bir Kitabı Mukaddes kadar değer bulamadıklarını bir türlü anlamak istemezler. Anlatımlarının en önemli zaafı, en uzun süre toplumunun önemini kavramamış olmalarında yatar. Şunu yine önemle belirtmeliyim ki, insanlık kendi öyküsünün derin hafızasına sahiptir ve bunu kolayca terk etmez. Toplumların kutsal din kitaplarına bağlılığı, sanıldığının aksine, soyut bir tanrıdan ve bazı ritüelleri teşkil etmesinden ötürü değildir. Kendi yaşam öykülerinin anlamını ve izini bu kitaplarda bulacaklarını sezdikleri için büyük saygı duyarlar. Bir nevi yaşayan toplumun hafızası rolünü oynadıkları için bu kitaplar vazgeçilmezler arasındadır. İçindeki olaylar ve kavramların doğru olup olmaması ikinci planda kalan ayrıntılardır. Fernand Braudel, çok yerinde olarak, "Tarih sosyolojileşmeli, sosyoloji tarihselleşmeli" derken, temel bir yöntem ve bilim yanlışlığına dikkat çekmektedir. Tarihin de süre-toplum ilişkileri anlamlıca belirlenmedikçe, ayrı ayrı tarih ve sosyoloji anlatımları toplumsal gerçekliği ağır yaralamaktan ve anlam yitimine uğratmaktan kurtulamaz. İstediğiniz kadar belgelere dayalı olay yığın, istediğiniz kadar toplumsal kurum ve kural belleyin, belgelerle açıklayın; nerede, ne zaman, hangi içerikte, yaşayanlar ne diyor sorularına yanıt verilmedikçe, tarih ve sosyolojinin anlambilimine katkıları kaba malzeme olmaktan öteye gitmez.

Evrimciler olaylar ve olguları daha iyi tespit etmelerine rağmen, toplumsal süre kavramının anlamından yoksun oldukları için eleştirilmekten kurtulamazlar. Toplumsal hafıza olgular ve olayların evriminden daha önemlidir. İnsan için anlambilim olgu kayıtlarından önce gelir. Orada yaşamlarının nehir gibi akışı söz konusudur. Tanrıdan vazgeçmeyişleri de toplumsal hafızanın gücünden ileri gelmektedir. İleride daha kapsamlı yorumlayacağımız gibi, toplum tanrı kavramıyla geçmiş hafızasını özdeşleştirmektedir. Olguculuk bir modernite has-

talığı olup esasında toplumun hafızasına, dolayısıyla metafiziğine karşı durdukça eleştirilmekten kurtulamaz. Nasıl hafızasız insan yaşamda büyük güçlüklerle karşılaşıp çocuklaşırsa, hafızasını yitirmiş toplumlar da kendilerini unutup yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Hafızasını yitirmiş toplumlar kolay sömürülmekten, işgal ve asimile edilmekten kurtulamazlar.

Pozitivistler toplumu bilimsel olarak tanımladıklarını iddia etmelerine rağmen, pozitivizm toplumun gerçek akışını en az tanıyan düşünce okuludur. Kaba materyalistçe toplumu tarihsiz bir yığın gibi yorumlayarak en çarpık, eksik bir toplum tanımıyla en tehlikeli toplumsal operasyonların yolunu açarlar. Toplumsal mühendislik kavramı pozitivizmle bağlantılıdır. Bunlar dıştan müdahaleyle topluma istenen şekli verebileceklerini sanırlar. Modernitenin de resmi anlayışı olan bu yaklaşımlar, toplumun içinde ve dışında yürütülen iktidar ve istismar savaşlarının meşru gerekçelerini oluştururlar.

b- Yapısal süre kavramını toplumsal gelişmede temel kurumsal dönüşümlere uyarlayabiliriz. Temel yapıların inşa ediliş ve yıkılış sürelerini tanımlamak, toplumsal gerçekliğin anlamlandırılmasına katkıda bulunabilir. İnsanın baskı ve istismar durumu baz alınarak köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum ayrımları anlamlı yorumlara konu edilebilir. Yapısal süreleri bu toplum biçimleriyle bağlantılandırmak önemli bir literatüre yol açmıştır. Fakat en uzun ve kısa süre kavramlarıyla bağlantısını anlamlı kuramadığı için pek verimli olamamakta, klişe anlam tekrarına düşmektedir.

Neolitik toplum hem yapısal toplum hem de temel kültürel toplum süreleriyle iç içe yorumlanabilir. Kendisine özgü kurumsal yapılar, zihniyet ve maddi yaşam birikimlerinin olması 'yapısal süreyle' izah edilebileceği gibi, halen sürüp giden kültürel etkilerinin olası bir fiziksel imha veya yıkılışa kadar devam etmesi nedeniyle 'en uzun süre' kavramıyla da izahatı mümkündür. Temel kültürel toplum sürelerinin konusunu esas olarak çeşitli değişiklikler geçirseler de, sürenin sonuna kadar hep ayakta kalmaları kuvvetle muhtemel olan bilim, sanat, din, dil, aile, etnisite-kavim gibi zihniyet biçimleri ve geniş insan grupları teşkil eder. Ayrıca ekoloji tüm bilim kollarının sonuçlarıyla bağlantılı olarak, bu dönemde ekonomik kurumlaşma bilimi olarak baş köşeye oturtulabilecek konulardandır. Demokratik siyaset de hem bilim hem de kurum olarak sürekli yaşaması gereken konulardandır.

Yapısal sürelerin en temel kurumu devlet kuruluş ve yaşamları olmakla birlikte, devletle birlikte var olan hiyerarşi, sınıflar, devlet sınırları olarak mülk, toprak-vatan, devlet biçimleri olarak rahip devleti, hanedanlık devletleri, cumhuriyet ve ulus-devletler önemli konulardandır. Din biçimleri de yapısal sürenin önemli bir konusunu teşkil ederler. Toplumları üretim tarzları olarak (neolitik, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist) ayrımlayan konular da yapısal süre konularındandır. Kurumların çöküş konusu da yapısal süre dahilindedir.

Yapısal konuları inceleyen sosyoloji alt dalına 'yapısal sosyoloji' demek uygun bir adlandırma olabilir. En uzun süre inceleme konularını da 'temel kültür sosyolojisi' olarak adlandırmak, bütünleyici kapsamı itibariyle yerinde olacaktır.

c- Orta ve kısa süre konuları hem sayısal hem de niteliksel olarak çoklu olay ve olgulardır. Tüm kültürel ve yapısal değişim ve dönüşüm olayları kısa ve orta sürelerin konularıdır. Orta dönem konuları biraz daha uzun ömürlü olan ama aynı yapısal kurumlar içinde meydana gelen değişikliklerdir. Örneğin ekonomik bunalımlar, siyasi rejim değişiklikleri, ekonomik, sosyal, siyasal ve eylemsel her tür örgüt kuruluşu bu kapsamda düşünülebilir. Bireyin tüm toplumsal ve toplumsallaşma faaliyetleri de kısa sürenin baş konularındandır. Medya daha çok kısa süreli olay ve olguları esas alır. Her yapısal kurumdaki günlük olaylar da kısa sürenin baş köşesinde yer işgal ederler.

Kısa süre dahilindeki olayları temel aldığı için, bu sosyolojiye Auguste Comte Sosyolojisi demek yerinde bir adlandırma olabilir. Diğer deyişle 'pozitif sosyoloji' adlandırması (temel eleştirisini göz ardı etmeden) uygun düşebilir. Gerçekten sosyolojinin olayları inceleyen bir bölümü olmalıdır. Özellikle kaotik dönemlerde olaylar ağırlık ve belirleyicilik kazanırlar. Sosyolojinin temel kültür sosyolojisi ve yapısal sosyolojiyle birlikte olaysal anlatım olan pozitif sosyolojinin bütünleştirilmesi tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

d- Ayrıca toplumsal olaylar dahil, tüm evrensel olaylar ve oluşumlar, kuantumsal ve kaotik dediğimiz bir ortamı gereksinirler. Kuantumsal ve kaotik ortamlar yaratılış ortamlarıdır. Henüz derinliğine incelenmemiş olsalar da varlıkları kesindir. Hem 'her an' hem de 'kısa aralıklarda' 'olup bitenler' tarafından ayakta tutulan tüm uzun, orta ve kısa süreli oluşumlar bilimin giderek ilgilendiği temel konulardandır. 'Kuantum anı' ve 'kaos aralığı' olarak da adlandırabileceğimiz bir

nevi 'yaratılış anı' ihmale gelmez. Evrende özgürlük olasılığı bu 'an'da gerçekleşmektedir. Özgürlüğün kendisi 'yaratılış anı'yla ilgilidir. Farklı nitelikleri de olsa, doğadaki ve toplumdaki tüm yapılar, hem inşa olarak hem de ayakta kalma ve yaşam süreleri bakımından 'yaratılış anları'na ihtiyaç duyarlar.

O halde kısaların en kısa süresindeki yaratılış konularını toplumsal açıdan ele alan sosyolojiye de bir ad düşünmek uygun olacaktır. Benim şahsi önerim, toplumsal olaylarda 'yaratılış anı'nı konu edinen sosyolojiye 'özgürlük sosyolojisi' demenin yerinde olacağıdır. Daha da önemlisi, toplumsallık tarafından eşsiz bir kabiliyete erişen insan zihniyetindeki müthiş esneklik ve yol açtığı yaratıcılık nedeniyle bir nevi zihniyet sosyolojisi de diyebileceğimiz özgürlük sosyolojisinin son derece gerekli bir dal olduğu kanısındayım. Özgürlük düşüncesini ve iradesini incelemek en başta gelen konu olsa gerekir. Kaldı ki, yaratılış anındaki gelişme özgürlük yanı olan gelişme olduğuna göre, bir nevi Yaratılış Sosyolojisi de diyebileceğimiz bu kısalar kısası 'kuantum anı' ve 'kaos aralığı' en çok toplumsal alanı kapsadığından, dolayısıyla ilgilendirdiğinden ötürü, özgürlük sosyolojisi en çok geliştirilecek sosyoloji konularının başında gelmektedir.

Ayrıca konumuzu ilgilendirmeyen, genel fikir babında bir de 'astronomik süre'den bahsetmek gerekir. Bu sürenin konuları henüz belirlenmemiştir. Fakat ana hatlarıyla 'güneş' ve 'gök adaları'nın oluşumunu, çöküşlerini, evrenin muhtemel 'genişleme' ve 'daralma' karakterini ve buna bağlı olarak temel 'çekim' ve 'itim' kuvvetlerini 'astronomik süre' kavram ve konularına dahil edebiliriz. Evrenin ömrü de tartışılacak konuların başında gelmektedir.

Sosyolojik inceleme yöntemi hakkındaki bu düşüncelerimizi yeri geldikçe ilgili konulara ilişkin olarak hem açacağız hem de uygulamaya çalışacağız. Deneme niteliğinde çalıştığım unutulmamalıdır. Düşüncelerimizin tasarısal değer arz etmesi doğaldır.

Verimli Hilal'deki toplumsal gelişmeleri bir kez de bu sosyolojik bakış açılarıyla araştırdığımızda, özgürlük sosyolojisinin bölgede neolitik devrim sürecinde toplum tarihi açısından en verimli bir kaos aralığına tanıklık ettiğini görürüz. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen gezgin gruplar, buzulların hızla dağların doruk noktalarına çekilmesi üzerine, daha önceki dönem tecrübelerinden kaynaklanan toplum yapılanmalarını çözerek yerleşik yaşama geçtiler, tarımla geçinmeye dayalı bir

arayışa girdiler. Yüz binlerce yıllık klan toplulukları yerini daha geniş yapılara bırakmakla karşı karşıyalar. Tam bir zihniyet dönüşümü ve patlamasının yaşandığı bir aşamadayız. Eski klan zihniyeti ve işaret dilinden tam kopmamış dil yapısı yerine, daha geniş köy halkı ve etnisitesi zihniyetine geçiş söz konusudur. Simgesel dil düzeni hızla gelişmektedir. Sayısız besin maddeleri, ulaşım, dokuma, çömlek, öğütme, mimari, dinsel ve sanatsal konular ortaya çıkmış olup, hepsi yeni bir adlandırma düzenini ve zihin kalıplarını gerektirmektedir.

Yeni toplum ağırlıklı olarak köy yaşamına dayanırken, klan bağları etnik bağlara dönüşüyor. Maddi yapılanmanın bu yeni biçimleri daha anlamlı zihniyet çerçevesi olmadan yürüyemez, hatta başlayamaz. Eski klan toplumunun kimliği olan 'totem inancı' sürmekle birlikte, zihniyet dönüşümü ve dili olarak neolitik toplumun simgesi 'ana-tanrıça' figürüdür. Totem figürleri azalırken ana-tanrıça figürleri ortalığı kaplamaktadır. Bu figürler rolü büyüyen ana-kadını simgeliyor. Dinsel açıdan bu bir üst aşama olup, çok zengin bir kavramlaştırmayı beraberinde getiriyor. Dilde dişil ekler öne çıkıyor. Simgesel dil eklerinde dişil öğe uzun süre başat durumunu koruyor. Bugün bile birçok dilde bu özelliği bulmaktayız. Ana-tanrıçayla birlikte toplumsallık yoğun bir kutsallığa da bürünüyor. Yeni toplum yeni kavram ve adlandırma demektir. Zihniyet devrimi dediğimiz süreç yaratıcılık gerektirdiğinden özgürlük sosyolojisine dahil etmemiz gerekir. Bu sürecin yoğunca yaşandığı önde gelen tarihçilerin üzerinde birleştikleri bir konudur. Binlerce olgu binlerce zihniyet devrimi ve ad demektir. Avrupa'daki zihniyet devriminden daha kapsamlı, orijinal ve yaratıcı çaba isteyen bir patlama söz konusudur. Bugün kullandığımız tüm kavram ve buluşların büyük çoğunluğunun bu dönemde gerçekleştirildiği tarihen tespit edilebilen bir hususdur.

Kaba bir tasnif yaparsak, bugünkünün en az yarısı kadar bilimsel-teknik buluşların gerçekleştirildiği bir toplumsal yaratıcılık dönemi söz konusudur. Din, sanat, bilim, ulaşım, mimari, tahıl, meyve, evcil hayvan (büyük ve küçükbaş olarak), dokuma, çömlekçilik, öğütme, mutfak, bayram, aile, hiyerarşi, yönetim, savunma ve saldırı, armağan, tarımsal araçlar ve daha da sıralanabilecek bir liste, nicel ve nitel gelişmeye uğramış haliyle bugün de toplumsal yaşamın temel listesi düzeyindedir. Neolitikten kalma köy ve aile yapısına baktığımızda, en asil, topluma güç veren ve yaşamı anlamlı kılan toplumsal ahlâk, say-

gı, sevgi, komşuluk ve yardımlaşma başta olmak üzere oluşan değerlerin kapitalist modernitenin değer yargılarının (veya ahlâksızlığının) çok üstünde olduğunu görürüz. Toplumun hiç eskimeyecek temel zihniyet kalıpları esas olarak bu dönemin damgasını taşımaktadır.

Pozitif sosyoloji açısından bölgedeki olaysal yaşam da dönemine göre çok zengindir. Klan toplumunun yeknesak avcılık, savunma ve toplayıcılık yaşamına kıyasla Verimli Hilal'deki olaylar ve yeni olgular tam patlama halindedir. Yeni bir adlandırmaya kavuşmuş sayısız olay ve olgu insan sesini ve eylemini en zengin haliyle sergilemektedir. Dönemin insan zihnine bıraktığı temel anlamın daha sonraları 'cennet' kavramına yol açtığını Kutsal Kitaplardaki anlatımlardan da çıkarabilmekteyiz. Belki de pozitif sosyolojinin en şanslı anlarından biriyle karşı karşıyayız. İnsanlık açısından yıldız yağmuru misâli bir gelişme söz konusudur. Birer ışık, yıldız aydınlığında olan olaylar ve olgular dünyanın dört yanını yağmurlamakta, toplumsal gelişmenin cennet hayalini, hatta bu hayalin gerçekleşme anlarını ekmekte, KÜLTÜRLEŞTİRMEKTEDİR.

Yapısal sosyoloji açısından toplumsal gelişmeye damgasını vurmuş tüm kurumsal düzenlemelerin izini Verimli Hilal'de gözlemek mümkündür. Özellikle M.Ö. 6000-4000 dönemi tam bir kurumlaşma dönemidir. Tüm köy ve kent yapılarının temel alacağı yerleşim alanları belirlenmiş, yerleşkelere geçilmiş, hiyerarşi doğmuş, din kurumlaşmış, ilk mabetler ortaya çıkmış, etnisite varlık kazanmış, dil yapıları netleşmiş, komşuluk gelenekleri oturmuş, ahlâkla yönetim en güçlü dönemini kurmuş gibidir. Diğer bir deyişle neolitik toplumun, tarım ve köy devriminin kalıcılığı, dolayısıyla kurumlaşması kesinleşmiş gibidir. Yapısal sosyolojinin temel konusunu oluşturan toplumsal yapılar ilk defa Verimli Hilal'de bu denli güçlü bir oluşum sergilemektedir. Orijinal kurumlaşmalar olarak bugün de incelenmeyi gerektiren bu yapılaşma gerçeğinden halen öğreneceğimiz çok şey vardır. Hatta insanlığın ilk kurumlaşmış değerleri olarak alandaki yapıları ne kadar incelersek, yapısal sosyolojinin kuruluşu hakkında o kadar sağlam sonuçlara erişebileceğiz. Çok iyi bilmek gerekir ki, günümüz yapısal sosyolojisi ciddi bir 'anlambilim' yoksunluğu yaşamaktadır. Genel sosyolojinin bir parçası olarak kendini gözden geçirirse, anlambilimin yetkin bir ifadesi olabilir.

Temel kültür sosyolojisinin konusu olarak Verimli Hilal'de temeli atılan dil ve kültürün yeri orijinal kaynak değerindedir. Alanda kurulan toplum en uzun süreli olma konumundadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, doğal veya toplumsal bir afetle insan yaşamı ciddi oranlarda ortadan kalkmadıkça (söz gelimi yeniden klan çağına dönülmedikçe), Verimli Hilal'e dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal kültür ve uygarlık kuşağı başatlığını sürdürebilecek kapsamdadır. Çin veya Semitik kültür kaynaklı bir uygarlığın hegemonik güç haline gelebilmesi kapsam itibariyle teorik olarak imkânsız olmasa da, pratik olarak çok zordur. Nitekim hem yaşanan 'İslâmi saldırılar'a hem de 'Moğolitik' kaynaklı çok büyük saldırılar gerçekleştirilmesine rağmen, Hint-Avrupa kültürü (dolayısıyla kaynak kültür, Aryen dil ve kültürü) hegemonik karakterini hiç yitirmedi. İlerde belki Çin yeni bir saldırıya girişebilir. Fakat dünya çapında anlamlı bir yerleşikliğe sahip Hint-Avrupa kültürünü işgal ve istila etmesi, sömürgeleştirme ve kolonileştirmeye tabi tutması, dış etkenlerin mucizevî bir desteği olmadan (örneğin Çin kültür bölgesi dışında büyük doğal ve toplumsal felaketler) çok zayıf bir olasılıktır.

Temel kültür sosyolojisini genel sosyolojiyle de özdeşleştirebiliriz. Bu durumda zihniyet biçimleri, aile kurumu ve etnik-kavimsel varlıkların (başta üç büyük kültüre dayalı olmak üzere, diğer tüm kültürlere dahil olanlar) değişim ve dönüşümleri Genel Sosyoloji konusu yapılabilir. Daha da önemlisi, Özgürlük Sosyolojisiyle Yapısal Sosyolojinin karşılaştığı, dayanakları ve sonuçları olarak yaşadığı 'kaos ve çürüme ortamları' konu olarak Genel Sosyolojinin kapsamında incelenebilir.

Verimli Hilal'de yükselen toplumun ikinci büyük aşaması olan ve 'Sümer Rahip Devleti'yle başlayan aşaması 'uygar toplum' aşaması olacaktır. Uygar toplum esas olarak Verimli Hilal kültürüne dayanan hiyerarşi-hanedan kökenli bir çıkıştır. Üretim tarzının gelişmesi temelinde artan besin bolluğu ve çeşitliliğinin sınıfsallık ve kentleşmeyle birleşmesine bağlı olarak, herhangi bir hiyerarşik hanedan grubunun eskiden kalma 'güçlü adam'ın olanaklarını harekete geçirip 'devlet' örgütlenmesine geçmesi uygar toplumun özünü oluşturur. Verimli Hilal'de sadece Aşağı Mezopotamya'da değil, Yukarı ve Orta Mezopotamya'da da bu yönlü çok sayıda girişime tanık olmaktayız. Bazıları kalıcılaştıkları halde, bazıları koşullar gereği tutunamıyor. Devlet Kutsal Kitapta Leviathan (denizden çıkan canavar) olarak yorumlanır. Bu

canavarın toplumsal gelişme üzerindeki kanlı, istismarcı ve zaman zaman soykırımcı yürüyüşünü maskeli ve maskesiz tanrılar, örtük ve çıplak krallar yönetiminde insanı köleleştirerek sömürme biçimleri ve bunu meşrulaştırma avadanlıklarıyla birlikte incelemek bundan sonraki konularımız olacaktır.

Üçüncü Bölüm: KENTİN UYGAR TOPLUMU -MASKELİ TANRILAR ve ÖRTÜK KRALLAR ÇAĞI-

Kapitalist modernitenin resmi ideolojisi olan pozitivizmin en büyük tahribatı toplumbilim alanında olmuştur. Pozitivistlerin bilimsellik adına toplumsal konuları da fizikte olduğu gibi indirgemeci bir anlayışla nesnelleştirmeleri altından çıkılması zor sorunlar doğurmuştur. 'Bilimsel Sosyalizm' adına toplumsal alanın, özellikle sözüm ona gerçek sosyalizmin ilgi alanı diye bellenen ekonominin (toplumun maddi alanı) aynı yöntemle incelenmesi, anlam sorunlarını çözülmesi zor bir karmaşıklığa itmiştir. Biyolojinin bile gerisindeki fiziksel yaklaşım zihniyeti, kapitalizmin eline hiçbir silahın sağlayamayacağı bir güç vermiştir. Yöntem bölümünde bu yöntemin kapitalizmin en temel paradigması olduğunu serimlemeye çalışmıştım. Sıkça dokunmadan ilerlemek olmuyor. Toplumu nesnelleştirerek incelemek ve öyle ele alınmasına zihnen açık olmakla, iddia ettiklerinin tam tersine, özellikle 'bilimsel sosyalistler' adına hareket ettikleri proletaryayı ve diğer yoksulları başından beri silahsızlandırdıklarının farkına bile varamıyorlar. Toplumu fiziki doğa, hatta biyolojik doğa gibi bir olgu olarak tasarlamanın kendisinin bile kapitalist moderniteye teslimiyet olduğunu göstereceğiz.

Çok büyük bir acı ve öfkeyle belirtmeliyim ki, yüz elli yılı aşan çok soylu bir mücadelenin 'bilimsel sosyalizm' adına başından beri kaybettirmeye mahkûm kaba maddeci bir pozitivizmle yürütülmesi büyük bir talihsizlik olmuştur. Şüphesiz bu tutumun altında adına çokça mücadele ettikleri 'sınıfsallık' yatmaktadır. Ama bu sınıf sandıkları gibi kölece proleterleşmeye karşı direnen işçiler ve diğer emekçiler değil, modernite içinde çoktan erimiş ve teslim olmuş 'küçük-burjuva' sınıfıdır. Pozitivizm tam da bu sınıfın kapitalizme körce bakışının ve içi boş tepkisinin ideolojisidir. Toplumsal yaşamın gerçekte nasıl oluştuğundan habersiz, her zaman kısır tarikatçılığın zemini olmuş bu kentsoylu esnaf sınıfı, ideolojik olarak hâkim resmi düzen tarafından en kolay elde edilen toplumsal kesimdir.

Toplumsal yaklaşım söz konusu olduğunda, olguculuk bir nevi çağdaş putçuluktur. Putçuluk anlamını yitirmiş tanrısallığın boş çer-

çevesidir. Bir dönemler toplum için büyüleyici, kutsal işlevi olan bir kavram olarak tanrısallık bu işlevini yitirince geriye putlaşmış hali kalır. Anlambilimden yoksun kesimlerin putlara tapınması ise anlaşılır bir husustur. Onlar putun işlevsellikten kaynaklandığını bilmedikleri gibi, tersine putçuluğun anlam üreteceğini, eski yüceliğe ve kutsallığa eriştireceğini sanmakta ya da eriştireceği gafletinde bulunmaktadır. Anti-put dinleri bu bağlamda çözmek hayli aydınlatıcı olacaktır. Olguculuğa mahkûm pozitivistlerin putçuluklarından şüphe etmiyorum. Çağdaş putçuluk da diyebileceğimiz bu modern putçuların en iyi 'tüketim nesnelerine puta sarılır gibi sarıldıklarını' bizzat modernizm sahasındaki filozoflar söylemektedir.

Marks ve ekolü ekonomik çözümlemeyle toplum, tarih, sanat, hukuk ve hatta dini açıklayabileceklerini sanıyorlardı. Şüphesiz tüm toplumsal kurumlar bir vücudun dokuları misali birbirini etkilerler. Ama sahamız toplumsallık olunca her şey değişir. İnsan zihninin icat ettiği kuruluşlar olan toplumsal kurumlar biyolojik doku gibi değiller. Hatta insan vücudundaki doku gibi de değiller. İnsan zihni toplumsal ortamda sürekli anlam ve irade üreten patlama halindeki bir yanardağa benzer. Başka canlı türlerinde bunun bir eşi yoktur. Fizik olaylarıyla bazı ortaklıkları ise belki de kuantum dünyasında düşünülebilir. Unutmayalım, insan zihninin kendisi kuantum düzeninde çalışır. Maddi dünya (toplumsal ekonomik yapı dahil) ise kuantum işleyişinin donmasını, kabuk bağlamasını ifade eder. Toplumu yönetenin zihin olduğu tartışmayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Toplumsal ekonomiye bile zihniyet çalışmasıyla gidildiği kanıtlanmayı gereksiz kılan bir husustur.

Tekraren de olsa vurgulamalıyım ki, sosyolojiyi tarihleştirmek, tarihi ise sosyolojileştirmek anlambilimde ilerlemenin baş koşullarındandır. Bu yöntemin diğer bir avantajı, tarihi oluşageldiği gibi yorumlamaya daha yakın durmasıdır. Spekülatif düşüncenin önemini inkâr etmiyorum. Bilakis bu düşünce tarzının yararlı olabilmesi için, tarihsel gelişmeler nasıl akmışsa öylece yakalamayı bilmesi gerekir. Kalkıp "Tarihi altyapı belirliyor" veya tersine "Tarih devletin eyleminden ibarettir" demek, ne kadar olay sıralansa ve çözümleme yapılsa da, tarihin gerçek anlambilimi açısından saptırılması ve çarpıtılmasından öteye bir sonuç vermez. Bu yöntemle tarihin, dolayısıyla toplumun anlatılamayacağı da ortadadır. Burada yapılan tarih değil toplumsal

fizyolojidir. Toplumsal kurumların (fizyolojide dokuların) birbirini nasıl etkilediklerini veya belirlediklerini anlatmak kesinlikle tarih anlatımı değildir; çok kaba bir olguculuktur.

Anlamlı bir tarihten bahsedebilmek için kilit sorun, tarihin akış gücünün o andaki akışta nasıl gerçekleştiğini bilmektir. Hangi zihin ve irade çalışması o anda etkili oluyorsa o anlamı ve iradeyi yakalamak, gerçek tarih yapmak veya yorumlamak demektir. Bu bir ekonomik hamle olabileceği gibi bir dinî eylem de olabilir. Mühim olan silah değil, tetiğin çekildiği an ve tetiği çeken eldir. İstediğiniz kadar silahın ekonomik, sanatsal, siyasi ve askeri değerini çözümlemeye çalışın, bunlar anlatımın süsleri olarak belki değer taşıyabilir. Ama yine tekrarlamalıyım ki, tarihsel akış denince anlaşılması gereken şey, silahın tetiğinin sahibi tarafından sürekli çalıştırılmasıdır. Silahı imal etmek için büyük bir ustalığa ve ekonomik çalışmaya ihtiyaç vardır denilebilir. Olabilir. Fakat bu yaklaşım da tarihi ifade etmeyi hiç anlamıyor. Unutmamak gerekir ki, tarih her zaman çalışan bir silahtır. TETİKTE EL, SÜREKLİ ÇALIŞAN MERMİ DOLU BİR SİLAHTIR. Bunu en iyi tarihte stratejik yönetim sorumluluğunu taşıyanlar bilir. Tarihten bir örnek bu durumu daha anlaşılır kılabilir: Roma imparatorlarından Valentinianus, imparator olmasından yaklaşık bir ay sonra 28 Mart 364'te kardeşini Valens Augustus rütbesiyle ortak imparator olarak onaylatır. Kardeşini seçenler kısa bir aradan sonra bu tercihten vazgeçtiklerini söylerler. Valentinianus ise "Bir defa seçmekle itiraz hakkını kaybettiniz" diyerek, tarihin ne demek olduğunu iyi anlatmış olur.

Yönteme ilişkin bu anlatımın kapitalist modern tarihin anlamı için önemini ilgili bölümde anlatacağım.

Uygarlık tarihine giriş için bu yöntem sorununu göz ardı etmeyelim ki, anlambilime bir katkımız olsun. Bir yorumun değeri tarihi açıklama gücü olduğu kadar, her zaman tarihin hükmünde yürüyenlerin, ama yine de her zaman inisiyatif kullanabilme durumunda olanların hizmetinde kullanılabilmesidir. Tarihin kurbanları rolünde olanlar için gerçek tarihsel yorum, onları kurban rolünden çıkarıp özgürlüklerini yaşamsallaştırma gücüne kavuşturma bilinci ve bunun iradesini verme gücüdür. Eğer bir tarihsel-toplumsal yorum daha çok kurban edilenleri (her tür ezilenler-sömürülenler) kurban edenlere mahkûm ediyorsa, "Yakında kurtuluş olur" deyip kendilerini oyalama durumunda bırakıyorsa, ne kadar bilimsel olduğunu iddia ederse etsin,

yine ne kadar kurbanlar adına yorum yapıldığından bahsederse etsin, bu yorum sahipleri kötü niyetli bilinçli saptırıcılar değilse fena gafiller durumundadır; tarihin put anlatımcılarıdır.

1- SÜMER TOPLUMUNU NASIL YORUMLAMALIYIZ?

Konumuz Yapısal Sosyolojiye giriş olduğundan, bu amaçla bağlantılı olarak Sümerlere yer vereceğiz. Uygarlık tarihini yazmıyoruz. Fakat yorumlarım buna katkı olarak anlaşılmalıdır. Şu soruya yanıt arıyorum: Tarihi yorumlamada Sümer örneğini nasıl değerlendirmeliyiz? Cevaplar hem yöntemsel açıklık, hem de tarihe giriş için katkı sağlamalıdır. Örneği çok çeşitli açılardan işlemekte yarar vardır.

a- Aşağı Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın birleştiği ve birbirine yakınlaştığı yerlerde, zengin alüvyonlu ve sazlık topraklarda inşa edilen bu uygarlığın daha kuzeyinde muhteşem bir aşama geçiren ve adına Tel Halaf dönemi (M.Ö. 6000-4000) de denilen neolitik kurumlaşma aşamasında besin bolluğu ve çeşitliliğinin sağlandığı bilinmektedir. Buna yol açan üretim teknikleri kadar bu teknikleri keşfeden zihniyete yol açan köy toplumudur. Yerleşiklik tarla demektir; beraberinde getirdiği birbirini besleyerek gelişen toplumsal kurumlaşmadır. Kurumlaşma bir anlamda toplumsal zihniyetin örgütlenmesidir, kolektifleşmedir. Mevsimlerin elverişli, yağmurların yeterli olması sulamayı öncelikli kılmaz. Fakat sulamanın önemi kavranır. M.Ö. 3000'lere doğru Yukarı Mezopotamya'da birçok köy yerleşiminin kent sınırına yakınlaştığı kanıtlanmakta, arkeoloji bu konuda bu sahalarda gün yüzüne çıkarılmış onlarca örnek saymaktadır.

Kent için belirleyici göstergelerden olan surlarla çevrilme birçok höyükte ortaya çıkarılmıştır. Fakat sulamanın sınırlılığı ve yağmura dayalı hasat, daha fazla büyüme ve sayıca çoğalmayı zorlamaktadır. Aşağı Dicle ve Fırat sulama için çok elverişlidir; toprak bol ve verimlidir. M.Ö. 5000'lerde ilk köysel yerleşimcilerin kuzeyden, Tel Halaf kültüründen buralara indikleri kanıtlanmıştır. Zaten dönem artan nüfustan ötürü sürekli hareketliliğe de zorlamaktadır. Büyüyen ve artan köyler dört tarafa yayılma istidadındadır. Bu süreci ana hatlarıyla özetlemeye çalışmıştık. Daha güneye inildikçe yağmurların azalması sulamayı zorunlu kılmakta, bu da beraberinde kapsamlı bir örgüt-

lenmeyi gerektirmektedir. İdeal örgütlenmenin Ziggurat denilen tapınaklar çerçevesinde gerçekleştiğini gözlemlemekteyiz.

Zigguratların iç içe geçen üç işlevi, tüm Sümer toplumunu çözmek açısından kilit öneme sahiptir. Birinci işlev, en alt katta zigguratların mülkiyetinde olan toprak çalışanlarında somutlaşmaktadır. Araç gereç yapımcıları da burada barınmaktadır. İkinci işlev, ikinci katta oturan rahipler tarafından yerine getirilen yönetim görevidir. Rahip büyüyen üretim işleri için hesaplamayı yapmak, çalışanları kolektif çalıştırmak için meşruiyeti (ikna gücünü) sağlamak durumundadır. Yani hem din hem de dünya işlerini birlikte yönetmelidir. Üçüncü işlev, üçüncü kattaki tanrı varlıklarca (bir nevi ilk panteon örneği) yerine getirilmektedir. **Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa** adlı savunmamda da idea ettiğim gibi, manevi etkilemede ziggurat daha sonraki uygarlık toplumlarının âdeta maketi gibidir. Bu o denli ideal bir kuruluştur ki, bugün sayıları yüz binleri, nüfusu milyonları aşan kent toplumunu doğuran ana modeldir. Hatta daha önce belirttiğim gibi kent toplumunda kurumlaşan devlet tipi örgütlenmenin rahmidir. Ziggurat kendi zamanında da sadece kentin merkezi değil kendisidir. Kentler de üç ana bölmeye ayrılır. Meşruiyeti doğurma ve sağlama bölümü olan Mabet (tanrı yeri, evi), şehir yöneticilerinin biraz daha geniş olan oturma bölümü ve en geniş kesim olan çalışanlar için oturma mahalleleri. İşte zigguratlar bu üç işlevi birlikte yerine getiriyorlar. Hem de dünyada ilk kuruluş örneği olarak.

Biraz daha yakından baktığımızda, rahibin kesinlikle ilk girişimci olduğunu görürüz. Dönemine göre kapitalisttir (Daha iyi anlaşılması için belirtiyorum, yoksa modernite kapitalisti farklılaşmamıştır) veya patrondur, ağadır. Yapması gereken tarihsel işler vardır. Bir defa yeni bir topluma damgasını vuracak kent kurucusudur. Etrafında basit bir köy değil kent biçimlenecektir. Günümüzde bile bunun ne kadar zor bir iş olduğunu göz önüne getirirsek, rahibin önündeki görevin muazzam büyüklüğü daha iyi anlaşılır. İnşa edilecek kent için çok sayıda çalışana ihtiyaç vardır. Bunları nereden sağlayacaktır? Klan ve etnisiteden insan kopartmak çok zordur. İşsizlik bugünkü gibi kurumlaşmamıştır. Etnisiteden tek tük kopanlar işçi ihtiyacını karşılamak için yeterli değildir. Henüz zorla insanları köleleştirme dönemine geçilmemiştir. Muhtemelen rahibin tüm avantajı tanrı silahını kullanmaktır. İşte burada rahibin muhteşem işlevlerinden biri devreye giriyor:

TANRI İNŞA ETME görevi. Konu çok önemlidir. Bu görevde başarılı olunmazsa, yeni kent ve toplumu, dolayısıyla bol üretim gerçekleştirilemeyecektir. İlk devlet yöneticilerinin neden rahipler olduğunu da bu örnek gayet iyi açıklamaktadır. Ziggurat sadece kenti, bol üretimi ve yeni toplumu değil, tanrıyla birlikte tüm kavramlar dünyasını, hesabı, büyüyü, bilimi, sanatı, aileyi, hatta ilk değiş tokuşu da yeniden planlamak, projeye bağlamak ve inşa etmek durumundadır. Rahip ilk toplum mühendisidir, ilk mimardır, ilk peygamber taslağıdır, ilk ekonomisttir, ilk işletmecidir, ilk işçi başıdır, ilk kraldır.

Rahibin temel işlerini daha ayrıntılı görelim:

b- Rahibin en önemli işlerinin başında yeni bir din ve tanrı inşası gelir. Benim yorumuma göre, Sümer rahiplerinin din icat etmelerinin özü, eski 'totem' tapınmasıyla putçuluğu aşan İbrahimî dinler arasında kopuk gibi gözüken geçiş halkasını oluşturmasıdır. Gökleri düzenleyen kuvvet kavramı olarak tanrı ile toplumun kimliğini belirleyen totemik dinin bir karmaşasını oluşturmaktadır. Totemin klanı ve onun genişlemiş hali olan kabileyi belirleyen kimlik ifadesini temsil ettiği genel kabul görmüş bir yorumdur. Klanın yaşamında önem taşıyan herhangi bir nesne totem olabilir. Klanlar totem için çoğunlukla güç ifadesi taşıyan varlıkları esas alırlar. Halen aşiret adlarında rastladığımız aslan, şahin, yılan, kurt, güneş, rüzgâr, yağmur, önemli bitki ve ağaç adları bu dönemden kalmadır. Neolitiğin devindirici gücü olan ana-kadın etrafındaki kutsallık inşası erkek rahibinkini andırır. Totemik ve göksel tanrı temsilleri, bereket ve verimlilik sembolü anatanrıça biçiminde önem kazanır.

Ana-tanrıça daha sonra Sümer rahip tanrılarına karşı büyük savaş verecektir. Özellikle kurnaz erkek tanrı 'Enki'yle kadın tanrıçanın baş figürü 'İnanna' arasındaki çekişme Sümer destanlarının baş konusudur. Bu kavganın temelinde, ana-kadın önderliğinde Yukarı Dicle-Fırat havzasındaki köyler etrafında yoğunlaşan ve sömürüye yer vermeyen neolitik köy toplumu ile yeni türemeye başlayan, rahibin inşa ettiği ve ilk defa sömürüye açılmış kent toplumu arasında her düzeyde çekişme ve kavgaya olanak veren çıkar farklılığı yatmaktadır. Tarihte ilk defa ciddi 'toplumsal sorun'lar doğmaktadır. İki toplumun yönlendirici güçleri arasındaki kavga şüphesiz toplumsal sorun kaynaklıdır. Fakat tarihte gördüğümüz gibi, bu kavganın dili ve kavramları o dönemin zihniyet biçimleri tarafından belirlenir. Çünkü bugünkü zihni-

yet biçimleri yoktur. Toplumun kendisi ancak yarı-tanrı bir kimlikle ifade edilmektedir. İnsan zihni soyutlanmış bir kimlik anlayışından çok uzaktır.

Zihin sahibi insan o dönemde doğayı canlı zannetmektedir. Doğa tanrılar ve ruhlarla doludur (Bu bugüne göre geri değil, bana göre ileri ve doğruya yakın bir yorumdur). Onlara dokunmak tehlikeli sonuçlar verebilir. Hepsinin kutsallıkları vardır. Büyük özen ve saygıyla yaklaşmak gerekir. Kendilerine gösterilecek en ufak bir saygısızlık felaket getirebilir. Dolayısıyla onları kızdırmamak için adaklar adamak, kurbanlar sunmak gerekir. Kurbanlarla kutsalları, tanrıyı hoşnut etmek o denli önem kazanır ki, çocuklarını, genç oğullarını ve kızlarını kurban etmek uzun süre bir gelenek halini alır. Bu dehşet verici bir gelenektir, ama bununla toplumun ayakta tutulduğuna inanılmaktadır. Rahip ve rahibeler tarafından bu gelenek uzun süre saptırılacaktır. Ama özünün kutsallık ve korunmayla ilgili olduğu kesindir. İnsan toplulukları arasındaki her tür ilişki, bu kutsallar ve tanrılar arasındaki ilişki ve çelişki olarak ifade edilmektedir. Zihin ve dil böyle inşa edilmiştir. Bugünün 'pozitif bilim dili' yoktur. İnsanlık bu yeni pozitif bilim dilini -daha doğrusu dinini- son iki yüz yıldır tanımaktadır. Tarihi yorumlamaya çalışırken bu gerçeği asla göz ardı etmemeliyiz.

Dolayısıyla İnanna ve Enki arasındaki kavga çetin bir toplumsal kavgadır. Şüphesiz bu kavganın maddi temeli vardır. Nitekim günümüzde Türkiye'de yaşanan kavgada da bu yorumun doğrulandığını görmekteyiz. Pozitivist ve bilimci geçinen CHP güçleriyle İslâm inancı ve dinine bağlı olduğunu iddia eden metafizikçi AKP arasındaki mücadelede tarihin diyalektiğinin nasıl cereyan ettiğini bir kez daha yakından görmüş oluyoruz. Dini toplumsal kavgaya karıştırmayan hiçbir askeri, siyasi ve ekonomik mücadelenin olmadığını iyi bellemeliyiz. Aksi halde 'reel sosyalizmin' düştüğü duruma düşeriz.

Sümer rahip icadı olan göksel tanrı 'En' ile yerdeki tanrı 'Enki' erkek karakterindedir. Bu gerçeklik Sümer kent toplumunda öne çıkan erkek gücünü yansıtmakta, yani erkek kutsallaştırılıp tanrılaştırılmaktadır. Bu öyle bir kutsamadır ki, yeni yüce önder erkek 'yerden göğe kadar kutsallık ve tanrısallık' kazanmış toplumun kendisidir. Yapılan işlemin altını biraz daha kazırsak, yüceltilenin 'rahip sınıfı' olduğunu daha iyi anlayacağız. Tıpkı 'İnanna' inancının altını kazıdığımızda neo-

litiğin yaratıcı ve yönlendirici gücü olan ana-kadınların toplumsal gücünü göreceğimiz gibi.

Sümer toplumunda denge giderek kadın aleyhine bozulsa da, M.Ö. 2000'lere kadar bu mücadele denk geçmektedir. Günümüze kadar kadın-erkek ayrımındaki mücadeleyi tarihsel renkleri içinde araştırmak daha öğretici olacaktır. Bunu yapmaya çalışacağız.

Rahip, sayıları giderek azalan tanrılara ayırdığı zigguratın en üst katını son derece gizli tutar. Başrahip kendisi dışında kimsenin bu kata çıkmamasını kayıt altına alır. Bu taktik yeni dinsel gelişme için önemlidir. Böylece hem insanların saygısını kazanır ve merakını uyandırır, hem de bağımlılığını geliştirir. Başrahip burada tanrıyla buluşup konuştuğunu sürekli topluma yayar. Tanrının sözünü duymak isteyen, başrahibin 'sözüne' bakmalıdır. Çünkü o, tanrının tek yetkili sözcüsüdür. Bu gelenek olduğu gibi İbrahimî dinlere de geçmiştir. Hz. Musa Sina Dağında tanrıyla konuşup 'ON EMİR'i almıştır. Hz. İsa'nın diğer adı 'TANRI SÖZCÜSÜ'dür. Birçok defa o da tanrıyla konuşma denemesine girişmiş, ancak Şeytan bu girişimi boşa çıkarmıştır. Fakat sonunda konuşmayı başaracaktır. Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkışı aynı geleneğin İslâm'la devam ettiğini gösterir. Üst kat Grek-Roma dininde Panteon olarak daha görkemli biçimde düzenlenecektir. İbrahimî dinlerde ise Havra, Kilise ve Cami olarak daha da görkemlileşerek yeniden düzenlenecektir. Toplumdaki din sınıfının artan rolü açıkça görülmektedir.

Başrahip tanrı katında-evinde düşünce yoğunluğunu başaran kişidir. Yeni toplumun düzenlenmesinin etkili olması için, bu düzenlemenin tanrıyla diyalogunda geçen sözlere göre olması son derece önemlidir. Tanrı temsilleri için ilk defa bazı heykeller de bu kata yerleştirilmektedir. Bu buluş insan merakını daha da arttırır. Kavramsal tanrının simgesel putları, figürleri gerekli görülür. Zaten dönemin insan belleği soyut kavramlarla düşünmekten çok, bu tip figürlerle zihni tasarıya hepten yatkındır. Figürsel olmayan, yani sözel, soyut düşüncenin anlaşılması çok güçtür. İnsan toplulukları işaret dilinin (bir nevi figür ve beden dili) etkilerini yoğunca yaşamaktadırlar. Dolayısıyla figürlü, putlu tanrı kavramlaşmaları son derece anlaşılırdır. Ana-tanrıça döneminden kalma çok sayıda şişman kadın figürü daha mütevazı olup, üreten-bereketli ana-kadını temsil etmektedir.

Demek ki zigguratın üst katının ilk tanrı evi, panteon, kilise, havra, cami, cemaâ (üniversite) örneği olması son derece öğreticidir. Birbirine zincirleme bağlı bu tarihsel oluşumlar toplumun kutsal hafızası, kimliği anlamına da gelmektedir. İlahiyat, diğer adıyla teoloji bu hafızayı felsefeleştirerek öğretmektedir: İlk örneğinden kopuk ve soyut olarak. Tarihteki en büyük çarpıtmalar ilahiyat-teoloji alanında gerçekleştirilmiştir. Şüphesiz bilim ve felsefenin gelişmesinde ilahiyatın rolü yadsınamaz. Ama tanrısallığın toplumsal kaynağını belirlemeyerek, soyutun soyutuna, putun putuna sığınarak bunu yürüttükleri için, inşa ettikleri toplumsallıkla genelde uygarlığın, özelde bugünkü uygarlığın oluşumundaki baş sorumlu sınıf konumundadırlar.

Doğru, asıl kaynaklarına inen ilahiyat yorumları şüphesiz anlambilime büyük katkı sağlar. Fakat ilahiyatçıların ağır basan tarafları tüm resmi devlet ve hiyerarşi düzenlerindeki konumlarıyla en derin anlam çarpıtmalarını bilinçli veya kendiliğinden yürütmeleridir. Bu gerçeği anlamak önemlidir. Bugünkü Ortadoğu'yu anlamak için bu hususları ve her önemli aşamada aldıkları yeni biçimlerini çözümleyerek anlaşılır kılmaya çalışacağız.

c- Rahibin ikinci önemli işi toplum mühendisliğidir. Hem yeni toplumu planlamakta ve inşa etmekte, hem de bizzat yönetmektedir. Bu görev rahiplerin katı olan zigguratın ikinci katında yürütülmektedir. Tanrı vekilleri olarak rahipler başrahibin sorumluluğu altında kutsal bir sınıf oluşturacak kadar çoğalacaklar; her kentin yönetici azınlığı olarak ilk hiyerarşik (kutsal yönetim) kastı oluşturacaklardır. Rahiplerin profesörün de ilk taslağı olduklarını boşuna söylemedik. Rahipler maddi değerlerin üretimini birinci kattaki adamlarına (kullaşmanın başlangıcı) yaptırırken, kendileri esas olarak tanrıyla birlikte bilim ve bilimin düzenlenmesiyle uğraşmaktadır. Yazı, matematik, astronomi, tıp, edebiyat ve tabii ki ilahiyat biliminin temelleri orta kattaki rahip odalarında atıldı. Orta kat aynı zamanda okul-üniversitenin maketidir. Tanrı katı mabetlerin, rahip katı okulların prototipidir. Şüphesiz bu faaliyette büyüyen kent toplumunun işlerini yönetmek başlıca etkendir. Maddi faaliyetlerin kendi başına, yani Marks'ın yorumuyla hiçbir zaman 'özgür emekçi'lerle yürütülmediğini iyi anlamak gerekir. Kapitalist dönem de dahil, hiçbir sınıflı toplumda özel veya kolektif mülk sahiplerinin özgür emekçileri olamaz. Baskı ve meşruiyetle kul-

laştırılmayan hiçbir insan başkalarının mülkünde özgürce çalışmaz! Yeri geldiğinde bu konuları da yorumlayacağız.

Rahipler yönetim işlerini önemli oranda meşruiyetle gerçekleştirmektedir. Bundaki en büyük hünerleri tanrı sözcülüğü ve bilim tekelciliğini ele geçirmeleridir. Tanrı sözcülüğü ve bilimsel buluşları kendilerine muazzam bir yönetim gücü vermektedir. Unutmayalım, kapitalizmde de BİLİM GÜÇTÜR. Bu bilimin temellerinin neolitik toplumda, özellikle Tel Halaf döneminde (M.Ö. 6000-4000) döşendiğini hatırlatalım. Bu dönemde ana-kadın tanrıçaların katkıları belirleyicidir. Tüm bitki, evcil hayvan, çömlek, dokuma, öğütme, ev, kutsallık evi konularında ana-kadınların ilk öğretmen konumunda oldukları iyi anlaşılmalıdır. Ana Tanrıça İnanna'nın Tanrı Enki'yle mücadelesinde en büyük ideası, yüz dört (104) büyük icadın (me) sahibinin kendisi olduğu ve Enki'nin bunları kendisinden çaldığıdır. İnanna'nın bu sözleri birçok konuda kadının ilk yaratıcı güç olduğu gerçeğini gayet iyi anlatmaktadır. Yani çoğu buluşu ana-kadınlar yaptılar. Erkek yöneticiler bunları kendilerinden çaldılar. Uygarlık aşamasının biraz da bu temelde inşa edildiğini göreceğiz.

Rahiplerin buluşlardaki katkıları küçümsenemez. Uygarlıkta bilimin temellerinde onların icat ettikleri yazı, astronomi, matematik, tıp ve ilahiyatın rolü kesindir. Bilimin başladığı süreçte Sümer rahiplerinin yerinin başat olduğunu söylemek yerindedir.

Bilindiği üzere tarihte ilk Sümer krallarına rahip-krallar denmesi gerçekliğini bu anlatımda bulmaktadır. Rahip-krallar kent toplumunun ilk krallarıdır. Her kentin ilkin bir rahip kralı vardır. Bilim ve ilahiyat temelinde sağladıkları meşruiyet krallık yönetimlerinin esas nedenidir. Bu durum aynı zamanda zayıf yanlarını teşkil edecektir. Belli bir dönem sonra hanedanlıklar dönemine geçilecektir. Bunda ise hanedan başının ittifaka gittiği 'güçlü adamın' etrafındaki askeri maiyet temel rol oynayacaktır. Zor 'rahip oyununu' yenecektir. Bu konuyu sonra işleyeceğiz.

d- En altta çalışanlar katı bulunmaktadır. Belki de ilk köleleşme, serfleşme ve işçileşmenin temellerini oluşturdukları için, bu 'birinci kat çalışanlarını' iyi kavramalıyız. Bunlar nereden ve nasıl sağlandılar? Zorun ve iknanın bunda rolü neydi? Bunlar hangi topluluktan ve neyin karşılığında sağlanmaktaydı? İçlerinde kadınlar var mıydı? Kadınlar ve

ailenin rolü neydi? Bu soruları yanıtlamak önemli bir aydınlanma sağlayacaktır.

İlk çalışma gruplarının oluşumunda muhtemelen rahibin ikna gücü başta gelmektedir. Yapılan ilk üretim düzenlemesinde sulamayla birlikte artan besinlerin çalışanları geldikleri yere göre daha iyi beslediği düşünülebilir. Artan nüfus ve göçlerle birlikte kabile çatışmaları sonucunda kabilesiyle anlaşmazlığa düşenler tapınağı kurtuluş çaresi olarak görmüş olabilirler. Diğer bir etken olarak, tapınak inşasında ve üretiminde çalışmanın kutsallığı çok daha önemli bir rol oynamış olabilir. Her aile ve kabilenin belli sınırlar dahilinde çocuklarını tapınağın hizmetine verdiği Ortadoğu geleneğinde çokça görülmektedir. Tapınak angaryası genel bir kategoridir, hatta bir onur payesi bile vermektedir. Tapınakta çalışanlar toplumda daha onurlu karşılanmaktadır. Bir nevi Hıristiyan manastırcılığına benzetilebilir. Tarikatçılıkla da benzer yönleri vardır. Şeyhin mülkünde çalışmak onur kazandırır ve sevaptır.

Zigurratlar kolektif çalışmanın ilk ve saf örneğini teşkil etmeleri açısından dikkat çekicidir. Örneğin bazı sosyologlar (Max Weber) bu çalışmayı 'Firavun Sosyalizmi' olarak değerlendirmektedir. Zigguratların ilk komünist uygulama örneği oldukları açıktır. Zanaatkâr toplulukları da çalışanlar grubuna dahildir. Hep birlikte bir fabrika üretimini andırmaktadır. Ürün fazlası depolanmaktadır. Bunun kıtlığa karşı iyi bir sistem olduğu açıktır. Bu işletme şekli rahiplerin gücünü olağanüstü arttırmaktadır. Hiçbir aile veya kabile bu etkinliğe ulaşamaz. Tüm aile ve kabileleri aşan bir topluluk ve güç söz konusudur. Yeni toplumun ve devletin rüşeym halini ziggurat lar kadar açıkça ortaya koyan hiçbir örnek yoktur.

e- "Ziggurat sisteminde kadın ve ailenin konumuna ne oldu?" sorusu da önemlidir. Ana-tanrıça dininin ziggurat rahip dinine muhalefeti Sümer metinlerinde bolca izlenmektedir. Muhalefet çeşitli biçimlerde sergilenmektedir. Kadın rahibeler kendi ağırlıkları altında tapınaklar inşa etmektedirler. Neredeyse her kentin bir koruyucu tanrıçası vardır. Çarpıcı örnek Uruk Tanrıçası İnanna'dır. İlk Sümer şehir devleti olarak tarihte anlam bulan Uruk (Bugünkü Irak'ın adı Uruk'tan gelse gerek) kenti bu konuda incelenmeye değer bir örnektir. İlk kral Gılgameş'in kenti olması açısından da ünlüdür. Muhtemelen Uruk ilk şehir-devlet örneğidir. M.Ö. 3800-3000 yılları tarihte Uruk dönemi

olarak geçer. Uruk'un kurucu tanrıçasının İnanna olması, eskiliğini ve ana-kadının rolünün halen başat olduğunu yansıtmaktadır. Uruk'un Eridu'ya (Tanrı Enki'nin kenti, belki de ilk rahip devleti) karşı mücadelesi destansıdır. İnanna ve Enki şahsında kadının erkeğe karşı mücadelesinin güçlü somut örneğini sunması kadar destansı yanını da göstermektedir. Kadın tanrıça figürleri zamanla azalır. Babil döneminde kadın kesin bir yenilgiye uğramış gibidir. Kadın köle olduğu kadar resmi, genel ve özel fahişe'dir artık.

Zigguratların bir kısmında kadınların aşk nesnesi olarak rol oynadıkları bilinmektedir. Üstelik en iyi ailelerin kızları için aşk nesnesi olmak onur payesi taşımaktadır. Seçkin ve ayrıcalıklı kızlar oraya alınır. Rahip düzeninde kadın sunumu muhteşemdir. Zigguratlarda bir saray düzeninde her tür güzellik eğitimlerinden geçmekte, bazı etkinliklerde (sanat, müzik) ustalaşmaktadırlar. Civar bölgelerin seçkin erkeklerinin beğenisine sunulmakta, bazılarıyla anlaştıklarında evlendirilmektedirler. Bu tarzda tapınağın hem geliri hem de etkinliği oldukça artmaktadır. Tapınaktan kadın almak ancak soylu aile erkeklerine nasip olmaktadır. Ayrıca tapınak eğitiminden geçtikleri için, bu kadınlar tapınak etkinliğini yeni kabileler içinde temsil ederek kendilerini yeni toplum-devlete bağlamaktadırlar. Kadınlar bir nevi yeni rahip toplum-devletinin en verimli ajanları durumundadır. Başta İsrail olmak üzere, devletlerin halen etkin olarak başvurdukları bir yöntemdir bu. Kadının bu biçimde kolektifleştirilmesi 'genelev' sanatının prototipidir. Kadın düştükçe, tapınakların soylu tanrıça ve aşk kadınlığından 'genelev'in çaresiz, kendini pazarlayan en kötü 'işçi'sine dönüşecektir. Sümer toplumu bu açıdan da ilk olma onuruna veya onursuzluğuna sahiptir.

Ama şunu da söylemeden geçemeyeceğim. Eğer bu yöntem istismar edilmeyip daha da onurlu bir seviyeye taşınsaydı ideal olurdu. Gerek ana-kadının örneklik ettiği, gerekse baba-erkek'in önderlik ettiği düzenlerde kızların sağlıklı yetişmeleri güçtür. Ne bilgi ne de maddi olanaklar buna elverir. Kadın bakımı ustalık ve maddiyat gerektirir. Bunun için ideal alan olarak kadın tapınakları düşünülebilirdi. Fakat erkek egemen toplum baskı ve istismar yoluyla bu kurumu düşürür. Sümer örneği bu konuda hayli öğreticidir. Toplumun gıptayla baktığı ve kızlarını vermek için yarıştığı bir kurum söz konusudur. Bana göre bu haliyle halen erişilmemiş bir ilk örneği sunmaktadır.

Kızlar bu tapınaklarda (Günümüzdeki kız enstitülerine benzetilebilir) büyük gelişme fırsatı bulmaktadır. Temel amaçları da koca seçimi değil, yeni toplum-devlete öncülük etmektir. Daha soylu, aşklı bir toplumsal yaşama vazgeçilmez katkı sunmaktadırlar. İdeal bir toplumda kız çocuklarını kutsal ve yücelik arz eden bir yuvada, okul düzeninde eğitmek zorunludur. Özellikle her çekirdek ailenin veya geniş ailelerin kadın eğitimi çok geridir ve genel toplumun (erkek toplumu) köleliğini aşılamaktan başka bir amaç taşımaz. 'Özgür Kadın Enstitüleri' çağdaş tapınaklar olarak rol oynayabilir. Hazırlamayı düşündüğüm **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda buna değinmeye çalışacağım. Bir bütün olarak aile konusuna da.

Zigguratların kadın düzenlemelerinin de yeni toplum-devletin hizmetinde geliştirilmiş oldukları açıktır. Rahiplerin gerçekten hem büyüleyici düşündükleri, hem de yeni toplum-devletlerini ideale yakın düzenledikleri anlaşılmaktadır.

Zigguratların yeni gelişen bir toplumsal etkinlik olarak 'ticaret'teki rolü çok açıktır. Bilebildiğim kadarıyla metinlerde geçmese de, tahminimce aynı zamanda bir ticarethane rolünü de oynamışlardır. Artık-ürün ve zanaatkârın ürettiği araçlar ticarete konu olabilir. Tarih M.Ö. 4000-3000 dönemini ilk defa ticaretin geliştiği çağ olarak yorumlamaktadır. Sümer toplumu armağan sisteminden (topluluk ve aileler arasında hediye sistemi) değişim sistemine geçildiği ve yaygın bir metalaşmanın (değişim değeri için üretim) başladığı çağa denk gelmektedir. Dolayısıyla 'baş tüccar toplumu' olması beklenir. Öyle olduğu da tarihteki (Kazılarda bunun örneğine rastlanmaktadır) örneklerinden anlaşılmaktadır.

M.Ö. 3500-3000 döneminde başlamış gözüken bir Uruk kolonileşme sistemine tanık olmaktayız. Toros-Zagros sisteminde Uruk kolonileri doğal olarak belki de devlet adına tarihteki ilk kolonileşme hamlesinin ürünleridir. Hanedan kolonileri daha eskidir. Ayrıca farklı kabile kolonileri gerçek kolonileşme sayılmaz. Koloni için 'metropol' bir kente ihtiyaç vardır. Uruk, çok ünlü bir 'metropol' olarak kolonilere sahip olsa gerekir. Daha sonraları Ur (M.Ö. 3000-2000) ve Asur (M.Ö. 2000-1750) kolonileri ünlüdür. Şahsi görüşüme göre Pencap'taki Harappa ve Mohenjodaro eskiçağ kentleri (M.Ö. 2500'ler) ile Mısır uygarlığının kendisi de (M.Ö. 4000-Milat) geniş anlamda Sümer uygarlığından kaynaklı birer koloni düzenidir. Bağımsız gelişse ve

direkt Sümer kentleriyle ilişkileri olmasa da, başat uygarlık olarak Dicle-Fırat çıkışlıdır.

Rahip düzeninde ticaretin etkin bir rol oynadığı muhakkaktır. Çünkü kendi ürün fazlalıklarını ticarete konu etmenin yanı sıra, eksik ürün ihtiyaçlarının (Mezopotamya'nın aşağı vadisinde kent için birçok madde eksiktir. Dolayısıyla ticaret ya da el koyma zorunludur. İkisi de yapılmış olabilir) önemli bir kısmını ticaretle karşılamaları gerekir. Bölgeyi ağ gibi saran koloni düzeni bunun içindir. Fırat ve Dicle kıyılarındaki birçok koloni bu amaçla kurulmuştur. Bunların bolca izlerine rastlamaktayız. Özellikle kereste, maden, dokuma ticareti yaygındır.

Kalın çizgilerle sergilemeye çalıştığımız gibi, zigguratın etrafında yeni bir toplum-devlet prototipinin oluştuğu kesindir. Devlet-toplumunun somut gelişmesinin tüm uygarlık sistemimizi etkilemiş ilk örneğinin Sümer zigguratı kaynaklı olduğu kesin gibidir. Kaldı ki, Mısır'dan Çin'e kadar diğer örnekler de aynı yolu izlemektedir. Devlet-uygar toplumun doğuşu gerçekten 'rahip tapınaklarının döl yatağı'ndan geçmektedir. Başka biçimlerde mayalandığına dair somut bir örneğe rastlamamaktayız.

O halde ziggurat örneğini yorumlamamıza dayanarak diyebiliriz ki, Sümer toplumuyla ilk maskeli tanrılar ve örtük krallar çağına girdik. İlk maskeli tanrılar Sümer rahipleri oldukları gibi, peşi sıra örtük (politik giysili) krallar gelmektedir. Ne tantana, ne azametli yürüyüşle!

f- Rahip devlet-toplumunun arkasından hanedan devletinin geldiğini görmekteyiz. Devletli toplum gibi bir toplumsal gelişmenin anlam yüklü olması rahip tipini öncelikli kılmaktadır. Başlangıçta meşruiyet ve düzenleme için akıl dolusu kişilere ihtiyaç vardır. Kendini kanıtlaması gereken bir toplumsal inşa söz konusudur. Bunun politik-askeri güçle kurulamayacağını yorumlamak zor değildir. Zorun uygulanabilmesi için öncelikle artık üretime ve ticarete açık, ona erişmiş bir topluma ve yönetim sistemine ihtiyaç vardır. Yeni toplum bu anlamda kurumlaşmış olmalıdır. Politik-askeri güç ancak bu tür kurumlaşmış bir toplumu ele geçirirse anlamlı olabilir. Aksi halde kaosu geliştirmekten öteye rol oynayamaz.

Şüphesiz hanedanlıklar tarihi de Mezopotamya'da eski ve güçlüdür. Etnisitenin farklı kimliklere kavuşmasıyla her aşiret-kabile düzeni içinde aşireti korumada, verimli alanlarda üslendirmede ve iç sorunlarını çözmede tecrübe kazanan kişilerin etrafında hanedansal geliş-

menin yaşanması kaçınılmazdır. Muhtemelen bir aile ve kabile sivrilecektir. Aşiret yönetimini ya oluşturacak ya da ele geçirecektir. Şüphesiz bunda aşiret üyelerinin rızası belirleyicidir. Aralarında akrabalık bağları geçerlidir. Yabancıya (Eğer aşirete uygun biçimde katılır ve içinde erirse üye olabilir) yer yoktur. Özellikle ilk şekilleniş döneminde toplumsal gelişmenin klan kimliğinin zayıflamasından sonra en güçlü kimliksel çıkışıdır. Tarihte bu gelişmenin ağırlıklı olarak M.Ö. 5000 yıllarında geliştiği yorumlanmaktadır. Kaynağı Sümer toplumu değildir. Aşiretsel gelişmenin ilkin Aryen dil-kültür gruplarında yaşanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Benzer bir gelişmenin Semitiklerde belki de daha eskiden, M.Ö. 9000-6000 arasında ortaya çıktığı söylenebilir.

Hanedanlığın Aşağı Mezopotamya'da güç kazanmasını M.Ö. 5000'lere kadar gözlemlemekteyiz. Uruk döneminden önce yaşanmış olan El Ubeyd dönemi (M.Ö. 5000-4000 Eridu merkezli) hanedanlar bakımından güçlüdür. Fakat bunların devlet teşkilatlanmasına geçtiklerini gözlemleyememekteyiz. Bir nevi kolonileşmeye yöneldiklerini kanıtlayan gelişmeler vardır. M.Ö. 5000-4000 yılları arasında Aryen kültür tabakalarında Semitik seçkin aile yerleşmelerine rastlamaktayız. İlk Semitik kolonicilik bugün Güneydoğu dediğimiz Yukarı Dicle-Fırat havzasında gözlenmektedir.

Hanedanlık sisteminin bir özelliğini çok iyi kavramak gerekir. Günümüzü de yakından ilgilendiren bir özelliktir bu. Ailecilik ve ailenin çok erkek çocuğa sahip olması, esas olarak hanedan ideolojisinin köşe taşıdır. Gerek çok kadınla evlilik, gerekse sürekli erkek çocuk sahibi olmak hanedan ideolojisinin baş istemidir. Bunun anlaşılır nedeni politik güç sahibi olmaktır. Rahip 'anlam' gücüne dayanarak öncülüğe geçtiği gibi, hanedanın güçlü kişisi 'politik' güce dayanarak öncülüğe oynayacaktır. Politik güç kavramı uyulmadığında zoru çağrıştırır. Rahip gücünde ise, uyulmadığında, 'tanrının gazabı' gibi manevi bir güç uyarıcı etki yapar. Politik gücün esas kaynağı ise 'güçlü adamın askeri maiyeti'dir. Daha önceki avcılık döneminde, özellikle ana-kadının etkili olduğu dönemde erkek kıstırılmış gibidir.

Kısaca bu olguyu (algıyı) anlamak için ana-kadın düzenini, aile gerçeğini kavramak gerekir: Ana-kadında koca ya belli değildir ya da çok siliktir. Ana-kadın öyle 'sevdiği erkekle aşk yapacak durumdaki kadın' değildir. Aşk ve cinsiyetçi toplum henüz gündemde değildir. Kadın

herhangi bir erkeğe karılık bağıyla bağlı değildir. Erkek de kadın üzerinde ne egemenlik kuracak ne de 'benim karım' diyebilecek durumdadır. Avcılık oyalanılan, fazla verimli olmadı mı değeri bilinmeyen bir iştir. Erkeğin çocuklarının olması gibi bir durumu da toplumda gelişmiş olmaktan uzaktır. Çocuklar ana-kadınındır. Doğası gereği ana-kadının öyle şehvet peşinde koşması, zevk için cinsel birleşme araması söz konusu değildir. Her canlı kadar bir cinselliği söz konusudur. Üreme amaçlı bir cinsellik durumu vardır. Çocuklar için emek harcaması çocukların ana-kadına aidiyetinin temel nedenidir. Hem doğurması hem de beslemesi kendisine bu hakkı vermektedir. Dolayısıyla çocuğun babasının belli olup olmamasının hiçbir toplumsal anlam taşımadığı dönemde babalık hakkından bahsetmek saçmadır. Yalnız ana-kadının kardeşleri de önemlidir. Çünkü onlarla birlikte büyümüştür. Dayılık ve teyzelik gücünü bu en eski ana-kadın hukukundan alır. O halde ana-kadın ailesi dayı, teyze (varsa onların çocukları) ve kendi öz çocuklarından oluşmaktadır. Anaerkil aile de bu hususu ifade etmektedir. Neolitiğin başköşesine oturan ana-kadın ve ondan esinli ana tanrıça kültü'nün toplumsal ifadesi böyle yorumlanabilir. Dayılar dışında erkek siliktir. Kocalık ve babalık inşa edilmemiştir.

Hanedanlık ideoloji ve uygulama olarak bu düzeni tersyüz etme sonucunda gelişecektir. Ataerkillik olarak da adlandırılan bu düzende tecrübe sahibi 'yaşlı erkek', askeri maiyeti bulunan 'güçlü adam' ve bir nevi rahip öncesi kutsallık lideri olan şamanın ittifakıyla ataerkil yönetim kök salacaktır.

Yaşlı erkeğin tecrübesi yaşam deneyimlerini ifade eder. Bir yaşlılar meclisi düşünülebilir. Literatürde jerontokrasi denilen yaşlılar yönetimi aşiretler bünyesinde erkenden görülen bir gelişmedir. Yaşlı erkek danışılan, akıl alınan bilge kişidir. Topluluğun ona ihtiyacı vardır. O da bu tecrübesini kullanarak yaşlılığın zorluklarını aşmaya çalışır. Toplulukla böylesi bir denge kurulur.

'Güçlü adam', ana-kadın kıskacından kurtulmak isteyen erkeğin etkili avcılık konumuyla sağladığı güçtür. Fiziki gücü ve avcılık tekniği başarılı av yapma şansını arttırır. Bu özelliğinden yararlanmak isteyen gençlerle kurduğu birlik daha da başarılı olmasını sağlar. Belki de tarihte ilk askeri maiyet bu temelde ortaya çıkmıştır. Avcı erkek tarihte kadın karşısında bariz bir üstünlüğe geçmiştir. Kabilenin yaşlılarıyla kurduğu ittifak ataerkilliği anaerkillik karşısında güçlendirecektir.

Son ittifak halkası toplumun şifa dağıtıcıları, mucize sahipleri olan şamanlardır. Şaman rahip ve büyücünün ortak fonksiyonlarını taşır. Eğitimcidir, belki de toplumdaki ilk uzmandır. Biraz şarlatanlıkla karışık da olsa, şamanın uzmanlığı toplulukta giderek kurumlaşır. Şaman da daha çok erkektir. Hanedanlık inşasında bu güçlerin ittifakıyla anaerkil düzen büyük bir darbe yer. Sümer metinlerinde aralarında yoğun mücadele verildiğine dair izlere rastlamaktayız. Erkek bu düzen altında hem çocukların sahibidir, babasıdır, hem çok çocuk (güç için özellikle erkek çocuk) sahibi olmak ister, hem de buna dayanarak ana-kadının elindeki birikimleri ele geçirir. Mülkiyet düzeni gelişmektedir. Rahip devletin kolektif mülkiyeti yanında, hanedanın özel mülkiyeti de gelişmiştir. Çocukların babalığı bu yönüyle de gereklidir. Yani mirasın çocuklarına (daha çok erkeğe) geçmesi için babalık hakkı şarttır.

Hanedanlık, ataerkillik ve babalık sınıflı topluma yaklaşıldığının da kanıtı, göstergesidir. Hanedanlar rahip devletiyle yaşanan çekişmelerinde askeri güçlerinden de yararlanarak 'politik devrim' yaparlar. Sümer metinlerinde bu yönlü birçok kavgaya ve politik altüst oluşa rastlanmaktadır. Nitekim Uruk kent devletinden sonra inşa edilen 'Ur devletler sistemi' hanedan karakterlidir. I., II. ve III. Ur Hanedanlığı bu gelişmeyi vurgular. Hanedanlık yönetimi rahiplerin teolojik yönetimlerine nazaran daha laik politik bir sistemi çağrıştırır. Yeni tanrılıklar inşa edilir. Rahipler artık politik önderliğin yardımcıları konumuna indirgenmiştir. Yine büyük rolleri vardır. Fakat giderek güçlerini daha da yitirecekler ve basit birer meşruiyet sağlayıcı olarak düzeni kutsayan propagandacılar haline geleceklerdir. Devletin doğurucuları, maskeli tanrılar artık ikinci, üçüncü derecede örtük kralın maiyetinde sayılmaktadır. Devleti oluşturan rahipler sınıfının meşruiyet zırhını kullanmak için, hanedandan gelme krallar artık kendilerini 'tanrı-krallar' olarak ilan etmekten çekinmeyeceklerdir. Her geçen gün sınıflaşmanın derinleşmesi ve kent sayılarının çoğalmasıyla 'Sümer uygarlığı' dediğimiz toplum tipi kalıcılığını kanıtlayıp kurumlaşacaktır. Ortadoğu toplumunda hanedanlığın çok eski gelenekselliği günümüze kadar kendini taşımıştır. Ortadoğu'da cumhuriyet, demokrasi gibi sistemlerin gelişmemesi rahip ve hanedan kaynaklı devletleşmeyle yakından bağlantılıdır.

Sümer uygar toplum modeli en az neolitik model kadar dünyada uygarlığın gelişimini belirlemiştir. Kavram olarak 'uygarlığın' 'kültür'den farkı sınıfsallıkla bağlantılıdır. Uygarlık sınıf kültürü ve devletiyle ilgilidir. Kentlilik, ticaret, ilahiyat ve bilimin kurumlaşması, politik ve askeri yapının gelişmesi, ahlâk yerine hukukun öne çıkması ve erkeğin toplumsal cinsiyetçiliği yeni uygar toplumun hâkim göstergeleridir. Bir anlamda bu özelliklerin toplamına uygar toplum kültürü de denilebilir. İki kavram bu haliyle özdeş kılınır. Aynı anlamda kullanılır.

Verimli Hilal kaynaklı neolitik toplum kültürünün dünyaya yayılmasına benzer bir süreci ikinci büyük yayılma izleyecektir. Bu sefer 'uygarlığın beşiği' olarak rol oynayan Verimli Hilal topraklarında doğurup beşiğinde büyüttükten sonra, yeni evladını (Artık kız değil erkektir) dünyanın yetişmiş kızlarıyla evlendirerek kendini çoğaltacaktır. Benzetme yerindedir. Neolitik kültürün yayılmasının dünyanın ulaşılan her alanında daha çok ana-tanrıça kızlarının yetişkin hale gelmesiyle kurumlaştığını varsayabiliriz. Erkek egemen kültürü ifade eden uygar toplum ise, yayıldığı alanlarda erkek evladın kurumlaşması anlamına gelecektir. Kız evladı kendisine karılaştırarak bağlayacak olan uygar erkeğin nesli hepten (kadın ağırlıklı toplum erkek egemenlikli toplum içinde eriyerek) erkekler doğuracak ve günümüze kadar uygarlığımızın erkekliği çoğalarak ve güçlenerek devam edecektir.

2- UYGAR TOPLUMU DOĞRU YORUMLAMAK

Sümer toplumuna ilişkin yorumlarımızı genelleştirip biraz daha ayrıntılandırmak aydınlanma ve anlama gücümüzü arttıracaktır. Yapılması gereken, uygarlığı çözümleyerek zihniyet ve kurumlarında muazzam bir yekûn tutan maskeleri indirip ardındaki yüzleri açığa çıkarmak, gerçek çıkarları, yalın ve somut toplum hallerini görünür kılmaktır.

Tarihsel-toplumumuz kadim uygarlığın yaşlılığını öne sürerek kendini 'yeniçağ', 'yakınçağ' adıyla genç göstermek ister. Burada bir gariplik vardır. Gençlik bir olgunun doğuşuna yakın zamanını ifade eder. Eğer kanıtladığımız gibi Sümer toplumu uygarlığımızın doğuş anını temsil ediyorsa, gençlik de ona göre belirlenmelidir. Bu durumda 'yeni' ve 'genç' sıfatları bir aldatmaca olup, en yaşlı uygarlık toplumu olduğumuz anlaşılacaktır. Zamanı tersinden okuyarak yaşlıyı genç

gibi göstermek, uygar topluma ilişkin yapılan maskelemelerin bir devamıdır.

Sorulması gereken temel soru şudur: Kent uygarlığı da diyebileceğimiz uygar toplum neden yoğun maskelemelere ihtiyaç göstermektedir?

Sümer rahiplerinin müthiş maskeleme ustalığı durmadan sürdürüldü. Başlangıç halinde soylu ve anlamlı bir içeriği olan tanrısallık neden insanı düşürmenin ve anlamsızlığın baş kavramına dönüştü?

Uygar toplumun lehinde ve aleyhinde birçok görüş dile getirilmiştir. Fakat en zor ifade edilen ve başarılan şey, uygarlığın radikal eleştirisini yapmak ve aşılması pratiğine girişmektir. Bu da yapılan yorumların başarısızlığını göstermektedir. İnsanlığın özgürlük arzusu üzerinde muazzam bir baskının oluştuğu da ortak bir yargıdır. Uygarlığın sürdürülemez bir konuma çoktan geldiği sıkça söylenmektedir. Hegel uygarlık tarihini 'kanlı mezbahalar seremonisi' olarak yargılar. Savaşsız geçen bir yılı yoktur. Baskı altındaki yaşam sanki doğa kanunuymuş gibi yansıtılmaktadır. İstismar tam bir yaşam kuralı seviyesine yükseltilmiştir. Dürüstlük, saflık ve ahlaki kalabilme enayilik yerine konulmaktadır.

Şuna varmak istiyorum: Uygar toplumu onu aşmak isteyen bir eleştiriye imkân sunacak bir içerikte yorumlamak gerekir. Başta Marksistler olmak üzere birçok ekolün çabalarında açığa çıktığı gibi, kendi başına kapitalist moderniteyi eleştirmekle uygar toplum aşılamaz. Bunda da en temel etken, bir zincirin halkası gibi bağlı olduğu uygar toplumun çözümlenememesidir. Avrupa merkezli dünya görüşü en sert muhaliflerini bile etkisizleştirmiş gibidir. Neolitik kültür-Avrupa uygarlığı ilişkisinde olduğu gibi, Avrupa uygarlığı-önceki uygarlıklar tarihi ve toplumu ilişkisinin anlaşılır bir yorumu da en çok ihtiyaç duyduğumuz husustur. Çok amatörce de olsa, bu uygarlığın en sert baskısı altında bir mahkûmiyeti yaşamam, yorum geliştirmeyi hem hak hem de görev olarak önüme koymaktadır.

a- Uygarlığı yorumlamak öncelikle yapısal sosyolojinin bir sorunudur. Bilim olmanın temel koşulu eğer pozitivizm bataklığında debelenmek olmayıp özne-nesne ayrımını aşan 'anlambilim'e hizmet etmek ise, en çok da yapısal sosyoloji alanında buna ihtiyaç vardır. Doktorun yaptığı nasıl teşhis ve tedaviyse, genel sosyolojinin biricik görevi de toplumun teşhis ve tedavisi olmalıdır. Bilmenin bir tek gerek-

çesi olabilir: Çok bağlı olduğumuz yaşamı anlamlandırmak. Yaşamın anlamlandırılması ise, yapısallıklar sorununu anlamamıza ve sağlıksız olanları varsa yeniden yapılandırmamıza imkân verecektir.

Uygarlık toplumu anlambilimin en çok zorlandığı yapısallıklar yığınıdır. Bu yığının varlığı bizzat anlambilimin saptırılması ve anlambilim olmaktan çıkarılmasıyla yakından bağlantılıdır. Elde tüm silahlarını kuşanmış olarak, can çekişmekte olan bir kurbanına son söz olarak 'YALANI' itiraf ettirmek, aksi halde her tür yöntemle 'İMHA' etmek olan garip bir varlık, bir Leviathan'dır o. Bu varlık yani uygarlık yerinde bir tavırla her türlü canavara benzetilebilir. Fakat bu çok geri bir yaklaşımdır. Hele bilim insanı hüviyetimiz varsa, bu bizi çocukluk hayalinden (canavarlık hayalleri) öteye götürmez. Canavarın yetkin biçimde teşhis edilmesi de yetmez. Acilen yapılması gereken tedavidir. Bütün tedavi denemelerinin boşa çıktığı ortadadır. En son aşamasında oluk oluk akan kan, korkunç acılı ve soykırımlı geçen yaşamlar, beterin beteri açlık, işsizlik, her tür hastalıklar ve eko-çevrenin (mutlak gerekli olan yaşam çevresi) yıkılması en son durumun bir cümleye sığdırabileceğim raporudur. Eğer yapısal sosyoloji ve özgürlük sosyolojimiz sosyal bilim yaptığını iddia eden binlerce kimsenin yaşadığı bir çöp yığını olmaktan kurtulmak istiyorsa, teşhis ve tedavisindeki gücünü kanıtlamak durumundadır. Aksi halde Adorno'nun söylediği gibi, "Soykırım kamplarından sonra, gökteki tüm tanrıların -sözde bilim adamlarının- söyleyecekleri tek bir sözcükleri olamaz."

Uygarlık sadece bir 'kanlı mezbahalar seremonisi' değil, daha fazlası olan bir şeydir; insan yaşamının biricik nedeni olan özgürlüksel anlamının sürekli soykırıma tabi tutulmasıdır. Geriye kalan yaşamın posasıdır. Uygarlık en yalın teşhisle özgür yaşamın anlamının boşaltılmasından geriye kalan şeydir.

En basit canlı yaşamına baktığımızda gördüğümüz şey yaşama anlam vermesidir. Bu öyle bir anlamdır ki, milyonlarca çeşide ulaşabilme, kayalıklara kök salma, gerektiğinde kutup soğuklarında varlığını sürdürme, gerektiğinde uçma, insan buluşlarının yanından bile geçemeyeceği sınırsız teknikleri geliştirme gücüne eriştirir. Uygar toplum ise, başlangıcında yalan dolan ve örgütlenmiş zorla yaşamın en gelişmiş varlığını anlam yitimine uğratma, son aşamasında ise intiharın eşiğine getirme gücünden başka hangi anlama veya anlamsızlığa sahiptir?

Sosyoloji Avrupa merkezli aşamasında uygarlığa bu gücünü yeniden tanıtma sözü, Hıristiyanlıktaki deyişle Tanrının son 'sözü' olmuştur. Bu sözleri terk etmek, en basit canlının sahip olduğu yaşamın anlamına saygının gereğidir. En gelişkin ahlâkı yaşayan varlık bu kadar ahlâksızlığı hiçbir şeyle izah edemez. Tekrar hatırlatalım: İLAHLARIN SÖYLEYEBİLECEĞİ TEK SÖZ KALMAMIŞTIR.

Tarih diye belletilen devlet kurumları ve yardımcıları olan dolaylı kurumların kuruluş ve yıkılış öyküleri değil midir? Hanedan yükseliş ve çöküşlerini anlatan bu tarihin biricik amacı yeni hanedanların entrika ve zorbalıkla iktidar tacına konup 'sürü çobanlığı'nı elde etmeleri değil midir? Bunun biricik amacı ise 'sürü'nün yünü, sütü, gerektiğinde eti ve derisi için istismarı değil midir?

Kahramanlık öykülerinden hangisi zorbalıktan azade, istismardan uzaktır? Aşireti, kavmi ve dini için ayağa kalktıklarını ilan edenler, iktidar tacından başka bir değer tanıdıklarını kanıtlamışlar mıdır?

Savaşsız bir yılı ve insan alanı kalmamış uygar toplum gerçekten 'mezbaha' kurumundan başka hangi adı anlamlıca hak edebilir?

Bilim, sanat ve tekniğin gelişimi diye hikâye edilenlerden hangisi gerçek mucitlerinin başına mal olmamış veya gasp edilmiştir?

Düzen, istikrar ve barış diye öykülenen gerçeklik 'kuzuların sessizliği' değil midir ya da kulların (köle, serf, işçiler, emekçiler, tüm ezilenler) boyun eğdirilmesini anlatan tiyatro seanslarından başka hangi derin anlama sahiptir? Bu uygarlık konusunda sorular sınırsız arttırılabilir ve giderek derinleştirilebilir. Asıl dehşet verici olan, bu öyküyü şanlı tarih, kutsal din, güzellik ve aşk destanı, harika buluşlar, bir gün erişilecek cennet, dostluk, centilmenlik, ittifak gereği diye sunmak, küstahça insanlığın mutlak kader yürüyüşüymüş gibi göstermeye cesaret etmektir.

Şüphesiz bu soruları sorarken amacım, yaşamın özgürlükten ibaret olan anlamı uğruna mücadele eden tüm direnişçilerin gerçek kahramanlık, kutsallık, aşk destanlığı ve yoldaşlık olan özüne bağlılık, onların söylenmemiş son sözlerine duyduğum derin ilgi ve anılarına saygıdır. Eğer bir gül ağacı gibi güzelim güllerini savunmak için dikenlenmek gerekiyorsa bunu yapmak, anlam gücü belki de sonsuz güzellikte olan özgür insan yaşamının savunulması uğruna savaşmasını bilmektir.

b- Ahlaki yargılarımızdan biraz da teorik yargılarımıza geçelim. Kapitalist modernite döneminde muhaliflerin çokça sözünü ettikleri 'sınıfsallık' kavramını bütün yönleriyle, özellikle tarihsel akıştaki rolüyle anlamak çok önemlidir. Aksi halde bu kavram en yavan bir 'demagojik sakız' ve anlambilimini perdeleme araçlarından biri olmaktan öteye gidemez.

Sınıfsallığı gerçekten kavramak için bilinmesi gereken ilk husus, onun örgütlenmiş gücün el ve ayak kısımlarını teşkil ettiğidir. Bu organların kendi başlarına bir anlam değerleri yoktur. Benzetme belki aşırı sosyobiyolojiktir ama yerindedir. Toplumdaki iktidarın, uygar toplumdaki Leviathan'ın en organize güç olduğu herhalde tartışılmaz. Devleti sınıflı toplumda genel baskı ve istismarı mümkün kılan en geliştirilmiş iktidar ilişkileri bütünlüğü olarak yorumlarlarsak, baskı altındakiler ve istismar edilenler bu ilişkiler ağının ayrılmaz parçaları olmayacak mıdır? Uygarlık yalnız devlet örgütlenmesi olmayıp, dinden ekonomiye kadar tümüyle bir yapılanma ve örgütlenme gücü değil midir? Esas olarak da köle, serf ve işçi, sayılamayacak kadar çok yatay ve dikey toplumsal katman oluşturmak organize olmuş bu gücün esas işlevi değil midir?

Şunu önemle belirtmek istiyorum: Örgütlü güç yapılanmasında el ve ayakların özne değeri kazanmasına asla fırsat tanınmaz. Eğer iktidar başarılmış bir organize ise, kaba diye ifade ettiği emekçilerine mutlak hâkimiyet sağlamış demektir. Bu da daha önce var olsa bile, iktidar koşullarında özne değerini yitirmeleri demektir. Bu nedenle Spartaküs'ten Paris komünarlarına kadar isyan eden köleler ve emekçilerin başarı şansı olmamıştır. Bir şartla başarılı olabilirler: İktidar için taze kan değerinde olabileceklerse! Bu da uygar topluma yeniden eklemlenmekten başka anlama gelmez. Bilimsel sosyalizmin yüz elli yıllık denemeleri bu gerçekliğin veciz bir biçimde açıklanmasında çarpıcı bir örnek değerindedir.

Peki, iktidar ilişkileri kapsamına alınmakla bu sonuçlar arasında ilişki yok mudur? Esas anlaşılması gereken husus resmi iktidar ilişkisindeki sınıfsallığın bağlılık düzeyidir, niteliğidir, sınıfsallığın kendi başına bir eylem ve anlam değeri taşıyıp taşımadığıdır. İster sınıfın üst katmanı efendi, senyör, patron veya burjuva, ister alt katmanı köle, serf veya işçi olsun, iktidar ilişkisinde aynı ideolojik-politik yaklaşımda buluşurlar. İçlerinde itiraz etmeleri fazla değer taşımaz. Bu ilişki öyle

bir ağdır ki, bin bir düğümü vardır. Birine itiraz etseniz, hatta yırtsanız bile bin tanesi hemen devreye girer. Yırtığı tamir ettiği gibi, yırtanı en sağlamından bağlamayı başarmadan bırakmaz. Gerekirse başını alarak bunu yapar.

Sümer rahipleri ve hanedan şefleri tarafından tesis edilen ilk taslak devlet-iktidar ilişkilerindeki çalışanları, kabilenin emekçilerini düşünelim. Rahibin kullaştırmaya başladığı çalışan, bir defa zigguratın üst katında bulunan yeni imal edilmiş tanrıların (Kutsallık kavramları; öyle ki, birey üzerindeki etkilerini hiçbir maddi güç sağlayamaz) müthiş meşrulaştırıcı etkisi altındadır. Böyle olmazsa zaten oraya alınmaz. İkincisi, eskiye göre daha iyi beslenmektedir. Daha iyi beslenmesini sağlayacak başka bir alternatif görünürde yoktur. Üçüncüsü, cinsel tutkuları açısından sürekli güzellik saçan huriler gerçeği hayallerini süslemektedir.

Günümüzde medyanın sunduğundan ve orduların sağladığından belki de katbekat daha fazla itaate ve düzen düşkünlüğüne katkı sunan kadın sunumları!

Sınıf kapsamındaki bu yeni kul bir özgürlük isyancısı değil, olsa olsa bir özgürlük hainidir veya özgür yaşam anlayışından boşaltılmış bir vakıadır, farklı bir olaydır. Hanedan şefi de devlet-iktidar ilişkilerine yönelirken benzer bir uygulama içinde olacaktır. Temel ittifak güçleri içinde daha görünür, sağlam çıkarlara dayalı güçlü bir örgütlenme ilk şarttır. Hanedan aile geniş soy ilişkisi içinde saygı ve korku duyulan bir meşruiyete sahiptir. Kabile gelenekleri hiyerarşiyi sürekli yüceltir. Ufak rahatsızlıklar bile ya barışçıl olarak kabile meclisinde çözülür ya da çatışmayla aşılır. Böylesi ilişkiler yumağı içinde devlet olmaya giden bir hanedanın en zayıf tarafı olarak sınıf karakterini göstermek stratejik bir yaklaşım olamaz.

Şuraya varmak istiyorum: Sınıfsallık uygarlığın temel karakteristiklerindendir. Fakat sınıf devrimleri için temel alınacak stratejik anlamdan, teorik olarak imkânsız olmasa da pratikte sonuç alıcı olmaktan uzaktır. Devrilen tüm uygarlıklar, iktidarlar kulları ve emekçileriyle birlikte devrilmişlerdir. Kulları ve emekçileri tarafından devrilen iktidarlar ya çok azdır, ya da olsa bile yeni getirilen iktidar eskisini aratmayan bir zulüm ve istismar makinesi olmaktan öteye bir anlam ifade etmemiştir.

Tarihi sınıf savaşlarından ibaret görmek aşırı indirgemeci bir görüştür. Baskı ve istismar uygarlığın sürdürülme tarzıdır, dolayısıyla uygarlık tarihinin dayandığı sistemdir. Fakat bunun ideolojisi, politikası, hatta ekonomisi farklı çalışır. Daha doğrusu, dar sınıfa karşı sınıf mantığı tarihin akış tarzı değildir. Burada köleleştirilmenin korkunçluğu, kölelik sisteminin alçaltıcılığı, özgürlük inkârcılığı tartışılmıyor. İktidar ve uygarlık sistemlerinin kuruluşları ve çöküşlerinin başka anlam ve stratejilerle cereyan ettiği, sınıfa karşı sınıf mantığının var olan iktidar sistemine (uygarlığa) ya bilerek yeni bir iktidar biçiminde katılım sağlamak anlamına geldiği, ya da tam tersine uygarlığa karşı çıkıldığı halde bu karşı çıkışın ona taze kan olmaktan (Sovyet ve Çin deneyimleri) öteye sonuç vermediği yorumlanmak isteniyor. Burası tartışılıyor. Belki bu tartışmada aşırı iktidar indirgemeciliği yaptığımız, iktidardan kurtuluş ve çıkış kapısı göstermediğimiz biçiminde bir eleştiri yapılabilir. Bu konuyu savunmamın **Özgürlük Sosyolojisi** adlı bölümünde kapsamlıca ele alacağımı belirteyim. Özgürlüğün de en az iktidar ideolojisi, politikası ve örgütlenmesi kadar farklı bir toplumsal alanı, mantığı ve stratejisi olduğunu cevabın işareti olarak vereyim.

c- Uygarlıklar arası çatışma mı, ittifak mı sorusu günümüzde pratikte tartışılan bir sorun olsa da, tarihsel anlamı daha kapsamlıdır.

Uygarlık toplumu gerek kendi içinde, gerekse farklı uygarlıklar arasında esas olarak çatışma üreten bir yapılanmadır. Bu yapılanmanın anlamı ve amacı, dayandığı sınıflaştırma, bunun için uygulanan baskı ve istismar, sürekli yanıltma ve perdeleme gerçekliği neden sürekli çatışma üreten karakterde olduğunu açıklamaktadır. İktidar ve sınıflaşmanın kendisi çatışmadır. Bu çatışmanın içte olması veya dışa karşı cereyan etmesi özünü değiştirmemektedir. Uygarlıkları vasıflandırarak özünü değiştirmek, farklı özdeymiş gibi yansıtmak da gerçekçi görünmüyor. Savaşçı veya barışçı, tek tanrılı ya da çok tanrılı, verimli ya da verimsiz, kültürlü ya da cahil, aynı kavimden veya farklı kavimlerden oluşları özselliklerini değiştirmez. Yönlendirici gücü dünyanın tamamını fethedinceye kadar kendini görevli sayar. Uygarlık için cihan gücü olmak bünyesel bir hastalıktır, iktidar kaynaklıdır. Genişlemesi durduğu an gerilemeye başlar. Bunun sonu normale çekilmek değil yıkılıştır. Çünkü tüm iktidar sistemlerinin normali yoktur. Kanser hastalığı gibi ya yok etmek ister ya da yok edilme zorunlu-

luğuyla karşılaşır. Basit bir aşiret şefi olup da uygarlık atına binerek kendini tanrılaştıran çok kişilik vardır.

Tanrısallık iddiasının altında insanlığı yok etme gücü yatmaktadır. Savaşla büyük yok eden, büyük yaratacağını da sanır. Benlik kontrol edilemezse, psikolojik olarak kendini sınırsız abartma hastalığına yakalanır. Uygarlık sistemi bu hastalığın ortam bulduğu toplumu sunar. İktidarın yozlaştıramayacağı hiçbir toplumsal değer ve kişilik yoktur denilir. Bu değerlendirme iktidarın özüyle ilgilidir. Uygarlıklar iktidar toplumları olduğundan, yaşamla en yoğun çelişki içindeki sistemlerdir. İktidar uğruna kardeşten tutalım eşe dosta kadar gözden çıkarılamayacak değer yoktur. Uygarlıkların yönetim güçleri incelendiğinde neredeyse işlemedikleri cinayetler ve geliştirmedikleri komploların bulunmadığı görülecektir. Uygarlık güçleri yalanın sistemleştirilmesine politika adını verirler.

d- Uygarlık toplumlarında kurumlaşan bir özelliğe oldukça dikkat çekmek gerekir. Bu gerçekliğe toplumun iktidara yatkınlık hali de diyebiliriz. Bir nevi kadının karılaşma geleneği üzerinde yeniden yaratılması gibi, iktidar da toplumu kadının karılaştırılmasına benzer biçimde hazırlamadan varlığını güvence altına aldığından emin olamaz. En eski kölelik olarak karılık, ana-kadının tüm kültüyle birlikte, güçlü adam ve maiyetindekiler tarafından uzun ve kapsamlı mücadeleler sonunda yenilgiye uğratılıp cinsiyetçi toplumun egemen kılınmasıyla kurumlaşmıştır. Bu egemenlik eylemi belki de uygarlık tam gelişmeden toplumda yerini bulmuştur. Bu o denli şiddetli ve yoğun bir mücadeledir ki, sonuçlarıyla birlikte hafızalardan da silinmiştir. Kadın neyi, nerede, nasıl kaybettiğini hatırlamaz. Boyun eğmiş bir kadınlığı doğal hali sayar. Bu nedenle hiçbir kölelik kadın köleliği kadar içselleştirilerek meşrulaştırılmamıştır.

Bu oluşumun toplum üzerinde iki türlü yıkıcı etkisi olmuştur: Birincisi, toplumu köleliğe açması; ikincisi, tüm köleliklerin karılaştırılma temelinde yürütülmesidir. Karılaşma sanıldığı gibi salt bir cinsel obje durumuna düşme değildir. Biyolojik bir özelliği çağrıştırmıyor. Karılaşma özünde sosyal bir özelliktir. Kölelik, boyun eğme, hakareti sindirme, ağlama, yalancılığa alışma, iddiasızlık, kendini sunma gibi özgürlük ahlâkının reddetmek durumunda olduğu tüm tutum ve davranışlar karılık mesleğinden sayılır. Bu yönüyle düşürülmüşlüğün toplumsal zeminidir, köleliğin asli zeminidir; tüm en eski köleliklerin,

ahlâksızlıkların üzerinde işlevselleştiği kurumsal zemindir. İşte uygarlık toplumu bu zeminin tüm toplumsal kategorilere yansıtılmasıyla da alakalıdır. Toplumun bir bütün olarak karılaştırılması sistemin yürümesi için gereklidir. İktidar erkeklikle özdeştir. O zaman toplumun karılaştırılması kaçınılmazdır. Çünkü iktidar özgürlük ve eşitlik ilkesini tanımaz. Aksi halde var olamaz. İktidarla cinsiyetçi toplum arasındaki benzerlik özseldir.

Uygarlığın büyük aşamalarından biri sayılan Grek uygarlığında gençler resmen tecrübeli bir erkeğe 'oğlan' olarak sunulurdu. Uzun süre bunun nedenini çözememiştim. Sokrates gibi bir filozof bile "Önemli olan oğlanın sürekli kullanılması değil, efendisinden terbiye görmesidir" der. Buradaki mantık, gaye gençlerin oğlan olarak sürekli kullanılmasından ziyade karılık özelliklerine alıştırılmasıdır. Daha da açıklayıcı olarak, Grek uygarlığı da karılaşan bir toplum ister. Soylu, asil gençler oldukça bu toplum oluşamaz; bu toplumun oluşması için gençlerin karılaşan davranışları içselleştirmeleri gerekir. Tüm uygarlık toplumlarında benzer eğilimler vardır. Oğlancılık bu toplumda çok yaygındır. Bu öyle bir hal almıştır ki, her efendinin oğlan sahibi olması gelenekselleşmiştir. Oğlancılığı bir bireysel cinsel sapıklıktan, hastalıktan ziyade sınıflı toplumun, iktidar toplumunun yol açtığı sosyal bir olgu olarak anlamlandırmak önemlidir. Cinsellik ve iktidar uygar toplumda hem de kanser gibi toplumsal bir hastalıktır. Birbirleri olmaksızın edemedikleri gibi birbirlerini çoğaltırlar: Tıpkı kanser hücrelerinin çoğalması gibi. Kaldı ki, bireysel kanserle toplumsal kanser arasındaki ilişkiyi kapitalist modernitede daha kapsamlı yorumlayacağız.

Şuraya gelmek istiyorum: Uygar toplumlarda iktidar zemini binlerce yıldır özenle ve bir karılaştırma misali hazırlanmıştır. Uygarlık geleneğinin yargısı, kadının 'erkeğin tarlası' olduğudur. Toplumda da benzer gelenek geçerlidir. Erkek kendini iktidara bir kadın gibi sunmalıdır. İsyan eden, kendini sunmayı reddeden savaşlarla hazır hale getirilmeye çalışılır.

İktidar sürecini bir kişi, zümre, sınıf ya da ulusun aniden oluşan eylemi olarak görmek büyük yanılgı içerir. Belki hükümetler ani kurulabilir. Ama iktidarlar, siyasi sistemler uygar toplumlarda yüzlerce vahşi imparator, klik ve egemen güçlerin her türlüsü tarafından öncelikle egemenlik kültürü (tarlası, geleneği) olarak hazırlanmışlardır. Karı nasıl kocasını alınyazısı gibi bekler ve kabul ederse, toplumlar da öy-

lesine iktidar bağımlısı, tarlası olarak sahibi tarafından kullanılmayı beklerler veya öyle alıştırılmışlardır. İktidar toplumda egemenlik kültürü olarak vardır. Bu noktada Bakunin'in "En benim diyen demokrat, iktidarda yirmi dört saatte bozulur" özdeyişi anlamlıdır. Açıklayamadığım ama uzun süredir açıklamaya çalıştığım husus, bu bozulmayı sağlayanın iktidar zemininin kendisi olduğudur. Binlerce yılın kan deryasından ve istismarından (sınırsız savaşlar ve sömürüler) oluşan iktidar koltuğu, elbette aniden üzerine oturanı yirmi dört saatte bozar. Tek şartla bozamaz: İbadet eder gibi kendini korursa! Sınırsız hile, savaş ve sömürü ortamında kurulan iktidar gelenek, kültür ve sistem olarak çok etkili ve nerdeyse mutlak anlamda bozucudur. Bunun en çarpıcı örneği 'reel sosyalizm'in yaşadıklarıdır.

Sistemi kuranların iyi niyetlerinden ve amaçlarına bağlılıklarından kuşku duyulamayacağı açıktır. Peki, reel sosyalizmin kurucuları nasıl oldu da karşısında onca savaştıkları kapitalizme gönüllü teslim oldular? Bana göre iktidara geliş ve iktidarı kullanış biçimleri bu tarihsel trajedinin temel nedenidir. Sosyalizmin kurucuları uygar toplum kültürü üzerinde iktidar oldular. Yani çok karşı olduklarını iddia ettikleri kanlı ve sömürgen bir mirasın (devlet gelenekli iktidara alıştırılmış toplum) enkazı üzerinde iktidar olmaktan çekinmek şurada kalsın, ona dört elle sarıldılar. İktidar denilen müthiş fahişenin baştan çıkaramayacağı sahibinin olamayacağını anlamak bile istemediler. Bu konudaki bazı eleştirileri (Kropotkin'in Sovyetler'den hızla devlet iktidarına geçtiği için Lenin'i eleştirmesi gibi) oportünizm olarak değerlendirdiler. Wallerstein, Sovyetler'in kapitalist dünya-sistemin birleşik etkisiyle çözüldüğünü ve bu sistemi aşacak gücünün olmadığını söylerken gerçeğe yakınlaşmıştır. Fakat sorunun özüne dokunmaktan uzaktır. Michel Foucault ise, Sovyet sisteminin kapitalist sistemin bilgi-iktidar tekniğini kullandığı için bu sistemle bütünleştiğini yorumlarken gerçeğe daha yakındır.

Benzeri yorumlar Paris Komünü'nden başlayarak yaşanan sayısız ulusal kurtuluşçu, komünist ve sosyal demokrat girişimler için de geçerlidir. Her tarla kendine has bitkiler üretir. Binlerce yılın bilgi-iktidar tarlasında genelde özgürlük, özelde sosyalizm bitkileri yetişmez. Bunun için özgürlük ve sosyalizm eylemcilerinin (tabii ki kuramcılarının da) öncelikle kendi tarlalarını hazırlamaları, iktidar tarlasının bulaşıcı hastalıklarına karşı sürekli teşhis ve tedavide bulunmaları, en

önemlisi de iktidar (her tür kurumlaşması, kişiliği) gibi bir bitki fideliğinden uzak durmaları, kendi öz fidelerini (zengin demokratik biçimlenişler) yetiştirip ekmeleri gerekir. Aksi halde tüm uygarlık tarihinde 'özgürlük ektim' deseler de önceki iktidar sistemlerinden farklı olmadıklarını kanıtlayan binlerce örneği tekrarlamaktan kurtulamazlar. Burada yapısal sosyolojiyle bağını hatırlatmak için **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda kapsamlı yorumlayacağım konuya giriş kabilinden değinme gereği duydum.

e- Uygarlık toplumlarında din, bilim, felsefe, sanat ve ahlâk gibi kurumsal etkinliklerin rolünü görünür kılmak da çok önemlidir.

Uygarlıkla din, bilim, felsefe, sanat ve ahlâkın gelişmesi arasında yakın bağ bulunduğu iddia edilir. Yoruma açık bir yargı da budur. Sümer rahip devletinde ilk muhteşem çıkışını yaşayan din, bilim, felsefe ve sanatın nasıl ve hangi amaçla inşa edildiklerini somut olarak gözlemlediğimiz kanısındayım. Bu alanların rüşeym halini Dicle-Fırat havzasında kurumlaşan neolitik kültürden sağladıklarını da gözlemlemiştik.

Kutsallık kavramının temelinde insanın beslenmesinde kullanılan gıdalara olağanüstü değer biçilmesi yatar. İnsanlar bol ve çeşitli gıdalara kavuştuklarında, bunu toplumsal kimlikleriyle eş tuttukları tanrısallığın lütfu olarak değerlendirip şükretmişlerdir. Bugün de anlamına tam erişemediğimiz yaşam büyücülük ve büyüleyicilikle anlamlandırılmaya çalışılırken en çok başvurulan kavram, bir nevi oluşturucu ilke olarak tanrısallıktır. Tanrısallığı Allah'la karıştırmamak gerekir. Semitik kültür ortamında inşa edilen Allah kavramı farklı ve özel bir anlama sahiptir. İnsan toplumunun tümü için oluşturuculuk ilkesinde ifadesini bulan tanrısallık yorumlanmaya çok açık bir kavramdır. Halen de bu özelliğini korumaktadır. İnsan gibi kavrama yeteneği sınırlı bir varlığın tüm evreni yorumlayabileceğini iddia etmek, insana fazla büyüklük atfetmek olur. Çok sınırlı bilgiler ve bilgi kapasitesiyle kavranamayan her şeyi tanrısallık kavramına yüklemek bu anlamıyla iyi bir metafiziktir. Bunun hiçbir sakıncasının olmadığı kanısındayım. Bunun aksi insanı tek tanrı kabul etmek olur ki, kendini bu denli abartmanın evrenin anlamı olamayacağı kanısındayım.

Sümer rahipleri imal ettikleri tanrıyı gelişkin bir metafizikten ziyade, inşa ettikleri toplumları için açıklama kolaylığı sağlayan moral bir etken olarak değerlendirmişlerdir. Rahipler belki de ilk defa kullandık-

ları 'günahları cezalandıran tanrı' kavramıyla toplumda itaat duygusunu geliştirmek istemişlerdir. Tanrı yavaş yavaş DEVLETLEŞTİRİLİYOR. Reform buradadır. Tanrıların oturduğu mekânlar ve figürlerinin devlet yöneticilerini (dolayısıyla toplum yönetimini) güçlendirmeyi amaçladığı birçok rölyefte açıktır. Kral tanrısı adına savaşa gittiğini söylerken kendi öz çıkarlarını çok iyi maskelemektedir. Tüm çizimler ve yazılı metinlerde yönetici hep tanrısının sevgili oğlu, düşmanları da kahredilecek şeytanlar biçiminde tasvir edilir. Yavaş yavaş bir tanrılar grubu şekillenmektedir. Bu, yeni yönetimin çok açık bir yansımasıdır.

Tanrı ile yönetici özdeşliği hiçbir toplumda Sümer toplumunda olduğu kadar açıkça yansıtılmamıştır. Kim kimin maskesidir sorusu artık pek de önemli değildir. Tanrı devletleştirildiği kadar, yönetici sınıf şahsında da toplumun yüce yaratıcı, yönetici ve gözetleyici gücü olarak anlam kazanmaya devam edecektir. Yönetici ne kadar özellik kazanırsa, tanrısı da ondan aşağı kalmayan özelliklerle donanacaktır. Toplum ne kadar erdemle yönetilirse, yöneticinin tanrısallık bağı da o kadar kanıtlanmış sayılacaktır. Toplumun yönetilen kesimi için tanrı ile yönetici ayrımını kestirmek gittikçe zorlaşacaktır. Kötü metafizik bu gelişmelerle bağlantılıdır. Kurulan tanrısallık kötü metafizik olmaya başlıyor. Bu aşamadan sonra tüm uygar toplumlar, yönetimin meşrulaştırılmasında sihirli gücünü keşfettikleri dini ve tanrıyı hep kullanacaklardır. Eskinin kutsal ve doğurgan oluşturucu tanrısı her ne kadar ezilenlerin, güdülenlerin düşünce ve duygu köşelerinde yer tutmuş olarak kalsa da, devletleşen tanrı ve din açıktan sevgili yönetici kulları vasıtasıyla rol ifa edecektir.

Tanrıların sayılarıyla toplum biçimi arasında dikkate değer bir ilişki vardır. Çok tanrıcılık kabile eşitliğinin hüküm sürdüğü çağların tanrı anlayışıdır. Tanrıların sayı olarak azalmaları ve büyüklük sıralamalarına tabi tutulmaları yönetici protokolüyle yakından bağlantılıdır. Giderek yükselen baş tanrı yöneticiler arasındaki sivrilmeye sadık bir gelişmedir. Görünmez, figürü yapılmaz tek tanrılı din anlayışı ile devletin şahıslara bağlı olmaktan çıkması ve kurumlaşması arasında oldukça anlamlı ve çözülmesi araştırma gerektiren ilginç bağlar vardır. Bu anlamda teolojik bir çalışma aydınlanmaya çok değerli katkılar sunabilir.

Yönetimde tanrının giderek daha az yer tutması bir yandan yöneticilerin maskesinin düşmesi anlamına gelirken, diğer yandan devletin

ne anlama geldiğinin ve kimin çıkarını ifade ettiğinin açıklık kazanmasıyla da bağlantılıdır. Bu da dinin yeterince güçlü bir meşrulaştırma aracı olmaktan çıkması demektir. Bu gelişmelere rağmen, varlığını devam ettirmek isteyen uygar toplum bunun için en az zorbalık kadar dinin meşruiyet sağlayıcı etkisini kullanmıştır. Dinin devletleştirilmesi ve özelleştirilmesi uygar toplumla, özellikle onun yönetimsel gelişmesiyle at başı gider. Bu durum dinlerdeki mezhepleşmeyi ve çatışmaları da izah eder. Çatışan uygarlıklar aynı zamanda çatışan dinler ve mezheplerdir. Çatışmaların din ve mezhepler adına yapılması, öncelikle tüm toplumu bu çatışmalara katmak içindir. Büyük ve uzun uygarlık savaşları hep büyük dinlerin çatışması kılıfı altında yürütülmüştür. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik adına yapılan savaşların Ortadoğu uygarlığında başat olması uygarlığın dinle bağını örtünmeye gerek duymayacak kadar açığa vurmaktadır. Bu açıklık adı geçen dinlerin resmi devlet ideolojileri olarak ilan edilmeleriyle en üst aşamaya varmıştır. Dinlerin önemi, gelişmesinin zirvesini yaşayan her olguda görüldüğü gibi bu aşamadan sonra düşmeye başlamıştır. Muhalif mezhepçilik hep uygar toplumun dışında kalmış marjinal toplumların isyancı tutumunun bayrağı olmuştur. Sınıf çelişkilerini de kısmen yansıtır. Ancak kapitalist ulus-devletin inşasıyla bu mezhepler milliyetçiliğin bir türüne dönüşmüşler, bu sefer bu kisve altında tekrar kanlı savaşlara maske olmuşlardır.

Dine göre daha sınırlı olmakla birlikte, uygarlık tarihinde felsefenin yeri de önemlidir. Anlambilimin gelişmesi ve hakikati anlamada dinsel yöntemin yetersizliği felsefeye ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Din kadar eski bir tarihi olan bilgelik felsefenin başlangıcı sayılabilir. Düşünen insanı temsil eden bilge teolojiden farklı bir anlam kaynağıdır. Tanrı sözcüleri kadar görüşlerine başvurulur. Bilgeler devletle, uygarlıkla pek barışık sayılmazlar. Resmi toplumun dışındaki topluma daha çok bağlıdırlar. Ahlâk ve bilimin gelişmesinde belirgin rolleri vardır. Yazılı kaynaklara yansımasa da, neolitik toplumda ana-tanrıça kadınlar ve hiyerarşinin yozlaşmamış kesimi bilgeliğe yakındır. Sümer toplumunda bunun güçlü izlerine rastlamaktayız. Peygambersel çıkışlar bilgeliklerle doludur. Ortadoğu'nun bilgelik-felsefe geleneği araştırmayı gerektirir. Felsefenin Yunan kültürü öncesinde var olduğu tartışma götürmez. Grek filozoflarının şansı, coğrafi mekânlarının muhteşem özellikleriyle uygarlığın bir üst aşamaya geçişini birlikte yaşamalarıdır.

Nasıl ki Sümer rahipleri din ve tanrı inşasıyla yeni devlet ve toplum inşasını birlikte yürütmüşlerse, Grek filozofları da daha üst aşamada yeni uygar toplumu yarı-din, yarı-felsefe ile iç içe inşa etmede ve sürdürmede rol oynamışlardır. Yapılan iş aynıdır: Kavram sanatını kullanmak. İlki din inşasıyla, diğeri felsefi kavramlarla aynı rolü oynuyor. Maskeli tanrılar yerlerini maskesiz tanrılar ve çıplak krallara bırakmaya başlayacaktır. Bunun insan düşüncesinin felsefeyle kaydettiği gelişmeyle ilişkisi vardır.

Grek ve Roma toplumunda sınırlı rol oynayan felsefi düşünce Avrupa kapitalist toplumunda büyük bir devrim yaşayacaktır. Burada dinler kargaşasına benzer bir gelişmeyi felsefi alanda da yaşayacağız. Uygarlığın yeni aşamasında ulusal ve sınıfsal çıkarların sistem gereği öne çıkarılmasının bu kargaşada büyük payı vardır. Çelişkiler din savaşlarıyla çözülmeyince felsefeye daha çok iş düşmüştür. 1618-1649 yılları arasındaki savaşlar son din savaşlarıdır. Aynı 17. yüzyıl felsefi devrimin de yüzyılıdır. Yunan ve Roma toplumunda sorumlu rol oynayan felsefe, yeni uygarlık toplumunda başat ideoloji biçimi olmuştur. Büyük felsefi ekoller doğar. Bir yandan 'Tanrının öldüğü' ilan edilirken, diğer yandan örtük kralların başları uçurulur. Bizzat tanrılaşan ulus-devletle birer çıplak kraldan başka bir şey olmayan kapitalist devletler devri başlar.

Neolitik devrim sanatta da devrime yol açar. Basit mağara çizimlerinden sonraki dönem ana-tanrıça figürleriyle doludur. İlk sanat nesneleri bu figürlerdir. Heykelciliğin başlangıcı sayılır. Uygar toplumla birlikte tanrı ve yönetici figürleri iç içe çizilir. Artan sınıflaşma ve yönetim erki sanatın da din kadar devletleşmesine yol açar. Özellikle Mısır, Çin ve Hint sanatında tanrı, kral ve rahipler güç gösterisinde yarışırlar. Muazzam heykeller ve kabartmalar bu güçlerin tanıtımını sağlayan araçlar gibidir. Mimarlık aynı rotayı izler. Tapınaklar ve yönetici evleri mimarlığın uygulama alanlarıdır. Dev boyutlu tapınaklar ve saraylar, büyük mezarlar inşa edilir. Bunların hepsi uygar toplumda insan üzerindeki istismarın baskıyla birlikte hangi boyutlara tırmandığının korkunç göstergesidir. Yalnız bir piramit, bir tapınak için yüz binlerce insan harcanmıştır. Güçlenen ticaretle birlikte sanatta yansıyan önemli bir figür de tüccarlardır. Tüccarların krallar kadar güçlendiklerini sanat eserlerinde izlemek mümkündür.

Grek ve Roma uygarlık aşamasıyla birlikte şehir mimarisinde devrim yaşanır. Daha önce iç ve dış kale çevresinden ibaret olan şehirler, bugün bile hayranlık uyandıran yapısal dönüşümler geçirir. Bunun altında yatan emek bedeli ise toplumun büyük ölçülerde köleleştirilmesidir. Köle emeğinin büyük kısmı şehir mimarisinde tüketilir. Köleliğin en çarpıcı göstergesi büyük mezarlar, tapınaklar, kaleler ve şehirlerdir. Bu göstergeler aynı zamanda uygar toplumun nasıl kan ter içerisinde inşa edildiğini de ortaya koymaktadır. Grek ve Roma toplumu heykelcilikte de uygarlığın yeni bir aşamasını oluşturmaktadır. Büyüklük ve güzellik heykelde sonsuzlaştırılmak istenmiştir.

Rönesans'la dirilen Roma ve Grek sanat ve kültürü Avrupa uygarlığının esin gücüdür. Dinin hükmettiği feodal Avrupa ancak özgür düşünceye kısmen açık bu Rönesans kültürüyle yeni bir zihinsel pencereye kavuşacaktır. Sanat yeni uygar sınıf olan burjuvaziyle ancak sayısal bir etkinlik kazanacak, eski görkemini bir daha yakalayamayacaktır. Tüm kent mimarisi, müziği, resmi ve heykelciliğiyle sanat kapitalizmin hizmetinde hızla yozlaşacak, kutsallığını yitirecek ve sanat endüstrisi adı altında kimliksizleşerek tüketim metası haline gelip bir anlamda tükenişini ilan edecektir.

Edebiyat ve müziğin ana kaynağı da neolitik devrimin kurumlaşma dönemine dayandırılabilir. Otantik müzik bu dönemi seslendirir gibidir. Çoban kavalı, davul, zurna bu dönemin hüzün ve coşku dolu havasını bugün bile yaşatır. Bu enstrümanlar müzik aletlerinin atası gibidirler. Sümer toplumunda biçim ve içerik daha da geliştirilir. Kral saraylarında ve tapınaklarda müzisyenler ve çalgıcılar vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Sözlü destanlar ilk aşiret kimliğinin kutsallığını ve özgür yaşam özlemini büyük belagatle dile getirir. Yazılı destanların ana kaynaklarıdır. Gılgameş Destanı tarihin ilk yazılı metnidir. Belki de edebiyatın ve hatta kutsal metinlerin ana kaynağıdır. Birçok Sümer edebi ve dinsel metni, Grek edebiyatının ve teolojik anlatımlarının sadece esin kaynağı değildir; Grek destanları, en başta bu destanların tüm mitolojik kurguları, Sümer destanlarının Anadolu üzerinden geçip dönüşmüş versiyonları durumundadır. Burada belli bir dönüşümü yaşayan edebiyat ve müzik kültürü, Avrupa burjuva toplumunda romanla son revizyondan geçirilip poplaştırılarak ve kültür endüstrisine dönüştürülerek başlangıçtaki kutsallığını ve büyüleyiciliğini yitirecek, basit

tüketim metası halinde diğer sanatlarda olduğu gibi tükenmeyle yüz yüze gelecektir.

Ahlâktaki 'iyi'-'kötü' ayrımı uygar toplumdaki temel sosyal bölünmeyle bağlantılıdır. Bir yönüyle çıkar grupları arasındaki mesafeyi açıklar. Genelde ise 'iyi ve kötü toplum' ayrımını ifade eder. Özü toplumculuktur. Topluma bağlılık iyi ahlâkı, toplumdan uzaklık ve onun değerleriyle çelişme ise kötülüğü ifade eder. Toplumsal kuruluş başlangıçtan itibaren ahlaki karakterlidir. Yani toplumu düzenlenleyen kurallara kutsallık atfedilir ve gönüllü temelde bağlanılır. Toplumun 'ilk anayasası' ahlâk kurallarıdır. Toplumun özünde ahlâk vardır. Ahlaki temelini yitiren toplum dağılmaktan kurtulamaz. Toplumsal kurallar ise özünde toplumun kimliğine, tanrısal varlığına ve diline bağlı olmayı, sanki tek bir canmışçasına diğer üyelerine bağlılığı ve gerektiğinde onlar için ölümü göze almayı öngörür. Toplumun dışına atılmak zaten ölümle eştir.

Hukuk uygar toplumun önemli icatlarından biridir. Kesinlikle toplumsal bölünme, sınıflaşma ve devletleşmeyle birlikte gündeme girer. Temeli ahlâka dayanır. Fakat tıpkı kutsallıklar yüklü dinlerin devletleştirilmesi nasıl kendilerini devlet dini olmaya götürmüşse, ahlâkın devletleştirilmesi de hukuka yol açmıştır. Hukuk yeni devletli toplumun düzenleniş esaslarını ve yönetici sınıfın çıkarlarını, malını, mülkünü ve güvenliğini ifade eder ki, bu da yeni toplumun 'anayasası' demektir.

Hukukun ilk örneğine Hammurabi Yasalarından çok önce Sümer toplumuna ait yazılı metinlerde rastlamaktayız. Dolayısıyla hukuk Roma ve Atina'da değil, Sümer şehir (site) devletinde doğmuştur. Atina ve Roma döneminde hukukun cumhuriyet ve demokrasiyle bağı vurgulanır. Daha resmi hale gelişi ve yazılı olarak düzenlenişi söz konusudur. Cumhuriyet ve demokrasinin doğuşu ise, krallık ve despotik diktatörlüklere (kişilerin keyfi yönetimi) set çekmeyi amaçlayan aristokrasinin (köleci toplum efendileri, seçkinleri) kolektif yönetim arayışının sonucudur. Bu yönetim tarzının izlerine her ne kadar Sümer toplumunda rastlasak da, ilk yazılı resmi ifadesini uygarlığın Atina ve Roma aşamasında buluruz. Cumhuriyet ve demokrasinin doğuşu yönetimdeki zorlukları ve kargaşayı, kaos'u aşma ve düzenlemeyle bağlantılıdır. Avrupa'daki burjuva damgalı uygarlıkta anayasacılık, cumhuriyetçilik ve demokrasicilik hukukta en çok tartışılan konuların başında gelecektir. En son icat 'insan hakları hukuku' olacaktır; bu da

toplumsal düzeyde genişleyen temsilin ve gelişen bireyselliğin damgasını taşır.

Bilimsel gelişmeyi bu ana kategorilerin bir parçası olarak görmek gerekir. Bilim bilincin bir biçimidir. Bilimin tek ayrıcalığı bilginin deneyle doğrulanan kısmını ifade etmesidir. Tüm bilgileri değil, özel anlamı olan, deneyle doğrulanan bilgileri ihtiva etmektedir. Geniş anlamda deneysel olmayan bilgi yoktur. Deneye dayanan ve dayanmayan, pozitif ve metafizik, teorik ve pratik bilgi ayrımları uygar toplumda gelişir. Bu durum bilginin iktidarla ilişkisine bağlıdır. Tarih bilimsel bilgi anlamında üç büyük devrimi tanımaktadır. Neolitik kurumlaşma (M.Ö. 6000-4000 Tel Halaf dönemi) ve bununla bağlantılı olarak Sümer toplumunun katkıları birinci dönemi, Batı Anadolu ve Atina toplumu dönemi ikinci dönemi (M.Ö. 600-300), Batı Avrupa dönemi ise (M.S. 1600 ve sonrası) üçüncü dönemi oluşturur. Bilimsel bilginin uygarlık aşamalarıyla bağlantısı açıktır. Her tarihsel aşama kendi bilimsel devrimiyle gelişmektedir. Fakat bilimi din, felsefe, edebiyat, sanat ve hukukla yakın bağ içinde görmek gerekir. Bilimle felsefe arasındaki ayrımı fark etmek zordur. Her ikisi aynı olayın teorik ve pratik yanları olarak da düşünülebilir.

Bir bütün olarak uygar toplumla bu anlam kategorileri arasında kurulacak bağ anlam-iktidar ikileminde ifade edilebilir. İnsan toplumunun pratiğinden ve ona yol açan zihniyetinden doğan bu büyük anlam kategorileri ve pratik ifadeleri, uygar toplumun devletleşmiş kesimince gasp edilmekte ve çarpıtmaya uğramaktadır. Bunları kendi toplumsal paradigma ve pratik güç kaynakları halinde düzenlemek, devletleşmiş kesimin el attığı ilk işlerden olmaktadır. Her aşamada uygarlık yeni bir paradigma (dünyaya köklü bakış açısı, sistemi) temelinde düzenlenmektedir. Bu düzenlemeler yönetenler açısından son derece pozitif (görünür olgular) iken, yönetilen durumunda olanlar için muazzam karartma, perdeleme ve ZİNCİRLEME anlamına gelmektedir. Açık zorba yönetimlere nazaran yeni paradigmaların sağladığı meşruiyet yönetimler için hep esas olmuştur. Bütün ağırlıklarını ve çıkarlarını tüm toplumun çıkarları ve hatta kaderiymiş gibi sunmak yönetimlerin temel uğraşlarıdır. Bunda başarılı oldukları nispette uygar addedilen toplumlarının ömrünü uzatabilmektedirler. Temelde meşruiyetini yitiren her uygarlık, bir zamanlar dev bir cihan uygarlığı da olsa yıkılmaktan kurtulamaz. Örneğin Roma uygarlığının çöküşü-

nün asıl nedenleri içte Hıristiyanlık, dışta kavimler göçü tarafından darbelenip saygınlığını ve çekiciliğini yitirmesidir. İnsan toplulukları yeni dinsel topluluklarla kavimsel topluluklar halinde birleştiğinde, müthiş Roma gücü meşruiyetini kaybetmiş ve dağılmıştır.

Bir anlamda metafizik kategoriler olarak da tanımlayabileceğimiz bu toplumsal kurumları kendi başlarına araştırmak anlam çarpıtmasına yol açar. Şüphesiz materyalistlerce çok kaba sayılan ve sert eleştirilen metafizik gerçeklikler, kendi başlarına iyi ve kötü diye ayrımlanamazlar. İnsan zihniyeti ve toplumu metafiziksiz edemeyeceğine göre, birbirleriyle ve toplumla son derece bağlantılı iyi ve kötü metafizikler biçiminde yöntemsel değerlendirmeler daha anlamlıdır.

Büyük uygarlıklar genellikle din uygarlıklarıdır. Din meşruiyet sağlama niteliğini yitirdiği (Bu ise felsefe, bilim veya yeni bir dinle olur) zaman çoğunlukla bu uygarlıkların sonu da gelir. Tüm bu gerçekler büyük anlam kategorilerinin (din, felsefe, sanat, hukuk, bilim, ahlâk) uygar toplum (sınıflı, kentli ve devletli toplum) açısından hayati önemini gösterir. Yapısal Sosyoloji uygar toplumda bu kategorileri aydınlatma göreviyle yükümlüyken, Özgürlük Sosyolojisi geliştirdiği eleştiri temelinde bu kategorilerin özgür ve demokratik toplumsal yaşamla nasıl bütünleştirileceğini yorumlar. Bu konu ilgili bölümde kapsamlı değerlendirilecektir.

f- Uygar toplumda ekonomik yorumlar tarihi hem çok karmaşık kılmaya, hem de çarpıtmaya en elverişli konulardandır. Ekonominin teorik ve pratik araştırma konusu olması kapitalist uygarlığın marifetlerindendir. Toplumsal gerçekliğin 'materyalini' incelemektedir. Kendini maddi uygarlık (Fernand Braudel'in doğru, haklı yorumu) olarak tarihleştiren kapitalist uygarlık sistemine ekonomik sistem de diyebiliriz. Daha önceki tüm uygarlık sistemlerine 'metafizik sistemler' demek pek sakınca ifade etmediği gibi, kapitalizme 'materyalist sistem' demek de aydınlatıcı olabilir.

Gerek neolitik toplum (ilk insan türü toplulukları dahil), gerekse tüm uygar toplumlar (kapitalizm öncesi) sıkı sıkıya kutsallığa, anlam'a ve büyüleyiciliğe, bir bütün olarak metafiziğe büyük değer biçer ve yaşamı başka türlü yorumlamazken, kapitalist uygarlığın kendisini âdeta 'maskesiz tanrı ve çıplak krallar' rejimi biçiminde sunması oldukça dikkate değer bir gelişmedir. Bu durum anlam derinliği, kap-

samlılığı gelişkin yorumlar gerektirir. Çarpıtma, yanıltma ve içinde eritme (asimilasyon) gücü en yüksek toplum sistemidir.

Şahsi kanıma göre, 'ekonomi' adı altında örgütlediği faaliyetler içinde gasp ve hırsızlık boyutu en fazla olan toplum biçimi olması kapitalizmin esas özünü oluşturur. Ekonomi kelimesinin Yunanca anlamı 'aile yasası' demektir. Ailenin maddi geçim kurallarını, çevresini, malzeme ve diğer materyallerini ifade etmektedir. Kavramı daha da genelleştirirsek, uygar toplumda küçük toplulukların 'geçim kuralları' olarak ifade edilmesi mümkündür. En az devletleştirilmiş, özelleştirilmiş toplumsal gerçekliktir. Toplum kolektivizminin en temel dokusudur. Özelleştirilmesi, devletleştirilmesi düşünülemez bile. Ekonomiyi özelleştirmek ya da devletleştirmek temel toplumsal dokuyu tahrip etmek, toplumu en hayati yaşam kurallarından yoksun bırakmak demektir. Bu nedenle hiçbir toplum kapitalizm kadar özelleştirme ve devletleştirmeyi toplumun baş özelliği haline getirmeye ne cesaret etmiş, ne de bunu düşünmüştür. Şüphesiz uygarlık toplumunda tüm toplumsal alanlar devletleştirildiği gibi, en temel dokusu olan ekonomisi de hem özel mülkiyetin hem de devlet mülkiyetinin konusu yapılabilmiştir. Ama hiçbir toplum kapitalizm kadar resmen ve açıkça özel mülkiyeti ve devlet mülkiyetini sistem olarak ilan etmemiştir.

Şu husus çok önemlidir: Ekonominin özelleştirilmesi ve devletleştirilmesi çok erkenden gasp ve hırsızlık olarak yorumlanmıştır. Bu hususu daha 'bilimsel' bir ifadeyle ortaya koyan Karl Marks, emek-değerdeki artık-değerin kâr olarak çalındığını söyler. Konu daha derinlikli bir yorumu gerektirir. Ekonominin özel mülkiyete ve devlet mülkiyetine konu olması, bana göre artık-değerin ve daha önceleri artık-ürünün dışında bir gasp ve hırsızlık olarak değerlendirilebilir. Toplumun temel dokusu olarak ekonominin, özel ve devletsel olanı dahil, tüm mülkiyetleşme biçimleri ahlâksızcadır; gasp ve hırsızlık konusuna girer. Nasıl ki bir insanın kalbini veya başka bir organını özelleştirmek ve devletleştirmek anlamsızsa veya çok sakıncalıysa, ekonomi için de aynı şey geçerlidir. Savunmamın **Kapitalist Uygarlık** adlı bölümünde bu konuyu daha derinliğine işlemeyi umuyorum.

Uygar toplumda metalaşmanın çok önemli bir olgu olarak geliştiğini gözlemliyoruz. Yani metalaşmayla uygar toplum (özel mülkiyetli, sınıflı, kentli ve devletli toplum) arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Meta

ve metalaşma toplumun, uygarlaşmanın baş kategorilerindendir. O halde metayı tanımlamak çok önemlidir. Basitçe insanın ihtiyacını gideren bir nesnenin kullanım (bir fayda, bir ihtiyacı direkt giderme) dışında değişim değeri (alışveriş değeri, ticari değer) kazanması halinde metalaştığından bahsedebiliriz. Toplum çok uzun süre değişim değerine yabancıdır. Bunu düşünmez bile, ayıp sayar. Değerli bir nesneyi değerli bulduğu topluluk veya bireylere armağan eder. Armağanın yerine 'değişimin' geçmesi tam bir uygarlık icadı veya hilesidir. Uygarlık öncesi veya dışındaki toplum için değişim ayıptır ve çok zorunlu olmadıkça kaçınılması gerekir. Toplum derin tecrübesiyle biliyor ki, bir kullanım nesnesi en temel dokusu olarak ekonomik kurum dışına taşar ve değişim konusu olursa başına her tür belayı getirebilir. Dolayısıyla değişime karşı çok hassastır.

Metanın değişim değeri haline gelmesiyle ticaret ve tüccar çok önemli bir uygarlık kategorisi haline gelmiştir. Kısaca belirteyim ki, ben metayı Karl Marks'ın yorumladığı gibi yorumlamıyorum. Yani metanın değişim değerinin işçinin emeğiyle ölçülebileceği iddiasını önemli sakıncalar doğuran bir kavramlaşma sürecinin başlangıcı olarak değerlendiriyorum. Günümüzde neredeyse metalaşmadık bir değeri kalmayan toplumun çözülüşünü göz önünde bulundurursak, ne demek istediğimi daha iyi açıklamış olurum. Toplumun metalaşmasını zihnen kabul etmek demek insan olmaktan vazgeçmek demektir. Bu ise barbarlıktan daha ötesi demektir. Bir benzetmede bulunacak olursak, mezbahada parça parça edilmiş hayvanın satışa sunulmasının tüm insan toplumuna taşırılması demektir. Toplumsal kötülüğün temelinde faiz, faizin temelinde ticaret, ticaretin temelinde meta vardır. Ekolojik yıkımla da ticaretin yakın bağı bulunmaktadır. Ekonominin toplumsal doku olmaktan çıkması doğadan köklü kopuşun da başlangıcıdır. Çünkü maddi değerleriyle canlı değerlerin birliği köklü bir ayrıma tabi tutuluyor. Bir nevi kötü metafiziğin tohumu atılıyor. Madde ruhsuz, ruh maddesiz kılınarak, düşünce tarihinin zihni en çok bulandıran ikilemine yol açılıyor. Maddecilik ve maneviyatçılık biçimindeki sahte ayrım ve tartışmalar, tüm uygarlık tarihi boyunca ekolojik ve özgür yaşamı ortadan kaldırıyor. Ölü madde ve evren anlayışıyla ne olduğu belirsiz bir ruhçuluk, insan zihnini âdeta işgal ve istila edip sömürgeleştiriyor.

Bir noktada daha kuşkumu belirtmek istiyorum. Toplumsal değerlerin (bu arada metalar da dahil) ölçülebileceğinden kuşkuluyum. Yalnız canlı emeğin değil, sayılması olanaksız emeklerin ürünü olan bir maddeyi bir kişinin emeğinin değeri saymanın kendisi yanlışlık olup, değer gaspı ve hırsızlığın önünü açan bir yaklaşımdır. Nedeni açıktır. Sayılamayacak emeklerin karşılığı nasıl ölçülecek? Dahası, değeri hiç ölçüme girmeyen emekçiyi doğuran ve büyüten ananın, ailenin emeği nasıl ölçülecek? Değer denen nesnenin içinde gerçekleştiği tüm toplumun hakkı nasıl ölçülecek? Soruları uzatabiliriz. Dolayısıyla değişim değeri, artık-değer, emek-değer, faiz, kâr, rant gibi kavramlar hırsızlıkla (resmi ve devlet gücü yoluyla) eştir. Değişim için başka ölçüler bulmak veya armağan tarzının yeni biçimlerini geliştirmek anlamlı olabilir. Daha sonra modernite ve özgür yaşam bölümünde bu hususları açmak isterim.

Grek kültüründe bile ticaret en hor görülen meslekti. Grekler ticaretin hırsızlıkla bağının farkındaydılar. Tüccarın Roma toplumunda da pek onurlu bir yeri yoktu. Metalaşma ise çok sınırlı nesnelerde geçerliydi. Toplumdaki metalaşma düzeyinin sürekli dar tutulmasına özen gösterilirdi. Neolitik toplum ahlâkından bahsediyorum. Hâkim sistem olmadan önce bazı odaklarda ortam bulsa da, uygar toplumlar bile kapitalizmin serpilip gelişmesine izin vermezlerdi. Hep marjinal düzeyde tutarlardı. 16. yüzyılda bugünün Hollanda ve İngiltere'sinde hâkim olma ortamı bulması çok özgül koşullar nedeniyledir. Belki de Hollanda ve İngiltere olmak için kapitalist sistem gerekliydi. Öyle de oldu. Dört yüz yıl içinde tüm dünya sistem yayılmasına uğradı. Uygarlığın bu dönemini modernite olarak ayrı bölüm halinde yorumlayacağız.

Uygarlık hakkında çok kaba ve kısa tanımlama kabilinden bu giriş, tarihsel ve sosyolojik bilgimizi sağlam bir temele oturtmak içindir. En değme filozof ve tarihçilerin bir ömür boyu içinden çıkamadıkları konuları bir çırpıda anlaşılır kılmak olağanüstü yetenek işidir. Bu iddia da değiliz. Ama özgür yaşama saygımızın gereği olarak, tarihsel-sosyolojik bir anlambilim ve yorum gücüne sahip olmak, kendine ciddi toplumsal ödevler biçen herkes için öncelikli koşul olmalıdır.

Ağır trajediler yaşayan yüz elli yıllık 'reel sosyalizm' ile onlarca ulusal kurtuluş devrimi ve sosyal-demokrat akımın küresel finans sermayesinin buzdan hesapları içinde nasıl eridiklerini bilerek, genelde uy-

garlığı ve özelde kapitalist uygarlığı yorumlama gücümüzü konusu özgür yaşam olan özgürlük sosyolojisiyle bütünleştirmemiz gerekir ki, büyük özgürlük davaları için aldanmayalım ve aldatmayalım.

3- UYGAR TOPLUMUN YAYILMA SORUNU

Bugün dünyaya hükmeden uygarlığın çekirdeği, palazlanma yeri ve zamanı hakkında yapılan bilimsel tartışmalar, Yukarı ve Aşağı Dicle-Fırat havzası konusunda anlaşmaya yatkındır. Ağırlıklı olarak işlediğimiz son iki bölüm bu değerlendirmeyi paylaşır niteliktedir. Yorumlarımız uygarlığın çekirdek oluşum yerinin Yukarı Dicle-Fırat havzasının dağ etekleri olduğunu göstermekteydi. Sümer rahiplerinin çekirdeği oluşturmaları ve ilk fide halini aşılamalarıyla uygar toplumun temeli atıldı. Unutulmaması gerekir ki, tek cümleye sığdırdığımız bu anlamlı gelişme pratikte binlerce yılın denemeleri sonucu tutmuş ve kalıcılaşmıştı.

Pozitif sosyoloji (tanımladığımız eleştirel pozitif sosyoloji değil, E. Durkheim, A. Comte, K. Marks sosyolojisi) kendisini zaman ve mekân boyutundan tümüyle muaf hisseder. Bahsettiği olaylar ve olguların yeri ve tarihi yoktur. Sözde deneysel ve olgusal bilim yaptığı iddiasındadır. Ne kadar zamansız ve mekânsız analiz yaparsa, o kadar bilimsel davrandığını sanır. Bu yönteme âdeta dört elle sarılır. Aslında bu yaklaşımın özünde modernitenin kendini zaman ve mekân olarak ebedi, sonsuz göstermesi yatar. Tüm Avrupa merkezli bilim ve felsefenin böyle bir tutumu, eğilimi söz konusudur. Tıpkı Tanrı'nın zaman ve mekândan münezzeh olması gibi, bu çağdaş rahipler de (Avrupa uygarlığının ideolojisini kurguladıkları için) yaptıkları bilimin sınırsızlığı ve zamansızlığı konusunda emin ve rahatlar. Zaman ve mekân sıkıştırmasından ne kadar kaçarlarsa, bilimsel postu o kadar kurtardıklarını sanırlar. Bu her dönemin paradigmacılarının sıkça içine düştükleri bir hatadır. Çok iyi bilmekteyiz ki, zamanın ve mekânın etkisini taşımayan tek bir olgu, olay, kurum, eylem, kişilik ve toplum yoktur.

Zaman ve mekân boyutunu esas alan yöntemin kabul edilmesi yorumun anlam gücünü arttırır. Toplumsal bilimler alanında tarih 'şimdidir', 'şimdi' ise tarihtir. İkisi arasındaki fark çok az özsel, daha çok biçimseldir. Ben Fernand Braudel'den hiç okumadan da, özellikle 'süre' kavramı olmadan anlamlı bir sosyolojiyi kuramayacağımızı te-

mel yöntem olarak bellemiştim. Aynı şey mekân için de geçerlidir; mekânı da yöntemin vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirmekteyim. Savunmalarım amatörce de olsa bu anlayışın güçlü uygulanışını sergiler. Tüm çözümlemelerimde aynı yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. O halde benim gibi bir amatör bile zaman ve mekân konusunda bu kadar duyarlı davranırken, yöntem konusunda oldukça hassas davranan Avrupa bilimcileri neden mekân ve zaman boyutlarından bu denli habersizler veya kaçış tutumu içindedirler? Bunun gerçek nedeni, AVRUPA-MERKEZCİLİK ve EVRENSELLİK anlayışıdır; Avrupa'nın çağdaş bilim rahiplerinin bu özellikleriyle kaba bir metafizikten kurtulamamaları veya bizzat böylesi metafizik toplum inşa ettiklerine dair inançları ve misyonlarıdır.

Hâlbuki tarihi ve mekânı sosyolojiye dahil etmek, gerçekleşecek olan yaşamın nasıl akıp yol aldığını, tarihte ve 'şimdide' ne olduğumuzu anlamamızı sağlar. Eğer tarih ve şimdi birbirine çok yakınsa, yine mekânlar bir merdivenin basamakları gibi peş peşe gelip birbirlerini tamamlıyorlarsa, o zaman insanlığın bir bütün olduğunu, kavimler, dinler, devletler, uluslar, ittifaklar, BM'ler ve Enternasyonaller olmadan da zaten birliğini ve bütünlüğünü yaşadığını daha iyi yorumlayacağız. Demek ki sözde birlik arayan kurumlar bunun tam tersini gerçekleştirenler oluyor. Uygar toplum garip bir oluşumdur. Söylediği her şeyin tersinin doğru olması gibi bir özelliği vardır. O halde şaşırmamak için uygar toplumu hep tersten okumalıyız.

Bu girişi daha çok uygarlığın mekânsal ve zamansal yayılımının nasıl yorumlanması gerektiğine dikkat çekmek için yaptık.

a- Sümer ve Mısır Kökenli Uygarlıkların Yayılma Sorunları

Neolitik kurumlaşmaya dair anlattıklarımız uygarlığın çekirdek oluşumunu aydınlatmıştır. Bu çekirdeği düşünmeden Sümer aşısını nereye aşılayacaksınız? Ortada yeşerecek başka çekirdek yoktur, olsa da erişilecek halde değildir. Bugün nasıl Avrupa olmadan ABD düşünülemezse, belki de bundan daha fazla olarak, Yukarı Dicle-Fırat alanındaki uygarlık çekirdeklenmesi olmadan Aşağı Dicle-Fırat alanı sazlık bir alan olmaktan kesinlikle kurtulamazdı. Uygarlığı yaratmak bir yana, eski taş çağlarına benzer bir yaşamı ancak kurtarabilirdi.

Yayılma açısından önemli bir sorun, Orta Dicle-Fırat havzasında, hatta Anadolu'da ileri düzeydeki yerleşim birimlerinin neden kentleşemediğidir. Bundan beş bin yıl öncesine ışınlandığımızı varsayarsak, bu alanda uygarlığın eşiğine gelmiş birçok bölge olduğunu, nerdeyse kent aşamasına gelmiş büyük köylerin bulunduğunu, ama tam iyi bilemediğimiz nedenlerle bunların sonradan üst bir aşamaya geçmeden çöktüklerini görürüz. Örneğin Çatalhöyük, İran ile Türkmenistan arası alanlar böylesi alanlardır. Kent oluşumu için birçok koşulun gerekli olduğunu biliyoruz. Bir bölgede yoğun nüfus birikiminin artık-ürünün büyüklüğüne bağlı olduğu da bilinen bir husustur. Bu ürün fazlalığını mümkün kılacak olan, akarsuların ağzındaki alüvyonlu toprakların suni sulanmasıdır. Nil ve Dicle-Fırat'ın denize yakın yerlerde oluşturduğu alüvyonlu saha bu görüşü doğrular. Başlangıç için kentin doğması kadar, sayılarının çoğalması ve kalıcılığı bu koşula bağlıdır. Diğer koşul ise, kesinlikle yakın bölgelerde kenti doğuracak kültürel etkenlerin hazır olmasıdır. Hiçbir alüvyonlu sahada neolitik kültür oluşmaz. Çünkü bu kültürün koşulları yoktur. Neolitik kültürde de büyük, kalıcı ve sayıları çoğalmış kentleri doğuracak koşullar bulunmamaktadır. Tamamlayıcılık bu koşullardan ötürü zorunlu oluyor.

Bütün belirtiler aşağıdaki kadar olmasa da, Dicle-Fırat'ın orta havzasında orta boy bir kent zincirinin mevcut olduğunu göstermektedir. Buna gelmeden M.Ö. 3500'lerde kendini kanıtlayan Uruk kent uygarlığı bir sistem yaratmıştır. Uruk koloni düzeni kuruyor ve sayıları giderek çoğalacak kentler için bir model sunuyor, rolünü oynuyor. Tarihin ilk uygarlığı olma onurunu taşıyor. Tanrıça İnanna kültü, Gılgameş Destanı Uruk'un ölümsüzlüğünün kanıtlarıdır. Uruk M.Ö. 3000'lerde muhtemelen kuzeyinde bulunan daha verimli ve sayısı çoğalmış kentlerin birleşik rekabeti altında çöküyor.

Ur Hanedanlığı dönemi M.Ö. 3000'lerde başlar. Üç hanedanlık biçiminde, aynı doğuş-çöküş mantığı içinde giderek kuzeye çekilip M.Ö. 2000'e kadar devam eder. Akad Hanedanlığı'nın Sargon dönemiyle Gutilerin Gudea dönemleri de bu kapsamda sayılmalıdır. İlk yazılı hukuk metinleri, edebi destanlar, akademiler ve bugünküne benzer acımasız kent kavgaları (Nippur'a Ağıt, Agade'nin Lanetlenmesi Destanlarıyla çarpıcı örnekler) bu dönemden söz edildiğinde hemen akla gelenlerdir. Ur'un geniş bir koloni sistemine sahip olduğu anlaşılıyor.

Zaten oluşan ilk koloniler Toros-Zagros sisteminin iç kavisli bölgelerinde çığ gibi büyür. Hızla da son bulur.

Bundan çıkan sonuç, içinde koloni kurdukları toplumun büyük bir kültürel gücünün bulunduğudur.

Bağımsız kent uygarlıkları olarak değerlendirilen Mısır, Harappa ve Elam-Sus uygarlıkları, Sümerlerle direkt bağları bulunmasa da, objektif anlamı bağlamında ancak Sümer kolonileriyle mukayese edilebilir. Babil çağı M.Ö. 2000'lerde daha kuzeyde aynı mantıkla başlar. Semitik kültür kökenli Akad etnisitesine dahil sayılsa da, Babil özünde bir Sümer uygarlığıdır. Bilim ve kurumlaşma bakımından bu uygarlığın zirvesi sayılır. Kent olarak Babil Paris'in Avrupa'da oynadığına benzer bir rol oynar. Bilim ve kültür kentidir. Tüccarı artmış, tüm kültürler oraya akmış, kozmopolitizm ilk defa gerçekleşmiştir. Çevresi üzerinde etkisi güçlüdür. Tarihte Nemrutlar (ilk güçlü krallar) çağını başlatır. Işık misali etrafını kendine çeken özellikte bir kenttir. Üç önemli aşaması vardır. Görkemli çıkış çağı (M.Ö. 2000-1600) ünlü Hammurabi'yle tanınır. Hurri kavimlerinin etkilediği dönemde (M.Ö. 1600-1300) bağımsızlığını yitirmiştir. Üçüncü dönem (M.Ö. 1300-550) Asur etkisine girdiği ve Medler-Persler tarafından işgal edildiği dönemdir. 1500 yıllık bir tarihi olan Babil çağı, açıkça olmasa da, insanlığın hafızasında güçlü iz bırakır. Tanrı Marduk ile Tanrıça Tiamat arasındaki kavgayı yansıtan ünlü Ennuma-Eliş Destanı ana-kadının acılı yenilgisinin öyküsüdür. Astronomide sağladığı gelişme, kehaneti, yurtlarından koparılan İsrailoğullarının esareti, birçok yazılı edebi metin, Asur'a karşı direnişi halen kalıntılarına rastladığımız Kalde kültürünün bu merkezinin unutulmaz hatıralarıdır. Babil'in Solon başta olmak üzere birçok Grek filozofunun ilk derslerini aldıkları kent olduğunu hatırlarsak, zincirleme etkisinin değeri daha iyi anlaşılır.

Asur dönemini de üçe ayırabiliriz. Birinci dönem (M.Ö. 2000-1600) tüccar krallar dönemidir. Ticaret ağırlıklı büyüyen ve bugünkü Musul yakınlarındaki Ninova kentini (Asur bu kentin koruyucu tanrısıdır) merkez edinen tüccarlar, ilk defa tarihin en geniş ticaret kolonilerini inşa etmişlerdir. Doğu Akdeniz'den Pencap kıyılarına, Karadeniz'den Kızıldeniz'e kadar pek çok alanda ticari koloni kentleri inşa edilmiştir. Mimarlık ve ticarette aşama yapıldığı söylenebilir. Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Asur döneminde Kaniş) ve Fırat'ın Suriye'ye geçtiği yerde kurulan bugünkü Karkamış (Karum'dan, yani ticaret acentesin-

den gelir) kentleri bu dönemden kalmadır. M.Ö. 1600-1300 dönemi Hurri kökenli Mitanni Devletinin egemenlik dönemidir. Eski önemini yitirmiş de olsa, Asur geleneği halen varlığını sürdürmektedir. En şaşaalı dönemi M.Ö. 1300-612 yıllarıdır. Tarihin ilk güçlü ve dönemin en geniş imparatorluğunu kurmuşlardır. Savaştaki gaddarlıkları (Kellelerden kale ve surlar yaptıkları söylenir) ile tanınmışlardır. İlk defa uygulanan etnik soykırım, bir alanın toptan boşaltılması bu dönemin tarihte iz bırakan anılarıdır. Halkların direniş bilincinin de en çok geliştiği dönemdir. En büyük direnişi Urartu kralları önderliğinde (Urartuların etnik yapıları tartışmalıdır. Bu husus tüm yönetici hanedanlar için geçerlidir. Bütün hanedanlar dönemin egemen kültürünün dilini esas alırlar. Nitekim Urartu'da, daha sonraları Pers saraylarında Asurca ve Aramice devletin kullanılan resmi dilleridir) Proto-Kürt olan Hurriler göstermişlerdir. Kürtlerin bugünkü coğrafyalarında tutunmalarında bu direnişin rolü büyüktür. Nitekim Hurri kökenli Medlerle Babillilerin ittifakı sonucunda bu dev imparatorluk M.Ö. 612'de tarihe karışmıştır. Sümer kökenli son uygarlık olarak, tarihte uygarlığın (özellikle ticari ve mimari alanda) gelişmesinde ve yayılmasında en büyük katkılardan birini yapma ayrıcalığına sahiptir.

İlk defa Aşağı Mezopotamya dışında ortaya çıkan başka uygarlık merkezlerine tanıklık etmekteyiz. Hem biçimde hem de özde değişim ve gelişmeler gözlemlenmektedir. Gerek Sümer uygarlığının oluşumunda, gerekse yayılmasında ilk halkaya Orta Mezopotamya'yı yerleştirmek hatalı olmayacaktır. Özellikle bölgedeki arkeolojik kazılar, etimolojik ve etnolojik araştırmalar sayesinde Hurri kökenli bu uygarlık kuşağı hakkında gün geçtikçe daha çok bilgiye sahip olmaktayız. Aryen dil ve kültüründen olan Hurriler yazılı kaynaklara geçen ve kimliği belirlenen ilk halk veya etnisite grubudur. Son buzul çağından beri Toros-Zagros sisteminde yerleşmiş olan otantik bir gruptur. Tarım ve hayvancılığın gelişmesinde başat rol oynamışlardır. Daha doğrusu, alandaki neolitik köy ve tarım devrimini geliştiren grupların başında gelmektedir. Etnik kimlikleri M.Ö. 6000'lerden itibaren ayırt edilmekte ve okunmaktadır. Hurriler için en anlamlı tanım kendilerini Proto-Kürt olarak değerlendirmektir. Dil yapısı, dillerindeki birçok kelimenin etimolojik analizi ve etnolojik veriler Hurrilerin Kürtlerle bağını gayet iyi açıklamaktadır. Ovalarda yerleşiklik, dağlık ve yaylalık alanlarda göçebelik birlikte ve iç içedir. Sümerlerin de ilk Hurri gruplarından

olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim daha sonraki Guti işgal dönemi (M.Ö. 2150-2050), Kassit işgali (M.Ö. 1600'ler, Hititlerle birlikte 1596'da ilk Babil işgali) ve daha sonra gelişen Med ve Pers karşı yayılmaları bu gerçeği kanıtlayacak özelliklere sahiptir. Sümerlerle en yoğun ilişki içindeki neolitik kuşaktır. Diğerleri Semitik kökenli Aramitlerdir.

Neolitik kurumlaşma dönemi olan M.Ö. 6000-4000 dönemini saymazsak, M.Ö. 3000'lerin başından itibaren ilk Hurri kökenli uygarlığın izlerine yoğunca rastlamaktayız. Aslında kesintisiz bir gelişmeyle karşı karşıyayız. Sümer'e yerleşen kuşaklar orada erkenden uygarlığa geçerken, kalanlar yavaş da olsa (sulama ve iklim koşulları nedeniyle) yerleşkelerini kentlere dönüştürme becerisini göstermişlerdir. Dicle-Fırat havzasının orta kesimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda birçok kent örneğine rastlanmıştır. Urfa dahilinde Kazaz, Tutriş, Grevre, Zeytinlik ve en son Göbeklitepe kazılarında açığa çıkan etrafı surlarla çevrili kale içi ve dışı yerleşim yerleri, ibadethane benzeri yapılar, sanat değeri olan figürler ve ticari emtia örnekleri bu gerçeği doğrulamakta veya kentlerin varlığını kanıtlamaktadır. Bu kentlerden çoğunun kuruluş tarihi M.Ö. 3000-2750'lere kadar uzanmaktadır. Bunların Sümerlerden bağımsız ilk kent grupları olduklarını belirtmek gerçekçidir. Yakınlarında farklı nitelikte ve Sümer kökenli kolonilere rastlanması da manidardır. Bu kolonilerden dönem dönem Uruk, Ur ve Asur işgallerinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Orta Dicle-Fırat havzasındaki kent merkezlerinin büyük birer uygarlık merkezi oldukları yeni arkeolojik kazılar, etimolojik ve etnolojik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılabilir. Son bilimsel araştırmalar da bu yönlüdür. Özellikle Göbeklitepe buluntularının analizi tarihi yeniden yazdıracak niteliktedir.

İkinci kuşak Hurri kökenli uygarlık dalgası daha da genişlemekte ve imparatorluk benzeri siyasi yönetimlere geçilmektedir. Bunun en dikkat çekici örneği özellikle Orta Mezopotamya kaynaklı Mitannilerdir. M.Ö. 1600'lerden Asur İmparatorluğu'nun yükseliş dönemi olan 1250'lere kadar hüküm süren bir imparatorluk oldukları anlaşılmaktadır. Başkentleri Mardin'in Suriye sınırında bulunan bugünkü Serêkani ve Amudê kentidir. İsmi daha o dönemde Xweşkani (Türkçesi 'hoş, güzel pınar' anlamına gelir)'dir. İncelenen tabletlerden farklı bir dil yapısının bulunduğu ve Hurrice kökenli olduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık bugünkü Kerkük'ten (Kerkük o dönemden kalmadır) Antakya yakın-

larındaki Tel-Alal'a kadar yayılma başarısını göstermişlerdir. Asurları sürekli denetimlerinde tuttuklarını, aynı dönemin İç Anadolu merkezli ilk devlet oluşumu olan Hititlerle ya akraba olduklarını ya da aynı kökenden geldiklerini (Halep ve Karkamış'ı fetheden Şupiluliuma'nın kız verdiği Mitanni Prensi Matizava'ya mektubu bu konuda kanıtlayıcı bir örnektir) aynı Aryen dilini konuşmalarından anlamaktayız. Mısır saraylarındaki hiyerogliflerden ne kadar güçlü oldukları (saraya prenses olarak gelen Nefertiti gibi ünlü Mısır kraliçelerinden anılar) anlaşılmaktadır. Zaten dört yüz yıl Asur'u baskı altına almaları tek başına güçlerini kanıtlamaya yeterlidir. Aynı husus Babillilerle ilişkileri için de geçerlidir. Hiyeroglif ve çivi yazısını kullandıkları anlaşılmaktadır. Mitannilerin bazı özgün mimari biçimleriyle 'Kikuli' unvanlı at seyisliği tarihteki izlerindendir. Aydınlığa çıkartılması gereken ikinci önemli Hurri kökenli uygarlıktır.

Hititleri de bu kuşağa dahil etmek son derece gerçekçidir. Söylendiği gibi Hititler Boğazlardan, Kafkaslar ve doğudan İran üzerinden gelen gruplar değildir. Dil ve kültür öğelerinin derin Hurri izleri taşıması nedeniyle, yanı başlarındaki Hurri asilzadelerinden bir yönetici grup oldukları sonucunu çıkartabiliriz. Tanrıları, edebiyatları, diplomatik ilişkileri ve Mısır'daki saray kalıntıları Hititlerin Mitannilerin İç Anadolu'da yaşayan benzerleri olduğunu göstermektedir. Nasıl Mitanniler Asur merkezlerini denetim altına almışlarsa, Hititler de aynı dönemlerde Asur koloni dönemine son vererek Hitit İmparatorluğu'nu aynı tarihlerde kurup (M.Ö. 1600-1250) sürdürmüşlerdir. Bir nevi halen içyüzünü bilmediğimiz bir Hurri yönetim merkezinin iki büyük bölgesini andırmaktadırlar. Sadece dilleri ve akrabalıkları açısından değil, yaşamlarının her yönünde aralarında ezici bir benzerlik vardır. Kayıp halka aynı dönemin iki gücü olan Mitanni ve Hitit bölgeleri arasındadır. Araştırmalar geliştikçe bunun aydınlanacağı kanısındayım. Başta Hititlerden kalma Hattuşaş olmak üzere önemli merkezleri, uygarlıkta bazı gelişmeler sağladıklarını göstermektedir. Zigurratları aşan bir kutsal yerleşim vardır. Mabetleri, yönetici sarayları, çalışanların yerleri ve depolar oldukça ayrışmıştır. Daha geniş alanlara yayılan surları vardır. Benzer birçok şehir kuruluşuna rastlanmaktadır. Dönemine göre askeri yönü en gelişkin devlettir.

Batıda meşhur Troya kentinden (ya bir Hitit kuruluşu ya da yakın müttefiki, aynı kültür grubundan özgün bir uygarlık kenti) Yunan

Yarımadası kökenli bir topluluk olan Ahiyevalılar (Bu grubu Anadolu'dan etkilenmiş veya M.Ö. 1800'lerde göç etmiş Aryen gruplarından saymak daha doğrudur. Kuzeyden Avrupa kökenlilik, uygarlığın yayılma trafiğine ters bir anlatımdır. Aynı hata Hititler için de yapılmaktadır), Antalya'nın kuzeyinde Aşkavalar, daha kuzeyde Kaşkalar (Karadenizliler), Çukurova'da Kilikyalılar (Toroslardaki halk aynı dönemde yerleşimi çok uzun süreye dayanan Luwilerdir) güneyde ünlü rakipleri Mısır firavun devleti ile komşu olup ilişki içindedirler. Merkezî alandaki halk özgün bir topluluk olan Hattilerdir. Kendilerini 'Bin Tanrılı Ülke' olarak tanıtmaları, tanrıların rekabetinden ziyade dostluklara önem verdiklerini (Beyliklerin ittifakını yansıtıyor) göstermektedir. Mısır Firavunu 2. Ramses ile Hitit Kralı 3. Hattuşili arasında yapılan ve tarihin ilk yazılı antlaşması olan Kadeş (Asi nehri ve Hama kenti yakınlarında yaşanan Kadeş Savaşı sonrasında yapılan antlaşma) Antlaşması tarihteki en ünlü hatıralarındandır. Pankuş adlı bir nevi aristokratlar meclisinin olduğu anlaşılmaktadır. Beylikler federasyonunun bulunduğu ve içindeki Hattuşaş beyinin birincileri olduğu biçimindeki yorum gerçekçidir.

Nil kıyısındaki Mısır uygarlığına çeşitli kereler değindik. Her ne kadar bağımsız bir çıkış gibi yansıtılmakta ise de, bu uygarlığın aynı Aryen kültür değerlerinin izini (Sümerlerin daha uzak bir benzerini) taşıdığını söylemek daha gerçekçidir. Çünkü Nil'in iç dinamikleri ve yakın komşuları böyle bir uygarlık türetecek hiçbir varlık göstermemektedir. Geriye o dönemler çok yoğun olan karşılıklı göçlerin sonucu olarak yansıması mümkün olan Aryen kültür kalmaktadır. Mısır uygarlığının büyüklüğü tartışılamaz. Ama Nil kıyısından öteye yayılamadığı da bir gerçektir. Niye yayılma özelliği göstermediği sorgulanması gereken bir durumdur. Nil kıyısında dayandığı öz bir kültür gözlemlenmemiştir. Sanki gökten düşmüş bir mucizeye benzemektedir. Eğer öyle değilse, Hiksos ve İbrani kabilesi gerçeğini dikkate alarak, doğuş kaynağının Toros-Zagros sistemindeki neolitik devrim olduğunu tekrar tekrar belirtmek durumundayız.

Hiyeroglif yazısı çivi yazısından daha ilkeldir ve gelişmeye fazla uygun değildir. İşlevselliği sınırlıdır. Piramitler mimari harikalar olabilir, ama köle emeğini korkunç biçimde yutan çılgınlıklardandır. Mısır uygarlığını farklı dönemlere ayırmak mümkündür: Eski Krallık dönemi M.Ö. 3000-2500 yıllarını kapsar. Bu dönem çok sayıda hanedanlığa

tanıklık etmiştir. Alüvyonlu toprağa en yakın yerde, bugünkü Kahire yakınlarında gelişmiştir. Piramit mezarlarıyla tanınmaktadır. M.Ö. 2050-1850 yılları arasındaki Orta Krallık döneminde tapınaklar öne çıkmakta, dolayısıyla yönetimde rahiplerin ağırlığı gözlemlenmektedir. M.Ö. 1800'lerde Hiksosların Mısır'ı istila etmeleri düşündürücüdür. Hiksosların hiçbir kavmin düşüremediği firavun rejimini devirmeleri, arkalarındaki kültürün ve örgütlenmelerinin gücünü göstermektedir. Yaklaşık yüz elli yıl Mısır'ı yönetmişlerdir. M.Ö. 1600'lerde Yeni Krallık dönemi I. Seti ile başlamıştır. Tıpkı Asurlardaki gibi ticaretin geliştiği bir döneme denk gelmektedir. Yine tıpkı Asurların en kuzey Aşağı Mezopotamya'da ortaya çıkmaları gibi, Yeni Krallık dönemi de en Güney Nil'de, Karnak'ta gelişmiştir. Değişik bir mezarlık dönemine geçilmiştir. Rahipler hâlâ güçlü olmakla birlikte ikinci plana düşmüşlerdir.

İbrani kabilesi bu dönemde Mısır'a gelmiştir. Hiksoslardan sonra 1600'ler uygun tarihtir. Üç yüz yıl kaldıktan sonra Mısır'dan çıkışının M.Ö. 1300'lerin sonunda gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Kral Akhenaton (muhtemelen M.Ö. 1400'ler) ilk defa tek tanrılı din ilan etmekle ünlüdür. Hititler ve Mitannilerden birçok prenses saraya gelin olarak gelmiştir. Mezarlardan kalan örnekler mimaride çok gelişkin bir düzeye ulaştıklarını göstermektedir. Mimari alanda Greko-Romen uygarlığını Sümerlerden daha çok etkilemişlerdir. Karmaşık dinî yapıları Sümerlerdekinin karışık bir kopyası niteliğindedir. İsis-Osiris geleneği İnanna-Enki geleneğinin bir türevi niteliğindedir. Amon-Ra geleneği ise ziggurat sistemini kuran Sümer rahiplerinin geleneğine yakındır.

Şu soru hep sorulacaktır: Sümer ve Mısır'dan hangisi diğerini nasıl etkiledi? Kayık yapımında, taş sütunlarda, duvar resimlerinde, takvimin geliştirilmesinde, tıp ve astrolojide, mumyalamada Mısır'ın orijinal çıkışları vardır. Girit uygarlığını ve Girit yoluyla Yunan kültürünü etkiledikleri açıktır. Mısırlılar Fenikelilerle de ileri düzeyde bağlar kurmuşlardır. Suriye ve bugünkü Filistin üzerinde Mitanniler ve Hititlerle çekişmişlerdir. M.Ö. 1000'lerden sonra güneyden de Sudan-Habeş kökenli kavim saldırıları yoğunlaşmış, M.Ö. 670'lerde Asurların saldırılarıyla ilk defa dış bir gücün egemenliğine bağlanmışlardır. Sırasıyla M.Ö. 525'te Perslerin, M.Ö. 333'lerde İskender'in yönetimine

geçmişlerdir. Milad'a doğru Helen kültürü kökenli Kleopatra'nın Roma'ya yenilmesiyle dört bin yıllık uygarlığın ilk aşaması sona ermiştir.

En az Sümerler kadar tarihte birçok iz bırakan bu uygarlık klasik köleci sistemi en saf haliyle yaşamıştır. Köle-efendi birlikteliği hiçbir uygarlıkta Mısır'daki kadar gelişmemiştir. Bu dünyada hiç rahat yüzü görmeyen köleler için geliştirilen ve ahreti kurtarmayı vaaz eden dinler köleci sistemin sürdürülmesinde güçlü bir meşruiyet aracı oluşturmuştur. Cennet-cehennem ve ahret paradigmasının icat edildiği güçlü uygarlık alanıdır. Firavunların kardeşleriyle evlenmeleri klan geleneğinden kalmış olup, hanedanın bozulmaması ihtiyacından kaynaklanmış olabilir. İbrahimî dinleri en az Sümer-Babil dinsel inançları kadar etkilemiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hz. Musa'nın Mısır kültüründen gelmesi, ataları Hz. İbrahim'in ise Babil Nemrutlarından kaçması, bu iki kültürün güçlü etkisini ve sentezini çağrıştırmaktadır. İbrahimî dinleri bu iki kültürün etkileri dışında tasarlamak mümkün görünmemektedir. Orijinal haliyle Mısır firavunlar rejimi 'devlet komünizmi'ne en yakın sistemdir.

Urartu uygarlığı da birinci kuşak uygarlıklardandır. M.Ö. 870'te Asurlarla sürekli çekişme halinde olan Nairilerle ('Nehirler Halkı', 'Akarsular Halkı' anlamına gelmektedir. Dicle ve kollarının oluşturduğu bölgedeki otantik Kürtleri ifadelendirse gerek) uzun yıllar devam eden bir konfederasyon oluşturan Urartuların daha sonra ilk merkezî krallık sistemine adım attıkları varsayılmaktadır. Asurca yazıtta "Kral Sarduri büyük Tanrı Haldi'nin (Guda, Gudea ve Gotlar aynı tanrı adından gelseler gerek. Semitiklerde Allah neyse, Aryen kültüründe de Gudea odur. 'Kendi kendine oluşan' anlamına gelmektedir. Halen Kürtçe ve Farsçada Allah yerine kullanılmaktadır) büyük desteği ve gözetiminde önüne çıkan herkesi yenmektedir" diye övünürken, merkezî krallığa muhteşem yürüyüşünü müjdelemektedir. Bugünkü Van merkez seçilmiştir. Van adı Vanilili kabilesinden kalmış olabilir. Van'ın diğer bir adı olan Tuşpa büyük tanrılardan Güneş Tanrısı Teşup'tan türetilmedir. Merkezde çok sayıda kale kurmuşlardır. Doğuda İran Zagroslarının eteklerinden batıda Fırat kıyılarına, kuzeyde Aras vadilerinden güneyde Asur bölgelerine, bugünkü Suriye'nin kuzeyine kadar güçlü merkezî bir egemenlik kurmuşlardır. Eyalet sistemini ilk defa teşkil eden güç oldukları sanılmaktadır. Bu gerçeklik merkezîleşme açısından tarihte bir ilktir. İnanç sistemleri Sümerler ve

Asurların güçlü etkisi altındadır. Çivi yazısını kullanmışlardır. Asur yöneticilerinden aldıkları Asurcanın yanı sıra, henüz tam çözülemeyen ama Hurri kalıntısı topluluklarla Kafkaslardan gelen göçmen kabilelerin dillerinin karışımından oluşmuş bir dili kullanmış olmaları muhtemeldir. Bu arada ilk defa Ermeniceye de benzer karışık bir dil sistemlerinin olması doğaldır. "Babil'de yetmiş iki dil konuşulur" deyimi öğreticidir.

Ama şu hususu önlemle belirtmek gerekir: Saray dilleri her zaman tebaa konumundaki toplulukların dillerinden farklıdır. Daha geçen yüzyıllarda birçok Avrupa sarayında yerli halkla alâkası olmayan saray dilleri konuşulurdu. Örneğin Almanca ve çok daha önceleri Latince gibi. Ortadoğu'da Arapça uzun süre tüm sarayların resmi dili olarak itibar görmüştür. Osmanlıcanın asıl Türkçeye uzaklığı neredeyse bir yabancı dil kadardır. Bugünkü İngilizce İngilizlerle hiçbir etnik, kavmî ve ulusal bağı olmayan onlarca ülkenin resmi devlet dilidir. Urartu krallık merkezinde de benzer kurallar geçerli olsa gerek. Önceleri Asurcanın konuşulması bu gerçeği ele vermektedir. Urartular demir çağının en güçlü uygarlığı sayılmaktadır. Demir-bakır karışımından yapılan çok sayıda işlik, kazan, tabak, silah günümüze kadar kalmıştır. Demiri en çok işleyen ilk uygarlıktır. Başkent ve eyalet merkezleri belirlenmiş, kent anlayışı gelişmiştir. Geliştirdikleri yol ağı Kral Yolu'nun habercisi durumundadır. Bu yolun güzergâhları halen seçilmektedir. Kayalara oyulmuş kral mezarları muhteşemdir. Komşu her halktan köle derleyip kale ve şehir inşalarında kullanmışlardır. Su kanalı sistemleri geliştirmede ve gölet yapmada ileridirler. Asurlar karşısında ayakta kalan tek güçtürler. Aralarında yaklaşık üç yüz yıl süren çatışmalar ikisinin de aynı anda ve aynı güçler tarafından sonlarını (M.Ö. 615) getirmiştir. Tarih bir daha aynı coğrafyada benzer bir siyasi oluşuma tanıklık etmemiştir.

İlk kuşağın son görkemli çıkışını Med-Pers İmparatorluğu oluşturmaktadır. Çıkışı hazırlayan Medlerdir. Med adı daha çok Yunan kültüründen günümüze kalmıştır. Aryenlerin gelişmiş ve güçlü bir kolunu oluşturdukları konusunda tarihçiler hemfikirdir. Başka hiçbir etnik topluluğun yerleşim alanı kılınamadığından, Medya ve Medlerin otantik kültüründen bahsetmek yerindedir. Zaten halen Med ve Medya tabirleri aynı alan ve bu alandaki halk için kullanılmaktadır. Medlerin Zagros silsilesinde kültürleştikleri gözlemlenmektedir. Gutiler ve Kas-

sitlere kadar dayandırılabilirler. Hurri genel adlandırması içinde yer aldıkları da kabul gören ortak görüştür. Asurlarla en çok boğuşan ve acı yaşayan aşiret boylarıdır demek de mümkündür. Devletleşmeleri bu direnişle yakından bağlantılıdır. Başarının tılsımını aşiret konfederasyonunda görmüşlerdir.

M.Ö. 715'de ilk defa bir araya gelen kabile boyları gevşek birlik oluştururlar. Asur ve Urartu baskılarının onları Kafkasya'dan gelen (Tarihsel bir gelenek olsa gerek) ünlü İskit boylarıyla ittifaka yönelttiği ve kimi zaman İskitlerle çelişki yaşadıkları anlaşılmaktadır. Öncülük zaman zaman el değiştirmektedir. Medler yaklaşık üç yüz yıl süren bir direnişin ardından, önce Urartu saraylarını (yaklaşık M.Ö. 615'ler), hemen sonra Asur başkentini yakıp yıkarak, Mezopotamya'nın bu son iki güçlü uygarlığına da son vermişlerdir. Medlerin Ekbatan adında (bugünkü İran'da Hemedan yakınlarında) ünlü bir başkent kurdukları ve etrafını yedi renkte yedi surla çevirdikleri söylenmektedir. Batıda sınırlarını Kızılırmak'a kadar büyütmüşler ve Frigyalılarla komşu olmuşlardır. Yakın akraba oldukları Pers kabileleriyle ilişkileri egemenlik dönemlerinin kısa sürmesine neden olmuştur. Çok büyük çabayla inşa ettikleri ve üç yüz yıla yakın sürdürdükleri bir siyasi oluşumu bir saray oyunuyla Fars Akamenit Hanedanlığına kaptırmışlardır. Astiyag'ın kızlarından birinden olma Kyros adlı bir Persli, sarayın askeri komutanı Harpagos'la anlaşarak, trajik bir saray darbesiyle son ihtiyar kral Astiyag'ı tahttan düşürmüştür. Bu alçaklığı karşısında Kral Astiyag'ın Harpagos'a şöyle dediğini Heredot Tarihi'nden öğrenmekteyiz: "Bre alçak, madem beni devirdiniz, niye iktidarı bir Persli piçe verdin? Bari kendin iktidar olsaydın. Niye egemenliği Perslere devrettin? Bari Medlerde kalsaydı!" Eğer Heredot uydurmamışsa (Ki, güvenmek zorundayız; en çok gezen, bilen bir ilk tarihçidir), bu durum Kürt işbirlikçiliğinin aşağılık ve alçakça bir özelliğinin binlerce yıl önce oluşmuş olduğunu göstermektedir.

Ben tarihte bilinen ilk Kürt işbirlikçisinin Uruk Kralı Gılgameş'in ormandan (O zaman ağırlıklı olarak Proto-Kürtlerin yerleştiği yerlerde ormanlar yoğundur) getirip ormanlık alanlardaki işgalleri için bir ajan-işbirlikçi gibi kullandığı Enkidu olduğu kanısındayım. Yani Kürtlerdeki işbirlikçiliğin ilk destanlara konu olacak kadar eski bir geçmişi vardır. Tabii her zaman olduğu gibi yine bir kadın aracılığıyla! Enkidu özgür dağ havasını ve arkadaşlarını bir tapınak rahibesinin aldatıcı tatlılığın-

da ve şehvetinde kurban etmiştir. Bugünlere (Kürt Özgürlük Hareketi ve PKK'den çıkan yüzlerce Harpagos'a) ne kadar da çok benziyor! Günümüzün işbirlikçi Kürt kişiliğinin tarihsel olarak oluştuğunu, beş para etmez bir aile ve karısı için satmayacağı bir değer olamayacağını, bu yüzden gerçek soyluluk, politiklik ve bilgelikten, anlamlı ve zevkli yaşamdan (Özgür yaşamdan geçer) uzak olduğunu ve dolayısıyla çok iğrenç yaşadığını iyi bilmek gerekir.

Yunanlılar (Klasik Yunanlılardan bahsediyoruz, modernlik ucubelerinden değil) Medlere daha fazla önem vermektedir. Özellikle Heredot tarihle ilgili yazılarında Medlere büyük yer ayırır. Hurri kültüründen gelenleri tümüyle Medler olarak adlandırmaktadır. Medlerin büyüklüğüne saygı duyuyor. Persleri ikinci sırada sayıyor. Alana kültürel damgalarını vuranların Med soyundan geldiğini söylerken gerçeği görmüş gibidir. Persler o dönem tarih sahnesine yeni çıkan, adsız ve kültürü zayıf bir gruptur. Hurri kültürünün ihtişamı Ege kıyılarından Elam'a, Kafkasya sınırlarından Mısır saraylarına kadar yankı bulmuştur. Heredot da bu gerçeği haklı olarak tarihinde açıklamaktadır.

Sümer uygarlığında (genellikle kuruluş aşamasındaki tüm uygarlıklarda) yeni zihniyetin oluşumunda ve tanrı inşa etmede ilk rahiplerin belirleyici rol oynadıklarını belirtmiştik. Bu rol aynı sahada daha önce kurulan Urartu ve Med-Pers uygarlığı için de geçerlidir. Büyük olasılıkla sembolik bir figür olan Mağî unvanını taşıyan rahiplerin esas olarak Zerdüştik önderliği ifade ettiği, merkezî kutsal kentlerinin bugünkü Bradost mıntıkasında bulunan Muşasir olduğu, ilk tanrılar panteonunun orada kurulup sonradan Tuşpa, Ekbatan ve Persepolis'e taşındığı söylenebilir. Çünkü uzun bir sürece yayılan rahipler geleneği olmadan ciddi uygarlık inşaları zordur. Yunan kültüründe filozoflar ve felsefeleri, Avrupa uygarlığında da Aydınlanma dönemi aydınları benzer rol oynarlar. Semitiklerde şeyhleri ve İbranilerde peygamberleri aynı kategoride görmek öğreticidir.

Medlerin çıkışında çok önemli bir rol oynayan Mağîlerin ve Zerdüşt'ün bu süreçteki konumlarını iyi tanımak gerekir. Ateşi, ziraatı ve hayvanları kutsal belleyen, bu yönüyle neolitik toplum değerlerini yansıttığını düşündüğüm Med rahiplerinin ve kurucu unsur olan Zerdüşt inancı ve ahlâkının uygarlığın pisliklerine bulaşmamışlığıyla ünlü olduğu kanaatindeyim. Zerdüştlük Sümer rahiplerinin icat ettiği mitolojik tanrılar sisteminden farklıdır, hatta onun zıddıdır. İyilik-kötülük,

aydınlık-karanlık çekişmesiyle dolu bir evren anlayışına, bir diyalektik anlayışa sahiptir. Tümüyle uygarlığa batmamış özgür dağ havasından (Yunan kültüründe Tanrı Dionysos kültürü) beslenen Zerdüşt rahipliğinde özgür ahlâk temel düsturdur. Tanrı imalatçılığından çok ziraat ve hayvanların kutsallığından, özgür insan karakterinden bahseder.

Asur'un yenilgiye uğramasında ve Med-Pers yükselişinde bu ahlâkın belirleyici bir yeri vardır. Özgür yaşam tutkuları olmasaydı, Medler de diğer halklar gibi uygarlığa kolayca esir düşerlerdi. Diğer halklar derken, uygar toplumun etkisinde çok kalmış olanlardan bahsediyorum.

Kyros'un ölümünden (M.Ö. 559-529 dönemi) sonra, Med rahiplerinin bir darbesiyle M.Ö. 528'de egemenliği tekrar ele geçiren Med kökenli bir grup kolay tasfiye edilince, ünlü Pers Kralı Darius dönemi başlar (M.Ö. 586-521). Persler kısa bir süre içinde Babil, Mısır ve Ege kıyılarındaki İon şehirlerini düşürürler; ardından Ege kıyılarından doğuda Pencab kıyılarına kadar uzanan tarihin en geniş imparatorluğunu kurarlar. Çin dışında tüm uygar dünyayı hükümleri altına almış sayılırlar. Persler şüphesiz Sümer-Asur-Babil-Urartu kültüründen (uygarlık kültürü) çok şey almışlar, ayrıca Aryen kültürün özgür damarından da beslenmişlerdir. Yunan kültürüyle kuzeyden gelen ünlü İskitlerden ve daha doğuda Proto–Türklerden de etkilenme ve ilişkilenmeler başlamıştır. Böylesi çok sayıda kültürü bünyesinde sentezlemesiyle tarihe özgün bir örnek sunmuşlardır.

Med-Pers İmparatorluğu (Gerçekten Medler hem imparatorluk içinde ikinci sırada yer almışlar, hem de orduda hep temel güçlerden olmuşlardır. Aralarında çok yakın bir akrabalık bağının bulunması bunda etkilidir) birinci kuşak uygarlığın genişleyen son temsilcisidir. Birinci kuşak uygarlık kültürüyle varılabilecek azami sınırlara ve uygarlık aşamasına erişmiştir. Merkezin ihtişamına (Persepolis'in kalıntıları halen çok görkemlidir) ve eyalet merkezlerinin gücüne bakıldığında, bir nevi ön-Roma İmparatorluğuna benzetilebilir. Greko-Romen dünyayı hazırlayan en güçlü etkendir. Hem siyasi sistemiyle (tarihte Urartulardan sonra ilk defa uygulanan eyalet sistemi), hem de muazzam posta sistemi ve ulaşım yollarıyla (tarihte bilinen ilk en uzun yol, Ege kıyılarından, Sard'dan başlayıp Persepolis'te biten Kral Yolu) ünlüdür. Özel muhafız birliği Ölümsüzler Alayı oldukça ünlenmiştir. Yüz binleri bulan ordu gücüne ulaşabilmiştir. Mimaride gelişme sağlamıştır. Din-

sel inanış ve ritüellerde farklılık oluşturmuştur. Asiller diniyle halk dini (Mitraizm) arasında ayrım gelişmiştir. Kabile geleneğinden çok gelişkin bir aristokrasiye çıkış sağlanmıştır. Uygarlık alanlarını kendilerinden öncekilerin toplamından fazla geliştirmişlerdir. İlk defa sayısız kabile, aşiret, din, mezhep, dil ve kültürü bir potada birleştirme hünerini göstermişlerdir. Doğunun son görkemli ve göz kamaştırıcı ilkçağ uygarlığıdır. Yeni gelişen klasik Yunan uygarlığına göre her bakımdan kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahiptir. Aristo'nun öğrencisi İskender, aslında Doğu kültürünün derinliği karşısında kompleks içinde kıvranan, buranın ihtişamına sahip olmak için kıvranıp duran çevre ülkenin yeniyetme barbar istilacısı konumundadır. Gotlar karşısında Roma İmparatorluğu neyse, Makedon ve Yunan işsizleri, kabile reisleri ve küçük kralcıkları için de Pers İmparatorluğu odur. Büyüklük, zenginlik ve ihtişamı açısından Med-Pers İmparatorluğu'nun kesinlikle Roma'dan aşağı kalır yanı yoktur. İskender istilasına bu açıdan bakarsak, tarihi daha doğru ve anlamlı yorumlayabiliriz.

Birkaç ek yaparak uygar toplumun birinci döneminin yayılma ve aşama yapma sorunlarına ilişkin değerlendirmemize son verelim. Bu sorunlardan biri, İbrani kabilesinin uygar toplumun gelişmesinde nasıl bir yere oturtulacağına ilişkindir. İlk söylenmesi gereken, İbranilerin M.Ö. 1700'lerden başlayıp günümüze kadar Aryen dil ve kültürle Semitik dil ve kültür, yine Sümer kökenli uygarlıkla Mısır kökenli uygarlık arasında mekik dokuyan bir özelliklerinin bulunduğudur. Kutsal Kitaplarında Seruc, Urfa ve Harran adları bizzat geçmektedir. Buralar İbrahim'in atalarının yerleri olarak işlenmektedir. İbraniler büyük ihtimalle buradan Mısır'a kadar sürüleriyle birlikte gitmişlerdir. Biraz da ticaretle uğraşan bir kabile görünümleri vardır. Dini inançları Yahveh'le EL-ALLAH arasında gidip gelmektedir. Uygar toplum içinde erimemek için direniyorlar. Kendilerine özgü tanrı inancı bu direnişle bağlantılıdır. Kabile tanrıcılığını en çok geliştiren kavim olma ayrıcalığına sahipler. İbrahim'in Nemrut'a (Babil kralları) karşı çıkışıyla başlayıp Musa'nın Firavun'a (Mısır kralları) karşı çıkışıyla sürdürülen yaşamlarında Filistin'deki birçok kabile ve tanrılarıyla çekişmeleri sürecektir. Kutsal Kitapta ilginç öyküleri vardır. Musa'nın ailesinden kardeşi Harun ile başlayan rahipler önderliğinde (Sümerlere benzetirsek, ilk rahip kralcıklar) uzun süre özgünlüklerini sürdürüyorlar.

Musa'yla başlayıp (M.Ö. 1300 sonlarından) namlı Samuel adlı rahiple biten ilk rahipler döneminden sonra, politik-askeri yönü güçlü krallık dönemi (M.Ö. 1020'den itibaren Saul, Davut, Süleyman ve ötekilerin krallık dönemi) başlıyor. Başlangıçtaki güçlü krallar yerine daha sonra zayıfları geliyor. Küçük bir krallık kuruyorlar. Kral ve rahipler arasında çelişkiler hep vardır. Sürekli dış güçlere bağlı ikili, üçlü partiler halinde yaşıyorlar. Direnişçi ve işbirlikçi kesimleri Asur'a karşı birlikte direnmelerine rağmen M.Ö. 720'lerde kaybediyorlar. M.Ö. 540'ta Babil'e sürgün ediliyorlar. Perslerin Babil egemenliğine son vermeleriyle kurtuluyorlar. Bu gelişme biraz da Sovyet ordusunun Berlin'e girmesiyle soykırımdan arta kalan Yahudilerin kurtulmasına benziyor. Benzer birçok hikâyeleri vardır. Perslerle Greklerin çekişmesinde yine iki işbirlikçi parti doğuyor: Ferisiler ve Sadukiler. Sonra Roma'ya karşı direniş, birinci ve ikinci sürgün (M.Ö. ve M.S. 70'ler) gelişiyor; önce Mısır ve Anadolu'ya, sonra sırasıyla tüm uygarlık alanlarına dağılıyorlar. Sırada Pers ve Grek sahaları ile Roma vardır.

Direnişçi İsa sahneye çıkıyor. Çarmıha geriliyor. Roma proleterleri için bir efsanenin başlangıcı olan bu çıkış, aynı zamanda İbrahimî kökenli ikinci bir dinin başlangıcı oluyor. Küçük İbrani kabilesinin belalı serüvenleri Greko-Romen ve Avrupa uygarlığı sahasında da devam edecektir. Önderlerinin önemli bir kısmına efendi, tanrı elçisi anlamında rabbi ve nebi diyorlar. Böylece uzun bir peygamber silsilesi oluşuyor. İsa ve Muhammed son peygamberler oluyor. Ama Museviler bunları peygamber olarak tanımıyorlar. Siyasi çatışmalara dönüşen dinsel çelişkiler sürüp gidiyor. Yazarlar dönemi daha çok Roma egemenliğinden sonra başlıyor. Bu gelenek en az peygamber kuşağı kadar güçlü bir yazar-aydın kuşağıyla birlikte günümüze dek devam ediyor.

Daha önce ticarete küçük bir adım atan İbraniler kapitalizmin doğuşunda ve günümüzün finans-kapital egemenliğinde giderek başat rol oynuyorlar. Sayıları azdır, fakat dünya uygarlık tarihinde bir imparatorluk kadar etkinlikleri vardır. En az bir uygarlık kadar özenle araştırılması gereken bir konudur İbrani kabilesi. Bilim, yasa ve para konusunun imparatoru gibidir. Aynı rol tarihte olduğu kadar günümüzde de bütün ilginç yönleriyle devam ediyor. Benim şahsi öyküm de bu kabilenin başına gelenlerin küçük bir izdüşümüne benzedi. Ben de Urfa'nın Seruc'undan tıpkı İbrahim gibi çıkış yaptım. İsa sistem işbir-

likçisi Yahudi kralı ve başrahibinin yardımıyla yakalanıp çarmıha gerilmişti. Ben de yine İsrail'in yardımıyla (MOSSAD ve CIA'nin işbirliğiyle) tutsak edilip çarmıha gerdirilerek İmralı Cezaevine konuldum. İsa'nın çivilendiğine benzer bir çarmıhta direnişim devam ediyor.

Diğer bir sorun kuzeyden gelen İskit akınlarıdır. Bu akınlar M.Ö. 800'lerde kimlik bulan Kafkas kökenli kabilelere dayanıyor. Avrupa içlerinden Asya içlerine, Güney Rusya steplerinden Mezopotamya'ya kadar her tarafa yayılan bu kabileler kültürden ziyade fizikî güçlerine dayandıkları için fazla iz bırakmıyorlar. Fakat birçok imparatorluğun kuruluş ve yıkılışında İbrani kabilesinin rolüne benzer bir rol oynamışlardır. Maiyet askerleri olarak çok hizmet sundukları ve saraya kadın verdikleri anlaşılıyor. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadıkları bu rolü Türkiye Cumhuriyeti'nde oynamaya devam ediyorlar. İbraniler kadar kendi kimliklerini koruyamadıkları anlaşılıyor. Bir soy rengi olarak kültürlere çeşni katıyorlar. Kadınlarının güzelliği söz konusu olabilir. Yiğitçe duruşlarından da söz edilebilir. İskitler ve benzerlerinin rolü birinci kuşak uygarlık toplumunda iyi araştırılması gereken bir konudur.

Tarihsel sistem oluşumlarında merkez-çevre olgusu da araştırmalarda bir varsayım olarak kullanılabilir. Uygarlık merkezleri söz konusu olduğunda, "Çevrede neler oluyor?" sorusu önem taşır. Tarihte ilk defa Sümer, Mısır ve Çin uygarlık merkezleri oluştuğunda, Sümerler ve Mısırlılar için çevre güçleri Semitik kabileler olan Aramitler ve Apirulardı, Çinliler için Proto-Türk olan Hunlardı, Romalılar için Gotlardı. Daha çok üst barbarlık aşamasında olan bu boyların kabile şefleri uygarlık silahlarını kullanmayı öğrenip elde edince, bir nevi gerilla savaşı verir gibi sürekli saldırı ve savunma konumlarını yaşarlar. Kaderleri ya hâkim uygarlık merkezi içinde erimek, ya da benzer uygarlık merkezlerini çevrede de aynı yapıda kurmaktır. Örneğin Amorit Akadlar saldıra saldıra sonunda ayrı bir hanedan olarak devletleştiler. İbraniler de Mısır'da öğrendiklerini hayata geçirip kendi bağımsız krallıklarını kurdular. Tarihin tanıdığı en güçlü çevre hareketine damgalarını vuran Hunlar hem Çin'de hem de Avrupa'da, hatta İran'da erimekten kurtulamadılar. Kabile şefleri genellikle uygarlık merkez kültürlerinde eriyip yönetici şefler haline gelirken, yoksul kabile boyları uzun süre marjinal kalarak yaşadılar veya benzer direnişler ve saldırıları yeni şeflerle yeniden denediler. Sürekli Roma'ya saldıran

Gotlar Alman prensliklerinin temellerini attılar. Bazen de Roma tacını giydiler. Tarih Osmanlıların ilk hanedan kurucuları içinde yer alan Moğol ve Oğuz kabile şeflerinin Bizans uygarlığı açısından tam bir çevre gücü olduklarını, yüzlerce yıl süren merkez-çevre mücadelesinden sonra merkezi ele geçirerek çevre olmaktan çıkıp bizzat merkez haline geldiklerini gösteren anlamlı bir örnek sunar.

İskitler de özellikle birinci kuşak uygarlık merkezleri için kuzeyden gelen, genel olarak kuzeyin ve özel olarak Kafkasların ağırlıklı rol oynadığı bir çevre gücüydü. Uygarlıkları tanıyıp onların silahları ile silahlanınca müthiş bir saldırı gücü oldular. M.Ö. 800-500 aralığında çok aktif oldukları sanılmaktadır. Paralı asker ve saray hizmetlisi olarak çok rol oynamalarına rağmen, kendi adlarına önemli uygarlık merkezleri kuramayıp büyük çoğunluğuyla uygarlık içinde erimekten kurtulamadılar.

b- Çin, Hint ve Kızılderili Kültüründeki Gelişmeler

Özgül yanları bulunan uygarlık sistemleri olan Çin ve Hint kültürleri ile Amerika'nın Kızılderili kültüründeki gelişmeleri de kısaca gözlemek öğretici olacaktır.

Daha önce değindiğimiz gibi, Çin son buzul döneminin sona ermesiyle birlikte, M.Ö. 10000'lerden itibaren Güneydoğu Sibirya'dan daha güneye yayılan grupların iskân ettikleri en önemli bölgedir. Deniz ve büyük akarsuların kıyılarındaki verimli topraklar, bitki ve hayvan deseni hem neolitik kültür hem de kent uygarlıkları için oldukça elverişli özellikler sunmaktadır. M.Ö. 4000'lerde bir Çin neolitik devriminin geliştiği gözlemlenmektedir. Burada önemli sorun bu neolitik tarım devriminin ne kadar özgün olduğu, ne kadar yayılan Aryenik kültürden etkilendiğidir. Kendisinden en az altı bin yıl önce inşa edilen Aryen neolitik kültürünün Çin'e yansımaması düşünülmemektedir. Aryen kültürünün ne kadar belirleyici olduğu daha çok önem taşımaktadır. Tarih büyük kültür devrimlerinin kolay oluşmadığını, bunun için en uzun süreli ve özgün koşullar gerektiğini önümüze koymaktadır. Tahminimce bugünkü Çin sosyalizmi ve kapitalizmi ne kadar yerli ve orijinalse, Çin neolitiği ve uygarlığı da o kadar özgün ve yerel damga taşır. Yanlış anlaşılmasın, en milli denilen kapitalizmin bile dıştan ithal edildiğinden hiç kuşkum yoktur. Bu husus Çin için de geçerlidir. Çin

neolitiğinin daha sonra Vietnam ve diğer Hindiçin Yarımadasına, Japonya ve Endonezya adalarına, Kore Yarımadasına yayıldığını, tüm bu gelişmelerin tarihinin M.Ö. 4000'den önce olamayacağını yorumlayabiliriz.

Çin köleci uygarlığının doğuşu için öngörülen tarihler yaklaşık M.Ö. 1500'lerdir. İlk büyük merkezî imparatorluğun bu tarihte kurulduğunu, birçok kutsallıklar taşıdığını ve Çin'in Uruk'u anlamına geldiğini belirtebilirim. M.Ö. 1000'lerde tıpkı Sümerler ve Mısırlılarda olduğu gibi Çin'de de kuruluş döneminden sonra bir kentsel yayılma ve genişlemenin yaşandığını gözlemliyoruz. Bu ikinci dönemde çokça kent devleti kuruluyor ve Sümerlerde Ur dönemindekine benzer yoğun kent rekabet savaşları yaşanıyor. Üçüncü dönemde (M.Ö. 250 - M.S. 250) merkezî hanedanlıklar yeniden güçleniyor. Feodal aşamada merkezî hanedanlıklar ağır basar. Yerli veya yabancı kökenli olmaları mümkündür. Bu merkezî hanedanlıklar yirminci yüzyılın başlarına kadar katı bir biçimde devam ederler. Bu dönemin Çin uygarlığının M.S. 500'lerde Çinhindi ve Japon Adalarında, Orta Asya Moğolları ve Proto-Türkler arasında yayıldığı gözlemlenmektedir.

Çin kültüründe Sümer rahiplerininkine benzer tanrı icatlarından çok, bilgelerin evren yorumunun bulunması ilginçtir. Evreni ve doğayı kavrama ve yorumlamaları daha bilimsel niteliktedir. Evreni canlı olarak tasarlamaktadırlar. Enerjiyi tarifleri öğreticidir. Çin ruhiyatçılığına genel olarak 'Taoizm' denilebilir. Bilgecilik de denilebilir. M.Ö. 500'lerde yaşayan Konfüçyüs, daha çok uygar kent ve devlet düzeninin ilke ve ahlâkını kuramlaştırmaya çalışır. Devlet toplumunun idaresinin resmi yasalardan ziyade sağlam ahlâk ilkelerine dayandırılması öğretisine bağlıdır ve bu öğretiyi geliştirir. Zerdüşt ve Sokrates döneminde yaşar ve onlar kadar içinde yer aldığı uygar toplumu etkiler. Bu üç büyük bilge daha çok ahlâkın ve öz erdemin önemini belirtirler. Büyük ahlâk savunucuları ve bilgeleridir.

Çinliler maddi uygarlıkta önemli gelişmeler sağlarlar. Endüstriyel gelişmede Batı'dan çok önce ilerlemişlerdir. Kâğıt, barut ve matbaanın icatçılarıdır. Ticaretin en doğu ucunda yer alırlar ki, bu da tarihsel İpek Yolu'nun başladığı yerdir. M.Ö. ve M.S. ilk yüzyıllarda Ortadoğu uygarlıklarıyla yoğun temasları vardır. Çin'in kapitalizme açılışı 19. yüzyıl ortalarındadır. Günümüzde bir dev gibi büyümekte ve yeni bir Leviathan olarak ne yapacağı, nasıl yayılacağı merakla izlenmektedir.

Hindistan'da da yerelde uzun bir neolitik gelişmeyi gözlemleyemiyoruz. Buradaki toplulukların Aryenlerle ilk temaslarından önce ilkel klan dönemini yaşadıkları tahmin edilmektedir. Aryenlerin Hindistan'a ilk girişleri M.Ö. 2000-1500'lere dayandırılıyor. Neolitik devrim bu girişlerle bağlantılıdır. Bu devrime ve fazla aralık bırakmadan M.Ö. 1000'lerde başlayan uygarlık devrimine önderlik eden güçler Sümerlerde olduğu gibi rahiplerdir. Brahmanlar adı verilen bu sınıfın temel kutsal kitabı M.Ö. 1500'lerde ortaya çıkan 'Veda'lardan oluşmaktadır. Vedalar İbrani Kutsal Kitabının bir nevi Hint versiyonudur. Ama Vedalar çok daha uzun ve karmaşıktır. Rahip sınıfının müthiş bir tanrısallık temelinde inşa edilişini öykü edinmektedir. Bu gelişmeyi destanlaştırmayı da ihmal etmiyorlar. Kast rejiminin temeli oluyorlar.

M.Ö. 1000'lerde siyasi-askeri güç sahipleri olan 'Raca'lar belirir. Brahmanlarla sert bir çatışmaya girerler. Sonuçta her uygarlıkta görüldüğü gibi devletin yeni sahibi olurlar. İkinci kastik gücü oluştururlar. Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da verimli akarsu ve deniz kenarları tarıma elverişlidir. Daha çok M.Ö. 1000'lerde çoğalan kentler büyük saray ve tapınaklarıyla temayüz ederler. Tarım çok daha gelişkindir ve çiftçiler, zanaatkârlar üçüncü kastik sınıfı oluşturur. En altta hayvandan daha kötü muamele gören paryalar vardır. Kendileriyle temas bile günah sayılmaktadır.

Hintliler çok renkli bir teoloji oluşturuyorlar. Büyük tanrılar kadar sayılamayacak tanrısal varlıkları da inşa etmeleri söz konusudur. Mitolojilerinde aslında Sümerlerin derin etkisi görülmektedir. Teolojilerinin fazla kafa karıştırıcılığı dış kökenli olmasından ve sentez kabiliyetinden yoksunluklarından kaynaklanır.

M.Ö. 500'lerde tüm önemli uygarlıklarda görüldüğü gibi (Çin'de Konfüçyüs, Greklerde Sokrates, Med-Perslerde Zerdüşt), Hindistan'da da büyük din reformcusu Buda sahneye çıkıyor. Buda tanrılara dayanmayan, ahlâka dayalı bir reform geliştirmekle ünlüdür. Doğa ve toplumdaki büyük acıları görerek, telafi edici bir metafizik öğreti geliştirmek ister. Budizm uygarlığa tepkili ve ekolojist karakteri güçlü bir öğretidir. Çin'de, Hindiçin ve Japonya'da gelişme sağlar. Ahlâk metafiziği açısından üzerinde önemle durulması gereken bir öğretidir; güçlü öz nefis denetimi uygulayan bir ıslah rejimidir. Bir de 'krişna' denilen tanrı reformculuğu vardır. Âdeta Zeus kültüne karşı (Daha çok başlangıç aşamasındaki kralsal gelişmeleri simgeler) Dionysos

kültüne benzer. Dağ yaşamı, gezgincilik, özgür kadın alaylarıyla içli dışlı aşk öyküleriyle yüklenmiş, neolitik kültürün güçlü etkilerini taşıyan bir dindir. Daha doğrusu özgür yaşam arzusuna yüksek değer veren bir ahlaki anlayıştır. Hint tanrıcılığının aşırı metafizik karşıtı olan bir nevi materyalist eğilimle de yüklü olması, yaşanan toplumsal karmaşıklığın ve yaşam farklarının derinliğini ve büyüklüğünü gösteriyor.

Pers ve İskender işgalinden sonra Hint uygarlığı merkezî bir yapı kazanıyor. M.Ö. 300'lerde başına buyruk racaları denetim altına alan İmparator Aşhoka ilk köklü merkezîleşmeyi gerçekleştiriyor. Tıpkı Zerdüşt'ün dindeki reformuyla Med-Pers merkezî imparatorluk ilişkisinde olduğu gibi, Buda'nın dinsel reformunu güçlü bir biçimde benimseyen Aşhoka da bu çabasında başarılı olur. Daha sonra Çin kadar başarısını sürdüremez. Hindistan racalarının başıbozukluğu ve kaos halindeki yaşamı varlığını devam ettirir. Hindistan M.S. 1000'lerde Müslüman devletlerin istilasına uğrar. M.S. 1500'lerin başında Moğol kökenli Müslüman imparatorların yönetiminde tekrar merkezîleşir. Belli bir uygarlıksal gelişme sağlanır. Uygarlığın yayılması devam eder. 1500'lerden itibaren başlayan kapitalizme dayalı sızmalar ve 19. yüzyılın ortalarında İngiliz kapitalist sömürgeciliğiyle yeni bir aşamaya girer. İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsız bir devlet haline gelir. Kuzeydoğu ve kuzeybatıda Pakistan ve Bangladeş adında iki ucunu kaybetse de, Himalayaların eteğinden tüm yarımadayı kaplayan geniş deniz kıyıları ve akarsularıyla bu ülke, bugün de büyük karmaşıklık arz eden kültürel zenginliğini kapitalist uygarlıkla aşılayarak sürdürmek durumundadır. Kaotik ve çelişik yapılarla dolu bir ortamda rengârenk dinsel yapılardan tutalım sanat ve ahlâka kadar farklı din, dil ve politik yapılarla birlikte demokrasiyle de tanışan Hindistan'ın, çok parçalı bir canavardan güçlü bir Leviathan'a dönüşmesi halinde dünyayı nasıl etkileyeceği en az Çin kadar merak uyandırmaktadır.

Japonya, Endonezya, Vietnam, Kore ve benzeri diğer Çin kökenli ana kültürden gelen ülke bazlı alanlardaki uygarlıksal gelişmeler benzer karakterdedir. Ana uygarlığın gelişmesini takip etmek ve yaygınlaştırmak gibi bir konumları vardır. Konumuz bakımından ayrı incelenmeyi gerektirmemektedir.

Uygarlığın Amerika kıtasındaki yayılımı iki aşamalıdır. Birinci aşamada Kızılderili grupların M.Ö. 7000'lerde (Bu konuda değişik tarihsel yorumlar olmakla birlikte, en akla yakını buzul döneminden son-

raki yayılımdır. O da bu tarihe denk düşer) Bering Boğazından geçip önce Kuzey, sonra Güney Amerika'ya yayıldıkları varsayılmaktadır. M.Ö. 3000'lerde neolitik devrimle tanıştıkları, M.S. 500'lerde uygarlaşma yönünde adım attıkları tahmin edilmektedir. Doğuda (Güney Amerika) Meksika'dan Şili'ye kadar olan alanlarda Aztek, Maya ve İnka adıyla ilk uygarlıkları gerçekleştirirler. Sümerlerin ilk dönemindeki Uruk uygarlığını andıran bu uygarlıklar, daha büyük şehirler kurmayı ve sayılarını çoğaltmayı gerçekleştiremeden sönerler. Daha çok iklim ve coğrafi koşulların bunda etkili olduğu tahmin edilmektedir. Avrupalılar geldiklerinde varlıklarını sönükçe de olsa devam ettirmekteydiler. Güçlü kent yapıları ve tapınakların kalıntıları etkileyicidir. Kıtaya doğru genişleme imkânı bulabilseydiler, üst aşamalara geçebilir ve çok sayıda merkeze ve merkezîleşmeye kavuşabilirlerdi. Rahiplerin başlangıçtaki ağırlığı bu uygarlık denemelerinde de gözlemlenmektedir. Daha çok rahip uygarlıkları da diyebiliriz. Genç insan kurban etmeleri (Tanrılara insan kurban etme birçok uygarlıkta vardır) ürkütücüdür. Yazıya benzer işaretler olmakla birlikte gelişmemiştir. Takvim konusunda gelişme sağlamışlardır. Genel uygarlığa bazı bitki ve hayvan türleri armağan etmişlerdir. Kuzey Amerika bu dönemde uygarlıkla tanışmamıştır.

Amerika kıtasında asıl uygarlık patlaması M.S. 16. yüzyılla birlikte başlayan keşif, işgal, istila ve sömürgecilikle gerçekleşir. 19. yüzyılda kapitalizmin ulus-devlet bölünmesi biçiminde görünüşte bağımsız ülkeler halinde ortaya çıkan yeni kapitalist uygarlık, Kuzey Amerika'da ABD'nin kuruluşuyla (Önce hiçbir uygarlık tanımadığı için kökten kapitalist gelişmeyi çok hızlı bir şekilde yaşar) dünya uygarlık sistemine katılır ve bu sistemle bütünleşir. İkinci Dünya Savaşından sonra sistemin hegemon gücü olan ABD ile çıkışını sürdürür. Güney Amerika'nın Avrupa ve ABD kökenli kapitalist uygarlığa karşı yeni uygarlık model arayışı (Küba, Venezüella, Bolivya vb.) ise günümüzde heyecanla devam etmektedir.

Günümüzün dev Leviathan'ı Avrupa'nın birinci dönemde payına düşen kendi neolitik kültürünü kurumlaştırmaktır. Roma İmparatorluğu'nun yayıldığı M.Ö. 100 yılında birkaç Roma garnizonu dışında Avrupa'da uygarlığın esamisi bile okunmaz. İskitler, Hunlar, Gotlar, Keltler, Nordikler gibi çok çeşitli adlar altındaki kabilelerin göç ve çatışmalarının yanı sıra, köysel tarımsal gelişmelere ilave olarak, ma-

den kaynaklarında az miktarda maden ticareti vardır. Yunan kültürünü ve Roma'yı bu süreçten ayrı tutuyoruz. Daha çok Ortadoğu uygarlığının batı ucunu teşkil eden bu iki alanı ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz.

İnsanın ilk yürüyüşüne başladığı, elde alet besin arayışına çıktığı ve işaretlerden sonra ses diline kavuştuğu ana kıta Afrika'da kök kültürün oluştuğu bölgeler uzun sürede oluşan ilk köklü kültürüne bağlılığını halen sürdürmektedir. Mısır uygarlığının Sudan'dan ötesini tanımadığı, Hıristiyan uygarlığının ilkçağda ancak Habeşistan'ın bir ucundan tutunduğu ve İslâm uygarlığıyla patlama yaşayan Semitik Arapların büyük istilasına uğrayan Afrika kıtası kuzeyde İslâmlaşırken, 19. yüzyılda Avrupa kapitalist uygarlığıyla her taraftan sarılır. İç bünyesi gereği uygarlıkları zor hazmeden Afrika, günümüzde tam bir kaosu, farklı kültür ve uygarlık aşamalarını yaşayan bir çorba halindedir. Nasıl bir uygarlık veya moderniteyle buluşacağı, özgür yaşamla nasıl bütünleşeceği, Güney Amerika örneğinde ve kısmen Ortadoğu'da gözlemlendiği gibi merak, endişe ve umutla beklenmektedir.

c- Greko-Romen Kökenli Uygarlık ve Yayılma Sorunları

Sümer ve Mısır kökenli uygarlığın yayılımını birlikte incelememiz yadırgatıcı gelmemelidir. İkisi de kök uygarlık sayılmaktadır. İnsanlık tarihinde ilk defa birbirini etkiler biçimde aynı dönemde gelişme göstermişlerdir. Yayılımları birbirini yakından etkilemektedir. Ortadoğu kökenli olmaları bu birlikteliğin diğer nedenidir. Daha doğuşlarında iç içe geçişleri bölgenin karakteristik özelliğidir. Her iki uygarlığın birçok ilklerin inşa edicileri olduklarını gördük. Daha sonraki yayılımların bu iki uygarlığın öz ve biçimlerini esas alarak gerçekleştiği inkâr edilemez. Tıpatıp aynı olmasalar da, köken olarak bağlılıkları tartışılamaz. Mısır ve Sümer'i düşünmeden, herhangi bir uygarlığın yeterli ölçüde çözümlenmesi olasılığı çok zayıf kalır. Tıpkı kapitalist uygarlıkta olduğu gibi ilk köleci uygarlık modeli de esas olarak Sümer, ikinci sırada Mısır örneğinde çok az değişiklikle âdeta tekrarlanarak yayılmaktadır. Tarihçiler ve sosyologlar her nedense bu kritik yakınlığı kurmadan klişe yorumları tekrarlayıp dururlar. Bu noktalara ısrarla vurgu yapmamızın nedeni bu klişe anlayışları yıkmaktır.

Bu ilk model yayılımda karşılaştığımız güçlüklerden bahsettik. Birincisi, Sümer ve Mısır arasındaki etkilenmenin düzeyidir. Bu aydınlatılması gereken bir konudur. İkincisi, ilk kez Mezopotamya dışı merkezlerde oluşmuş bir uygarlık olan Med-Pers uygarlığını ayrı bir uygarlık kökeni sayıp saymama sorunudur. Bu uygarlığın birçok temel kategorisini Sümerler ve ardılları olan Babil, Asur ve Urartulardan aldığı bilinmektedir. Ama bunlarda büyük reform yaptığı da tarihsel olarak sabittir. Zerdüştik ahlâk devrimi (Özgürlük ahlâkına yakındır), merkez-eyalet sistemi, ordu düzenleri ilk belirtilecek yenilik alanlarıdır. Bu nedenle Med-Pers uygarlığını Greko-Romen uygarlığıyla Sümer-Mısır uygarlıkları arasında önemli ve farklılığı olan bir geçiş halkası olarak yorumlamak durumunda kaldık. Doğru bir tarih anlayışıyla bu önem ve farklılıklar uygarlıksal aşamalar meselesinin çözümünde kilit rol oynarlar. Aksi halde Greko-Romen uygarlığını doğru çözemeyiz ya da mucizevî özellikler atfederek bilim dışı yorumlarla daha çok karışıklığa iteriz.

Üçüncü bir sorun, Çin ve Hindistan uygarlıklarının kökeni sorunuydu. Bu uygarlıkların özgün olduklarının ihtiyat payıyla karşılanması gerektiğini vurguladık. Bu yaklaşım uygarlıklar arası benzeşim ve farkları daha doğru yorumlamamıza fırsat sunar.

Güney Amerika uygarlıkları, yine Harappa ve Mohenjodaro uygarlığı iddia edildiği gibi özgün olsalar bile, bu uygarlıkların ilk kurucu kent (Uruk tarzı) aşamasını atlatamadan söndükleri daha gerçekçi bir yorumdur. Afrika, Avrupa (Greko-Romen dışı) ve hatta Avustralya'da uygarlaşmanın çok daha sonraki yayılımlarla geliştiğini, Amerika da dahil bu alanların esas olarak kapitalizm temelinde uygarlaştığını, İslâmî uygarlığın da daha öncesinde ve bu aşamada bu bölgelerin uygarlaşmasında rol oynadığını belirtmek durumundayız. Bu kısa girişle Greko-Romen uygarlığının tanımını ve yayılımını daha doğru yorumlayabiliriz.

Greko-Romen uygarlığının Med-Pers örneğinin çok ilerisinde bir özgünlüğe sahip olduğu tartışmasız bir gerçektir. Ama Mısır, Sümer ve ardılları olan Babil, Asur, Mitanni, Hitit, Urartu ve Med-Pers uygarlıklarının gerek genişliğine yayılımını, gerekse karakteristik özelliklerini hesaba katmadan bu özgünlüğün âdeta yarımada koşullarından fışkırdığını iddia etmek büyük bir tarihsel körlük ve çarpıtma olacaktır. Eldeki tüm icatlar, zihniyet kategorileri, dinsel, ahlaki, felsefi, sa-

natsal, politik, ekonomik ve bilimsel gelişmeler adı geçen uygarlıkların doğuş, gelişme, çelişme ve çatışma süreçlerinde gerçekleşmiştir. Onlara ise önemli oranda neolitik toplumun kurumlaşma süreçlerinden miras kalmıştır. Bunun öyküsünü vermeye çalıştık. Özellikle yönetici kesimin gasp, hırsızlık, perdeleme ve meşruiyet icat etme çabalarını hiç göz ardı etmeden.

Avrupa aydınlanması ve bilimi uzun süre bu gerçeklikten habersiz göründü. Yunan ve Roma kültüründeki Rönesans'la köklenerek, bilimde sağlanan gelişmenin ezici biçimde kendi buluşları ve icatlarından ibaret olduğunu söylemekte ısrarlı davrandı. Böylelikle Greko-Romen uygarlığının yanlış tanımından da sorumlu durumda kaldı.

Sadece **Heredot Tarihi** okunsa bile, Yunan kültürünün kaynağını büyük oranda keşfetmek zor olmayacaktır. Eldeki tüm tarihsel belgeler öncelikle Hint-Avrupa (Aryen) dil ve kültürünün M.Ö. 5000'lerden itibaren Grek Yarımadasına sızdığını ve adanın kendi neolitik devrimini bu temelde yaşadığını göstermektedir. Bu aşamanın kaynağını göz ardı etmemek gelişmelerin tarihini doğru okumak için önem taşır. Uygarlık icatlarının yaşanan yeni dalga göçlerle M.Ö. 1800'lerden itibaren yarımadaya taşındığını varsaymak mümkündür. M.Ö. 1400'lerde Uruk'a benzer ilk kent kuruluş aşamasına geçiliyor. Bu süreç üç yönden destek ve model alıyor. Ağırlıklı olarak Hititlerden etkilenme vardır. Hititler bu yöreleri Ahiyeva adıyla belgelendiriyorlar. Daha M.Ö. 3000'lerden itibaren Troya üzerinden bölgeyle karşılıklı ticaret başlıyor. Troya yarımada için bu dönemde (M.Ö. 3000-1200) hayati bir kent konumundadır. Dolayısıyla ele geçirilmek istenen temel hedeflerdendir. Hititler hem ideolojik (tanrılar, edebiyat, bilim) açıdan hem de materyal (ticarete konu olan özellikle madeni eşyalar, gelişkin çömlek, dokuma ürünleri) bakımından bolca sunum yapıyorlar. Grekleri uygarlığa taşımada önemli rol oynuyorlar. Fenikeliler özellikle denizcilik sanatını ve Fenike alfabesini öğretiyorlar. Ortadoğu modelinde ticaret kentleri kuruyorlar. Uygarlığın yarımadada gelişmesine öncülük ettikleri kesindir. Mısırlılar hem direkt hem de kolonileri temelinde gelişen Girit uygarlığı (Mısır'ın etkilediği tek özgün uygarlık) vasıtasıyla yoğun etkileme durumundadırlar. Ortadoğu uygarlığının her tür icadı bu dört kanaldan (M.Ö. 2000-600'lere kadar) sürekli besleyici durumundadır. En son Solon, Pisagor ve Thales M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Mısır, Babil ve Med-Pers saray ve okul düzenlerini

gezerek dersler alıyor ve kurallar sistemini öğrenip yarımadaya taşıyorlar.

Troya'nın düşüşünden (M.Ö. 1200'ler) sonra Batı Ege kıyıları yarımadadan gelen İon, Aiol ve Dor kabilelerinin istilasına uğruyor. Bu göçleri tahminen M.Ö. 1000'lerden başlatabiliriz. Mısırlılar tarafından 'deniz kavimleri' denilen kabilelerin bu ilk saldırıları Troya'nın düşüşüyle bağlantılı olup Doğu Akdeniz ve Mısır'a kadar uzanıyor. Batı Anadolu'ya ve Ege adalarına doluşan bu gruplar, Troya ve Hitit uygarlıkları açısından 'barbar' konumundadır. Uygarlık alanları Hitit ülkesi ve küçük Troya Krallığı'dır. Barbarlar ancak uzun süre yerleşik uygar kültür içinde kalarak uygarlaşabilir. Nitekim böyle oluyor ve uzun bir aradan sonra gerek yarımadada, gerekse Ege adaları ve kıyılarında M.Ö. 700'lerden itibaren şehirleşmeler başlıyor. Homeros bu uzun yerleşme döneminden kalma savaş kahramanlıklarını, özellikle Troya etrafında gelişen olayları destanlaştırıyor. Odysseia ise adadaki yerleşime ilişkin öykülerden oluşuyor. Ege kıyılarındaki kentleşmelerin belli ölçüde orijinallikler taşıdığı bir gerçektir. Aldıkları zengin ve çok çeşitli kültür miraslarıyla alan topraklarının bitki ve havyan türleri için olağanüstü elverişliliği, onlara bu eşsiz sentezi yeni kentlerin kimliğinde yansıtma güç ve imkânını veriyor. Ortadoğu kültürünün hem ideolojik hem de maddi öğelerini tamamen dönüştürmede, kısmen yeni özlerle ve önemli biçim değişimiyle sentezlemede büyük yaratıcılık gösteriyorlar. Denilebilir ki, neolitiğin M.Ö. 6000-4000 dönemindeki icat ve keşifleriyle Sümer, Mısır, Hitit, Urartu ve Med-Pers dönemlerindeki icat ve keşiflerden yararlanmanın yanı sıra kendi tarihsel katkılarını yapıyorlar. İkinci veya üçüncü büyük kültürel hamleyi gerçekleştiriyorlar.

Burada önemli sorun tarihin en büyük aydınlanma hamlelerinden biri olarak merkezin nerede olduğunu tespit etmektir. İlk kent kuruluşunun (M.Ö. 1400'ler) kalıcı olmadığı, daha sonraki sürecin karanlıkta kaldığı, sadece Fenikelilerin bazı ticari kolonilerinin bulunduğu dikkate alındığında, Grek Yarımadasının M.Ö. 700'lere kadar herhangi bir uygarlığı barındırmadığı görülecektir. Kabileler arasında çatışmalar vardır. Akalar gibi isim yapan kabileler özellikle Ege üzerinden sürekli Anadolu uygarlık bölgelerine saldırıyorlar. Barbarlık aşamasında oldukları kesindir. Başlarındakiler ise kraldan ziyade (Kral kent varlığını gerektirir) kabile şefi durumundadır. Her ne kadar M.Ö.

600'lerde Athena'nın (Atina) yükselişini görüyorsak da, uygarlık merkezi olmaktan uzaktır. Bütün ihtimaller Ege kıyılarındaki kabilelerin oluşturdukları kentlerin daha merkezî bir rol oynadığını göstermektedir. Homeros, Yedi Bilgeler, Thales, Herakleitos, Parmenides, Demokritos, Pisagor başta olmak üzere aydınlanma hamlesinin tüm ünlü isimleri Batı Ege kıyı kentlerinden oluyorlar. Zincirleme kentler burada inşa ediliyor.

Önemli bir husus, başta Apollon olmak üzere, ünlü tanrıların doğuş öykülerinin çoğunun bu yöre ve yakınları kökenli olmasıdır. Maddi uygarlık bu yörede yarımadaya göre çok gelişmiştir. Tapınakların ve kehanet merkezlerinin en ünlüleri yine Batı Ege'dedir. Daha bolca sergilenebilecek kanıtlar Hititler, Frigyalılar ve Lidyalılardan sonra veya aynı zaman kuşağında İon kentlerinin yeni Ege uygarlık merkezleri olduklarını göstermektedir. Yarımadadakiler bunların devamı niteliğindedir. Kritik nokta, M.Ö. 545'lerde Med-Pers İmparatorluğu'nun buraları işgal etmesiyle birlikte uygarlık merkezinin Atina'ya kaymasıdır. M.Ö. 500-400'ler bu nedenle görkemli Athena çağı olarak yorumlanabilir. Bilindiği üzere Ege kıyı kentlerindeki tüm ideolojik ve maddi uygarlık eserleri Athena'ya taşınıyor. Aydınların büyük kısmı oraya ve Güney İtalya ile bazı adalara sığınıyorlar. Bölge Pers egemenliğinde yavaş yavaş eski önemini kaybediyor.

Pers uygarlığı da şüphesiz aynı dönemin en görkemli uygarlığıdır. Bu uygarlık sadece Grek bölgesinden almıyor, ona birçok katkı sunuyor. Ama bağımsızlığını yitiren Ege bölgesi belki de ilk ve son kez çok büyük bir uygarlık kurma şansını kaybediyor. Böyle olmasaydı, rahatlıkla söyleyebilirim ki, Egeliler oradan tüm Anadolu'ya yayılarak Sümer, Mısır, Hint, Çin, Hitit ve Pers uygarlıklarını aşan büyüklükte bir uygarlık kurabilirlerdi. Bu durumda Grek ve İtalya Yarımadaları belki de bağımlı birer eyalet olarak kalırdı. Hem içerik hem de genişlik olarak Bizans'ın katbekat üstünde bir imparatorluk kurma şansını kaybediyorlar. Perslerin Ege'deki varlıkları hem kendi sonlarını getirdi, hem de Egelilerin hakları olan büyük bir uygarlık sistemine öncülük etmelerini önledi. Ne kadar yerinilse ve acı duyulsa yeridir. Bu şansı önce İskender şahsında Makedonlar denediler. Ortaya çıkan çok parçalı, merkezî olmayan, çok merkezli, Doğu-Batı sentezli bir kültür oldu. Buna her ne kadar 'Helen' kültür dünyası deniliyorsa da, eklektik bir sentez olmaktan öteye gidememiştir. Gerçek bir orijinal yaratı-

cılıktan uzaktır. Roma'nın daha sonraki icadı olan imparatorluk, Ege'ye özellikle Bergama merkezli bir eyalet olmaktan öteye şans vermedi. Perslerin doğuda yaptıklarını Romalılar batıda tekrarladılar.

Athena merkezli uygarlığın hem kentlerin büyümesi hem de sayı olarak çoğalması açısından gerçek bir uygarlık olarak yorumlanması kavram olarak doğrudur. İdeolojik ve maddi uygarlık alanında bir çağa damgasını vurur. Athena'yı saymış olduğumuz tüm uygarlıkların bir potada eritilerek yeni bir alaşımın oluşturulması gibi okumalıyız. Uygarlık tarihi kadar neolitik kültür tarihinin tüm kazanımlarını, ideolojik ve maddi icatlarını yeniden ve yerelin etkileri kadar yeni zamanı da birleştirerek büyük uygarlık devrimini gerçekleştiriyor.

Athena uygarlığının birinci büyük özelliği, ideolojik olarak felsefeyi düşünce ve inanç biçimi olarak putperest dinlerden daha çok benimsemesidir. Felsefe anlam patlamasına yol açıyor. Tüm felsefi eğilimlerin tohumu bu dönemde serpilmiştir: İdealizm, materyalizm, metafizik, diyalektik muhtevalı tüm düşünce biçimleri doğuş ve tartışma şansı bulmuşlardır. Sokrates öncesinde 'doğa felsefesi' öncelikli iken, Sokrates'le birlikte ve sonrası dönemde 'toplum felsefesi' ağırlık kazanmıştır. 'Toplumsal sorunun' büyümesi (baskı ve sömürü) bu gelişmede rol oynar. Şu hususu bir kez daha belirtelim ki, 'toplumsal sorun' demek, kent-ticaret-devlet-yönetici zincirinin kurulması demektir. Ayrıca maddi uygarlık olarak kent felsefi düşünceyi zorunlu hale getirmede etkilidir. Kentin kendisi organik toplumdan kopuş anlamına gelir. Dolayısıyla doğadan kopmuş bir zihniyet kent ortamında kolaylıkla biçimlenir. Her tür soyut, kaba metafizik ve materyalist düşüncenin rahmi çevreye ihanet temelinde kurulan kent uygarlığıdır.

Demek ki felsefe bir yandan düşüncede bir hamle iken, diğer yandan çevreye yabancılaşmanın bir diğer düşünce biçimidir. Felsefi bilgiyi yayan Sofistler bir bakıma dönemin (Avrupa'da 18. yüzyıl) aydınlarıdır. Durumları elverişli ailelerin çocuklarına parayla ders verirler. Rahiplerin dini icat etmeleri ve tapınak insanları oluşturmaları gibi, filozoflar da kendi okullarını oluşturuyorlar. Bir nevi kendi kiliselerini (meclislerini) kuruyorlar. Çok tanrılı dinler gibi çok sayıda felsefi okul oluşuyor. Her okul sanki bir din veya mezhepmiş gibi yorumlanabilir. Dinler de nihayetinde bir düşünce biçimi olmaları nedeniyle geleneksel, kurumlaşmış ve inanç biçimini almış felsefe sayılabilir. Aralarında-

ki farkı birbirine tamamen zıt olarak kavramamak gerekir. Din daha çok yönetilen halkın, felsefe ise gelişkin sınıftan gençler ve aydınların ideolojik gıdasıdır. Eflatun ve Aristo bir nevi rahiplerin kenti kurma, koruma ve kurtarma görevlerini felsefi gözlükle başarmak isterler. Filozofların da esas uğraşısı, site devlet ve toplumunun daha iyi nasıl yönetilip korunacağı, öncelikle en iyi hangi temellerde kurulacağıdır.

Athena uygarlığının ikinci önemli özelliği, ilk defa teorik ve pratik olarak demokrasi (cumhuriyet) üzerinde önemle durmasıdır. Demokrasi genel uygarlık tarihinde önemli bir aşamadır. Fakat bu sadece aristokrasi için bir demokrasidir. Site yurttaşlığının çok kısıtlı tanındığı göz önüne alındığında, belki de toplumun onda birini bile kapsamaz. Ama yine de çok önemli bir yeniliktir. Felsefenin ve politika sanatının oluşumunda büyük rol oynar. Demokrasi kavram olarak halkın politikayla, yani kendi yönetim işleriyle bizzat uğraşmasıdır. Tüm hayati toplumsal sorunları konusunda düşünme, tartışma ve karar verme demokratik siyasetin temelidir. Dolayısıyla Athena uygarlığında açık toplum anlamına da gelen demokratik siyaset özelliği önemli bir katkı değerindedir.

Panteon yepyeni bir mimariyle kendini belli eder. Dikdörtgen şeklinde geniş sütunlarla çevrelenmiş ve en dışta bir surla çevrilmiş biçimleriyle muhteşemdir. Apollon, Artemis ve Athena tapınakları belli başlı kentlerin hepsinde birbiriyle rekabet halindedir sanki. Tanrıların kurgusal olduğu, Atina toplumunda daha çok kavranmaktadır. Geleneksel dinsel inanç değerini giderek yitirmektedir. Sümer kent kurucu tanrıları Athena ve Roma uygarlığında son demlerini yaşar gibidirler. Kurucu kent olması hasebiyle Atina, adını kurucusu ve koruyucusu Tanrıça Athena'dan almıştır. Athena Uruk Tanrıçası İnanna'yı hatırlatmaktadır. Bu örnek bile uygarlıklar arası benzerliğin ve birbirlerini takip etmelerinin nasıl çarpıcı bir gelenek olduğunu yansıtmaktadır. Kentlerin diğer bölümleri Agora (pazaryeri), kilise (meclis yeri), tiyatro, stoal (gölgeli gezinti caddeleri), gymnasium (stadyum) vb. birçok kurumsal özellik kazanmış, sursuz da olabilen, çok sayıda sarayı bulunan daha gelişkin yapılanmalara kavuşmuştur. Hititlerinkine benzeyen ama onları aşan yapıdadırlar. Nüfusları daha da büyümüştür.

Yazılı edebiyat gelişmiştir. Belki de tarihte yazılı belgelere işlenmiş en büyük edebi bir kültürle karşı karşıyayız. Tiyatro en devrimsel dönemini yaşamıştır. Destanlarda trajediler bolca işlenmektedir. Tarih

eserleri yazılmaktadır. **Homeros Destanı** ders kitabı gibi okunmaktadır. Çarpıcı olaylar tiyatrolaştırılmaktadır. Sinemanın habercisi gibidir. Denizcilik sanatı ve ticaret gelişmiştir. Fenikelilerden sonra en gelişkin denizci bir uygarlıktır. Ticaret gözde bir meslek olmasa da, ilk kapitalist nüveler Athena toplumunda marjinal düzeyde de olsa varlık bulmuştur. Biraz daha hamle yapsalar sanki kapitalist sisteme geçecek gibiler. Mimarlık gelişmiştir. Kent yapısı bunu zaten yeterince kanıtlayıcı özelliğe sahiptir. Heykelcilik ideale yakın biçime kavuşmuştur. Mitolojik olayları canlandıran kabartma sahneleri hayli çarpıcıdır. Hemen belirtmeliyiz ki, tüm eski uygarlık mitolojilerinin (dinsel olmayan inançlar, düşünce biçimi) sentezinden oluşan çok güçlü mitolojik bir edebiyatları vardır. Mitoloji toplumların çözemediği olayları idealize edilmiş öykülerle anlatma sanatıdır ve ilkçağda yaygındır.

Müzik gerek enstrüman sayısında, gerekse çeşit olarak (ilahi olan, olmayan, aşk şarkıları, destan) gelişmiştir. Lir göze çarpan enstrümandır. Şiirsel anlatım kahramanlık dönemi (kent toplumunun hemen öncesi, üst barbarlık aşaması) kadar olmasa da varlığını sürdürmektedir.

Atina'dan sonra Sparta gelir. Sparta'nın özelliği eski krallık geleneğini katıca sürdürmesidir. Atina ile arasında sürekli çekişme ve savaşlar yaşanmıştır. Atina ve Sparta modeli tüm yarımadada iz bırakmıştır. Kent yayılımı hızlı olmuştur. Öncelikle ada ve karşı deniz kıyıları aynı model kentlerle donanmıştır. Karadeniz ve Marmara kıyılarında da kent kuruluşuna geçildiği görülmektedir. Fazla nüfus ve ticaret çok gelişkin yeni bir kolonileşme çağı başlatmıştır. Hemen hemen tüm Akdeniz kıyı ve adalarında da koloni kentleri kurulmuştur. Mısır'da bile bir Grek koloni kenti veya mahallesi bulunabilmektedir. Fransa'nın güneyinde Marsilya'ya ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarına kadar çıkılıp bir nevi ticaret evleri kuruluyor. Bunlar daha sonra kentlere dönüşüyorlar. İtalya'nın güneyi de önemli oranda kolonileşmiştir. Fenikelilerin rolünü devralmış gibiler. Tüm bu büyük gelişmelere ve yarımadada kent birlikleri kurulmasına rağmen, bir Pers veya Roma türü imparatorluk gücüne ulaşılmamıştır. Dönemin ruhu gereği imparatorluk haline gelemeyenler başka imparatorlukların egemenliğine girer. M.Ö. 340'larda Athena'nın önderlik ettiği yarımada uygarlığı, kuzeyinde yeni bir krallık olarak yükselen Makedonların tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Muazzam ideolojik ve maddi gücünü siteleri

aşan merkezî bir politik sisteme kavuşturamayan Grek uygarlığı, birkaç direniş savaşından sonra M.Ö. 330'dan itibaren bir daha yakalamamak üzere bağımsızlığını kaybeder. Ama tıpkı Babil gibi yeni kültür merkezi olarak varlığını daha uzun süre devam ettirecektir.

Athena demokrasisine son darbeyi (Daha önce Sparta Krallığıyla uzun Otuz Yıl Savaşlarında ağır darbe almıştı) yeni yükselen bir krallık olan Makedon birliği vurdu. Yunan kültüründen olan, farklı bir dil kullanan ve başka soyları teşkil eden kabile şeflerini sıkı bir birlik içinde tutmak isteyen Filip ve oğlu İskender, M.Ö. 359'da tüm yarımada üzerinde egemenliklerinin tanınmasını sağladılar. İlginç bir yaşamı olan İskender, uzun süre Aristo'nun öğrenciliğini yaptı. Aristo da Makedon bölgesine yakın bir şehirde doğmuştu. Belli ki aralarında öğretmen-öğrenci ilişkisinden öte bir yakınlık vardı. İskender'in ölümünden hemen sonra Atina'dan kaçması bunu gösterir. Aristo İskender'i Ege kıyılarındaki kentte eğitmiştir. Perslerin son egemenlik dönemlerinde bütün Yunan kültürel değerleri ve mitolojik tanrılarıyla beynini donatmıştır. Pers İmparatorluğu'nun zenginliğinin ne kadar iştah açıcı olduğunu bilmeyen Yunan politikacısı yoktu. Persleri bir an önce yenmek hepsinde tam bir tutku halini almıştı. İslâm'ın Bizans'ı yenmek istemesi gibi bir duyguydu bu. Saldırıya katılacak tüm askerlerde bu şuur vardı. İskender'in ordusu geleneksel bir köle ordusu değildi.

Şunu iyi anlamak gerekir: İskender, zaferini kanıtlamış bir kültüre ve Doğunun zenginliklerine göz dikmiş, barbarlıktan yeni çıkmaya çalışan aşiret şefleri yönetimindeki gönüllü birliklerle, yeni bir ordu örgütlenmesi olan Falanj birlikleriyle hareket ediyordu. Anadolu'da Granikos, Çukurova ve Doğu Akdeniz'de İssos, Kuzey Irak'ta Arbella savaşlarıyla sürekli çarpışa çarpışa, en son Hindistan'ın İndus kıyılarına kadar olan alanları fethetti. Belalı Güney İran'a tekrar yürüyüşüyle dönemin dünya merkezi olan Babil'de tam aydınlatılamayan bir biçimde otuz üç yaşında öldüğünde, arkasında Pers İmparatorluğu'ndan daha geniş bir fethedilmiş coğrafya bıraktı.

Yunan kültürüne tamamen açılmış olan bu coğrafya daha önce uygarlaşmıştı. Fakat ideolojik ve maddi öğeleri ilk kuşak köleciliğine dayanıyordu. Yunan kültürü ise bu uygarlık kültürünü çoktan aşmıştı. Daha genç olup istikbal vaat ediyordu. Dolayısıyla aşılama kabiliyeti vardı. Nasıl ki Sümer rahipleri neolitik kültürü aşılayarak ilk sınıflı,

kentli ve devletli kültürü inşa ettilerse, o derinlikte olmasa bile Yunan kültürü de eski uygarlık sahaları için bir gençlik aşısı oluyordu. 'Helenizm' dönemi de denilen ve yaklaşık M.Ö. 330 ile M.S. 250 yılları arasında sürdüğü tahmin edilen bu dönemde birçok krallık kuruldu. Mısırda Ptoleme, Anadolu'da Bergamos, Suriye ve Mezopotamya'da Selevkoslar yeni krallıkların gözde olanlarıydı. Akamenit Hanedanının yenilgisinden sonra yeni bir hanedan olan Partlar İran İmparatorluğu'nu restore etmeye çalıştılar. Aynı dönemde M.Ö. 250 - M.S. 220 yıllarına kadar hüküm süren Partlar bir yeniliği temsil etmiyorlardı. Yaklaşık bu beş yüz 'Helenistik' yılı özellikle yeni şehir inşalarıyla, Yunan ve İran tanrıları başta olmak üzere çok sayıda karma kültürü temsil eden panteonlarla, Yunan dil ve kültürünün tüm bu geniş alanlarda hâkim resmi dil ve kültür olmasıyla çok önemli bir sentezi ifade ediyordu. İskender'in yaşamı bir Doğu-Batı senteziydi. Tabii ki o dönem hâkim kültürlerinin senteziydi ama yine de önemliydi. Tarih bir daha o denli büyük bir kültürler sentezine tanık olmamıştır. Günümüz de buna dahildir. Bunun en canlı kanıtı, dönemin güçlü bir krallığı olan Adıyaman merkezli (O dönemde başkent, Fırat suları altında kalan Samosat şehriydi) Komagene Kralı Antiochos'un Nemrut Dağındaki harabe mezarlığıdır. Dünyanın sayılı harikalarından olan bu mezarlık, bu gerçeği dile getirmesinden ötürü Doğu-Batı sentezinin sembolüdür.

Konumuz açısından önem taşıyan husus köleci uygarlık yayılımının bu dönemde boş alanları veya neolitik barbar kültürleri uygarlaştırması değil, daha üst bir aşamayı gerçekleştirmiş yeni bir köleci uygarlığın, Yunan-Helen uygarlığının Hindistan'dan Roma'ya, Kuzey Karadeniz kıyılarından Kızıldeniz ve İran Körfezine kadar tüm alanları yeni kültürün hâkimiyeti altında tekrar uygarlaştırmaya çalışmasıydı. Roma kentinde yükselen yeni kültürün daha genç ve atak temsilcisi aynı çizgiyi daha da geliştirerek yürütecek ve dönemine göre tarihin en büyük köleci imparatorluğunu inşa edecekti.

Roma kültürünü tanımlamak, en az Atina kültürünü tanımlamak kadar önemlidir. Önemli olmasının birinci nedeni, köleci uygarlığın zirvesi, onun Everest Tepesi olmasıdır. Ondan sonra köleci uygarlık hızla düşmeye başlar. İkincisi, imparatorluk kültürünün derinliğine ve genişliğine en büyük temsilcisidir. Tarihte hiçbir imparatorluk Roma kadar muhteşem olmamıştır. Üçüncüsü, Roma imparatorları, maskeli

tanrı-kralların son ve en güçlü temsilcileridir. Roma imparatorları kadar kendilerini hem insan hem de tanrı sayan, güçlerini emir ve eylem iradelerinden alan, hiç kimseye, hiçbir maddi ve manevi kuvvete hesap verme gereği duymayan, ama dünyada herkesten ve her şeyden hesap sorma ve buyruk altı etme gücü gösteren başka bir güç ve irade sahibine rastlanmamıştır. Dördüncüsü, hukuk ve vatandaşlığı en geniş insan topluluklarına tanıtan devlettir. Beşincisi, ilk defa dünya vatandaşlığına, kozmopolitizme ve bağlantılı olarak dünya dinine (Katolik, Ekümenik) yol açan imparatorluktur. Altıncısı, büyük Avrupa uygarlığının şafak vakti, köprübaşıdır. Yedincisi, uzun süre cumhuriyet olarak yaşamasıdır.

Roma kenti hiç şüphesiz bu büyük gelişmeleri mucizelerle elde etmemiştir. Kendisinden önce dört büyük kültürün son ve yaratıcı temsilcisi olması sayesinde bu büyük potansiyel ve aksiyonel gücü kazanmıştır. Birinci kültür en eski kültür olan neolitik devrim kültürüdür. M.Ö. 4000 yıllarında tüm Avrupa'yı olduğu gibi İtalya Yarımadasını da etkisi altına alan bu kültürün son temsilcisi İtalik Latino kabileleridir. Sözü edilen kabilelerin M.Ö. 1000 yıllarında bugünkü İtalya'ya kimlik kazandırmaya ve etnik kimliğini belirlemeye başladıkları doğruya yakın bir tahmindir. Bu kimlikle neolitik kurumların tümüyle ve neolitik zihniyetiyle tanıştığı belirtilebilir. Avrupa kökenli olmaları gerekir. İkinci kültürel kimlik taşıyıcıları, muhtemelen Mezopotamya kökenli olan, Aryen dil ve kültürünü Anadolu üzerinden M.Ö. 1000 yıllarında taşıyan Etrüskler denen yarı-neolitik yarı-köleci uygarlığı yaşayan gruptur. Bu grup muhtemelen M.Ö. 800 yıllarında İtalya'nın kuzeyine yerleşerek yayılmış olabilir. İtalya'ya ve Roma kentine ilk uygarlık serpintilerini getiren halk unvanına sahiptir. Üçüncüsü, muhteşem çağını yaşayan Athena merkezli Grek kültürü daha oluşur oluşmaz, bir kolunu Güney İtalya'ya ilk koloni biçiminde yerleştirmiştir (M.Ö. 500'lerin sonlarında Pisagor ve grubu). Dördüncüsü, M.Ö. 800'lerde Fenikeliler tarafından kurulan Kartaca ve diğer Fenike kolonilerinin Mısır ve Semitik kökenli Doğu Akdeniz kültürünü İtalya Yarımadasına taşımış olmalarıdır.

Denilebilir ki, bu dört kültürün Çin dışında bütün kültürlerin süzülmüş balı olarak İtalya Yarımadasına akması Roma öyküsünün temel gerekçesidir, rahmindeki öz suyudur. Atina ve Batı Ege kültürel sentezinin de üstünde bir sentezin, bu dört kültürün potansiyel ve

aksiyonel olarak buluşturulmalarından kaynaklandığı doğruya en yakın söylemdir. Roma'nın dişi kurdun beslediği Romulus ve Romus kardeşler tarafından inşa edildiğine ilişkin mitoloji, tüm benzer kuruluşlar için yaygınca kullanılan bir halk söylemidir. Kaynağın yabaniliğini (dıştan) ve süzülmesini (kültürlerin bir potada eritilmesini) ifade etmek için ilginç bir söylem!

Roma uygarlığının Troya'nın düşüşünden sonra Paris'in savaş arkadaşlarından Aienais tarafından inşa edildiğine ilişkin mitolojik öykü, Anadolu karakterini yansıtması açısından son derece öğreticidir. Yaklaşımımızın destansı ifadesidir. M.Ö. 700'ler civarında rahip krallar tarafından inşa edilme öyküsü, tüm benzer ana uygarlık kent kuruluşları eğilimine uygundur. Etrafındaki kabile boylarının bol çatışma öyküleri ise, kent kuruluşlarının sınıf-devletleşme ilişkisini aydınlatması açısından anlaşılırdır. Etrüsklerle Latinoların çekişme ve çatışmaları, yine birçok örnek kuruluşta rastlanan yerli neolitik kültürle yabancı sayılmak durumunda olan uygarlaştırma kültürleri arasındaki benzer çelişkiden kaynaklanır.

Roma'nın kent olarak kuruluşu ve yükselişindeki şansı yarımada konumu, uygarlıkların en batı ucunda yer alması ve kuzeyden Avrupa kıtası kaynaklı daha güçlü bir uygarlığın bulunmamasıydı. Tehlike iki yönden gelebilirdi: Batıdan Grek Yarımadasındaki Atina merkezli uygarlıktan ve güneyden Fenike'nin Kuzey Afrika'daki en güçlü kolonisi olan, fakat bağımsız bir kent uygarlığına erişen Kartaca'dan. Yunan uygarlığının koloni geliştirme çağını aşamaması, doğudan sürekli Perslerin baskısını duyması, kentler arasındaki yoğun rekabetten ötürü bir türlü imparatorluk veya merkezî bir krallık haline gelmemesi ve kısa bir süre içinde Makedon Krallığı'nın egemenliğine girmesi Roma için ciddi bir tehdit kaynağına dönüşemeyeceğini gösterir. Kartaca daha ciddi bir rakip olabilirdi. Birbirlerine çok yakın olmaları, aynı alanlarda yayılma istidatları ve uygarlıkların karakterleri gereği sürekli hükümranlık peşinde koşmaları onları er veya geç çatıştıracaktı. Bir asrı aşan çatışma sonunda Roma'nın zaferi önündeki en ciddi engeli kaldırmış oluyordu. Ölmeden az önce Roma'yı daha sonraki hedef olarak belirleyen İskender (Yunan Yarımadası zaten tanrı-kral unvanıyla egemenliğini tanımaktadır) Roma için en ciddi tehdit olabilirdi. İskender'in erken ölmesi Roma'nın diğer büyük şansıdır. Roma İmparatorluğu yerine kurulacak İskender İmparatorluğu rahatlıkla dünya-

nın gelmiş geçmiş en büyük gücü olabilirdi. İskender'de bu yetenek vardı. Ardından (yaklaşık son Kartaca Savaşından sonra M.Ö. 150'ler) tüm eski uygarlık ve neolitik kültür dünyası Roma'nın iştahı önünde fethe açık bir durumdaydı. En Doğuda Part ve daha sonraki Sasani hanedanlı İran İmparatorluğu hariç.

Roma'nın M.Ö. 508'de geçiş yaptığı cumhuriyet Atina demokrasisinin kurumsal bir devamı niteliğindedir. Bunda yeni kültürel temel kadar aristokrasinin güçlü olmasının önemli payı vardır. Ayrıca daha önceki krallık denemesi Atina karşısındaki bir nevi Sparta gibi fazla geliştirici bulunmaması nedeniyle aşılmış olabilir. Krallıklar genellikle tutucudur ve aristokrasinin palazlanmasına fazla fırsat vermezler.

Cumhuriyet kent olarak Roma halkını son derece bilinçlendirmiş ve çıkarları konusunda iradeli kılmıştı. İki meclisli yapı (aristokratların ve sıradan vatandaş halkın meclisleri), konsüllük, yargının ayrı bir kurum olarak gelişimi, şehir muhafız güçlerinin benzer kurumlaşması amatör Atina demokrasisine nazaran Roma Cumhuriyeti'nin profesyonelleştiğini ve oturduğunu göstermektedir. Cumhuriyet idaresi politika sanatının geliştiği ana kaynaklardan biridir. Bu durum aynı zamanda politikanın hukukla bağını gösterdiği gibi, hukukun da kurumlaşmış, dolayısıyla üzerinde uzlaşılmış politika olduğunu sergileyen orijinal tarihsel bir örnektir. Cumhuriyet altında Roma'nın içte görkemli bir kültürel gelişmeyle birlikte dışta büyük fetihleri yaşadığı bilinmektedir. Roma uygarlığı cumhuriyetle doğal sınırlarına ulaşmış sayılır. Cumhuriyetten imparatorluğa geçiş öyküsü, aslında içte ve dışta büyüyen çatışma ve tehditlerin itirafıdır. Julius Sezar ile rakipleri arasındaki çatışmanın Roma merkez ve çevresiyle aristokrasi ve plebler arasındaki çelişkileri yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Brutus'un Roma'nın büyük şerefinin taşra uğruna feda edildiğini söyleyip kendi ihanetine savunma gerekçesi yapması, pleblerin daha çok Sezar yanlısı olması, şehir aristokrasisinin seçkin temsilcilerinin komploda yer alması ve Julius Sezar'ın eyaletlerde daha çok tutunması bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Dışta ise başkaldırılar devam ettiği gibi, İranlılar Fırat'a dayanmış durumdaydılar. Sezar'ın Galya, Britanya ve Germanya seferleri, Anadolu'daki başkaldırılar, üçüncü adam Crasius'un İran'la çatışmada kellesini vermesi, Doğu Akdeniz'deki Yahudi ayaklanması, Yunan Yarımadasının ve Balkanların bitmeyen kavgaları, uç vermeye başla-

yan kuzeydoğu kaynaklı Got, İskit ve Hun saldırılarının elinin kulağında olması, en güneyde Arap kabilelerinin durmak bilmeyen ganimet seferleri, Mısır'da hâlâ varlığını sürdüren güçlü krallık kalıntıları tehdidin büyüklüğünü göstermektedir. Açık ki, cumhuriyetin sonu gelmez senato tartışmaları, rakip hiziplerin konsül adayları için çekişmeleri ve halkın dış ganimete alıştırılmış politikleşmiş durumu, dış tehditlerle mücadelede ve anında karar vermeyi gerektiren durumlarda tarihsel kararların alınmasında cumhuriyet rejimini zorluyordu.

Miladın başlarına denk gelen cumhuriyetten imparatorluğa geçişin simgesel ismi yeğen Augustus'un politikalarının temelinde saydığımız koşullar yatmaktadır. Bu koşulların gerektirdiği şey içte istikrar, dışta güvenlik politikalarıydı. Yaklaşık M.S. 250 yıllarına kadar muhteşem bir Roma Barışı (Pax Romana) çağının yaşanması bu politikalar sayesindedir. Bu temelde düzenlemeler geliştirildiği bilinmektedir. Tamamen güçten düşürülmüş ve bir danışma meclisine indirgenmiş senato, kurumların seçim yerine atamayla donatılması ve yürütülmesi, halkın eğlencelerle gününü gün etmesi ve oyalanması, dışta güçlü güvenlik garnizonlarının oluşturulması, surlarla takviyeler ve savunma savaşlarına geçiş. Her ne kadar saydığımız tüm cihetlerde saldırı seferlerine girişilmişse de, tüm bu seferler savunma amaçlı saldırılardır. Bundan sonra çok ünlü bir imparatorlar listesine sahibiz. Son yarı-tanrı, yarı-insan listeleri! İlginç olan, Roma imparatorlarının da klasik panteon tanrılarının anlamsızlığının her geçen gün daha çok farkına varmalarıydı. Bu tanrılar maskesiyle meşruiyet sağlayamayacaklarını görüyorlardı.

M.S. 250'lerden sonra yaşanan büyük kargaşa, imparatorluk yönetimindeki çok başlılık bölünme ve yıkılışın işaretlerini veriyordu. Ünlü Palmyra Kraliçesi Zennube bile kendi payına Mısır, Suriye, Anadolu ve Irak'a (Bu tabirler o dönem mevcut haliyle yoktur, kolaylık olsun diye coğrafyayı tanımlamak istiyoruz) dayalı bir imparatorluk peşindeydi. Zennube'nin hazin öyküsü bir Roma klasiğidir. Doğuda yeni Sasani Hanedanının kurucusu I. Ardeşir ve Augustus ayarındaki büyük imparator I. Şahpur peş peşe Roma ordularını yenilgiye uğratmaktaydılar. Sasanilerin Doğu Akdeniz'e ve Toroslara kadar dayandıkları bilinmektedir. Bu arada Fırat-Birecik yakınlarındaki ünlü garnizon kenti Zeugma, M.S. 256'da bir daha dirilmemek üzere toprağa gömülmüştü. Roma İmparatorluğu'yla Partlar ve Sasani İmparatorluğu arasında

özellikle Yukarı Mezopotamya tam bir çatışma ve el değiştirme alanı haline getirilmişti. Neolitik devrimin ve ilk kent uygarlıklarının bu kutsal toprakları diyalektik mantığın âdeta ters kutbuna dönmüş, uygarlıkların fışkırdığı kaynak yerine boğuştukları alana dönüşmüştü. Urartulardan sonra bir türlü kendi merkezî oluşumunu sağlayamayan bu toprakların başka uygarlık güçlerinin günümüze kadar sürekli istila, işgal, ilhak ve sömürge rejimine tabi tutulması tarihin en trajik gelişmelerinden biridir. Tıpkı ana kadının en büyük kültür devrimini yarattıktan sonra en çok çiğnenen varlık olması gibi.

Roma orduları yine de karşı saldırılarla Dicle kıyılarına kadar ilerliyordu. Ünlü İmparator Julianus'un İskender'i taklit edercesine, M.S. 365'te Dicle kıyısında girdiği son büyük savaşta trajik bir biçimde ölmesiyle Roma artık büyük imparatorlar çağını kapatıyordu. Özellikle doğudaki ve Avrupa kıtasındaki savaşlar zaten imparatorluğun Roma'dan yönetilemeyeceğini göstermekteydi. Ünlü İmparator Diocletianus M.S. 306'da öldüğünde, imparatorluğun başında aynı anda altı imparator bulunuyordu. İçlerinden sıyrılan I. Konstantin 312'de imparatorluğun dinini, 11 Mayıs 330'da da başkentini değiştiriyordu. Konstantin sülalesinin son imparatoru Julianus'tan sonra 395'te resmen parçalanma da gerçekleşti. Batı Roma imparatorları artık saldırı halindeki Got şeflerinin kuklasına dönmüşlerdi. Hun Şefi Attila bile 451'de istese Roma'yı alabilecek durumdaydı. 476'da Got Kralı Odoaker ile birinci Roma İmparatorluğu tarihe gömülürken, kültürü de uzun süre toprak altında kaldı ama ölmedi.

İkinci Roma, yani Bizans silik ve taklitçi (hem Doğuyu hem Batıyı taklit eden, sentez yaratmayan, verimsiz bir imparatorluk) bir yapıda varlığını uzun süre devam ettirdi. Eski imparatorluk alanlarını elde tutmak için Justinien'in (M.S. 527-565) büyük çabaları etkili olduysa da, eyaletler yavaş yavaş elden çıkıyordu.

Bizans kendini İkinci Roma olarak tanımlar. Konstantinopolis'in ikinci bir Roma olma iddiası abartmalıdır. Eski Roma alanları üzerinde kısır bir tekrardan öteye anlam taşıdığı söylenemez. Hıristiyan niteliği başka bir konudur. Ayrı incelemeyi gerektirir. Ardından Osmanlılar, hatta Rus Slavlar (Moskova merkezli) Rus Çarlığı'nı üçüncü Roma dönemi olarak adlandırmayı severler. İdeolojik kültür olarak Hıristiyanlık ve İslâm'la bağlantılı bu üçüncü Roma olma iddiaları sadece abartma olmayıp, farklı dönemleri ve kültürleri karıştırmakla büyük

bir anlam karışıklığına yol açıyor. 'Hıristiyan, İslâm ve Musevi uygarlıkları' biçimindeki sorunlu kavramları bundan sonraki kısımda yorumlamaya çalışacağım.

Roma'nın anısına İngiltere'den Karadeniz'e kadar birçok yeni imparatorluk türedi. Roma'yla birlikte çöken putperestlikten sonra yeni bir dinsel devrim için muazzam bir boşluk oluşmuştu. Avrupa putperestliği ve mitolojisi Roma karşısında cüce kalıyordu. Kaldı ki, Roma'da resmi din olarak çöken putperestliğin yeni Avrupa'nın ideolojik gıdası olamayacağı açıktı. Çağ her bakımdan maddi, politik ve ekonomik devrim kadar, manevi ve dinsel bir devrimi de gereksinmek durumundaydı.

Hıristiyanlık ve ardından İslâmi devrimlerin çıkış ve anlamına geçmeden önce, Roma'nın kültürel ve maddi bilançosunu çok kalın hatlarla vermeye çalışalım.

Dünyanın bilinen en büyük uygarlık alanlarındaki tarımsal üretim, madencilik, zanaat ve ticaret imparatorluk şemsiyesi altında daha da büyümüştü. "Bütün yollar Roma'ya çıkar" deyişi, bu ekonomik kaynakların akış yönünü de belirler. Dünya Roma'yı besliyordu. Bu büyük rantla başta Roma olmak üzere görkemli şehirler inşa edilmişti. Helenistik dönem şehirleri aynen korunarak daha da geliştirildi. Roma'dan sonra Antakya, İskenderiye, Bergama, Palmyra, Samosat, Edessa, Amid, Erzeni Rum, Neokaisareia ve Kaisareia, Tarsus, Trapezus ve daha çok sayıda Helenistik kent Doğunun yıldızları gibiydi. Avrupa'da başta Paris olmak üzere, yeni kent dünyasının ilk temellerinin, yani Uruk'larının doğuşuna tanık oluyoruz. Mimarileri Yunan kent mimarisinin aynısıydı. Ama daha büyük ve görkemlilik kazanmış olarak. Yine muhteşem su kemerleri, çarkları ve kanalları çok gelişmişti. Yollar ağı misli görülmemiş düzeydeydi. Güvenlik sağlanmıştı. Gerçekten Pax Romana vardı. Maden işletmeleri ve mimari araçlar gelişkindi. Taş ocakları ve yontmalarında ancak eski Mısır'la kıyaslanabilirlerdi. Madeni zırh kaplamalar ve silahlar doğal olarak en gelişkin zanaat konularıydı. Ticaret tamamen kurumlaşmış ve Yunan kültüründeki yerine kıyasla itibar kazanmıştı ve revaçtaydı. Ünlü tüccarlar türemişti. Ticari çıkışın güçlü bir dönemi söz konusuydu.

Hukuk belki de tarihte ilk defa bu denli gelişmiş ve kurumlaşmıştı. Hukuk kodlamaları bugün bile örnek alınır cinstendi. Hukukun doğal sonucu güçlü vatandaşlık kurumuydu. Roma vatandaşlığı büyük bir

ayrıcalıktı. Dünyadaki tüm aristokratik ve tüccar çevreler Romalılar gibi yaşamayı ayrıcalık sayarlardı. Bir nevi günümüzün kapitalist modernite yaşamı gibi Roma tarzı yaşam da bir hastalık haline gelmişti. Belki de İtalyan modacılığının dünya çapındaki etkisi bu gelenekten kaynaklanmaktadır.

Spor karşılaşmaları vahşiceydi. Gladyatör dövüşleri, aslanlarla dövüştürme ve arenalarda tutsak insanların aç aslanlara canlı olarak sunulması dehşet vericiydi. Halk bu eğlencelere alıştırılarak ahlâken düşürülmüş oluyordu. Panteonlar ve tanrılar adına yapılmış tapınaklar son dönemlerinde önemlerini büyük oranda yitirmişlerdi. Roma teolojisi Yunan teolojisini sadece tanrıların isimlerini değiştirerek benimsemişti. Vergilius, Homeros'un Troya Destanı'nı örnek alarak (Roma'ya aidiyet duygusu vermek amacıyla Troya'lı kahraman Aeneas'ın maceralarını anlatan) Roma Kuruluş Destanı Aeneis'i yazmıştı. Yunan edebiyatı dahil, tüm kültür öğeleri sadece Latinceleştirilerek benimsenmişti. Tiyatro, tarih ve felsefe yazımı buna dahildi. Yine de önemli eserler vermişlerdi. Hitabet güçlü bir sanattı. Romaca aynı zamanda bir konuşma üslubuydu. Giyim kuşam Doğunun derin etkisini taşımakla birlikte iyice özgünleşmişti. Latince yavaş yavaş Grekçenin yerine geçip standart diplomasi dili ve uluslararası resmi dil haline gelmişti. Yunan klasiklerinin kaybolmamasında, Latince çevirilerinin önemli bir rolü vardı. Politika sanat haline getirilmişti.

Roma ve Atina kültürlerini karşılaştırdığımızda, Atina kültürünün ideolojik yanının ağır bastığını, buna karşılık Roma kültürünün maddi-politik yönünün ağırlıkta olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Fakat iki kültürün bir bütün oluşturduğunu görmek büyük önem taşır. Atina'nın attığı kültürel temelin semeresini ilk anda âdeta İskender ve ardılı krallıklar ve daha sonra Romalılar derlemişlerdir. Atina kültürünü düşünmeden Roma'yı tasarlamak, hele hele bir dünya imparatorluğuna taşırmak imkânsız gibidir.

Fakat çok daha önemli olan, bu iki kültürün Doğu kültürünün gelişme evrelerinden sonuncusunu teşkil etmesidir. Sanıldığının aksine, Atina ve Roma orijinli bir kültür ve imparatorluk yaratılmamıştır. İkisi de Doğu kültür kaynaklarının yerel koşullarla beslenerek daha üst düzeyde bir sentezle sonuçlanmasıdır. Avrupa bile bu kültür kaynaklarının Roma ve Atina senteziyle bir kez daha kaynaştırılmasıyla kendi

büyük kültür devrimini başarmıştır. Doğu kültürünün beşiği olan Mezopotamya ve Mısır dışında bir Avrupa kültürü tasavvur edilemez.

Maddi planda da tarihsel gelişmeler bir bütündür. Uruk'tan başlayarak oluşan ve çoğalan kentler bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlılık arz eder. Gördük ki, hemen her uygarlığın bir 'Uruk'u vardır. Bu tesadüfî bir husus değildir; kent diyalektiğidir. Neolitik kültürün doğuş ve yayılışında da karşımıza aynı diyalektik gelişme çıkmaktadır. Toplumsal gelişmeleri tarihsel ve mekânsal zeminlerden koparark anlamlandıramayacağımızı uygarlığın yayılmasına ilişkin bu kısa derleme ve değerlendirmemizde gözlemlemekteyiz.

Dünyamızın uygarlık sistemleri tarafından fethi ağırlıklı olarak Roma uygarlığıyla tamamlanmıştı. Hatta eski alanların yeniden fethi gibi bir kısırdöngüye bile çoktan girilmişti. Uygarlıklar arasında yaşanan yeniden fetih savaşları esas olarak gasp ve talan karakterindedir. Çünkü uygarlıkların karakterleri benzerdir. Hepsi de biriken rantı (Bu kavramla mülk gelirlerini kastediyorum. İster özel ister devlet mülkü haline getirilsin, mülkleştirilmiş topraklarda çalıştırılan insanların karınlarını doyurmasından sonra el konulan tüm değerler mülkiyet gerekçesine dayanır ve rant sayılır) talan etme ve kendi mülkiyeti haline getirme peşindedir. Dolayısıyla uygarlıklar arası çatışma ve el değiştirmelere dayanan yayılımlar yeni değer yaratımından ziyade, değer tahribatıyla birlikte gerçekleştirilir.

Geriye dönüp baktığımızda, Asurlarla başlayan sürecin önceki uygarlık değerlerinin gasp edilmesiyle kendini daha öncekilerden ayırt ettiğini görmekteyiz. Hitit, Hurri, Fenike ve Mısır uygarlıklarını dehşetle ele geçirmek ve insan kellelerinden kaleler ve surlar yapmakla övünen bir zihniyete sahip Asur imparatorları aslında bir gerçeği çok açıkça itiraf etmiş oluyorlar: Uygarlık savaşlarının bir vahşet olduğu gerçeğini. Hegel aynı mantığı 'tarihin mezbahalıkları' olarak değerlendirmişti. Nedeni mülkiyetin ve rantın el değiştirmesi olunca, başka türlü gerçekleşmesi de olası görünmemektedir. Bir tarafta yaşamı tamamen uygarlık kültürüne bağlı bir toplum, diğer tarafta bunu gasp etmek isteyen başka bir uygar toplum: Ancak biri diğerini tüm maddi ve manevi değerlerinden kopardığında amacına erişeceğine göre, diğerine yok olmaktan başka alternatif kalmıyor. Teslim olsa bile (Ki, çocuklar ve kadınlara el konulup yetişkin erkeklerin öldürül-

mesi bir kuraldır), nüfusun en yetkin kesimini imha olmaktan başka bir sonuç beklemiyor. Trajik olan budur.

Yunan aydınları bu hususu iyi çözmüşler ve klasik çağın en trajik öykülerini yazmışlardır. Sümer destanları da aynı türden trajik öykülerdir. **Nippur'a Ağıt** ve **Agade'nin Lanetlenmesi** öyküleri âdeta bugünkü Bağdat'ın halini haber verir gibidir. Pers İmparatorluğu da benzer bir üne sahiptir. Özellikle Ege kıyılarını bağımsız gelişmeden alıkoyması, tarihin en trajik kayıplarından birine neden olmuştur. Ardından İskender sanki karıncalar üzerinden geçen bir silindir gibi aynı uygarlık mantığını kullanmıştır. Tanrı-krallık her zaman insanları karınca gibi ezmekle sağlanan bir unvan oluyor. Bazı insanların egosuna böylesi gelişmeler sığabiliyor. Roma'nın yaptığı, bu mantığı belki de en sanatkârane niteliğine kavuşturmaktan ibarettir. Aynı kısırdöngü, vahşetle el değiştirmeler, eski sahiplerin tebaalarıyla birlikte yok edilmesi veya faydalı esirler haline getirilmesi insanlık vicdanının kurutulması eylemi değil de nedir?

Tek tanrılı dinler araştırıldığında, bu dinlerin yeni bir zihniyet ve pratikle çok tanrılı ve putperestlikle eş tutulan uygarlık rejimlerine karşı çıkmalarının tarihin en anlamlı gelişmelerinden biri olduğu görülür. Her ne kadar bazı uygarlıksal yayılmalar bu dinler temelinde devam ettiyse de, başka bir gelişmeyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu yönlü çıkışları ayrı bir başlık halinde yorumlayalım.

4- UYGAR TOPLUM AŞAMALARI ve DİRENİŞ SORUNLARI

Dördüncü yüzyılın sonlarında Roma'nın çöküşüyle sadece bir kent ve aynı kentin adını taşıyan bir uygarlık çökmüyor; tüm ilkçağ ve klasik çağ uygarlıklarının uzun bir dönemi sona eriyor. Ardından gelen ve 'karanlık dönem' diye anılan yüzyıllara ortaçağ denilmesi adettendir. Bu tür bir tanımlama tarih biliminin inşa tarzından ileri gelmektedir. Yetkin bir anlam değeri yoktur, hatta anlam bozucu yönü daha fazladır. Ortaçağa feodal dönem diye başka bir ad verilmesi, özellikle Marksist tarih anlayışının toplumu biçimlendirme metodundan kaynaklanmaktadır. Toplumsal açıdan feodalite tanımı biraz zoraki kaçıyor, anlam derinliği vermiyor; belki de belirttiğimiz gibi daha çok anlamın karıştırılmasına hizmet ediyor.

Roma'nın çöküşünü ilk ve klasik çağın tüm köleci sisteminin çözülüşü olarak yorumlamak anlam derinliği sağlayabilir. Nitekim çözülüşünde en büyük pay sahibi olan Hıristiyanlığın Manifestosu sayılan **İncil**'in kökeninin Sümer ve Mısır dönemlerine kadar dayandırılması bu çağ bütünlüğünün karşı cepheden ifadesidir. Aynı hususlar İslâm ve Bizans ikilemi için de geçerlidir.

Bence Roma'dan sonraki dönem farklı bir yorumlama gerektirmektedir. Giriş kabilinden de olsa, yeni döneme hem 'karanlık ortaçağlar' hem de 'nurlu Hıristiyan ve Müslüman çağları' demek olup bitenin anlamını tam vermekten uzaktır, hatta çarpıtmaktadır.

Uygarlık değerlendirmemiz boyunca hep rahiplerin inşacı özelliklerinin öneminden bahsettik; daha doğrusu rahiplerin bu özelliklerini gözlemledik. Ardından rahipler dönemine son vererek krallık dönemini başlatan politik ve askeri güç sahiplerinin uygarlık süreçlerine ezici biçimde kendi damgalarını vurduklarını gördük. Bir bütün olarak uygarlık kültürünün neolitik kültürle çatışarak, bu kültürün alanını sürekli daraltıp kendisini sömürgeleştirerek ve asimile ederek tasfiye etmeye çalıştığını en güçlü yorumumuz olarak belirttik. Dar sınıf mücadelesini aşan kültürler çatışmasının daha önemli olduğunu ifade ederek, sınıf mücadelesinin bunun bir parçası olarak değerlendirilmesi gereğinin önemini vurguladık. Ayrıca uygarlıkların kendi aralarında çatışmalarını bir 'mezbaha' olarak değerlendirdik.

Tüm bu anlatımları iki kavram altında yeniden yorumlamak bana daha öğretici geliyor: İdeolojik ve maddi kültür olarak. Fernand Braudel'in kapitalist kültüre 'maddi kültür' demesini önemli buluyorum. Bu kavramı sadece kapitalist uygarlık için değil, tüm sınıf, kent ve devletli uygarlıklar için kullanıp yaygınlaştırmak çözümleme olanaklarımızı arttıracaktır. Maddi ve manevi kültürün birbirinden kopartılması uygarlık süreçlerinin kuruluş aşamalarından kapitalizme kadar aralıksız devam etmiştir. Kapitalizm maddi kültür boyutunda bu sürecin sadece en son aşamasını ve zirvesini temsil etmektedir. İdeolojik (Manevi de denilebilir) kültür de başlangıçtan itibaren var olup, özgürlük sosyolojisinin kapitalizme denk gelen aşamasında zirve yapmak durumundadır. Araştırmamızı bu yönüyle geliştirdiğimizde hem tüm uygarlık tarihi boyunca uygarlık ve karşı direniş boyutunda maddi ve ideolojik kültürün ilişkileri ve çatışmalarındaki anlam gücümüzü arttırmış, hem de özgürlük sosyolojisiyle 'ortaçağ ve kapitalist mo-

dernite' bağlantısını kurup, ideolojik kültür boyutunda özgür yaşamın anlamını değerlendirmemize güçlü bir hazırlık yapmış olacağız.

Yapacağım yorumlar daha çok şimdiye kadar gözlemlediğimiz neolitik kültürün ve uygarlık kültürünün değerlendirilmesi temelinde özgürlük sosyolojisinin inşasına ilişkin bir deneme çalışması olacaktır. Asıl özgürlük sosyolojisini inşa çalışmalarımızı ise çok daha kapsamlı olarak kapitalist uygarlığa ilişkin gözlemlerimizi yaptıktan sonra sunmaya çalışacağız.

a- Neolitik kültürün ideolojik ve maddi kültür olarak ayrımında ciddi sorunların olamayacağını, bu kültürün daha çok tıkanma sürecine girdiğinde ve uygarlık toplumunun gelişmesi karşısında kendini savunamadığında yoğun sorunlarla karşılaştığını belirtmek durumundayım. Öncelikle sürekli başlık konusu yaptığım 'sorunlar' kavramını açma gereğini duyuyorum. Kullandığım anlamıyla bu kavram, ideolojik ve maddi kültürün birey ve toplum tarafından artık sürdürülemez hale gelen kaotik durumunu ifade etmektedir. Sorunlu halden çıkış ise, yeni toplumun anlamlı yapısını kazandıktan sonraki düzenlenmiş halini ifade eder. Çokça yorumlamaya çalıştığım gibi ideolojik kültür yapılar, kurumlar ve dokuların ne tür bir işlevle yüklü olduklarını, anlamlarını ve zihniyet hallerini anlatmaktadır. Görüngü, olgu, kurum, yapı ve doku gibi kavramlarla izah etmek durumunda olduğum maddi kültür, işlevin ve anlamın görünen ve elle dokunulan kısmını ifade eder. Evrensellikle bütünleştirmek istersek, enerji-madde diyalektik ikilemini toplumsal gerçeklikte aramaya ve yorumlamaya çalışır.

Bu kavramlar ışığında bakıldığında, neolitik toplumun ideolojik ve maddi kültür öğeleri arasında yaşamı tehdit edecek ve çatışmaya götürecek hususların ağırlıklı olarak özellikle kuruluş ve kurumlaşma aşamasında oluşmadığı anlaşılabilir. Toplumsal ahlâk buna fırsat vermemektedir. Toplumsal çatlağa yol açan temel etken olan özel mülkiyet gelişme fırsatı bulamamaktadır. Bununla bağlantılı diğer bir konu olan cinsiyetler arasındaki işbölümü de henüz mülkiyet ve zor ilişkisini tanımamaktadır. Ayrıca ortak çalışmanın ürünü olan besin elde etmede de özel mülkiyet söz konusu değildir. Tüm bu hususlarda hacim ve sayı olarak büyümemiş toplulukların birbirleriyle sıkı bağ içinde ortak ideolojik ve maddi kültürleri söz konusudur. Özel mülkiyet ve zor bu yapıyı bozacağından hayati bir tehlike olarak görülmekte, paylaşım ve dayanışma ahlâklarının temel kuralı olarak toplumu

ayakta tutan temel ilke olmaktadır. Neolitik toplumun içyapısı bu anlam ilkesi gereği son derece sağlam görünmektedir. Bu toplum tarzının binlerce yıl sürmesinin nedeni de bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Uygarlık toplumuyla kıyaslandığında, toplum-doğa ilişkisinde de uçurumun açılması şurada kalsın, ekolojik ilkeye uyum her iki kültür bakımından güçlü bir biçimde sürmektedir. Toplumun zihniyetinde doğa kutsallıklar ve tanrısallıklarla yüklüdür. Doğa aynen insan gibi canlı kabul edilmektedir. İnsana hava, su, ateş, her tür bitkisel ve hayvansal besin sunduğu için tanrıyla eş tutulmakta, daha doğrusu tanrısallığın en güçlü öğesi olmaktadır. Tanrı ve tanrısallık kavramının en güçlü nedenlerinden birinin bu gerçeklikte yattığı yoğunca gözlemlenmektedir.

Uygar toplumun tanrı kavramına yüklediği anlamı yeri geldiğinde yorumlayacağız. Mühim olan, neolitik toplumun zihniyetini büyük oranda işgal eden tanrısallıkların hem baskı, sömürü ve zorbalıkla hem de bu olguların örtbas edilmesiyle ilgisinin bulunmamasıdır. Toplum daha çok rahmet, şükran, bolluk, sevgi ve coşku gibi duygularla yaklaştığı, işler kötüye gittiğinde ise korku ve ışık gibi kavramlarla bağlantısını kurduğu bu tanrısallıklarla uyumlu geçinmeye (yani bilimsel anlamıyla ekolojik davranıp doğayla uyumlu geçinme, çevreci olma) büyük önem verilmektedir. Gerektiğinde en değerli varlıklarını, kendisinin bir parçası olan çocuklarını, genç erkeklerini ve kızlarını kurban olarak sunmaktadır. Tanrının toplumsallık yönü ise eski klan toplumunda da kült olarak kabul edilen 'totem', 'tabu' ve 'mana' gibi kavramlarla ifadelendirilmekte, topluluğun atasal varlığının kendisi olarak kabul edilmektedir. Bir nevi 'atacılık', 'ana-tanrıça' dini olarak anlam bulmaktadır. Kutsallık ifade eden totem, tabu ve mana kavramları tam tanrısallık sayılmasa da, zihniyetlerinin ağır bir bulutu olarak hep başlarının üstünde dolaşmaktadır. Kutsallık da özünde yaşamları üzerinde etkide bulunan her şeye karşı (bazen huşu ve coşku, bazen korku ve endişe, bazen sevgi ve saygı, bazen de acı ve ağlayış içinde) gösterdikleri tutumdur; nesneler ve anlamların yaşamları üzerindeki etkilerine biçtikleri değerdir. Ahlâk olarak da yorumlayabiliriz. Zaten ahlâkın temelinde de kendi topluluklarını ayakta tuttuklarına inandıkları ve temel rol oynayan bu tanrısallık ve kutsallıklar vardır. Topluluklar bu konuda çok ciddidir. En ufak bir kural ihlalinin,

saygısızlığın ve kurban sunmamanın felaketle sonuçlanacağına inanırlar. Yani tam ahlaki toplumlardır.

Toplulukların öz kültürleri haline getirdikleri bitkilerle evcilleştirdikleri hayvanları üzerinde her ne kadar bir toplumsal aidiyetleri varsa da, buna mülkiyet denilemez. Mülkiyet nesnellik gerektirir. Oysa ortada nesnel-öznel ayrımına yol açacak bir zihniyet henüz söz konusu değildir. Nesneleri kendileri gibi saymaktadırlar. Birbirleri kendileri için ne denli mülkse, kültüre ve evcilleşmeye çektikleri bitkiler ve hayvanlar da o denli mülktür. Dolayısıyla ciddi bir ekolojik ihlalden söz edilemez. Şüphesiz mülkiyete yol açacak bir başlangıç yapılmıştır. Ama bunun gerçek anlamda mülkiyete dönüştürülmesi uzun süre sonra başka koşullarda gerçekleştirilecektir. Anlattıklarımızdan neolitik toplumu 'cennet' olarak gördüğümüz anlamı çıkarılmasın. Toplumun kendisi henüz gençtir ve geleceği belirsizdir; sıkça değişen doğa koşullarından dolayı kırım olasılığıyla karşı karşıya bulunması nedeniyle tehlike altındadır. Toplum bunun bilincindedir. Zaten zihniyetine damgasını vuran da budur. Buna çare olarak, çok safça da görülse, mitolojik ve dinsel boyutlu bir metafizik geliştirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Ana-kadın çevresindeki kolektif yaşam ve ona dayalı kutsallık ve tanrısallık metafiziğinin anlamını bu yorumlar temelinde daha iyi anlayabiliriz. Ana-kadın doğa gibi doğurganlığı, besleyiciliği, şefkati ve yaşamdaki büyük yeriyle hem maddi hem de manevi kültürün başat öğesidir. Kocalığı bir yana, erkeğin toplum kolektivitesi üzerinde henüz 'gölgesi' bile yoktur, olamaz. Toplumun yaşam şekli buna izin vermemektedir. Dolayısıyla erkeğin hâkim cinsiyet, koca, mülk sahibi, devlet sahibi gibi vasıfları tamamen sosyal karakterlidir ve sonradan gelişecektir. Toplum demek ana-kadın, çocukları ve kardeşleri demektir. Muhtemel koca adayı erkek ise ancak kocalığı dışında bir marifet gösterirse, örneğin iyi avcılık yaparak, bitki ve hayvan yetiştiriciliğiyle yararlılığını kanıtlarsa kabul görebilir. "Karımın erkeği, çocuklarımın babasıyım" gibi bir hak ve duygu sosyal olgu olarak henüz gelişmemiştir. Unutmayalım, psikolojik boyutları hiç yoktur denilmese de, babalık ve hatta analık esas olarak sosyolojik kavram ve olgulardır, algılardır.

Neolitik toplum ne zaman darboğaza girdi veya aşılmaya çalışıldı? Bu konuda iç ve dış nedenler temelinde yorumlar geliştirmek müm-

kündür. Erkeğin zayıflığını aşıp başarılı avcı haline gelmesi ve etrafındaki maiyetiyle güçlü bir konumu yakalaması anaerkil düzeni tehdit etmiş olabilir. İyi bitki ve hayvan yetiştiriciliği de bu güce yol açmış olabilir. Ağırlıklı gözlemlerimiz ise neolitik toplumun dış etkenlerden kaynaklanan nedenlerle eritildiğini göstermektedir. Bu etken şüphesiz rahibin kutsal devlet toplumudur. Aşağı Mezopotamya ve Nil'in ilk uygar toplum öyküleri bu yaklaşımı büyük oranda doğrulayıcı niteliktedir. Kanıtlı olarak anlattığımız gibi, gelişmiş neolitik toplum kültürüyle alüvyonlu topraklarda suni sulama teknikleri bu toplum için gerekli artık-ürüne yol açmıştır. Artık-ürünün büyüklüğü etrafında kentleşen yeni toplum devlet biçiminde örgütlenmiş, ağırlıklı olarak erkek gücüyle çok farklı bir pozisyonu yakalamıştır. Artan kentleşme metalaşma demektir. O da ticareti beraberinde getirir. Ticaret ise koloniler şeklinde neolitik toplumun damarlarına sızarak, gittikçe artan biçimde metalaşmayı, değişim değerini (Neolitik toplumda nesnelerin kullanım değeri geçerlidir. Değişim yerine armağan olarak sunma esastır) ve mülkiyeti yaygınlaştırıp bu toplumun çözülmesini hızlandırır. Uruk, Ur ve Asur kolonileri bu gerçeği açıkça kanıtlamaktadır.

Neolitiğin ana bölgesi olan Orta ve Yukarı Dicle-Fırat havzaları bu temelde uygarlığa katılmıştır. İster neolitik seviyeye erişmiş ister henüz erişmemiş tüm klan toplulukları, ezici bir biçimde uygar toplumun dıştan gelen saldırılarıyla, devletli toplumun işgal, istila, sömürgecilik, asimilasyon ve yok etme yöntemleriyle karşılaşmışlardır. Gözlemlerimiz insan topluluklarının bulunduğu tüm bölgelerde bu yönlü gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Daha sonraları üst aşamaya geçen uygar toplumun her alandaki saldırıları sonucunda çözülme sürecine giren toplumun kök hücresi diyebileceğimiz neolitik toplum ve önceki dönemlerden kalmış topluluklar günümüze kadar kalıntı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Şahsi düşünceme göre, uygarlık öncesi toplum asla bitirilip yok edilemez. Bu toplumlar çok güçlü olduklarından değil, tıpkı kök hücre olgusunda rastladığımız gibi toplumsal varlığın onlar olmaksızın mümkün olmamasından ötürü böyledir. Uygar toplum ancak kendinden önceki toplumla birlikte var olabilir. Bu husus tıpkı işçi olmadan kapitalizmin mümkün olamaması gibi bir gerçekliktir. Uygar toplum varlığını ancak uygarlaşmamış veya yarı-uygarlaşmış toplumlara da-

yanarak diyalektik olarak da mümkün kılabilir. İmhalar, yok etmeler kısmen gerçekleşmiş olabilir. Ama bunun tamamıyla gerçekleşmesi toplumsallığın doğasına aykırıdır.

Bununla birlikte tarih boyunca ayakta kalan neolitik toplumun ideolojik kültürünü küçümsememek gerekir. Analık hukuku, toplumsal dayanışma, kardeşlik, çıkarsız ve salt toplum amaçlı sevgi, saygı ve iyilik düşüncesi yani ahlâk, karşılıksız yardımlaşma, gerçek değer üretenlere ve toplumu yaşatanlara saygı, kutsallık ve tanrısallık kavramlarının saptırılmamış özüne bağlılık, komşuya saygı, eşitliğe ve özgür yaşama özlem gibi ölümsüz değerler bu toplumun temel varlık nedenleridir. Bunlar aynı zamanda toplumsal yaşam sürdükçe varlıklarını asla yitirmeyecek değerlerdir. Baskı, sömürü, gasp, talan, tecavüz, katliam, vicdansızlık (ahlâksızlık), yok etme, eritme gibi toplum için gereksiz çok sayıda maddi ve manevi kültür öğeleriyle yüklü olan uygarlık değerlerinin toplumdaki varlığı geçicidir. Bunlar daha çok hastalıklı ve sorunlu toplumun vasıflarıdır.

Hazırlamayı düşündüğüm **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda uygarlıklı toplumun hastalıklı ve çarpıtılmış değerlerini aşıp geriye kalan kalıcı toplum değerlerinin özgür, eşit ve demokratik toplumla nasıl bütünleştirilebileceğini yorumlayacağım.

b- Uygar toplumu üç aşamalı yorumlamak öğretici olabilir. İlk, orta ve son aşamalar olarak. Fakat uygar toplumun bir bütün olduğunu, bu tür ayrımların çözümlemeler açısından kolaylık sağlayabileceğini, somutta ise 'uzun süre' açısından karmaşıklığını ve bütünlüğünü koruyacağını iyi bilmek gerekir.

Uygar topluma yakıştırılan kibarlık, incelik, centilmenlik, kurallara saygılılık, ölçülülük, planlı olma, akıllılık, haklara bağlılık, barışçılık gibi sıfatlar tamamen yakıştırmadır ve sadece propaganda değeri taşır. Uygar toplumun gerçek yüzü şiddet, yalan, kandırma, kabalık, entrika, savaş, esaret, yok etme, kulluk, vefasızlık, gasp, talan, vicdansızlık, hukuk tanımama, güç ilkesine tapınma, kutsallık ve tanrısallık ilkesini bir avuç çıkarcı azınlık için saptırıp kullanma, tecavüzcülük, cinsiyetçi toplumsallık, bir taraf mal ve mülke boğulmuşken diğer tarafta açlık ve sefaletten ölme, geniş köle yığınları, avare köylüler, işsiz işçiler gibi yaşamın doğasına aykırı toplumsal hastalık ve çarpıklıklarla yüklüdür. Propagandanın gücü ve sahte, kötü bir metafizik

yaklaşımla gerçek yüzünü gizlemek için sürekli örgütlü bir çaba harcar.

Sıkça yaptığımız daha bilimsel bir tanımla uygar toplum kentle birlikte gelişen, sınıflaşmayla gerçekleşen ve devlet adı verilen örgütle yönetilen toplumdur. Etnisite-aşiretteki akrabalık ve dayanışma en çok hiyerarşiye kadar bir toplumsal farklılaşmaya yol açar. Sınıf bölünmesi ve devlete erişim aşiretin doğasına uymaz. Aşiret kültürü sınıflı ve devletli kültüre uymaz. Sınıflaşmanın esas özü artan artık-ürün üzerindeki tasarruf biçimiyle başta toprak olmak üzere üretim araçları üzerindeki gasp ve özel mülkiyettir. Her zaman söylendiği gibi bir hırsızlık olan mülkiyet toplumdan çalınmış değerlerdir. Devlet örgütlenmesi esas olarak bu mülkiyetin korunması ve artık-ürün toplamının sahiplerine dağıtılmasının kolektif aracıdır; örgütlenmiş mülk, artık-ürün ve artık-değer sahipliğidir. Tabii bunun için tarih boyunca muazzam ordular, bürokrasiler, silahlar, meşrulaştırma araçları gerekmiştir. Devlete bağlı bilim, ütopya, felsefe, sanat, hukuk, ahlâk ve din türetilmiştir. Anlamsız bir metafizik tüm bu kategorilerin toplumsal rollerini ve özgür yaşamla bağlarını çarpıtmıştır. Uygar toplumun ideolojik ve maddi kültürle bağlantısı büyük bir karmaşa ve çarpıtmayı içermesine rağmen, esas olan yapısallığıdır. Bu da maddi kültürün gittikçe artan varlığıdır. İdeolojik kültürün yokluğundan bahsetmiyoruz. Bu kültürün varlığının iki temel özelliği bulunmaktadır: İkinci planda kalma ve çarpıklık.

Bu hususları kavramak için daha da açıklamak gerekir. Bilindiği üzere yapısallık ve işlevsellik kabul gören birer 'anlambilim' kavramlarıdır. Her yapının bir işlevi, her işlevin bir yapısı vardır. Kaos durumunda yapı ve işlev kriz yaşar. Dağılma ve çözülmeyle karşı karşıya kalır. Bu arada bazı geçici karışık yapılar ve çelişik işlevler de devreye girer. Bahsettiğim bu husus evrensel nitelik taşır. Örneğin suyun yapısallığı H_2O'dur. Evrenin hangi köşesinde olursak olalım, H_2O bileşimi oluşmuşsa yapısallık kurulmuş demektir. İşlevsellik ise 'su' dediğimiz son derece saf, akışkan bir niteliktir. Donması veya buharlaşması, asıl yapısında bozulma ve dolayısıyla işlevselliğini yitirmesi veya işlevselliğinin sınırlanması anlamına gelir. Tahta veya madenden bir masa yapmak yapısal bir çalışmadır. Masanın yararlılığı işlevselliğidir. Aynı tahta ve maden parçaları masa olmaktan çıkarsa işlevselliğini yitirir. Yok olmasalar da işlevleri yok olur. Yamuk yumuk masalar da müm-

kündür. Bu durumda hem yapısal hem de işlevsel bozukluklar kaçınılmazdır.

Evrendeki her oluşum yapısal ve işlevsel olmayı birlikte taşımak gibi bir özelliğe sahiptir. En genel anlamıyla maddeyi yapı olarak yorumlarsak, bu yapıyı ayakta tutmak için aklımıza hemen enerji gelir. Enerji madde için işlevselliktir. Enerji-madde birlikteliğinde enerjinin esas olduğu bilimce kanıtlanmıştır. Maddi yapılar enerjisiz olmaz, ama enerji maddi yapı olmaksızın da var olabilir. Maddenin yok olabileceği (yapısallık olarak) ama enerjinin yok edilemeyeceği daha anlaşılır bir husustur. Tabii enerjinin işlevselliğini geliştirmesi de bilebildiğimiz kadarıyla maddi yapılanmaları zorunlu kılmaktadır. Canlılık bile ancak çok gelişmiş belli maddi yapılar ve ortamlarla bağlantılıdır. Maddi karşılığı olmayan, daha doğrusu maddi yapısallığı bulunmayan bir canlılık düşünülememektedir. Varsa bile biz bilmiyoruz. Genelleştirirsek, en gelişmiş maddi yapısallıkların karşılığı en gelişmiş bir işlevselliğe denk düşebilir.

Toplumdaki maddi yapı ve işlevselliğin karşılığı maddi kültür ve ideolojik kültürdür. Toplumsallığı yorumlarken uygar toplumdaki maddi yapının aşırı gelişkinliğine karşılık işlevselliğini tam geliştirememenin de ötesinde yitirdiğini, tüm bunlara karşılık yapıları da bozduğunu gördük. Bunun temel nedeni ise toplumsallığı mümkün kılan ana yapısal ve ideolojik kültürlere bağlı kalmaması, onları aşırı zorlamasıdır. Şuna benzetebiliriz: İçine petrol karıştırmak suyu bozar ve su işlevselliğini yitirir. Petrol da su gibi akışkandır. Ama işlevi bambaşkadır. Eğer maddi kültürün gelişmesi ideolojik kültürün gelişmesine denk düşüyorsa ve onunla uyumluysa, bunun sakıncasını veya toplum üzerinde olumsuzluğunu söylemleştiremeyiz. Normal olan budur diyebiliriz. Fakat maddi kültürün gelişmesi ve çok dar bir toplumsal grubun elinde birikmesi durumu ise, kesinlikle hem genelde toplumun yapısal ve işlevsel açıdan bozulması, hem de dar anlamda büyüyen maddi kültür ve eriyen ideolojik kültür anlamına gelir.

Bir örnekle fikrimizi daha iyi açıklayabiliriz. Mısır piramitleri dev maddi yapılardır. Fakat bunların karşılığı işlevselliğini, anlamlı yaşamını ve özgürlüğünü, yani ideolojik kültürünü yitirmiş milyonlarca insandır. Uygarlık işte böyle bir şeydir. Dev yapılar inşa edebilir; tapınaklar, kentler, surlar, köprüler, tarlalar, ambarlar ve hatta ürünlerle büyüklüğünü görünür kılmış olabilir. Böylesi toplumlar uygarlıklarda

mümkündür. Fakat aynı toplumda işlevsellik, yani ideolojik kültür değeri arandığında karşılaşılan şey ya bu değerin yitikliği ya da çarpıklaştırılmış halidir. Bir azınlık toplumun genelinden kopmuş, onu acımasız bir baskı ve istismar altına almış, ideolojik kültüründen ya kopartmış ya da bu kültürü çarpıtarak sunup toplumu asıl ideolojik kültür değerlerinden yoksun bırakmıştır.

Azınlığın beslendiği hem maddi hem de ideolojik kültür ise çift yönlü hasta bir topluma yol açar. Maddeye boğulmuş, çevresel ve özgür bir ideolojiden ise tamamen kopmuştur. 'Toplumsal sorun' dediğim haller bu diyalektik gelişmenin sonucudur. Uygar toplum tam da bu nedenle çevreden kopar. Bu kopuş sanıldığı gibi nitel olmayıp ontolojiktir. Yani uygar toplumun varlığı zorunlu olarak çevreden kopmayı gerektirir. İster eski haliyle doğa-toplum bütünlüğü içinde ele alınsın, ister en bilimsel ifadeyle doğa-toplum bütünleşmesi biçiminde anlaşılsın, çevre ve ekolojinin gereksindiği toplum uygarlığı oluşturan temel ölçütleri, yani sınıf, kent ve devleti aşmayı gerektirir; yeni toplumun maddi ve ideolojik kültürünün dengeli ve uyumlu olmasını varsayar. Burada kaba bir yok etme eyleminden bahsetmiyorum. Toplumun içte dengeli ve uyumlu maddi ve ideolojik kültürü doğayla bütünleşmeyi özgürleşmiş doğa (Murray Bookchin'in deyişiyle 'üçüncü doğa') olarak gerçekleştirirken, aynı zamanda beraberinde uygar toplumun dengesiz doğa-toplum çelişkisinin aşılmasına da yol açar.

Bu genel kavramsal perspektif altında uygar toplumun ilk inşa dönemini yorumladığımızda, hemen tümünün dev bir maddi kültür görüngüsü olduğu görülür. Mısır'ın dev piramitleri, Sümerlerin zigguratları, Çin'in Yeraltı Şehri, Hintlilerin tapınakları, Latin Amerika'da benzer kent ve tapınaklar açıkça maddi kültürün varlığını sergiler. İçindeki mana, yani ideolojik kültür ise mumyalanmış cesetler, tanrı heykelleri, kralın öte dünyada da ordusuyla yürüyüşüdür. Anlam donmuş veya müthiş çarpıtılmıştır. İnsan psikolojisindeki 'ben' kavramına vurgu yaparak bu durumları anlamlandırmak da mümkündür. Ama asıl anlamın toplumsallıktaki dönüşümde yattığı açıktır. Toplum olmadan veya dönüşmeden böylesi yapıların akla bile gelemeyeceği anlaşılırdır. Kralın tanrılaştırılması da bir zihniyet durumudur. Fakat bu çarpıtılmış ve toplumu var eden temel ideolojik zihniyeti yıkan bir zihniyettir. Gerçek toplumsal zihniyetin, ideolojik kültürün yıkılması pahasına

oluşmuş, tek tanrılı dinlerin büyük bir öfkeyle mahkûm ettikleri ve varlık nedenleri temelinde karşı çıktıkları bir zihniyettir. Kentte üslenmiş ve kendini sınıf devleti olarak örgütlemiş olan bu toplumun büyük birikimini maddi kültür olarak değerlendirirken, çarpık zihniyetini kötü metafizik, doğayı dışlamasını, doğanın üstüne çıkmasını ve kendini tümüyle doğa dışında bir yaratıcılık olarak sunmasını ise ideolojik kültürün ikinci plana düşmesi ve çarpıtılması olarak yorumluyoruz.

Bu aşamanın tepkisiz, coşkulu ve acısız karşılandığını ve mucizevî olarak değerlendirildiğini belirtmek mümkün değildir. Mitolojik anlatım gerçeğin çok gizlenmiş ifadesidir. Gerek mitoloji gerekse kutsal din belgeleri bir nevi direniş öyküleridir. Başlangıçtaki direnişi ideolojik kültürün başkaldırısı olarak yorumlamak anlamlı bir saptamadır. Direniş çok boyutludur. Öncelikle kadının ev hapsine ve erkek bağımlılığına alınmasına karşı büyük direnişi İnanna figüründe nettir. Kurulur kurulmaz kentlerin etrafını çeviren surlar etnisitenin tam bir ideolojik kültür başkaldırısının sembolüdür. Yaratıcı tanrı ve kul insan anlayışı derinliğine çözümlendiğinde, büyük bir sınıf mücadelesinin verildiği görülecektir. Yaratıcı tanrı imalatı asıl özünden boşaltılan doğatanrı anlayışının yerine ikame edilmiştir. Aslında yaratımla ilişkisi olmayan, ondan kopan yönetici sınıf tam bir ideolojik çarpıtmayla kendisini yaratıcı maskeli tanrı olarak ilan eder, buna karşılık gerçek yaratıcı ve anlamlı kutsallık ve tanrısallıkların sahibi olan toplum üyelerini dışkılarından yaratılmış olarak vasıflandırırken, büyük bir sınıf savaşımını da mitolojik dille ifade etmektedir.

İdeolojik kültürün büyük düşüşü bu anlatımlarda gizlidir. Uygarlığın ilk inşa konusuna ilişkin mitolojik anlatımlar, özellikle büyük bir maharetle tanrılar inşa etme sınıfsal mücadelenin ideolojik biçimi olarak okunabilir. O dönemin zaten başka bir anlatım dili de yoktur. Kentler arası rekabet ve kentlerin yakılıp yıkılması şiddetli bir sosyal mücadeleye tanıklık etmektedir. Destan türü anlatımlar, panteon düzenlenişleri, kent mimarileri ve mezar yapıları sınıflar arasındaki uçurumu ve kırsal toplumla açılan mesafeyi netçe yansıtır. Firavun ve Nemrut öyküleri toplumun derinliğine yarılmasının belgeleridir. Aşiret ezgileri de uygarlık saldırıları karşısında yaşadıkları zorluklar ve çaresizliklerin izlerini taşır.

Uygar toplumun inşa döneminden günümüze kadar ulaşan en derli toplu direnişlerin başında peygamberler geleneği gelir. Öyküleri Âdem ve Havva yani ilk iki insanla başlatılan anlatımın tüm özellikleri ideolojik kültürün damgasını taşımaktadır. Neolitik toplum karşısında tanrılaşan uygarlığın zihniyetini kavramak amacıyla doğru değerlendirdiğimizde, Âdem ile Havva öyküsünün efendi-köle çatışmasının ilk ipuçlarını sunduğunu görürüz. Âdem'in Tanrı ile diyaloglarını efendi-köle ayrışımı olarak görmemiz mümkün olduğu gibi, Âdem ile Havva ilişkilerinin de ana-kadının ikinci plana düşüşünü sembolize ettiğini belirtebiliriz. Nuh'un tufandan çıkışı, zorba efendi karşısında neolitik toplumu âdeta gemiye yükleyip uygarlığın ulaşamayacağı dağlık alanda yeniden inşasını anımsatır. Öykü zaten Sümer toplumu ile ayakta kalmak için direnen neolitik toplumu anlatmaktadır. Başlangıcını uygar toplumun inşasına kadar taşıyabileceğimiz bu iki peygamber geleneği, direnişin başından beri mevcudiyetini ve en az uygarlığın sürekliliği kadar bir sürekliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Hanedan tarihleri üst sınıf tarihleri oldukları gibi, peygamberlik tarihleri daha çok direnen kültürler, kabileler ve kahramanlar tarihidir. Peygamberlerin hepsinde var olan ortak öğe putperestliğe karşı çıkmalarıdır.

Uygar toplum putçuluğuyla kabilelerin totem ve benzeri simgelere dayalı inanç sistemini birbirinden ayırmak gerekir. Uygar toplumun panteonunda bir araya getirilen tanrılar, dönemin yönetici figürlerinin kopyaları gibidir. Zaten hepsi insan şeklindedir. Daha da ötesi, yönetici insanların ta kendileridir. Peygamberlerin bu figürlere saldırmalarıyla yöneticilere saldırmaları özde aynıdır. Anti-putperestlik anti-devletçiliktir; kurumsallaşan toplumu sembolize eden tüm kavramlar ve simgelerine muhalifliktir, direniştir. Rahiplerle siyasi krallıklar arasındaki kavga daha farklı niteliktedir. Rahipler inşa ettikleri toplumdan pay talep etmektedirler. Mücadeleleri üst tabaka arasında geçer. Devlet içi bir mücadeledir. İdeolojik kültürün yaratıcıları oldukları için, rahipler dolaylı da olsa peygamberleri etkilerler. Rahip esas olarak devletin din adamıdır. Sivil toplum onu pek ilgilendirmez. Peygamberlik tersi ilişkiyi anlatır. Peygamber devlet dışındaki toplumun sözcüsüdür.

İbrahim peygamberle başlatılmak istenen ve Musa'yla kurumlaştırılan geleneğin özgün yanı, Mısır ve Sümer toplumundan tamamen

kopma cesaretini ve kendi toplumlarını kurma iradesini göstermesidir. Tam bir ideolojik kültür devrimiyle tanışıyoruz. Nemrut ve Firavun iki toplumun veya devletin sembolik yönetici lakaplarıdır. Kurumlaşmış özellikleri vardır. Mutlak hâkimiyeti ifade ederler. İbrahim ve Musa kendi ideolojik kültürleri, yani zihniyet direnişleriyle bu hâkimiyeti tanımadıklarını açıklamış oluyorlar. Bu direniş dönem için değeri yüksek bir başkaldırıdır. Bugün nasıl "Başka bir dünya mümkündür" sloganı önemliyse, o dönemde de Firavunlar ve Nemrutların resmi hâkim dünyaları dışında bir dünyanın var olduğunu ilan ediyorlar. Bunun için kendi cemaatleriyle yoğunca uğraşıyorlar. Peygamberlik öncelikle bir umut hareketidir. Bugünkü İsrail'in gücünün temelinde, en azından ideolojik kültür gıdasında bu geleneğin payı küçümsenemez. İbrahimî gelenekteki tüm öykü ve ütopyalar uygarlık tarafından önü kesilen kabilelerin yaşamlarını ve özlemlerini dile getirmektedir. Her iki uygarlıktan etkilenmişlerdir. Ama özde reddettiklerini iyi yorumlamak gerekir. Amaçları onlarınki gibi bir uygarlık inşası değildir. İsrail krallarının rahipleriyle sürekli çatışmalarında bu gerçekliğin yeri önemlidir. İsrail devleti ve toplumunda bu yönlü bir çekişme halen bütün şiddetiyle sürmektedir. Hititlerin, Mitannilerin, Asurların, Med-Perslerin, en nihayet Greko-Romenlerin de tarihsel şahitleridir. Hafızalarında bu uygarlıkların tortuları birikmiştir.

Tarih bilimi M.Ö. 1600-1200 yılları arasındaki dönemi maddi kültürün ışıltılı dönemi olarak tanımlar. Hititler, Mısır ve Mitanniler arasındaki ilişkiler uluslararası diplomasinin ilk canlı örneklerini sunar. İbraniler bu sürecin en yakın tanığı ve bakıp anlamasını bilen kavmidir. İbrahim ve Musa'yı bu dönemin trafiğinden ayrı düşünmek tam anlaşılmalarını eksik bırakır. Verdikleri cevap ideolojik kültürün cevabıdır.

İsa ve Muhammed bu gelenek içinde iki büyük reformcudur. Her ikisinin ideolojik kültürün yükselişindeki yerlerini ortaya koymayı sonraya bırakalım.

Babil ve Asur maddi kültürün yükselişinde iki önemli halkadır. Büyüyen şehir ve ticaret bu iki krallık döneminde büyük aşama kaydetmiştir. Babil kendi döneminin Paris'idir. Asurlular önce tüccar kralların, sonra imparatorluk inşa etmenin en gaddar temsilcileri olmuşlardır. Maddi toplumu Ortadoğu'da en iyi temsil eden yönetim geleneğini temsil etmişlerdir. İdeolojik kültürü hem ikinci planda tutmada hem de çarpıtmada rol oynamışlardır. Med-Pers geleneğinin dayan-

dığı Zerdüşt kültürü ideolojik kültürün tekrar başat hale gelmesi için büyük mücadele yürütmüştür. Zerdüşt, Buda ve Sokrates üçlüsü birbirine çok yakın zamanlarda yaşamış hem büyük ahlâk filozofları, hem de maddi kültüre karşı ideolojik kültürün üstünlüğünü kendi şahıslarında temsil eden büyük bilge kişiliklerdir; uygarlığın düşürdüğü insanlık vicdanının büyük uyandırıcıları ve seslendiricileridir. Yaşadıkları dönemde olgunluk dönemine giren maddi kültür dünyasının ezici üstünlüğü karşısında başka dünyaların hem mümkün olduğunu dillendirmişler, hem de bu dünyaların arayışçıları olduklarını yaşamlarıyla görkemli bir biçimde göstermişlerdir.

Başta İskitler olmak üzere çevre kültürlerinin ardı arkası kesilmeyen direnişleri ve saldırıları ideolojik kültürün kolay tüketilemeyeceğinin süregiden kanıtlarıdır. Semitik kültürden Amoritlerin, Aryen kültüründen Hurrilerin, Kuzey Kafkas kültüründen İskitlerin uygarlık karşısında ideolojik kültürü temsil etmeleri, direniş halkalarının da en az uygarlık halkaları kadar kesintisiz ve güçlü olduğunu gösteriyor. Roma uygarlığı için Gotlar neyse, Ortadoğu imparatorlukları için de Amorit-Araplar, Hurri-Medler ve İskitler odur. Hıristiyanlık benzeri birçok dinsel çıkış Ortadoğu toplumsal direnişlerinde zaten hiç eksik olmamıştır.

c- Greko-Romen uygar toplumu uygarlık tarihinin orta ya da olgunluk dönemini temsil eder. Klasik çağ uygarlığı da denilebilir. Uygarlık potansiyellerinin en parlak aktiflerini geliştirebilmiştir. Dönemine göre maddi kültürün en görkemli çağını yaratmıştır. Daha önceki tüm maddi kültürlerin en başarılı sentezlerine ulaşan Greko-Romen uygarlığı kendi aşamasının son sözüdür. Halen görkemlilik olarak Roma'yla kıyaslanabilecek bir maddi kültüre erişildiğini söylemek zordur. Bir devrim gibi gösterilen kapitalist endüstriyalizm ise uygarlık değil uygarlığın hastalıklı halidir.

Atina dönemi ilkçağın ideolojik kültürünün sonunu da belirler. Felsefe bir yanıyla da bu gerçeğin sonucudur. Panteon canlılıklarını, yani ideolojik kültür değerlerini yitiren tanrıların mezarlığı gibidir. Her şeyde olduğu gibi zirvedeyken bu durumla karşılaşmaları anlaşılır bir durumdur. Her zirvenin sonu düşüştür.

Köleciliğin tam bir maddi kültür sistemi olduğu kesindir. İnsanlığın düşürülmesi bu sistemin esas özelliğidir. Bu kadar derinliğine düşüş hiçbir canlı dünyasında gözlemlenmez. Vicdanın çöküşüne bu denli

elverişlilik, maddi kültürün görkemi ve çekiciliğiyle yakından bağlantılıdır. Halen bu kültürün dev anıtları ve yapıları karşısında ürpermemek, diğer yandan hayranlık duymamak olası değildir. İnsanın tanrılaşması ancak bu kadar olabilir. Fakat insanın tanrılaşması insanları hedeflediğinde felakete dönüşür. Tanrılar için geri kalanlar kuldur. Toplumsal yarılmadaki, dolayısıyla mücadeledeki hiçbir çelişki ve çatışma açıktan bu denli boy göstermemiştir. Düşüşü daha iyi kavrayabilmek için klasik Yunan kültüründeki 'oğlancılık' olayı doğru çözümlenirse son derece öğretici olacaktır. Bunun kadın köleliğiyle bağı sadece cinselliğin sunum şeklinden ibaret değildir. Aynı sosyal olguyu paylaştıkları için aralarındaki bağ çarpıcıdır.

Kadın köleliğine daha yakından baktığımızda, bu köleliğin çok ezici ve insanlıktan çıkarıcı yönü dikkat çeker. Eve kapatılma sadece bir mekânsal tutsaklık değildir, hatta hapishaneye kapatılma da değildir; derinden tecavüze alınma durumunu ifade eder. İstenildiği kadar nişan ve gelinlik törenleriyle derinliğindeki gerçek örtülmek istensin, bir günlük uygulama bile kendini bilen kimse için insan onurunun bitimidir. Kadın binlerce yıllık üretimsel, eğitimsel, yönetimsel, özgürlüksel değerinden o kadar sistemli ve çok çeşitli şiddet araçlarıyla, ondan da fazla ideolojik düşürme (aşk söylemleri dahil) araçlarıyla hırpalanır ki, sonuç tam teslimiyetten de ötedir. Bu düşüş kadının kimliğini tümüyle yitirişi, bambaşka bir gerçeğe, 'karıya' dönüşmesidir. En sıradan bir erkeğin, dağdaki çobanın bile gözünde kadın sadece karı olabilir. Karı olmak ise üzerinde sonsuz tasarruf hakkının (istediği an öldürme de dahil) doğması demektir. O sadece bir mülk değildir, çok özel bir mülktür. Sahibi için küçük imparator olma imkanı verir. Yeter ki kullanmasını bilsin.

Uygarlığı hazırlayan temel ayaklardan biri bu gerçeklikti. Maddi kültürün sınır tanımazlığının altındaki temel etkenlerden biri olması da bu gerçeklikle bağlantılıydı. Kadında yaşanan başarılı deneyim tüm topluma taşırılmak istendi. İkinci vahim etkileyicilik buydu. Efendiler için toplum karı gibi işlevsel olmalıydı. Toplumu karılaştırmanın kapitalist sistemde tamamlandığını belirtmeliyiz. Ama bu eylemin temeli uygarlığın ilk aşamasında atılmış, Greko-Romen kültüründe ise başarılı toplum örneği olarak sunulmak istenmişti. Ancak erkeğin karılaştırılmasıyla toplumun karılaştırılmasından bahsedilebilirdi. Greko-Romen uygarlığı bunu iyice sezen ve tedbirini alan uygarlıktı. Kölele-

rin durumunun karıdan beter olduğu çokça bilinen bir husustur. Sorun köle olmayan erkeğin karılaştırılmasıydı. Ensest veya cinsel sapıklıktan, çift cinsiyetlilikten bahsetmiyorum. Psikolojik boyutları, hatta biyolojik nedenleri olan bazı olguları bahsetmek durumunda olduğum olaydan ayrı değerlendirmek gerekir. Klasik Yunan toplumundaki moda, her özgür genç erkeğin mutlaka bir sahibi, bir erkek partnerinin olmasıydı. Genç tecrübe kazanıncaya kadar partnerin sevgilisi olmalıydı. Daha önce değindiğim gibi, Sokrates bile bu olayda önemli olanın genç oğlanın çok kullanılması değil, o ruhu yaşaması olduğunu söyler. Zihniyet açıktır: Kölelik toplumu özgürlük ve onur ilkesiyle bağdaşmayacağından, bu özellikler toplumdan silinmeliydi. Çünkü toplumu tehdit ediyorlardı. Doğruydu da. İnsan özgürlüğü ve onurunun olduğu yerde kölelik yaşanamaz. Sistem bunu kavramıştı ve gereğini yapmak durumundaydı.

Şüphesiz Greko-Romen kültürü bu misyonu tamamlayamadı. İçte özgür felsefi okullarla gelişen Hıristiyanlık, dışta ise etnisitenin ardı arkası kesilmeyen saldırı ve başkaldırıları toplumu başka durumlarla yüz yüze bırakacaktı. Maddi kültürün her şey olmadığının ve gücünün her şeye yetmeyeceğinin işaretleri de az değildi. Toplum ancak kapitalizmde 'oğlancılığa' hiç gerek duyulmadan da karılaştırılabilecekti.

Kabile güçleriyle Hıristiyanların gözü pek ve sonsuz acılar pahasına direnişleri, esas olarak insanlık için tükeniş anlamına gelen topluma son vermek içindi. Bunların devletli uygarlıkla sonraki uzlaşmaları direnişlerin ideolojik kültür değerini ve hedefini göz ardı ettiremez. Maddi kültür bakımından hiçbir büyüklüğü olmayan bu hareketlerin daha sonraki büyük hamlelerini ideolojik kültürün yükselişi olarak görmek en doğru yorumdur. Benzer örnek Sasani-İslâm ve Turanî güçlerin ilişki ve çatışmalarında da yaşanacaktı. Toplumların derin düşüşleri ve yükselişlerini basit baskı ve sömürü terminolojisiyle açıklayamayız. Yaşananlar daha kapsamlıdır. Kapitalizmin neden çözümlenemediği ve çözülmediği, gereken kapsam derinliğine (uygar toplumun çözümüne) ulaşılamamakla yakından bağlantılıdır. Kapitalizme ilişkin çözümlemeler buzdağının su üstündeki kısmına benzer. Asıl kütle uygar toplumdur. O da su altında duruyor.

d- Hıristiyanlık ve İslâm'ın uygarlık mı, değer (ahlâk) mi oldukları tartışmalıdır. Halen büyük önemini koruyan bu sorunu aydınlatmak sanıldığı kadar kolay değildir. Kafa karışıklığını bizzat yaşayanlar Hıris-

tiyan ve İslâm teologları ve müminleridir. Her iki tek tanrılı dinin nerede ve ne zamana kadar bir inanç ve ahlâk sistemi oldukları, uygar toplum ve dışlanan toplumla ilişkilerinin ne olduğu, hangi anlamda uygarlık ve ona karşı muhalefet oluşturdukları aydınlatılamayan hususların başında gelmektedir.

Şahsi yorumuma göre Sasani ve Greko-Romen imparatorluk koşullarında oluşan bu iki önemli inanç ve ahlâk sistemi, köleci sistemin dev boyutlara ulaşan maddi kültürüne ve çok yozlaşmış ideolojik değerlerine karşı büyük bir ideolojik kültür hamlesi anlamına gelir. Yeni bir uygar toplumun inşası anlamına gelselerdi, klasik tüm inşalarda gözlemlendiği üzere kent ve sınıf oluşumlarını esas alırlardı. Kent ve sınıf hedefleri vardı. Fakat bunları kendi inanç ve ahlaki değerlerine kavuşturmak için hedeflemişlerdi, uygar toplumun kendisi olmak için değil. Ağırlıklı yanları iktidarı hedeflemek, yani maddi kültürü ele geçirmek değil, aksine ideolojik kültürle büyük bir dengesizliği yaşayan ve anlamını yitirmiş dev boyutlu maddi kültür varlıklarına karşı insanlığı koruyan yeni bir ideolojik kültürün hegemonyasını sağlamaktı. Dolayısıyla Hıristiyanlık ve İslâmiyet çağlarını uygarlık sistemleri olarak nitelemek eksik ve yanlış anlamaları beraberinde getirir.

Roma'nın çöküşünün sıradan bir olay veya herhangi bir uygarlık çöküşü olmadığını önemle belirtmek gerekir. Roma şahsında en az dört bin yıllık uygar toplum geleneği çökmüş, daha doğrusu çökertilmiştir. Konumuz çöküşün iç ve dış nedenlerini uzun boylu anlatmak olmadığından çok kısa değiniyoruz. Peşinde olduğumuz husus, uygar toplum değerlerinin genel çöküşle bağları ve çöküşteki yeridir. Roma'nın Çin dışında (Ona da M.Ö. 100'lerden itibaren ulaşmıştı) sadece kölelik kurumu açısından değil, maddi ve manevi kültürüyle tüm ilk ve klasik uygarlıkları temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Ehemmiyetle belirtmeliyim ki, toplumların sadece olaylara dayalı günlük baskı ve sömürü durumlarının analizi gerçeğin kapsamlı ele alınmamasının temel nedenidir. Pozitivizmin en büyük saptırması bu konudadır. Avrupa düşüncesinin en sakıncalı yönleri de belki bu pozitivist çıkışla ilgilidir. Toplumları maddi ve ideolojik kültür derinliği içinde tüm çelişki ve çatışkılarıyla, dengeleri ve uyumsuzluklarıyla ele almadıkça anlamlı bir yorumlama yapılamaz, dolayısıyla daha özgür bir yaşam için paradigmalar inşa edilemez.

Bu çerçevede ele alındığında, Roma'yla birlikte hâkim yan olan dev boyutlara varmış maddi kültürün yanı sıra, anlamlı yaşamla artık bağı kalmamış tüm ideolojik kültürlerin de çöktükleri görülecektir. Zaten Roma'nın kent olarak mimari inşası bile başta Mısır olmak üzere kendinden önceki dört bin yıllık mimari geleneğin şahikasıdır. Aynı biçimde Roma Panteonu Sümer rahiplerinin dört bin yıl önceki zigguratlarının son katının ve içindekilerin son ama en görkemli halidir. Bu açıdan çöken maddi ve ideolojik kültürler en az dört bin yıllıktır. Bu hususları tespit etmek benim açımdan zor değildir.

Bu kültürlerin yıkılışlarına ve yıkanların kimliğine baktığımızda da benzer bir çözümlemeyi geliştirebiliriz. İlk Amorit ve Hurri saldırılarından son Got saldırılarına kadar saldırılar da bir bütündür. Bunların direniş ve saldırı tarihleri de en az dört bin yıllıktır. İçte Nuh peygamberden başlayıp Hz. Muhammed'e kadar geçen direniş de bir zincirin halkaları gibi uzun bir tarihe sahiptir. Sadece süreler açısından değil, yerleri de büyük anlamlar içerir. Arabistan çölleriyle Toros-Zagros eteklerine dayalı olmak, Orta Asya çölleriyle Avrupa orman derinliklerine dayalı olmak, göç kabileleri için maddi ve manevi kültür oluşumlarında derin izler bırakır. Her peygamber öyküsü etrafındaki cemaatin ne zorluklar pahasına oluştuğunu gösterir. Avrupa merkezli sosyoloji bu konuları gündemine bile almak istemiyor. Bu yüzden Avrupa merkezli bilgi yapıları demek pek yanlış sayılmaz. Uygarlık tarihinin anlamlı bir yorumu olmadan Roma'yı, Roma'nın gerçek tarihini açığa çıkarmadan Avrupa'nın maddi ve ideolojik kültür kaynaklarını tanımlayamayız.

Tarih Roma'nın çöküşünden önceki iki yüz yılı da karanlık ve karmaşa yüzyılları olarak değerlendirir. Dolayısıyla yıkılışlar yıllık olaysal zamanların işi değildir.

Aynı yorumlar Roma'nın doğudaki ikizi veya benzeri olan Sasani İmparatorluğu için de geliştirilebilir. Bu imparatorluk Sümer rahip devletinin doğusundaki öyküsüdür. Sadece bünyesindeki Zerdüştik öğe ahlaki karakterini sınırlı da olsa güçlü kılmıştır. Fakat Buda nasıl racaların anlamdan yoksun olan maddi kültür ağırlıklı uygar toplum inşalarını önleyemediyse, yine Sokrates Atina kültürünün ahlaki temeldeki bozukluğunu nasıl gideremediyse, Zerdüşt de devasa boyutlara varan Pers ve Sasani maddi kültürlerinin şatafatını engelleyememiştir. Tarih İran Sasani İmparatorluğu'nun son dönemlerinin

Roma'nınkinden farksız olduğunu göstermektedir. Kuzeydoğudan Turanî saldırılar, içte inanç ve mezhep kaynaşmaları Sasani İmparatorluğu'nun sonunu getirmek üzereydi. Güçlü bir ideolojik kültür çıkışı olan Mani Hareketi (M.S. 250'ler) tasfiye edilince, gerekli gençlik aşısından da mahrum kaldı. Eğer İslâm'ın birkaç cengi olmasaydı, Nasturi rahipleri de tıpkı Batıdaki Katolik rahipleri gibi (Bir dönemin maddi kültür imparatorları gibi, artık manevi kültür adına imparator olmuşlardı) İran ve başkentinin ideolojik-kültürel fethini tamamlamak üzereydiler. İslâmî fetih bu gelişmeyi önledi.

İki büyük köleci uygarlığın çöküşünün anlamını böyle tanımladıktan sonra, gelelim kendilerini ideolojik alternatif diye tanımlayan iki ünlü hareketin, İslâmiyet ve Hıristiyanlığın çıkış koşullarına ve tanımlanmalarına.

Roma kendi resmi toplumunu inşa ederken, beraberinde çok geniş marjinal kesimleri de ortaya çıkardı. Bunlar geleneksel kavimsel göç grupları değildi. Herhangi bir etnik özelliği de ihtiva etmiyorlardı. Deklase, ayaktakımı, Romalıların deyişiyle 'proleter' denen yeni gruplardı. İdeolojili grup sayılmazlardı. Tam bir boşluk içinde yüzüyorlardı. Bir nevi köleciliğin işsizleriydi. Hangi ideoloji kendilerine el atsa taban bulabilirdi. Roma'nın imparatorluk döneminde ortam bunlarla kaynıyordu. Tarihte ilk defa yeni sosyal bir tabaka oluşturmuşlardı. Yavaş yavaş bunların taban teşkil ettiği tarikatlar oluşuyordu. İsa'dan az önceki Esseniler gibi.

İsa'nın gerçek bir insan mı, yoksa ortamın dayattığı bir figür mü olduğu sorusu halen tartışılıyor. Konumuz açısından bu pek önemli değildir. İsa'nın doğuş yıllarında, Roma ilk imparatoru olan Augustus şahsında zirve yapmıştı. Küçük Yahudi Krallığı da Doğu Akdeniz'in fethi kabilinde daha önceki büyük direnişlere rağmen fethedilmişti. Genel valilikle idare ediliyordu. İşbirlikçilik üst tabakaların ustası oldukları bir eğilimdi. Yahudi işbirlikçiler de daha Nemrutlar ve Firavunlar döneminden beri tecrübe sahibi olduklarına göre, Roma işbirlikçiliğinde de güçlük çekmeyeceklerdi. Buna mukabil yine İbrahim ve Musa'dan beri güçlü bir özgürlük eğilimi de her zaman vardı. İsa bu geleneğin devamıydı. Kudüs her zaman taç giymeye hazır bir genç kız gibi tasvir edilir. İsa'nın da ideolojik anlamda bu kıza talip olduğunu anlatımlarından anlamaktayız. Son hareketi ve bu hareketinin kendisinin çarmıha gerilmesiyle sonuçlanmasının bu tür bir amaçtan kay-

naklandığı belirtilebilir. Başlangıçta ne derli toplu herhangi bir örgütsel hareket, ne de bir ideolojik manifesto söz konusudur. Son derece gevşek bağlarla kendine bağlı benzer konumda bir küçük grubu vardır. Bunlar Havariler denilen ilk öncüler oluyor. Bunların etnik olarak hiyerarşik düzeyde resmiyette bir yer tuttukları söylenemez. Çarmıha germe bölgede sıkça uygulanmış bir cezalandırma sistemidir. Roma'nın korkunç bir icadıdır: Aslanlara parçalatma gibi. Bundan korkan grup üyelerinin ilk elde Suriye içlerine ve kıyılarına kaçtığı biliniyor. İbrahim'in de Nemrut korkusundan ötürü tersine, sonradan Kudüs'ün de inşa edileceği alana hareketi vardır. Bu dönemlerde benzer birçok iniş ve çıkışların olması doğaldır. Ancak bir yüzyıl sonra ilk **İncil** taslakları oluşturuluyor. Örneğin bugün ortada olmayan **Marcion İncili** bunlardan ilk taslaktır.

Roma'nın imparatorluk izine bağlı olarak, 2. ve 3. yüzyıllarda ilk 'aziz'ler ortaya çıkıyor. 4. yüzyıl tam bir Hıristiyanlık yüzyılıdır. İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesiyle hem 'aziz'lerin varlığında hem de inanmış grupların sayısında bir patlama yaşanıyor. Bu dönemde ilk mezhep ayrışmaları ve resmi Hıristiyanlık (Devlet Hıristiyanlığı) gündeme geliyor. Bilindiği gibi Hıristiyanlıkta 'teslis inancı' hâkimdir. Baba, ana ve oğul tanrı figürleri olarak yorumlanabilir. Konumuz teolojik tartışma olmamakla birlikte, bu inancın temellerinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir. Sümerler bu inancı zigguratlara taşıyan ilk toplumdu. Ana-Tanrıça 'İnanna', Baba Tanrı 'En' ve Oğul Tanrı 'Enki' ilk dile getirilecek panteon üçlüsüdür. Dolayısıyla sıkça dillendirilen Hıristiyanlığın paganizmden oldukça etkilendiği söylemi yabana atılamaz. Fakat daha da ilginç olan, İsa'nın kendisinin İbrahimî gelenekten gelmesi veya öyle sayılmasıdır. İbrahimî gelenek paganizmle şiddetle çelişir. İsa adına direnen dinsel akımda ise, sanki iki gelenek uzlaşmış gibidir. Bence doğru yorum da budur.

Kafaları karıştıran bu husus daha sonra büyük mezhep tartışmalarına, parçalanma ve çatışmalara yol açmıştır. Çatışmanın özünde İsa'nın tanrısal özden mi, yoksa insani özden mi sayılacağı vardır. Bu ayrım yorumlandığında da, tanrısal özden diyenlerin daha çok resmi Hıristiyanlığı kabullenenler olduğu görülecektir. 'Konstantin'in kendisi bu yorumu, yani İsa'nın tanrısallığını kabul edenlerdendir. Bilindiği üzere devlet tanrısallığı resmileşen tanrısallıktır. Temellerini de Sümer rahipleri atmıştır. Dinlerin ilk defa iki toplumsal temele göre ay-

rışması Sümerlerle başlar. İnsan tanrısallığı ise neolitik toplum kültüründen kalmadır ya da o kültürden önemli kalıntılar barındırır. Paganizmin de böylesi yanları vardır. Diğer taraf, yani İsa'nın insan karakterli olduğunu iddia edenler ise, onun dışındaki devletleşmemiş grupların yorumu ya da dinsel eğilimini temsil eder. Tıpkı Müslümanlıkta resmi Sünni mezheple (devlet dini) Alevi mezhep (devlet dışı toplumun dini) arasındaki ayrım gibi.

Hıristiyanlıkta dördüncü yüzyılda iki büyük dönüşüm yaşanıyor. Birincisi, Hıristiyanlığın devlet dinine dönüşmesidir. Bu aynı zamanda uygarlık dini haline gelmiş biçimidir. Roma maddi kültürünün yaşamış olduğu büyük manevi kriz, yani meşruiyet krizi böylelikle aşılmak istenmiştir. Diğeri kitleselleşmesidir. Hıristiyanlık ilk yüzyıllarda görülen haliyle dar aziz gruplarının inancı olmaktan çıkmış, büyük halk gruplarının resmi veya gayri resmi dini olmuştur. Ermeniler, Asurîler, Helenler ve Latinler Hıristiyanlığı benimseyen ilk akla gelen halklardır.

Ortaçağ denen ünlü zaman 'süre'sine böyle giriliyor. Yani bir yandan çökmüş orijinal Roma yerine Hıristiyan meşrutiyetine dayanan Konstantin Roma'sı, diğer yandan büyük ideolojik kültür hamlesi olarak çığ gibi büyüyen Hıristiyanlık. Karanlık çağ denilen sürenin bu iki aktörü, Hıristiyanlığın içerdiği 'teslis' inancının gereğini sergilemektedir: Resmi tanrılı dinle gayri resmi tanrıların dini. Tarihsel bölünme ortaçağda da dönüşmüş olarak sürmektedir. Aralarındaki çatışma da çok kanlı geçmiştir. Paganistlerle olan daha önceki çatışma Tanrısal İsa ile İnsan İsa arasına kaymıştır. Olan şey son tahlilde uygarlık güçleriyle sınıfsal ve etnik güçler arasındaki eski mücadele geleneğinin yeni koşullarda yeni maskeler altında sürdürülmesidir.

Bu bölünmeye ilişkin daha açık bir yorum, yeni ideolojik-kültürel hamleyi yapanlardan derin tarihsel temelleri olan bir kesiminin uygarlaştığı, maddi kültürle uzlaştığı ve böylelikle yozlaştığı, diğer bölümünün ise uzlaşmaktan kaçındığı ve ideolojik-kültürel hegemonya peşinde koşmaya devam ettiği biçimindedir.

Roma'nın çöküşünden sonra geçen yaklaşık bin yıllık bir süreyi, yani 500-1500 yılları arasındaki dönemi maddi kültürün üstünlüğünü devam ettirmek isteyen eğilimle ideolojik kültürün üstünlüğünden vazgeçmek istemeyen eğilim arasındaki büyük çekişme, çatışma ve uzlaşmalar dönemi olarak yorumlamak tarihsel realiteye daha yetkin

yanıt verecek niteliktedir. 'Karanlık ortaçağ' veya 'feodal çağ' yorumları realitenin kısmi yanıtları olabilir.

Bu bin yılın esas niteliğini Roma'nın maddi kültürünün çöküşü belirler. Doğan boşluğu Hıristiyanlık veya başka ideolojik kültürle maddi kültür unsurları doldurmuş mudur sorusuna verilecek yanıtlar daha yetkin bir değerlendirmeye imkân sunabilir.

Maddi kültür öğeleri olarak Doğuda Bizans, Batıda (daha doğrusu tüm Avrupa'da) yeni bir hamle temelinde inşa edilen kentler vardır. Gerçekten de Avrupa'nın maddi kültür tarihini bu kentleşme hareketine bağlayabiliriz. Kökeni 4. yüzyıla kadar giden Paris'i bir Roma yerleşkesi olarak değerlendirirsek, 1500'lere geldiğimizde bir maddi kültür hâkimiyetinden bahsedemeyiz. Ortaya çıkan kentler Roma'yla kıyaslanamayacağı gibi, M.Ö. 3000-2000 Mezopotamya'sı ile M.Ö. 600-300 Ege'sinin iki tarafındaki kent yapılarını da fazla aşmış değildir. İnşa edilen şatolar M.Ö. 2000-1500'lerde Toros-Zagros sistemindeki kale ve şatoları aşmış olmaktan uzaktır. Özcesi Avrupa'nın 500-1500 dönemindeki kentleşmesi 'karanlık çağı'n kentlerini aşma yeteneğinde olmadığı gibi, yeni manevi kültürün, Hıristiyanlığın ideolojik kültür hegemonyasının daha başat olduğu belirtilebilir. Üstünlüğün Hıristiyanlıkta olması şüphesiz Avrupa tarihi için çok önemlidir. Tarihçilerin bu dönemi Avrupa'nın maddi kültürce fethi yerine manevi kültürle, yani Hıristiyanlığın inanç ve moral değerleriyle fethi olarak yorumlamaları daha isabetlidir.

Asıl önemli soru Roma'nın neden ancak iki bin yıl önceki maddi kültür düzeyinde kaldığıdır; daha da önemlisi, Hıristiyanlık gibi pek de mevcut ideolojik kültür ihtiyacını veya açlığını giderecek durumda olmayan bir inanç ve moral değerler sisteminin Avrupa'yı fethetme başarısını nasıl gösterdiğidir. Bunun önemli bir nedeni Avrupa'nın neolitik bakireliğidir. Ne ekersen biçebilirsin. Zaten bin yıllık tarih bu gerçeği kanıtlamıştır. İkinci neden dış kökenli olabilir: Türklerin hem İslâm hem de pagan olarak saldırı tehditleriyle Arapların güneyden Sicilya ve İspanya üzerinden saldırı tehditleri. Bu iki etken birleşince, Avrupa ortaçağını ve bu çağın 'karanlığının' uzun süresini daha iyi anlamak mümkündür. Bu koşullarda Hıristiyanlığa ihtiyaç vardı. Çünkü paganizm Roma'yla birlikte çökmüştü. Hıristiyanlık kendi öncesindeki Avrupa paganizminin inanç ve moral olarak anlam yetersizliğini çoktan ortaya koymuştu. Böylelikle ideolojik-kültürel öğe olarak Hı-

ristiyanlığın hegemonyacılığı için olumlu koşullar oluşmuştu. Hıristiyanlığın maddi kültürü Roma'nınkinin yanında her zaman sönük kalmıştır. Doğudaki maddi kültürle de boy ölçüşemezdi. Neolitikten çıkan topluluklarla görkemli Parisler kurulamazdı. Bence bu iki yetersizlik, yani Hıristiyanlığın ideolojik kültür açlığını giderecek bir sistem olmaktan çok uzak bulunmasıyla kent yapısının birkaç bin yıl öncesinin seviyesinde kalması, Avrupa'nın '16. yüzyıldaki büyük maddi hamlesi'nin yolunu açmıştır.

Maddi kültürün büyük hamle yapmasıyla ideolojik kültür olarak Hıristiyan hegemonyacılığı arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kaldı ki, büyük din ve mezhep çatışmaları bu gerçekliğin doğrulanmasıdır. Avrupa kapitalizmi müthiş bir maddi kültür hamlesi olarak güçlü ideolojik öğelerden yoksun olan Hıristiyanlığın zaaflarını iyi kullanmış, kendini gizlemiş, toplumların çatlaklarındaki boşluklardan yararlanarak kendini ayakta tutmuş, daha önceki hiçbir uygarlığın cesaret edemediği ölçüde emtialaşmayı -değişim değeri kazanma- ve tüccar-kâr 'tarikatı'nı resmi uygarlık gücü haline getirerek yeni bir çağ inşa etmeyi başarmıştır. Bu anlamıyla Roma maddi kültürün orta aşamasından son aşamasına geçebilmiştir. Kapitalist modernite denen bu çağı uygarlığın krizi veya kanserleşmesi biçimi mi, yoksa son yaşlılık evresi olarak mı yorumlayacağımızı bundan sonraki bölümde kapsamlıca değerlendireceğiz.

İslâm'ın öyküsü daha çetrefilli bir konudur. Gerek hızla uygarlaşması, gerekse daha ilk günlerinden itibaren Yahudilik ve Hıristiyanlıkla çatışması ve kendi içinde mezhep çatışmalarına derinliğine karışması yaşadığı sorunların karmaşıklığını göstermeye yeterlidir.

Hz. Muhammed öncesi iki yüzyıl, daha önce belirttiğimiz gibi, köleci uygarlığın son aşamasının krizi olarak da yorumlanabilir. Hıristiyanlık bu krizden güçlenerek çıkmış, büyük yoksul sosyal kesimlerin örgütü olmayı başarmıştı. Gerçekten bu yüzyıllarda sayısız manastır kurmuş, yoksul halkların bile ilgisini kazanmış, alternatif bir güç olmayı başarmıştı. Birçok sorunu olsa da, aynı kökenden geldikleri için İslâm'ın yaşadıkları ile birlikte bu sorunları da değerlendirerek, başka olası alternatifleri ve İslâm'ın çıkışını yorumlayıp bu bölümü tamamlamak durumundayım.

İslâmiyet'in çıkışını yorumlamak birçok unsura başvurmayı gerektirir. Birincisi, İslâmiyet İbrahimî geleneğin son dinidir. Kendisini öyle

inşa eder. Böylelikle temellerini en az iki bin yıl önceki İbrahim tarzında bir çıkışta bulur. Bundan çıkan sonuç, Arap-Yahudi çatışmasının bir anlamda aynı dinin iki mezhebi arasındaki çatışma olduğudur. İkincisi, içinden çıktığı Mekke'deki zihniyeti cahiliye olarak değerlendirir. Bir nevi Mekke paganizmi eleştirisidir. Üçüncüsü, Hz. Muhammed bizzat Nasturi rahipleriyle diyaloglarda bulunmakla Hıristiyanlıkla da bağlantılandırılabilir. Dördüncüsü, tüccar Hatice'nin hem bir çalışanı hem de sonradan eşi olması ticaretle bağını açıklar. Beşincisi, Araplarda hep gündemde olan, temellerini binlerce yıl öncesinden alan kabilecilik ortamından şiddetle etkilenmiştir. Altıncısı, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının son debdebeli çağını yaşamıştır.

Birçok tali unsurla birlikte bu ana unsurların İslâmiyet'in çıkışı üzerindeki etkisi hakkında ciltler dolusu değerlendirme yapılabilir. Bununla belirtmek istediğimiz, İslâmiyet'in 'çölde bir mucizenin' gelişmesi olmayıp, güçlü maddi ve tarihsel koşulların ürünü olduğudur. Gücü kadar güçsüzlüğü de bu koşullarla bağlantılıdır. Ne ilk Sümer ne de son Roma gibi bir uygarlık sentezi olup, ağır basan yanı bir inançsal ve ahlaki hareket olmasıdır. Hz. Muhammed'in kendisi İbrahim, Musa ve İsa gibi belirsiz bir şahsiyet değildir. Birçok hususiyeti bilinmektedir. Mesajı olan 'Kuran' herhangi bir kavme, kabileye ve sınıfa hitap etmeyip tüm insanlığı hedefler. Kuran'da kendini en çok duyuran kavram olan 'Allah' kavramı aslında teolojik çalışmaların baş konusu yapılmak durumundadır. Muhammed bu kavramın derin etkisi altındadır; Allah'ı tüm âlemlerin 'Rabbi', yani efendisi olarak değerlendirmektedir. Kelime Kitabı Mukaddes'te çok geçer. Bu kadar kavramsal büyüklüğü olan Allah kelimesi, sosyolojik olarak doğa tanrısallığıyla toplumsal tanrısallığı birleştirme kapasitesindedir. Barındırdığı doksan dokuz sıfat, doğanın ve toplumsal güçlerin birleşik etkisini ifade eder. Mensuplarının 'ebedi emir ve yasa' olarak anlamak istediği hususlar son derece bulanıktır. Toplumsal kökenli vasıfların geçiciliği kadar, her doğa görünümünün de yasa değeri olamaz. Kaldı ki, yasacılığın kendisi Yahudi kabileciliğinin aşırı kuralcılığının bir sonucudur. Toplumda her zaman ağır basan 'eğilimler'den bahsedilebilir. Daha sonra bu yasacılık anlayışı İslâm toplumundaki büyük tutuculuğa yol açacaktır. Katı yasacılık belki kabile anarşizmini aşmak ve toplumsal gelişme sağlamak için yararlı olmuştur. Fakat toplumsal ge-

lişmenin hızlı karakteri göz önüne getirildiğinde, bu ümmet anlayışının tehlikesi kendiliğinden anlaşılır.

Muhammed'in güçlü Allah inancı onun metafizik gücünü belirler. En azından kendi üstünde güç tanımakla Sümer'den Roma'ya kadar uygarlıklarda tanık olduğumuz tanrı olma hastalığına tutulmaz. İsa'nın tanrıcılığı üzerindeki büyük kavgayla karşılaştırdığımızda, Hz. Muhammed'in yaklaşımı daha ileridir. Fakat Musevi katılığını aşamaması olumsuz yanıdır. Bunun ağır faturası Arap-İsrail çatışmasında ödenmektedir.

Hz. Muhammed'in inşa etmek istediği toplumun maddi kültür ağırlıklı mı olduğu, yoksa ideolojik yanının mı baskın olduğu tartışılmaya değerdir. Hıristiyanlıkta ahlaki öğe öne çıkarken, İslâm'da bana göre güçlü bir denge kurulmuştur. Muhtevası ne kadar yetersiz ve tartışılır olsa da, maddi ve ideolojik kültür denkliği İslâm'ın güçlü yanı olabilir. Zaten bizzat Hz. Muhammed'in "Yarın ölecekmiş gibi ahret için hazırlan, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalış" hadisi bu yapısallığı iyice açıklar. Klasik Roma, Bizans, Sasani, hatta eski Firavun ve Nemrut düzenlerini istemediği, onları şiddetle eleştirdiği bilinmektedir. Bu yönüyle güçlü bir uygarlık eleştiricisidir. Fakat gerek çağının maddi koşulları, gerekse ideolojik kapasitesi onun 'site' anlayışını açıklamaya yetmez. Zamanımızdaki sosyalistlerin alternatif geliştiremeyişine benziyor. Ama ahlâka çok büyük çağrı yapması, uygar toplumun hastalıklarının tamamen farkında olduğunu gösterir. Bu yönüyle güçlü bir reformcu, hatta devrimcidir. Ahlâkın egemen olmadığı toplumu tanımamaktadır. Sermaye faizine getirdiği kurallar kapitalist toplumun hastalık halindeki gelişimine de engeldir. Hz. Muhammed'in yapısından yola çıkarak ilk elden bu hususlarda Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin önünde olduğunu düşünebiliriz. Kölelik karşıtı eğilimi bilinmektedir. Köleler konusunda son derece şefkatli ve azat etme yanlısıdır. Kadına yaklaşımı özgürlükçü ve eşitlikçi olmaktan uzak olmakla birlikte, kadının derin köleliğinden de nefret etmektedir. Birçok eş ve cariye sahibi olmasından çıkaracağımız sonuç bu iki eğilimi de barındırdığıdır. Toplumda mülkiyeti ve sınıf farklılıklarını tanır, ama tam bir sosyal-demokrat gibi aşırı vergilerle tekelleşme ve toplumsal hâkimiyetlerini önlemeye çalışır.

Bu çok kısa özetle Muhammed ve İslâm'ın çok ustaca ne dengesiz bir maddi kültürden yana olduğu, ne de salt ideolojik kültürle sınırlı

kalmak istediği rahatlıkla belirtilebilir. Bu yönü hem uygarlık güçlerine hem de diğer ideolojik-kültürel oluşumlara karşı neden güçlendiğini iyi açıklar. Belki de Sümer ve Mısır rahipleri dışında hiçbir toplumsal hareket İslâm kadar maddi ve ideolojik kültür birlikteliğini sürdürme ustalığını yakalayamamıştır. Eğer bugün halen radikal İslâm'dan veya siyasi İslâm'ın güçlenmesinden bahsediyorsak, bu yapısal özelliğini de iyi kavramak zorundayız.

Roma ve Sasanilerin çöküşünden sonra, maddi ve ideolojik kültürdeki gelişme ve dönüşümleri tekrar yorumlamakta yarar vardır.

Dört bin yıllık kölelik sisteminin insanlığın vicdanı, yani ahlâkı üzerinde derin tahribatlarla birlikte büyük boşluklar açtığı, son halini Roma'nın verdiği hukuki düzenlemelerin bu boşluğu dolduramadığı zaten çöküşünden bellidir. İnanç dünyasında da büyük bir boşluğun doğduğu açıktır. Yine dört bin yıldır inandırılmak istenen tanrıların hiç de sanıldığı gibi olmadıkları açığa çıkmıştı. Putçuluk eski kutsallığını yitirmişti. İddia edilir ki, en iyi Jüpiter heykellerinin bile para etmediği bir zamana gelinmişti. Dev maddi yapılar geriye yıkılmış bir insanlık bırakmıştı. Süreklileşen savaşlar barışı bir ütopya haline getirmişti.

Dönemin tam bir kriz ve kaos hali olduğu söylenebilir. Eski kural ve yaşam biçimleri değerlerini yitirirken yenileri pek görünmüyordu. Herkes bir kurtuluş mesajını bekler hale gelmişti. Ortam cennet ve cehennem kavramlarını hissettirir nitelikteydi. Merkezde işsiz kalan, işsiz bırakılmış olan köle yığınlarıyla çevredeki göçebe kavimlerin hareketleri yoğunlaşmıştı. Tarihsel kurtuluşçu mesajın iyi yankı bulacağı ideal bir ortama gelinmişti. Büyük hareketlerin ortaya çıkmasının şafak vaktiydi. Bu koşullar altında acilen ihtiyaç duyulan şey, günümüzün üslubuyla yeni ütopya ve programlardı. Büyük hareketler büyük ütopya ve programların sonucu olabilir. Daha önceki tüm uygarlık tarihi boyunca kurtuluş ütopyaları ve programlarına ihtiyaç duyuluyordu. Zaten içte ve dışta yaşadıkları hareketlerin her zaman bir ütopya ve pratik kurtuluş reçeteleri vardı. Fakat sistem olarak kölecilliğin yapısal ve işlevsel krizi bu sefer çok derindi. Yeni kölecilik sistemleriyle yürütülecek konumdan, koşullardan çıkılmıştı.

Böylesi koşullar altında insanlık hem vicdan hem de zihniyet bakımından büyük susamışlık içindedir. Sistemi ayakta tutan son maddi yapılar da sürdürülemez bir konuma gelince, dünya dinleri (bütün insanlık vicdanına ve zihnine hitap eden kurtuluş mesajları) için koşul-

lar tamamlanmış demektir. İçine girilecek çağ yeni bir kölelik olmayacaksa nasıl bir şey olacak sorusu epeyce merak uyandırıcıdır.

Feodal toplum üzerine çok şey söylenmiştir. Eski kölecilik sisteminin sonrasında geldiği söyleniyor. Ama dayandığı beyliklerin aynı tipte olanları M.Ö. 4000'lere kadar götürülebilir. Beyliklerin şatoları içinse rahatlıkla M.Ö. 2000 yıllarında daha sağlamlarının kurulduğu hatırlatılabilir. Çoğunun etrafındaki köylülük ve hizmetçiler grubu eskiden de her yerde oluşmuştu. İmparatorlukların dağılma durumlarında birçok beylik ortaya çıkabilir ya da bir etnisite topluluğu içindeki hiyerarşilerden biri rahatlıkla beyliğini kurabilirdi. Roma ve Sasanilerden sonra kurulan küçük yapılı devletçiklerin eski dönemlerin devletlerinden pek farkı yoktu. İmparatorluklar bunların azı veya çoğunun birliğinden, federasyon veya konfederasyonlarından başka bir şey değildi. Köyler ve zihniyetleri en azından neolitiğin kurumlaştığı M.Ö. 6000 yıllarındakinden pek farklı değildi. Kadın-erkek ilişkilerinde değişen bir şey yoktu. Serf ve senyör ilişkileri en eski dönemlerinden beri bey ve bendelerinin ilişkilerinden farklılık arz etmiyordu. Mülkiyet aynı mülkiyetti. Üretim araçlarında devrimsel bir durum yoktu. Yönetimlerin yapısı ve tanrılarından bolca bahsettik. O halde M.S. 5. ve 6. yüzyıllardan sonra oluşan maddi düzenleri yeni bir uygarlık saymak zordur. Nitekim Avrupa'daki kent yapıları yeni bir uygarlık için hiç yeterli değildi. Kurulan imparatorluklar övüle övüle söylendiği gibi olmayıp, Roma kalıntılarından başka bir anlama gelmiyordu.

Doğudakiler için de aynı şeyler söylenebilir. Bunlara kapitalizmden önceki sistemin kalıntıları demek bana daha anlamlı gelmektedir. Kalıntı, yıkılmış bir harabede eski yapılardan arta kalan evler veya mahallecikler gibi bir şeydir; olsa olsa eskinin revizyonundan öteye gitmez. Bununla birlikte kapitalizmden önceki maddi yapılanmaları inkâr etmemek gerekir. Kapitalizme geçiş yapılanmaları farklı olabilir. Avrupa'nın özellikle M.S. 10. yüzyıldan sonraki kentleşmeleri kapitalizmi haber verir nitelikteydi. O halde hem 'feodalizm' hem de 'karanlık ortaçağ' kavramlarına fazla takılmamak daha öğretici olabilir. Daha doğruya yakın bir yorum, dört bin yıllık maskeli tanrılar ve kullaştırılmış bir toplum sisteminin 'uzun süre' kapsamında çözülmesidir. Neolitik sistem çözülüşleri halen devam etmektedir. Demek istediğim, uzun süreli sistemlerin yıkılış ömürleri de yüzyılları alabilir. Sık sık

da revize edilebilirler. Çok zorlanırsa 5. ve 6. yüzyıllar sonrasına geç sistemler denilebilir.

Bütün bu hususlar İslâmiyet ve Hıristiyanlık açısından hangi anlama gelir? Her iki dinin ütopyalarında cennet vaatlerinden geçilmez. Bin yıllık mutluluk düzenlerinden de bahsedilir. Her ütopyada dile getirilen bir kısımdır bu. 'Cennet vaadi' bana her zaman kızgın çöldeki insanın 'vaha' özlemini anımsatır. Bunun karşıtı zaten çölleşmiş yaşamdır. Peygamberler de hitap ettikleri topluluklar için umut dolu günler, gelecekler vaat edebilirler. Cennet gibi gelecek ütopyası yapılan, yenidünya arayışından başka bir şey değildir. Diğer yandan dünyası dört yandan karartılmış bir idam mahkûmunun veya hiç kurtuluş umudu olmayanların zorunlu inşa edilmiş bir sığınağı olabilir. İdam edilmeden önce Saddam'ın elinde tuttuğu Kuran nüshasıyla ilişkisi hayli öğreticidir. Kuran, idam sürecindeki yaşamların aşırı zihni inşa gücüdür; hiçbir çare kalmadıktan sonraki halin umut inşasıdır. Kölelik koşulları tam bilinmeden, Kutsal Kitapların mesajları doğru yorumlanamaz. İnsanın metafizik karakterini göz ardı etmezsek, cennet vaat edeni ve cehennemle tehdit edeni de dahil, daha pek çok ütopya inşa edilmek durumundadır. İnsan realitesi bunu gerektirir. Aksi halde yaşam kolay yaşanmayacağı gibi, daha iyi ve güzel yaşamların önü de açılamaz.

Şu hususu da eklemeliyim: Ölüm korkusunun kendisi de sosyaldir, o da inşa edilmiş ya da ettirilmiştir. Dolayısıyla inşa edilmiş ölüm korkusu yeni sosyal inşalarla ortadan kaldırılabilir. Hatta ölümden belki yaşamın en iyi ve güzel hali çıkarılabilir. Doğadaki ölümler hiçbir zaman insan toplumundaki sosyal ölümlere benzemez. Sosyal ölümlerin derin acı ve hüznü doğal ölüm gerçeğine ters düşmesinden ötürüdür. Yoksa ölüm olmasaydı yaşam diye bir şey olmazdı. Bu nedenle en değerli yaşam ölümün bilincine varıldığı yaşamdır ya da ölümsüzlüktür.

İslâm ve Hıristiyanlık ütopyaları kölelikten kurtulmak isteyenler için ilgi çekiciydi. Fakat nasıl bir sonucun geleceği konusunda açıklık yoktu. Cennet gibi bir yaşam denerek geçiştirilir gibiydi. Kurulacak yeni toplum konusunda manastır ve medreselerdeki cemaatleri örnek göstermek bu konuyu biraz daha anlaşılır kılar. Medrese, manastır, tarikat ve mezhepler program ve yeni toplumu inşa çabalarıdır. Her iki din de yoğunca denemiştir ve halen deniyorlar. İki bin ve bin

beş yüz yıldır bu arayışların sürmesi şaşırtmamalıdır. Öte yandan Hıristiyan kilise şefleriyle İslâm'ın fetih komutanları rahatlıkla revize edilmiş bir geç kölelik sistemi yarattılar. Dikkat edilirse bu geç kölelik sistemleri fethin konaklamalarıdır; tüm toplum için kalıcı yaşam sistemleri değildir. Bunlara İslâm ve Hıristiyan uygarlığı demek biraz zorlama olur. Ütopyaların derdi uygarlık yaratmak değil, yaşamları kurtarmak ve güzel kılmaktır. Demek ki, her iki öğretinin inanç ve ahlâk sisteminin uygarlık sorusu tutarlı bir cevaptan yoksundur. Dört bin yıllık sistemleri aşmada belirleyici rolleri oldu. Adlarına hem beylik ve siteler hem de imparatorluk tarzında revize edilmiş bazı kölelik rejimleri kuruldu. Fakat bunlar İslâm ve Hıristiyan uygarlığı sayılmazlar. Olsa olsa ideolojik yönden İslâm'ın ve Hıristiyanlığın saptırılmış halleridir denilebilir. Ne papaz kiliseden çıkıp imparatorluk sarayında oturabilir, ne de imam camiden çıkıp devletin başına geçebilir. Zaten her iki din de devletleşmiş öğelerini hep sapmış, sapık olarak adlandırmaktan geri kalmadılar. Devletin başındakilere ise çağrı yaptılar, dinin gereklerine uymaları konusunda kendilerini uyardılar. Böyle oldukları içindir ki halen varlıklarını sürdürmektedirler, ama çok etkisiz ve umutsuz olarak.

Max Weber kapitalist uygarlığa 'büyüsünü yitirmiş uygarlık' der. En gelişmiş bir maddi kültür sisteminde elbette büyülü yaşam olmaz. Büyüleyici yaşam ideolojik kültürün dünyasında mümkündür. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve benzeri kültürlerin kapitalist yaşam dünyasını büyüleyecek yetenekleri yoktur. Bunu ancak ideolojik kültürün tüm mirasını arkasına alacak olan özgürlük sosyolojisinin yeteneği ve gücü sağlayabilir. Bu konu üzerinde ilgili bölümde yoğunlaşmaya çalışacağız. Yaşamın kendisinin en büyük büyüleyicilik değeri olduğunu kanıtlayacağız. Yeni slogan "Ya Kapitalizm Ya Sosyalizm" değil, "Ya Kapitalizm Ya Özgür Yaşam" olmalıdır.

O halde neden kapitalizm uygarlığı sorusuna biraz daha kolay cevap verilebilir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet kapitalizmi engelleyen devasa boyutlu imparatorlukların sonlarını getirmekle ve kendilerini de amaç ve yapı olarak uygarlaştırmamakla bilerek veya bilmeyerek kapitalizm için ortamı biraz açmış olabilirler. Wallerstein imparatorlukların kapitalizmle çeliştiğini söylerken güçlü bir gözlemde bulunmuş oluyor. Max Weber **Protestanlık Ruhu ve Kapitalizm** adlı eserinde kapitalizme nasıl yol açıldığını daha anlaşılır kılıyor.

Peki, uygarlıksız bir çözüm olabilir miydi? Bu sorunun cevabı neolitiğe geri dönmek gibi bir şey olurdu. Kentler ortadan kaldırılamayacağı için ticaret önlenemezdi. Erkek egemen toplum bırakılamazdı. Ne kadar eleştirilse de, devlet o koşullarda ortadan kaldırılamazdı. Manastır, medrese, tarikat ve tasavvufi yaşamlar da zaten bu çaresizliklerin sonucudur. Adı geçen kategorilerin bozucu ve yozlaştırıcı etkisini görüyorlar ve bunlardan kurtulmak istiyorlardı. Buldukları çareler marjinal olmaktan öteye gidemiyordu. Bu nedenlerle de ortamı yeni bir uygarlığın varlığı veya gelişmesine açık bırakıyorlardı.

Bu arada İbrani kabilesinin öyküsüne de bir kez daha bakmak hayli öğretici olacaktır. Yahudiler ticaret ve para konusunun uzmanıydı. Ayrıca yazarlık güçleri kesindi. Roma ve Pers-Sasani dönemlerinde o günün koşullarındaki tüm dünyaya yayılmışlardı. Para ve ticaretin sızıcı gücü müthişti. Maddi uygarlığın ruhu gibiydiler, daha doğrusu süzülmüş gücüydüler. Yazarlar geçmişten ve gelecekten en iyi haber veren peygamberlerin yerini tutmuştu. Yeni bir uygarlık sisteminin veya kapitalizmin önkoşullarının başında geliyorlardı. Zaten ütopyalarda da damgaları eksik olmazdı. Din ve tanrı da uzmanlık alanlarıydı.

Hıristiyanlık kendi ideolojik kültür çağında tüm Avrupa'yı fethetmişti. Asya'ya sınırlı giriş yapmıştı. Afrika'nın uygarlık izlerinde de eksik olmadı. İslâmiyet hızla tüm Arabistan'dan Kuzey Afrika ve Orta Asya'ya kadar fethini sürdürmüştü. Eski uygarlık sistemlerinin tüm alanları fethedildiği gibi, yeni yerler de ideolojik kültür imparatorluklarına katılmıştı. Fakat gerçekleşen şey uygarlığın genişlemesi değildir. Buna manevi dünya gelişmesi de diyebiliriz. Zaten Hıristiyanlık 'bin yıllık tanrı devleti' derken bu gerçeği kastediyordu.

Hem Hıristiyanlık hem de İslâm ütopyalarının bilimsel temelleri çok zayıftır. Ahlaki yönleri gelişkindir. Klasik Yunan felsefesinden etkilenmişler ve tekrar canlanmasında rol oynamışlardır. Teolojileri bir nevi Aristo ve Eflatun kaynaklıdır. Bir kısmını da Mısır ve Sümer teolojilerinden almışlardır. Özgürlük ütopyaları için de geri bir konumdalar. Tekrar belirtelim ki, dinler için esas olan ahlâktır. Teoloji zannedildiği kadar başat konu değildir. Ahlâk önemini kaybetmediği için, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkla benzeri öğretiler önemlerini koruyacaklardır. **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda yerleri konusuna değineceğim.

Ütopyalar her zaman kusursuz değildir. Çoğunlukla amaçları hilafına hizmet ederler. İslâmiyet ve Hıristiyanlık ütopyaları biraz da amaçları hilafına kapitalizmin gelişimine epeyce hizmet ettiler. Ama kapitalizmle çok çatıştıkları da bir vakıadır. Savunmamın **Kapitalist Uygarlık** bölümünde bu konuya bir kez daha eğileceğim.

İslâm için ek olarak söylenebilecek olan, barbar ve hâkim kabile aristokrasileri için sınırsız ve haksız alan ve kültür gasplarına yol açtığına ilişkindir. Hıristiyanları gerilettiği çokça söylenir. Bunlar her din için geçerli olan hususlardır. Kaldı ki, devletleşmiş İslâm'la devletleşmiş Hıristiyanlığın çatışmasını İslâm'la Hıristiyanlığın çatışması olarak sunmak gerçeği tam yansıtmaz. Uygarlık kökenli olan bu çarpışmalarda dinlerin kılıf olarak kullanıldığını iyi biliyoruz.

Sonuç olarak, genelde ideolojik kültür ile maddi kültür sorunlu konulardır, ama birer gerçektirler. İncelemek gerekir. Köle-efendi, serf-senyör çatışmalarının tarihin devindirilmesindeki rolleri sınırlı ve dolaylıdır. Tarihin tekerlekleri başka türlü dönmektedir. Bunu araştırıyoruz. Yaptığımız amatör araştırmalardır. Ama hem tarihi anlamak hem de günümüzün sorunlarına cevap bulmak için gerekli çalışmalardır.

Çok kısa bir değerlendirmeyi diğer direniş kanadı olan kavimler göçü için yapmadan konuya bütünlüklü yaklaşılmış sayılmaz. Son dönemlerinde köleci uygarlığa karşı Avrupa'nın kuzeyinden Gotlar ve Hunlarla Arabistan üzerinden Araplar hem direniş hem de saldırı taktikleriyle hamle üstüne hamle yapıyorlardı. Kabile hiyerarşisinin geliştiği barbar toplum dediğimiz uygarlık öncesi ataerkil toplum halindeki bu kavimlerin göçleri veya saldırıları, direnişleri bir nevi ideolojik kültür hareketidir. Daha coşkulu ve atak olup taze kan taşırlar. Ütopyaları kısmen eşitlikçi olup neolitikten kalma öğeler taşırken, daha çok uygarlık özentisi içindedirler. Dinler kadar bir metafizik geliştiremişlerdir. Çoğunlukla imparatorluklar için taze kan taşımışlar ve paralı asker olmuşlardır. Fakat yine de tarihin en devindirici güçlerindendir.

Germenler, Türkler, Moğollar ve Arapların, daha önceleri ise Hurriler, Amoritler ve İskitlerin akınları olmasaydı, tarihin akışı herhalde başka türlü olurdu. Germenler ve Araplar her iki Roma İmparatorluğu'nu çökertirken, Türkler ve Moğollar İran ve Bizans'ın çöküşünde pay sahibidirler. Fakat kabile şeflerinin yaptıkları ya yeni imparatorluk

tacını giymek ya da ordu ve bürokrasisinde yer almaktı. Geriye kalanlar ya yeniden kabileler oluştururlar ya da deklase unsurlar halinde toplumun diplerinde marjinal yaşarlardı. Köleci sistemin yıkılmasında bu iki iç ve dış gücün rolü tartışmasızdır. Fakat alternatif sunmada ve yeniyi inşa etmede aynı oranda rol oynayamazlar. Yıkarlar, talan ederler, fakat yapamaz ve koruyamazlar.

Buraya kadar adına araştırma da diyebileceğimiz bu çalışma ile aslında kapitalist modernite için bir temel kazımaya çalıştık. Kapitalist modernitenin hangi tarihsel gelişmelerin ürünü olduğunu göstermeye çalıştık. Kendisini tarihsiz sunmak kapitalist bilim-iktidar yapısının temel özelliklerindendir. Kalıcı ve son sistem olma iddiası için tarihsizlik ve mekânsızlık önemlidir. Mekân-zaman yokluğunda müthiş ve çok ayrıntılı çözümlemeler yaparlar. Mikro tarih ve olaysal güncel gelişmelerle ilgili sayısız çalışmaların sahibidirler. Bir de zaman-mekân sıkıştırması gibi, zaman ve mekânın etkisini âdeta yok ettiklerini belirtmek isterler. Bu çalışma ile bu tür çabaların sunmak istediğinden farklı bir toplumsal akışın müthiş bir insan çabasıyla sürekli devinim halinde olduğunu gösterdik. Tarihten kaçınılamayacağını, kapitalizm her ne kadar kendini tarihin sonu saysa da, birçok uygarlık gücünün kendi çağı için benzer iddialarda bulunduğunu bu vesileyle belirttik. Kapitalizmi çözümlemeye giriş için yeterince donanmış durumdayız. Bir uygarlık olarak tanımını ve çıkış koşullarını tekrar da olsa açıklamaya devam edeceğiz. Daha önceki uygarlıklardan devralınanlar ile kendi katkılarını özenle belirteceğiz.

Savunmamın bu bölümünü ana tez olarak şöyle açıklamam mümkündür: Sınıf, kent ve devletin iç içe oluşumuna dayalı olarak ortaya çıkan ve kapitalizmin en son çağı olan finans kapital dönemine kadar sürekli kendini çoğaltarak geliştiren devletli uygarlık sistemi, ağırlıklı olarak tarım ve köy toplumunu sömürü ve baskı altına almasına dayanır. Süreç içinde giderek genişleyen kent emekçilerini de baskı ve sömürü sistemine katar. Beş bin yıllık devletli uygarlığın, belki ondan da uzun bir zaman ve mekân koşuluna dayalı olan ve kendini ideolojik, askeri, politik ve ekonomik olarak parçalı olmaktan kurtaramayan demokratik uygarlık karşısında günümüze kadar varlığını sürdürmesi esas olarak ideolojik hegemonyadan kaynaklanır. Zor ve zulüm sistemleri ancak ideolojik hegemonya temelinde başarılı olabilmişlerdir. Temel çelişki sadece sınıfsal olmayıp aynı zamanda uygarlık düzeyin-

dedir. Yazılı olarak da izleyebildiğimiz en azından beş bin yıllık tarihsel mücadele devletli uygarlık (Esas olarak sınıflı kent ve devlete dayanır) ile devletleşmemiş, ana gövdesi tarım ve köy toplumu olan, zamanla kent emekçilerinin de içeriğini oluşturduğu demokratik uygarlık arasındadır. Toplumdaki tüm ideolojik, askeri, politik ve ekonomik ilişki, çelişki ve mücadeleler bu iki ana uygarlık sistemi arasında cereyan ederler.

Savunmamın bundan sonraki bölümleri bu ana tezin çözümlenmesi ve Ortadoğu'yla Kürdistan somutuna uygulanması biçiminde geliştirilecektir.